

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Necmiye YENER

EHL-İ HADİS'İN KELAM ANLAYIŞI: EL-LÂLEKÂÎ ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUŞ-2020

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Necmiye YENER

EHL-İ HADİS'İN KELAM ANLAYIŞI: EL-LÂLEKÂÎ ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Mahsum AYTEPE

MUŞ-2020

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

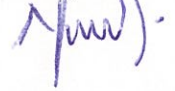
Muş Alparslan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Ehl-i Hadis’in Kelam Anlayışı: El-Lâlekâî Örneği” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim sadece Muş Alparslan Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

28/07/2020

Necmiye YENER

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET	III
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ.....	VII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EHL-İ HADİS VE KELAM ANLAYIŞI

1.1. EHL-İ HADİS'İN TANIMI VE ÇERÇEVESİ.....	10
1.2. EHL-İ HADİS'İN TEŞEKKÜL SÜRECİ.....	19
1.3. EHL-İ HADİS İLE EHL-İ RE'Y İLİŞKİSİ	35
1.4. EHL-İ HADİS'İN TEMSİLCİLERİ	46
1.5. EHL-İ HADİS'İN DİNİ ANLAYIŞI VE TOPLUM TASAVVURU	49
1.6. EHL-İ HADİS'İN TEMEL KELAMİ GÖRÜŞLERİ.....	58
1.6.1. Bilgi Anlayışı	59
1.6.2. Sıfat Anlayışı.....	63
1.6.3. İman Anlayışı	67
1.6.4. Büyük Günah Anlayışı	70

İKİNCİ BÖLÜM

LÂLEKÂÎ VE KELAM ANLAYIŞI

2.1. LÂLEKÂÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	74
2.2. LÂLEKÂÎ'NİN HOCALARI VE ÖĞRENCİLERİ.....	76
2.3. LÂLEKÂÎ'İN YAŞADIĞI DÖNEM VE İLMİ ÇEVRE	78
2.4. DÖNEMİN ÖNEMLİ BAZI MÜTEKELLİMLERİ	81
2.5. DÖNEMİN KELAM ANLAYIŞI	84
2.6. LÂLEKÂÎ'NİN İLMİ ŞAHSİYETİ	86
2.6.1. Hadisçi Kimliği	89
2.6.2. Kelamcı Kimliği.....	92
2.6.3. Tasavvufi Yönü	98
2.7. LÂLEKÂÎ'NİN KELAM ANLAYIŞI.....	103
2.7.1. Ulûhiyyet.....	104

2.7.1.1. Allah'ın İsimleri ve Sıfatları	104
2.7.1.2. Halku'l-Kur'ân	109
2.7.1.3. Rü'yetullah	117
2.7.1.4. Kader	121
2.7.1.5. İman.....	129
2.7.1.5.1. İmanın Tanımı	130
2.7.1.5.2. İman-İslam İlişkisi.....	135
2.7.1.5.3. İman'da İstisna	137
2.7.1.5.4. İmanın Artıp Eksilmesi.....	138
2.7.1.5.5. İmanın Şubeleri.....	142
2.7.1.6. Büyük Günahlar ve Tevbe.....	144
2.8. SEM'İYYAT.....	149
2.8.1. Kabir (Berzâh) Hayatı ve Münker-Nekir	149
2.8.2. Şefaât.....	151
2.8.3. Sırat	153
2.8.4. Mizan.....	153
2.8.5. Cennet, Cehennem	154
2.9. NÜBÜVVET	155
2.10. HİLAFET.....	159
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	163
KAYNAKÇA.....	168
ÖZGEÇMİŞ.....	181

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EHL-İ HADİS'İN KELAM ANLAYIŞI: EL-LÂLEKÂÎ ÖRNEĞİ

Necmiye YENER

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mahsum AYTEPE

2020, 190 sayfa

Günümüz Müslümanlarının zihin dünyasının şekillenmesinde İslam'ın ilk dönemlerinde ortaya çıkan ekollerin etkisi büyük olmuştur. Bu nedenle İslam düşünce tarihinde ortaya çıkan ekolleri anlamak önemli bir çabadır. İslam düşünce ekollerinin doğru anlaşılması, dönemin sosyal, siyasal, kültürel ve dini yapısının birbiriyle bağlantılı bir şekilde analiz edilmesini gerektirmektedir. Ekollerin birbiriyle olan etkileşiminin ne şekilde gerçekleştiğinin tespiti bu süreçte doğru anlaşılmasını sağlayacaktır.

İslam düşünce tarihinde itikadi alanda başlayan ihtilaflar birçok ekolün oluşmasını sağlamıştır. Ehl-i Sünnet anlayışına zemin hazırlayanlardan biri olan ve ilk gelenekçiler olarak bilinen Ehl-i Hadis ekolünün bu ihtilaflar ekseninde değerlendirilmesi gerekmektedir. Ehl-i Hadis tarihsel süreç içerisinde her zaman Ehl-i Re'y ile olan ilişkisiyle anılan bir ekol olmuştur. Ehl-i Hadis Ehl-i Re'y olarak kabul ettiği ekollerin görüşleri üzerinden kendi itikadî görüşlerini savunmuştur. Ehl-i Hadis ekolünün İslam dininin inanç esaslarını belirleme hususunda kendine özgü yöntemleri ile Ehl-i Sünnet itikadî anlayışına etkileri ve katkıları bilinmektedir. Cedel ve tevil hususlarında kelimine mesafeli durmasına ve kelimine ilmini eleştirmesine rağmen Ehl-i Hadis'in, kelimine olan katkısını belirlemek önemlidir.

Ehl-i Hadis âlimleri itikadî alanda birçok eser ortaya koymuştur. Zengin bir akaid literatürüne sahip olan Ehl-i Hadis ekolü, itikadî alanda benimsemiş olduğu yöntemi eserlerine yansıtmıştır. Ehl-i Hadis, Kur'ân ve sünneti anlamaya yönelik her türlü te'vil ve değerlendirmeye karşı çıkmıştır. Ehl-i Hadis kendisini Ehl-i Sünnet ile özdeşleştirip, Ehl-i Sünnet'in itikadi görüşlerini bir araya getiren eserler telif etmiştir. Bu eserlerde Kur'ân, hadisler, selef-i salihin olarak gösterdikleri sahabe, tabiin ve tebe-i tabiinden nakledilen rivayetleri esas alan bir metodu benimsemişlerdir.

Hicri 5. yy. Ehl-i Sünnet'in görüşlerinin net olarak şekillendiği ve toplumun kabul ettiği bir dönemdir. Ehl-i Hadis âlimlerinden Lâlekâî bu dönemde yaşamıştır. Lâlekâî, Ehl-i Sünnet'in itikadi esaslarını ortaya koyan çalışmasıyla Ehl-i Hadis'in hicri 5. asırda benimsemiş olduğu itikadî anlayışını ortaya koymuştur. Bu çalışmada Ehl-i Hadis'in kelam anlayışı Lâlekâî'nin görüşleri temel alınarak ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ehl-i Hadis, Kelam, Lâlekâî, Ehl-i Sünnet, Selef-i Salihin.

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

EHL-İ HADİS'S APPROACH OF KELAM: THE EXAMPLE OF EL-LÂLEKÂÎ

Necmiye YENER

Advisor: Assistant Prof. Mahsum AYTEPE

2020, Page: 190

The ecoles, societies, groups and understandings that emerged in the early periods of Islam had a great influence on shaping the mind world of today's Muslims. Therefore, understanding the ecoles that emerged in the history of Islamic thought is an important effort. The correct understanding of schools and groups requires an interconnected analysis of the social, political, cultural and religious structure of the period. The determination of how the ecoles interact with each other will enable them to be understood correctly in this process.

The conflicts that started in the history of belief in Islamic thought led to the formation of many ecoles. The ecole, which prepares the ground for the understanding of those who follow the sunnahs and complies with the hadiths known as the first traditionalists, should be evaluated in the context of these conflicts. Those who comply with hadiths have always been an ecole that is mentioned in the historical process with its relations with those who respect personal opinions. Based on the opinions of opposing groups, those who comply with hadiths has revealed a belief. It is known that the those who comply with hadiths' ecole has its own unique methods in determining the belief principles of the Islamic religion and its effects and contributions to the understanding of those who follow the sunnahs faith. Although those who comply with hadiths are distant from theology and criticizes theology in its subjects about Cedel and Tevil it is important to determine its contribution to the science of theology.

Those who comply with hadiths' scholars have produced many works in the field of belief. Those who comply with hadiths ecole, which has a rich akaid literature, has set out to determine the principles of Islamic religion based on the method it has adopted. Having a rich faith base literature those who comply with hadiths ecole, based on the method it adopted it tried to determine the theological principles principles of the religion

of Islam. Those who comply with hadiths opposed any kind of interpretation and evaluation aimed at understanding the Qur'an and sunnah. Those who comply with hadiths, identified himself with those who follow the sunnahs and copyrighted the works that bring together those who follow the sunnahs' belief views. In these works, the views of those who follow the sunnahs regarding belief were revealed based on the narrations conveyed by the Qur'an, hadiths, the Companions, and the people who were transmitted from Companions.

Hijri 5th century is a period when the views of those who follow the sunnah are clearly shaped and accepted by the society. Lalekâi, one of the scholars of those who comply with hadiths, lived in this period. Lalekâi, with her work revealing the principles of the faith of those who follow the sunnah, revealed the understanding of theology that those who comply with hadiths had adopted in the 5th century. There are many scholars who determine the concept of theology of those who comply with hadiths with their works. Lalekâi is considered one of these scholars. In this study, the understanding of the concept of theology of those who comply with hadiths was put forward based on Lalekâi's views.

Key Words: Ehl-i Hadith, Theology, Lâlekâi, Ehl-i Sunnah, The Companions.

ÖNSÖZ

Ehl-i Sünnet mezhebinin oluşmasına öncülük eden Ehl-i Hadis, hicri I. asır ile III. asır arasında İslam düşünce tarihinde etkin olarak varlık gösteren bir ekoldür. Söz konusu dönemde bir anlayış olarak Ehl-i Hadis ile Ehl-i Re'y ekolü arasında fikir ayrılıklarının sebep olduğu gerginlikler yaşanmıştır. Ehl-i Hadis, Kur'ân ayetlerinin ve hadis metinlerinin anlaşılması konusunda kendine özgü kabullerle bir metod ortaya koymuştur. Nasların anlaşılması hususunda aklı, tevili ve kıyası önceleyen yöntemleri eleştirerek bu yöntemlerin dinde tahrife sebep olduğunu düşünmüştür. Ehl-i Sünnet çizgisinde bir ekol olarak kendisini tanımlayan Ehl-i Hadis, toplumun birliğini tesis etmeyi gaye edinmiş ve bu birliği bozacak tüm ayrılıkçı fikirlere karşı bir tavır ortaya koymuştur. Ehl-i Hadis ekolü, Hz. Peygamber'den (s.a.v) nakledilen tüm rivayetleri bir araya getirmeyi ve hadislerle meşguliyeti önemli bir çaba olarak görmüştür. Bu rivayetlerden hareketle itikadi bir anlayış benimsemiştir. Ehl-i Hadis, Ehl-i Re'y'in yöntemlerine karşı bir tavır geliştirerek nasların sadece zahiri anlamına bağlı kalarak anlamayı uygun görmüştür. Bu nedenle Ehl-i Re'y ile arasında sürekli bir mücadele olmuştur. Bu mücadele kelami sahada telif edilen eserlere konu olmuştur.

Ehl-i Hadis'in kelami anlayışı ve düşünce yapısını incelemeyi konu edinen bu araştırma, hicri 5.asırda Ehl-i Hadis temsilcisi olan Lâlekâî'nin kelami anlayışı örnek alınarak Ehl-i Hadis'in kelam anlayışını inceleyecek ve analiz edecektir.

Araştırma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kavramsal çerçeve, Ehl-i Hadis'i ortaya çıkaran nedenler ve Ehl-i Hadis'in Ehl-i Re'y ile ilişkisi hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde Ehl-i Hadis'in mezheplere bakışı, dini ve toplumsal tasavvuru ve kelami düşüncesi üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda Ehl-i Hadis temsilcilerinin kimler olduğuna dair bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde tezin asıl ismi olan Ehl-i Hadis temsilcisi Lâlekâî'nin hayatı konu edinilmiştir. Ehl-i Sünnet'in itikadi esaslarını bir araya getirmeyi gaye edinen Lâlekâî'nin düşüncesinin daha iyi anlaşılması için yaşadığı dönemin ilmi atmosferi ve kelam anlayışının ortaya konulması uygun görülmüştür. Bu bölümde Lâlekâî'nin, hayatı, öğrencileri, hocaları ve ilmi kişiliği hakkında bilgi verilmiştir.

Ayrıca bu bölümde tezimizin asıl konusunu oluşturan Ehl-i Hadis'in kelam anlayışı Lâlekâî'nin düşünceleri üzerinden ortaya konulmuştur. Lâlekâî'nin kelam ilminin üç

önemli meselesi olan ulûhiyyet, nübüvvet ve sem'îyyat ile ilgili görüşleri hakkında bilgi verilmiş ve böylece Ehl-i Hadis'in kelam anlayışı analiz edilmiştir.

Çalışmam esnasında rehberliğiyle bana destek olan saygıdeğer danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mahsum Aytepe'ye, Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Arca'ya katkılarından dolayı Doç. Dr. Sedat Bozarı'ya, Dr. Öğretim Üyesi Tahsin Kazan'a, öğrencilik hayatım boyunca her zaman yanımda olan fikirleri ve sevgisiyle desteğini esirgemeyen eşim Şerafettin Yener'e ve yoğun okuma ve çalışmalarımın otürü kendilerine daha fazla zaman ayıramadığım için büyük anlayış ve tahammül gösteren sevgili çocuklarım; Sıdar Ali, Hüseyin Ali ve Ebrar İkra'ya teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Muş-2020

Necmiye YENER

KISALTMALAR

B.	: İbn-Bin
Bk	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Dğr.	: Diğerleri
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
h	: Hicri
Haz.	: Hazırlayanlar
Hız.	: Hazret
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
M	: Miladi
Mad.	: Maddesi
Nşr.	: Neşreden
Ö	: Vefat Tarihi
S.A.V.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
ss	: Sayfa sayısı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Trc.	: Tercüme Eden
Ts	: Tarihsiz
Vb	: Ve Benzeri
Vs	: Vesaire
Yay	: Yayınları
yy	: Yüzyıl
TYEKB	: Türkiye Yazma Eserler KurumunBaşkanlığı

GİRİŞ

Hız Peygamber'in (s.a.v) vefatının hemen akabinde, başta halife seçimi olmak üzere sahabe arasında sosyal, siyasi, dini bazı meselelerde bir takım ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Söz konusu bu problemler ciddi boyutlara varmadan sahabe tarafından çözülmeye çalışılmıştır. Ancak bu anlık çözümler çok uzun sürmemiş, sonrasında Müslümanlar arasında temelinde siyasi görüş ve içtihadî farklılıkların olduğu gruplaşmalar yaşanmıştır. Hz. Osman'ın şehid edilmesi, Hz. Ali'nin halifeliği yıllarında meydana gelen Cemel ve Siffin gibi savaşların akabinde meydana gelen siyasi olaylar toplumsal ayrışmayı beraberinde getirmiştir. Müslümanlar arasında yaşanan bu üzücü olayların neticesinde bazı konularda itikadi tartışmalar söz konusu olmuştur. Bu tartışmalar akidevi bir kimliğe bürünerek ayrışmaları derinleştirmiştir. Böylece çeşitli isimlerle anılan ekoller İslam düşünce tarihindeki yerini almıştır. Hariciyye, Mürcie, Şia, Mu'tezile, Ehl-i Sünnet gibi ekoller arasında itikadi konularda birbirini tekfir edecek boyutta ciddi sorunlara neden olan derin ihtilaflar ve münakaşalar yaşanmıştır. Bu ekoller arasında daha itidalli bir tavır sergileyerek Müslümanları tekfir etme hususunda daha hassas bir yaklaşımı benimseyecek olan Ehl-i Sünnet ekolünü görmemiz mümkündür.

Ehl-i Sünnet oluşumu kendi çatısı altında birçok ekolü toplayarak aslında bir semsiye görevi üstlenmiştir. Hem Ehl-i Hadis hem de Ehl-i Re'y ekollerini içinde barındırmıştır. Ehl-i Hadis ekolü, kendisini Ehl-i sünnetin tek temsilcisi olarak göstermiştir. Ancak Hicri 3. asrın sonlarına kadar Ehl-i Sünnet'in tek temsilcisi vasfına sahip grubun Ehl-i Hadis grubu olduğunu söylemek doğru değildir. İlk dönemlerde fakihler grubundaki Ehl-i Re'y ekolü de Ehl-i Sünnet ekolü kapsamında kabul edilmiştir. 3. asırdan sonra Ehl-i Hadis ile Ehl-i Re'y arasında yaşanan ayrışma Ehl-i Re'y'in Ehl-i Sünnet çizgisinin dışında görülmesine sebep olmuştur.

Ehl-i Hadis ekolü kelami ekoller arasında gösterilmiştir.¹ Ehl-i Hadis ekolünün karşısına ise Hariciler, Mutezile, Cebriyye, Mürcie ekolleri ve re'yci bazı fıkıhçılar yerleştirilmiştir.² Hicri 2. asrın ortalarında teşekkül eden ve daha çok Ehl-i Re'y ile olan ilişkisiyle bilinen Ehl-i Hadis grubunun bir anlayış olarak sahabe döneminde izlerini görmek mümkündür. Yaşanan sorunların çözümü ile ilgili naslara ve Peygamber

¹ Ebu'l-Hasen el-Eş'ari, **Makalatü'l-İslamiyyin ve İhtilafu'l-Musallin**, Mehmet Dalkılıç (çev.), 2005, İstanbul: Kabalcı Yayınları, s.171.

² İbn Kuteybe, **Hadis Müdafaası**, M.Hayri Kırbaoğlu (çev.), Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.59.

sünnetine dayanan bazı sahabelerin olduğu bilinmektedir. Ayrıca sorunların çözümü hususunda sahabe arasında gelişen farklı anlayışlar daha sonra oluşan Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y gruplarının yöntemlerini belirlemede etkili olmuştur. Ancak itikadi bir ekol olarak Ehl-i Hadis'in teşekkülünün sahabe döneminden çok sonra gerçekleştiğini söylememiz mümkündür.³

Hız. Ömer'in halifeliğı döneminde fetihlerin artmasıyla beraber yeni fethedilen bölgelere İslam'ı öğretmek için sahabeler gönderilmiştir. Bu sahabeler, gittikleri bölgelerde ilim merkezlerini kurarak ilk ilmi çalışmaların temellerini atmıştır. Bu ilim merkezlerinde bölgesel şartlar gereğince yaşanan sorunlara Kur'an, sünnet, kıyas ve icma esaslarına uygun çözümler üretilmiştir. Hız. Ömer'in halifeliğı döneminde Irak'ın fethiyle beraber Müslümanlar, farklı kültür, medeniyet ve Yunan düşüncesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu yeni düşünceler içerisinde Müslümanların inancını bozacak unsurların yer alması Müslümanların bu düşüncelere yönelik bir tavır geliştirmelerini gerektirmiştir. Ehl-i Hadis yabancı unsurların İslam inancına yönelik her türlü kültürel, sosyal ve dini saldırılarını bertaraf etmek ve İslam inancına ait Müslümanların zihinlerinde oluşacak şüpheleri ortadan kaldırmak için hadis ve sünnet ekseninde İslam dininin inanç esaslarını korumayı hedefleyen bir yaklaşımı benimsemiştir. Bunun yanı sıra İslam dininin akide esaslarını bu yabancı tesirlerden korumak için akıldan destek alarak tevil ve re'y metodunu seçen başka bir yaklaşım olarak Ehl-i Re'y ekolünü göstermemiz mümkündür.

Peygamber'in (sav) hadislerini koruma, rivayet etme ve gelecek nesillere aktarma hususunda son derece hassas davranan Ehl-i Hadis grubu naslara yaklaşımda tevili, kıyası ve akli reddeden bir tutum ortaya koymuştur. İslam dinini her türlü bidat tevillerden ve yorum biçimlerinden koruma gayesiyle nasların zahiri anlamıyla yetinilmesi gerektiğı hususunda ısrarcı olmuştur. Dolayısıyla hadislerin rivayeti ve biraraya getirilmesi faaliyetleriyle meşguliyetini artıran Ehl-i Hadis nazarında rivayetlerin akli ilkelere uygunluğu temel bir mesele olarak görölmemiştir. Ancak tarihi süreçle birlikte yaşanan bir takım hadiseler sonucu Kur'an ve sünnete uygun olmayan sözlerin Hız.Peygamber'e (s.a.v.) isnad edilmesi hadislerin sıhhatinin sorgulanmasını gerektirmiştir. Bu durumda Ehl-i Re'y kanadında hadislerin akli ilkelere, Kur'an ve sünnete uygun olup olmaması konusu önemli bir mesele olarak kabul görmüştür. Hadislerin sorgulanması hadis

³ Sönmez Kutlu, **Selefilığın Fikri Arka Planı İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler**, Ankara: Otto Yayınları, 2016, s.56.

karşıtlığı olarak değerlendirilmiş ve bu durum Ehl-i Hadis ile Ehl-i Re'y arasında uzun sürecek mücadeleleri başlatmıştır. Abbasi devletinin Halife Me'mun yönetiminde devlet eliyle Ehl-i Hadis grubuna yönelik başlatılan 'Mihne' olayları ile iki grup arasında yaşanan gerginlik daha da artmıştır. Dolayısıyla bu gerginlik akaid alanında yazılmış eserlere de yansımıştır.

Ehl-i Hadis anlayışının bilinmesi Ehl-i Sünnet oluşumunu anlamayı kolaylaştıracaktır. Bu nedenle Ehl-i Hadis'in itikadi sahada hangi yöntem ve metodları benimseyerek görüşler ortaya koyduğu bilinmelidir. Ehl-i Hadis'in eleştirmiş olduğu yöntem ve metodların yerine hangi yöntemleri uygun gördüğü hususu ayrıca bilinmesi gerekmektedir. Bilinmelidir ki, alternatif bir yöntem üretmeden başka yöntemleri sadece eleştiriye tabi tutmak Müslümanların düşünce üretemeyen donuk bir zihniyete sahip olarak eleştirilmesine zemin hazırlayacaktır. Ehl-i Hadis'in eleştirdiği yöntemler karşısında kendine özgü bir sisteme sahip olup olmadığının tüm yönleriyle analiz edilmesi bu açıdan önemlidir. Bugünün Müslüman toplumları geçmişteki İslam toplumunun ortaya koyduğu fikirsel malzemeyle bir medeniyet inşa etmiştir. Bu fikirlerin nasıl anlaşıldığı ve nasıl değerlendirildiği de İslam düşünce tarihinin önemli konuları arasında yerini almıştır. Akla, teville ve kıyas metoduna karşı çıkan bir grup olarak Ehl-i Hadis'in kelam alanındaki görüşlerini ortaya koyarken akli ve tevili kullanıp kullanmadığı da merak edilen sorular olarak karşımızda durmaktadır. Nitekim Kelam ilminde İslam dininin inanç esaslarının tespitin ve müdafaasının akıl, kıyas metodu ve tevil olmaksızın yapılması mümkün değildir. Bu durumda Ehl-i Hadis'in kelami sahada kullanmış olduğu metod ve yöntemler akidevi esasların savunulmasında ve tespitinde ne kadar etkili olmuştur? Ehl-i Hadis'in nakli referans alan metoduyla belirlediği kelami görüşler Kur'an ve Sünnetin temel ilke ve gayesine uygun olmuş mudur? Bütün bu soruların cevabı Ehl-i Hadis temsilcisi olan Lâlekâi'nin kelami anlayışından hareketle verilmesi hedeflenmiştir.

Araştırma Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaa oluşumuna öncülük edenlerden birisi olarak kabul gören Ehl-i Hadis ekolünün kelami sahada ortaya koyduğu görüşlerinin tesbitini yapmayı hedeflemiştir. Bu amaçla Ehl-i Hadis'in temsilcilerinden olan Lâlekâi'nin hicri 416 yılında yazmış olduğu, kitap, sünnet, sahabe ve tabiin icmasına dayanarak Ehl-i Sünnet'in itikadi anlayışını ortaya koymayı hedeflediği "*Şerhu'l-Usulü İtikadi Ehlu's-Sunne ve'l-Cemaa*" adlı eseri temel alınarak Ehl-i Hadis'in kelami anlayışı ortaya

konulmuştur. Lâlekâî'nin söz konusu bu eserinden hareketle ortaya koymayı amaçladığımız Ehl-i Hadis'in kelam anlayışını sadece bu esere inhisar etmek doğru değildir. Ancak Lâlekâî'nin hicri 5. asırda unutulmaya yüz tuttuğunu düşündüğü Ehl-i Sünnet oluşumunun itikadi esaslarını ihya ve ikame edeceğini ve gayesinin delaletle çağırانların delaletlerini durdurmak olduğunu belirtmesi ⁴ bizi de Lâlekâî'nin bu çabasını ortaya koyma hususunda heyecanlandırmıştır. Ancak bu araştırmaya başlarken şu gerçeği de göz önünde bulundurduğumuzu ifade etmek yerinde olacaktır. Abbasi halifesi Kadir Billah zamanında telif edilen *Şerhu'Ūsuli i'tikadi ehli's-sünne ve'l-cemaa* adlı eserini, Lâlekâî'nin 'tarihi ufkıyla' okumaya ve anlamaya gayret ettiğimizi belirtmek gerekir. Nitekim bir metnin zaman ve mekân irtibatı sağlanmadan anlaşılması güç bir durum olarak görülmelidir. Lâlekâî'nin sahip olduğu deneyim, tecrübe ve yaşantılarını telif etmiş olduğu esere yansıtmamış olması düşünülemez. Dolayısıyla Lâlekâî'yi anlayabilmek için iki hususun farkında olmak gerekir: Birincisi; dönemin sosyal, siyasal ve kültürel yapısını göz önünde bulundurmamak, ikincisi bu şartlar altında ortaya konulan diğer kelami anlayışları da bilmek gerekmektedir. Aynı zamanda Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y'in birbirine olan yaklaşımı hakkında sahip olduğumuz ön kabullerin bu anlama faaliyetine olan etkisini en aza indirmek için Lâlekâî'nin 'tarihi ufkunu' hep göz önünde bulundurduğumuzu ifade etmek durumundayız.

Ehl-i Hadis'in geleneğe bağlı kalarak nassı merkeze alan dünyasının diğer ekollerin felsefi akılcı dünyasıyla nasıl bir çatışma yaşamış olduğunu, zaman ve mekân şartlarına uygun nasıl bir yaklaşımı doğurmuş olduğunu⁵ ortaya koymanın güçlüğüne belirtmek gerekir. Bu güçlüğü rağmen, Ehl-i Sünnet'in itikadi / dini kabullerinin nasıl oluştuğunun ortaya konulması hususunun günümüzde de devam eden kelami sahadaki tartışmalara mütevazı bir katkısının olabileceği umud edilmektedir. Ayrıca bu alanda kendisinden sonra yapılacak çalışmalara ilham kaynağı olacağı beklenmektedir. Bir hususun da altını çizmek gerekir. Hicri 5. asırda telif edilen bir eserin günümüzün tarihi tecrübeleriyle anlamaya çalışmanın elbette ki bir takım zorlukları içermesi mümkündür. Ancak bu zorlukları aşmak ve Lâlekâî'nin eserini daha doğru bir şekilde anlamak için bu çalışmada

⁴ El-Lâlekâî, Ebü'l-Kâsım Hibetullah b. el-Hasan b. Mansur et-Taberi, *Şerhu'l-Ūsuli İtikadi Ehli's Sünne ve'l Cemaa*, thk. Muhammed Abdul-salâm Şahin, Beyrut: Daru'l Kütab al- ilmiyah, Cilt 1, 2007, s. 22.

⁵ Muhammed Müçtehid Şebusteri, *Hermenötik, Kur'ân ve Sünnet*, Abuzer Dişkaya (çev.), İstanbul: İlimyurdu Yayınları, 2017, s.26.

birkaç ilke benimsenmiştir. Öncelikle doğru anlamayı sağlamak için doğru soruların sorulması gerektiğinin önemi bilinmektedir. Çünkü her anlama çabası anlaşılmaya çalışılan konu ile ilgili doğru sorular sorulmasını gerektirir.⁶ Doğru soruların sorulması için Lâlekâî ve telif ettiği eseri hakkında önceden bir takım bilgiye ulaşmak bu açıdan önemli olmuştur. Ayrıca doğru sorular sorabilmek için şart olan ön bilgiye ulaşmak amacıyla hadis ilimlerinde telif edilen eserlerden de istifade edildiğini belirtmek gerekir. Eserde ne aradığımızı bilmek de anlamanın bir parçası olarak kabul edilmiştir. Lâlekâî ve eserini anlamak için cevabını aradığımız sorularımız ise şunlardır: Lâlekâî hangi tarihsel ve kültürel şartlarda eserini yazmıştır? Bu eseri yazarken amacı nedir ve okuyucuya hangi mesajları vermek istemiştir? Eseri yazarken yaşadığı dönemin benimsediği hakim düşünce sistemi hangisidir? Hâkim düşünce sisteminden etkilenmiş midir? Lâlekâî Ehl-i Hadis'in ittiba anlayışına sadık kalmış mıdır? Eserinde hangi metod ve yöntemi benimsemiştir? Görüşlerini ispat etmek için hangi delilleri kullanmıştır? Kullandığı delillerde isabet etmiş midir? Muhalifi olduğu fırkalara ve görüşlerine yer vermiş midir? Muhaliflerine kendi görüşlerini kabul ettirmek için hangi üslubu kullanmıştır? Muhaliflerine karşı İslam dininin inanç esaslarını Kur'ân ve Sünnetin temel ilklerine uygun bir şekilde savunabilmiş midir? Lâlekâî telif ettiği eserinde kendi dönemine hangi mesajları vermiştir? Eseri yazarken belirlediği hedefe ulaşmış mıdır? Bütün bu soruların Lâlekâî'yi doğru anlamak için oluşturulduğunu ifade etmek gerekir. Lâlekâî'nin eserini bir takım beklentiler içerisinde girerek okuduğumuzu belirtmemiz uygundur. Bizi beklentiye iten sebep ise Lâlekâî'nin eserini hangi gaye için yazdığını belirtmiş olmasıdır. Eserin beklentilerimizi karşılayıp karşılamadığı hususu sonuç ve değerlendirme bölümünde açıklanmıştır.

Araştırmanın Konusu

Erken dönem İslam tarihinde yaşanan olumsuz bir takım olaylar Müslümanlar arasında akide alanında hizipleşmelerin yaşanmasına neden olmuştur. İtikadi ve mezhebi ayrışmalar Müslümanların vahdet bilincini zedelemiştir. Müslümanlar, Hz. Peygamber'in (s.a.v) yaşamı boyunca sağladığı birliktelik ruhunu Peygamber sonrasında çok kısa bir zaman diliminde kaybetmiştir. Bu birliktelik ruhunu tekrar kazanabilmek, aşırılıklar ve ayrışmalar arasında sıkışan bu ümmeti ihtilaflardan uzak tutmak ve farklı fikirlerin

⁶ Muhammed Müçtehid Şebusteri, **Hermenötik, Kur'ân ve Sünnet**, Abuzer Dişkaya (çev.), İstanbul: İlimyurdu Yayınları, 2017, s. 36.

bölünmelere sebep teşkil etmesine engel olmak gayesini taşıyan bir anlayış gelişmiştir. Bu anlayış zaman içerisinde teşekkülünü tamamlayarak Ehl-i Sünnet ekolüne dönüşmüştür. Dolayısıyla Ehl-i Sünnet ekolünün tarihsel kökeni ve temellerinin kimler tarafından atıldığı merak edilmiş ve İslam düşünürleri tarafından araştırmalara konu edinilmiştir. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebinin temellerinin Eş'arilik ve Mâturîdîlik tarafından atıldığı bilinmektedir. Ancak bilinenin aksine Ehl-i Sünnet'in Eş'arilik ve Mâturîdîlik ekollerinden önce Ehl-i Sünnetin temellerinin Ehl-i Hadis tarafından atıldığı ifade edilmiştir.⁷ İslam düşünce tarihinde Ehl-i Sünnetin ilk temsilcileri olarak gösterilen Ehl-i Hadis ekolünün bidat fırka ve düşüncelerine karşı nakli bilgiyi esas alan bir anlayışla mücadele ettiği bilinmektedir. Ehl-i Hadis'in itikadi konularda kendine özgü yöntemlerle kelami görüşleri olmuştur. Araştırmamızın konusu Ehl-i Sünnetin itikadi görüşleri üzerinde pay sahibi olan Ehl-i Hadis'in kelam alayışını ortaya koymaktır.

Ehl-i Hadis'in kelam alanına katkılarını da ortaya koymayı hedefleyen bu çalışmanın konusu, hicri 5. asırda yaşamış olan Ehl-i Hadis temsilcisi Lâlekâî'nin düşüncelerinden hareketle Ehl-i Hadis'in kelami görüşlerinin tespit ve analizini yapmaktır.

Araştırmanın Amacı Ve Önemi

İslam dünyasının din anlayışının oluşmasında Ehl-i Hadis'in etkileri göz ardı edilemez bir gerçekliğe sahiptir. İslam düşünce tarihinde ilk gelenekçiler olarak bilinen Ehl-i Hadis, her dönemde muhafazakâr kesimin zihni arka planını şekillendirmiştir. İslami literatür incelendiğinde, selefî izini takip eden ve inanç, ibadet, ahlak ve hukukta kaynak olarak Kitab ve Sünneti kabul eden Ehl-i Hadis'in düşünce yapısının daha çok Ehl-i Re'y ile olan ilişkisi ve fıkıh usulü açısından geliştirdikleri metodoloji üzerinden değerlendirilmiş olduğu görülecektir. Ancak Ehl-i Hadis ile ilgili yapılan çalışmalarda bu ekolün inanç konularındaki yaklaşımına bir bütün olarak neredeyse hiç değinilmemiştir. Bu nedenle akaid alanında çokça eser telif eden Ehl-i Hadis'in kelam anlayışının bütüncül bir perspektifle ortaya konulması önem taşımaktadır.

Ehl-i Hadis âlimleri siyasi, itikadi ve fıkhi alanda birçok görüş ortaya koymuştur. Daha çok Ehl-i Re'y ekolüne bir tepki olarak ortaya çıkan Ehl-i Hadis'in itikadi görüşleri, İslam mirasının anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Yapılan Ehl-i Hadis

⁷ M.Hayri Kırbasoğlu, **Ehl-i Sünnet'in Kurucu Ataları**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.12.

alışmalarında Ehl-i Hadis'in bilgiye yükledikleri anlam, re'y ve kıyasa bakış tarzları ortaya konulmuştur. Bu alışmalar arasında Mansur Koçinkağ'ın *Erken Dönem İslam Hukuk Düşüncesinde Re'y ve Hadis*, M. Hayri Kıbaşıoğlu'nun *Ehl-i Sünnet'in Kurucu Ataları*, Sönmez Kutlu'nun *Selefililiğin Fikri Arka Planı*, Kadir Gürler'in *Ehl-i Hadis'in Düşünce Yapısı*, Mehmet Özşenel'in *Sünnet ve Hadisi Değerlendirme ve Anlamada Ehl-i Re'y-Ehl-i Hadis Yaklaşımları ve İmam Şeybani ve Ali Kaya'nın İlk Dönem Hadis Tartışmaları* adlı eserleri örnek göstermemiz mümkündür. Ancak bu çalışmaların Ehl-i Hadis'in inanç konularındaki yaklaşımlarını ve kelam anlayışını bir bütün olarak ortaya koymaktan uzak olduğunu ifade etmek gerekir.

Tarihi süreçte ikinci asırdan itibaren belirginleşmeye başlayan Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y ekollerinin re'y, hadis ve sünnet etrafında yoğun olarak yaşanan tartışmaları birçok çalışmaya konu olmuştur. Ehl-i Hadis yaşanan bu tartışmaları telif ettiği eserlere yansıtmıştır. Ehl-i Hadis, re'y ehlini hadis bilmemek ve hadislere muhalefet etmekle suçlamıştır. Ehl-i Re'y ise hadis ehlini garip ve zayıf hadislerin peşine düşmek, manaları üzerinde düşünmemek ile itham etmiştir. Karşılıklı bu ithamlar fikri mücadele sahasında birçok eserin telif edilmesini sağlamıştır. Ebu Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın (ö.157/773) *Kitabu'l-ıman*, Kinâni'nin (ö.161/777) *Kitabu'l-hide*, Ahmed b. Hânel'in (ö. 241/855) *er-Red ale'z-zenâdike ve'l-cehmiyye*, Buhârî'nin (ö.256/870) *Halku'l-ef'ali'l-ıbad*, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *el- ihtilaf fi'l-lafz ve Te'vilu Muhtelifi'l-hadis*, Darimi'nin (ö. 255/869) *er- Red ale'l- cehmiyye*, Berbehari'nin (ö.329/940-941) *Şerhu's- sunne* adlı eseri ve *Kitabu's-sunne* adıyla yazılan eserler Ehl-i Hadis ile Ehl-i Re'y arasında yaşanan ihtilafların yansıtıldığı eserlere örnek olarak gösterilebilir.

İslam düşüce tarihinde Ehl-i Hadis ile Ehl-i Re'y arasında yaşanan ihtilafların yoğunluk noktasını aklın nakle müdahil olup olmayacağı ve hadislerin değerlendirilmesi konuları oluşturmıştır. Bu açıdan bakıldığında Ehl-i Hadis'in re'y ehline karşı saldırılarının ve eleştirilerinin hangi yönden değerlendirileceği ve değerlendirilmesi gerektiği meselesi hep merak edilen konular arasında yer almıştır. Bu saldırı ve eleştirilerin fıkhi alanda kullanılan farklı yöntemler etrafında gerçekleştiğini söylemek mümkün müdür? Ehl-i Hadis'in re'y karşıtlığının sebeplerini doğru anlayabilmek için itikadi sahadaki mücadelelerinin iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. Re'y karşıtlığına dair aktarılan rivayetlerin sıhhat açısından iyi değerlendirilmesi de iki ekol arasında yaşanan ihtilafların daha sağlıklı bir değerlendirilmesinin yapılmasına yardımcı olacaktır.

Olumsuz görülen ve eleştirilen re'yin hangi tür re'y olduğunun analizinin iyi yapılması gerekmektedir. Bu husus Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y tartışmalarının hangi sahaya kaydığının tespiti açısından önemlidir. Fıkhi meselelerin çözümünde kullanılan re'yin veya itikadi esasların tesbitinde kullanılan re'yin hangisinin kınandığının tesbit edilmesi meselesi Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y ayrışmasının tamamen fıkıh ekseninde cereyan etmediğini de ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Ehl-i Hadis Ahmed b. Hanbel döneminde müstakil fıkhi bir topluluk olarak teşekkül etmiş⁸ olsa da yaşanan siyasi ve sosyal olayların Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y kavramlarının içeriğine olan etkisinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bir ekole nisbet edilen isim ve kavramlar sadece fıkıh sahasındaki görünümüne göre şekil almamıştır. Fikri zeminde görülen tartışmalar ve ihtilaflar dönemin şartlarından, yaşanan sosyal ve siyasal olaylardan etkilenecek farklı boyutlar kazanmıştır. Bu boyutların daha iyi anlaşılması, ihtilafların yaşandığı dönemde yazılan, o döneme ışık tutacak eserlerin incelenmesiyle mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla hicri 5. asırda yaşayan Ehl-i Hadis temsilcilerinden birisi olan Lâlekâî'nin kelam ilmine ilişkin eserinin ve bu esere dair yazılmış muhtasar çalışmaların incelenmesi Ehl-i Hadis ekolünün kelam anlayışının ortaya konulması açısından önem teşkil edecektir.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın telif edilen eserlerinde ve Ehl-i Sünnet ekolüne dair yapılan akademik çalışmalarda kendisine atıfta bulunulan Ehl-i Hadis âlimlerinden birisi Lâlekâî'dir. Dolayısıyla Lâlekâî'nin itikadi düşüncesi bu alanda yapılacak çalışmalara ilham kaynağı olmaktadır. Ayrıca bu çalışmanın Lâlekâî'nin düşüncelerinden hareketle bu ekolün zihniyet yapısının analizi ve eleştirisi yapılarak alana katkı sunması beklenmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Kitap, makale, İsam'ın Dökümantasyon Merkezi fişleri, yayınlanmış ve yayınlanmamış tezler taranarak veriler toplanmıştır. Elde edilen ilgili dokümanlar, Lâlekâî'nin kendi eserleri aynı zamanda eserlerine yazılan muhtasarlara esas alınarak

⁸ Mansur Koçinkağ, **Erken Dönem İslam Hukuk Düşüncesinde Re'y ve Hadis**, İstanbul: Yayınları, 2018, s. 82.

Lâlekâî'nin düşünceleri derlenmiştir. Ana kaynak olarak Lâlekâî'nin eserleri seçilmiş olup bu eserlerden hareketle Ehl-i Hadis'in kelam anlayışı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmada, tasviri bir yöntem kullanılmıştır. Ehl-i Hadis alanında yazılan kaynaklar esas alınarak konunun temel problematiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu çalışma, konuyla ilgili yazılan eserleri objektif bir bakış açısıyla ele alarak bazı tespitlere yer vermektedir.

Araştırmamızın merkezi ismi olan Lâlekâî'nin hayatıyla ilgili bilgilere tabakat kitaplarından ulaşılmıştır. Bu çalışmanın hadis ilmiyle ilgili bir boyutunun olmasından dolayı, çalışmada hadis ıstılahları ve hadis ilmiyle ilgili kaynaklardan da istifade edilmiştir. Ülkemizde bu alanda yapılmış yüksek lisans ve doktora çalışmaları olmuştur. Bu çalışmalardan da yararlanıldığını ifade etmek gerekir. Araştırmanın konusu kelam, hadis ve mezhepler tarihinin ortak alanı sayılabilecek düzeyi ihtiva etmektedir. Bu nedenle hadis ve mezhepler tarihine ilişkin kaynaklar da taranmıştır. Araştırmanın konusu, Ehl-i Hadis'in kelam anlayışını net bir şekilde ortaya koymak olduğundan dolayı gerekliliğine binaen el-Eş'ari (ö. 324/935-36), Ehl-i Hadis âlimlerinden olan İbn Mende (ö.395/1005), Ahmed b. Hanbel ve Ebu Muhammed el-Yemeni'nin (ö.830/1426), görüşleriyle Lâlekâî'nin görüşleri mukayese edilmiştir.

Bu araştırma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde öncelikle Ehl-i Hadis ekolü kavramsal çerçevede tanıtılmaya çalışılmıştır. Ehl-i Hadis'in teşekkülü, Ehl-i Re'y ile olan ilişkisi, kısaca bazı kelami görüşleri, dini anlayışı ve toplumsal tasavvuru analiz edilmiştir. İkinci bölümde, öncelikle hicri 5. asrın Ehl-i Hadis temsilcisi ve çalışmanın merkezi ismi olan Lâlekâî'nin hayatı hakkında ana hatlarıyla bilgi verilmiştir. Daha sonra Lâlekâî'nin *Şerhu'l-Ûsulü's-Sünne* adlı eserinden hareketle itikadi görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuç ve değerlendirme kısmında ise Lâlekâî'nin Ehl-i Hadis içindeki konumu, benzer ve farklı yönleri ortaya konularak, Ehl-i Hadis'in kelami anlayışı Lâlekâî'nin görüşleri doğrultusunda özetlenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

EHL-İ HADİS VE KELAM ANLAYIŞI

1.1. EHL-İ HADİS'İN TANIMI VE ÇERÇEVESİ

İslam düşünce tarihinde teşekkül eden herhangi bir fırkanın kendisini nitelendirdiği ve muhalifleri nazarında anlam bulduğu tanımının, dönemin şartları göz önünde bulundurularak anlaşılması gerekmektedir. Nitekim her fırka hem yaşadığı döneme şekil vermiş hem de dönemin rengine göre şekil almıştır. Bu açıdan bakıldığında herhangi bir fırka için yapılan tanım ve kullanılan kavramların da dönemin mevcut sosyal, siyasal ve dini yapısından etkilenecek şekilde şekillenmesi olağan bir durum olarak karşılanmalıdır. Düşünsel hayatın birer parçası olan kavramlar, toplumsal çatışmalardan ve olaylardan etkilenecek şekilde ortaya çıkmaktadır.⁹ Ehl-i Hadis kavramını da bu anlamda toplumsal olay ve çatışmalardan bağımsız değerlendirmek mümkün değildir. Bir hareketin, oluşumun veya ekolün sahip olduğu isimlendirme, söz konusu ekolün anlayışı, kimliği ve gayesi hakkında bize bir takım bilgiler sunmaktadır.¹⁰

Hicri 1.asırda Ehlü'l-Hadis kavramı ile Ashabu'l-Hadis kavramı birbiriyle aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır.¹¹ Ehl-i Hadis, Ehl-i Sünnet imamlarının akidesine bağlanan kimselerdir.¹² Ashabu'l-Hadis kavramı da aynı anlamda kullanılmıştır. Ancak eş- Şafii (ö. 204/820) Ashabu'l-Hadis kavramının fıkıhta uzman olanları, Ehl-i Hadis kavramının ise hadiste ehil olanları ifade ettiğini kaydetmiştir.¹³ İlk dönemde Ashabu'l-Hadis kavramı, “hadisleri muhafaza edip koruyanlar”, “hadislere zarar vermek isteyenlere engel olanlar” veya “hadislere boyun eğenler” özel anlamlarıyla genelde hadislerle meşgul olan kimseleri ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁴ Hicri birinci asırda kullanımına başlanan Ehl-i Hadis kavramı ile Ashabu'l-Hadis kavramı zaman zaman

⁹ Mehmet Evkuran, **Sünni Paradigmayı Anlamak**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012, s.107.

¹⁰ Sönmez Kutlu, **Mezhepler Tarihine Giriş**, İstanbul: Dem Yayınları, 2010, s.131.

¹¹ M.Hayri Kırbasoğlu, **Ehl-i Sünnet'in Kurucu Ataları**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.29.

¹² Ahmet Özer, “*Ehl-i Hadis'in Red Literatürü*”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Marmara Üniversitesi SBE, 2008, s.27.

¹³ Muhammed b. İdris eş-Şafii, **er-Risale (İslam Hukukunun Kaynakları)**, Abdulkadir Şener (çev.), Ankara: TDV Yayınları, 2012, s. 212.

¹⁴ M.Hayri Kırbasoğlu, **a.g.e.**, s.19.

birbirlerinin yerine kullanılmış ve bu kavram ile daha çok hadislerle meşgul olan kimseler kastedilmiştir.¹⁵

Hicri 1. asırda kullanımına başlanan Ehl-i Hadis kavramının yalnızca bir ekolü temsil eden anlam içeriğine sahip olduğunu söylemek imkânsızdır. Ehl-i Hadis kavramı ilk dönemlerde Ehl-i Re'y'i de içine alan, hadisle amel eden tüm Müslümanları kapsayan geniş anlamıyla kullanılmıştır.¹⁶ Abdulkâhir el-Bağdadi (ö. 429/1037-38) , Sünnet ve Cemaat ehlini sekiz sınıfa ayırmış ve ikinci sınıfa hem Ehl-i Hadisi hem de Ehl-i Re'y'i dâhil etmiştir.¹⁷ Abdulkahir el-Bağdadi, fırkaları ve fırkaların genel görüşlerini içeren eserinde Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadis taraftarlarını Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat sınıfına dâhil etmiş ve Ehl-i Hadisi ayrı bir ekol olarak göstermemiştir.¹⁸ Şehristânî (ö. 548/1153), Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y'e bir mezhep olarak yer vermemiş ancak her iki oluşumu usul ve fûru hukukunda ictihad eden iki özel zümre olarak göstermiştir. Bu iki müctehid zümrenin fûruda ayrıştıklarını ifade etmiştir.¹⁹ Eş'ari, Ashabu'l-Hadis ile Ehl-i Sünnet'in görüşlerine aynı bölümde yer vererek Ashabu'l-Hadisi Ehl-i Sünnete dâhil etmiştir.²⁰

Sahabe zamanında Ehl-i Hadis kavramı hadislerin öğrenimi ve öğretimi ile uğraşan, hadislerle ilgili hususları bilen kimseleri nitelendirmiştir. Sahabe zamanında bir kavramlaşma söz konusu değilse de sahabenin Ehl-i Hadis kavramını kullandığı bilinmektedir. Ehl-i Hadis'in tarihini sahabe dönemine kadar götüren olmuştur. Bu durumda Ehl-i Hadis'in ilkleri olarak sahabe gösterilmiştir. Bunun delili ise sahabenin kendi dönemlerinde birbirlerini Ehl-i Hadis olarak isimlendirmiş olmalarıdır.²¹ Ehl-i Hadis'e göre hadis ehlinin niteliklerini Hz. Peygamber (s.a.v) anlatmıştır. Ebu Hureyre'den nakledilen bir rivayete göre, "Bu ilmi her neslin adalet sahipleri yüklenir aşırı gidenlerin tahriflerinden batıl ehlinin sahiplenmelerinden ve cahillerin yorumlarından korurlar."²² Bu ilimden kastedilen ise hadis ilmidir. Hadis ilmini batıl

¹⁵ Samet Gündoğdu, "Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y'in Görüşlerinin Karşılaştırılması", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi SBE, 2019, s.19.

¹⁶ Abdullah Aydın, Salim Ögüt, "Ehl-i Hadis" Maddesi", DİA, Cilt 10, 1994, s.507-508.

¹⁷ Abdulkâhir el-Bağdâdi, **Mezhepler Arasındaki Farklar**, Ethem Ruhi Fırlı (çev.), Ankara: TDV Yayınları 2018, s.246.

¹⁸ Abdulkâhir el- Bağdâdi, **a.g.e.** , s.247.

¹⁹ Şehristani, **Milel ve Nihal**, Mustafa Öz (çev.), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017, s.194.

²⁰ Ebu'l-Hasan el-Eş'ari, **Makalatü'l İslamiyyin ve İhtilafu'l-Musallin (İlk Dönem İslam Mezhepleri)** , Mehmet Dalkılıç (çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005, s.170.

²¹ Ed-Dihlevi el-Medeni, **Hadis Ehli'nin Tarihi**, Ebu Muaz Seyfullah el-Çubukabadi (çev.), İstanbul: İnsanlar Yayınları, 2014, s.34-35.

²² Hatîbu'l-Bağdâdî, **Şerefu Ashabi'l-Hadis**, haz. Mehmet Said Hatiboğlu, Ankara: DİB Yayınları, 1991, s.28.

ehlinin yorumlarından koruyan kimseler böylece Ehl-i Hadis olmaktadır. İbnü'l-Cevzi, Ehl-i Hadisi iki gruba ayırarak tasnif etmiştir. Birinci grupta görülen Ehl-i Hadis sahih hadisleri sahih olmayanlardan ayırarak Peygamber sünnetini korumayı gaye edinenlerdir. İkinci gruptaki Ehl-i Hadis ise duyduğu her rivayeti aktaranlardır.²³ Ehl-i Hadis'in bu iki grubunun varlığının bilinmesi Ehl-i Hadis'e yöneltilen eleştirilerin anlaşılması için önemli bir bilgi sağlamaktadır. Dolayısıyla bu iki grup gözönünde bulundurularak Ehl-i Hadis'in tümüne eleştiriler yöneltilmesi doğru olmayan sonuçlar doğuracaktır.

Tarihsel süreçle beraber Ehl-i Hadis kavramı, sünneti istismar edenlere karşı sünneti koruma gayesini temsil eden bir zihniyeti ifade etmek için kullanılmıştır. İlk dönemlerde sünnete verilen değer ile hadise verilen değer aynı olmuştur.²⁴ Sünnet ile hadis birbirinin yerine kullanılmıştır. Nitekim Ehl-i Hadis sünnet ile hadise aynı anlamı vermiş, hadisi reddetmenin sünneti reddetmek anlamına geldiğini düşünmüştür. Dolayısıyla Ehl-i Hadis denince sünnete bağlı, kuvvetli ve etkili delillere sahip, Allah'ın Kitabına tabi olmaya ve Resulüne uymaya muvaffak kılınmış kimseler anlaşılmıştır.²⁵

Ehl-i Hadis kavramı ilk dönemlerde kullanılan hadis taraftarları anlamından uzaklaşan bir anlam içeriğine sahip olmuş, sonraki dönemlerde daha çok dini konularda re'ye başvurmayı ve te'vili hoş görmeyen kimseleri ifade etmek için kullanılmıştır.²⁶

Ehl-i Hadis, 'selefi salihin' olarak gösterilen sahabe, tabiin ve tebe-i tabiinin yolunu takip edenler ve onların düşünce sistemlerini aktaran kimseler olarak kabul görmüş ve daha sonraki süreçte Selefiye olarak anılmışlardır. Ehl-i Hadis'in Şia, Mu'tezile, vb. fırkalardan ayırt edilmesi için Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatin *Ehl-i Sünnet-i Hassa* kanadına yerleştirilmiştir. Eş'ari ve Mâturidî ekolünü içine alan Sünnilere *Ehl-i Sünneti Amme*, ancak Eş'ari ve Mâturidî olmayan Sünnilere ise *Ehl-i Sünnet-i Hassa* isminin verildiği bilinmektedir.²⁷ Dolayısıyla Ehl-i Hadis Sünniliğin hassa kanadını teşkil etmiştir.

²³ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî İbnü'l-Cevzi, **Telbisu iblis**, thk. es-Seyyid Cümevli, Beyrut: Dârü'l-Kitabi'l-Arabi, 1994, s.105.

²⁴ İlyas Çelebi, **Tarihte ve Günümüzde Ehl-i Sünnet**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006, s.405.

²⁵ Ed-Dihlevi el-Medeni, **Hadis Ehli'nin Tarihi**, Ebu Muaz Seyfullah el-Çubukabadi (çev.), İstanbul: İnsanlar Yayınları, 2014, s.12.

²⁶ Binyamin Abrahamov, **İslam Kelamı Gelenekçilik**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010, s.40.

²⁷ Süleyman Uludağ, **İslam Düşüncesinin Yapısı**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018, s.30. Bkz.Süleyman Uludağ, **İslam'da İnanç Konuları ve İtikadi Mezhepler**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014, s.297.

İslam mirasını gelecek nesillere ilk aktaranlar olarak kabul gören ve ‘gelenekçiler’ olarak vasıflanan Ehl-i Hadis için kullanılan pek çok isim söz konusudur.²⁸ Gelenekçiler olarak vasıflanmalarının sebebi ise sünnet ve din olarak gördükleri Peygamberin hadislerini ve selef-i salihinden aktarılan haberleri merkeze alan bir din anlayışına sahip olmalarıdır.²⁹ Ancak şu hususu belirtmek gerekir, Ehl-i Hadis kavramının politik tartışma zemininde farklı anlamlar yüklenerek her dönemde farklı içerik kazanarak varlığını sürdürdüğü bilinen bir gerçekliktir.³⁰ Nitekim Hatîb el-Bağdâdî, Ehl-i Hadis’i insanların en faziletlieleri olarak göstermiş aynı zamanda hiçbir nafilenin değer ve sevap açısından hadis ilmiyle meşguliyyete denk tutulamayacağını iddia etmiştir.³¹ Lâlekâî’ye göre Ehl-i Hadis tabi olunmaya en layık olan kimselerdir. Çünkü onlar İslam’ı doğrudan Peygamber’den (s.a.v) alan, şeriata tanıklık eden ve hükümleri bizzat gözlemleyen ayrıcalıklı kimselerdir. İslam dininin tüm güzelliklerini almış ve diğer insanlardan üstün kılınmış taife Ehl-i Hadis’tir. Yüce Allah Ehl-i Hadis’i diniyle aziz kılmış, Kur’ân ve sünnet ile yüceltmıştır. Allah yolunda hakkıyla cihad edenler yine Ehl-i Hadis olarak gösterilmiştir.³²

Ehl-i Hadis, ilk dönemlerde daha çok “hadisçiler”, “hadis ehli”, “hadislere tabi olanlar”, “hadis taraftarları” olarak anılmışlardır.³³ Ehl-i Hadis için kullanılan diğer isimler ise şunlardır: el-Muhaddis, Ehlü'l-İlim, Ehlü's-Sünne, Sünni, Selef, Ashabu'l-Asar/Ehlü'l-Asar, Talebetü'l-Hadis, Tullabü's-Sünen, Talebetü'l-İlm, Hameletü'l-ilm, Hameletü'l-Hadis, Ketebetü'l-Hadis, Ruvatü'l-Hadis, Ruvatü'l-İlm, Ashabü'l-Esanid, Ehlü'n-Nakl, Ashabü'l-Hulkan ve'l-Mahabir, el-Huffaz, Ashabü'l-Ahbar, Ashabü's-Silah, Ashabü'r-Rivaye, Hummalü'l-Ahbar, el-Cellab, Nihletü's-Sünne, Ehlü'l-Hak ve'd-Din ve'l-Cema'a, Ashabü's-Sıfat/Sıfatiyye, Ehlü'l-Fıkh ve's-Sika, Ehlü'l-İsbat.³⁴ Bu isimlendirmeler analiz edildiğinde Ehl-i Hadis’in İslam dünyasında hangi gayelerle belirlediği anlaşılabacaktır. Gayeleri sünnetin unutulmaya yüz tuttuğu bir zamanda sünneti

²⁸ Salih Aydın, **İslam Düşüncesinin Yapısı ve Selefilik**, İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2016, s.193.

²⁹ Sönmez Kutlu, **Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri**, Ankara: Otto Yayınları, 2016, s.49.

³⁰ Murteza Bedir, **Hanefi fıkıh Teorisinde Peygamberin Otoritesi**, İstanbul: Dem Yayınları, 2017, s.62.

³¹ Hatîbu'l-Bağdâdî, **Şerefu Ashabi'l-Hadis**, haz. Mehmet Said Hatiboğlu, Ankara: DİB Yayınları, 1991, s.9.

³² Lâlekâî, **Şerhu'l-Ûsul**, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.20.

³³ Samet Gündoğdu, “*Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re’y Görüşlerinin Karşılaştırılması*”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Erciyes Üniversitesi SBE, 2019, s.18.

³⁴ M.Hayri Kırbaoğlu, **Ehl-i Sünnet’in Kurucu Ataları**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.67-70.

korumak ve onu gelecek nesillere aktarmaktır. Nitekim Ehl-i Hadis'e göre, diğer grupların hadislerin sıhhati, sakimi ve illeti konusunda ihtilaf ettikleri hususlarda müracaat edecekleri tek merci Ehl-i Hadis olmalıdır. Çünkü Ehl-i Hadis'in tek meşguliyeti hadisler olmuştur. Her fırka kendi görüşlerinin dayanağını o görüşü ilk ortaya çıkarana nisbet ederken Ehl-i Hadis'in görüşlerinin dayanağını oluşturan bizatihi Hz. Peygamber olmuştur.³⁵ Bu düşünce Ehl-i Hadis'in en ayrıcalıklı özelliğini oluşturmaktadır. Her düşünce ekolünün kendisine özgü mümeyyiz vasıflara sahip olduğunu hatırlamak gerekir. Aynı zamanda düşüncelerini nisbet ettikleri bir kimse de var olmuştur. Ehl-i Hadis'in düşüncelerinin dayanağını ise Hz. Peygamber (s.a.v) ve O'nun izini takip eden selefi salihin oluşturmıştır.

Ehl-i Sünnet mensupları kendileri için, Ashabu'l-Hadis, Ashabu's-Sünne, Ehlü'l-Hak, Ehlü'l-İsbat, Fırka-ı Naciye, es-Sevadü'l-Azam, Ehlü's- Sünne ve'l-Cemaa ve'l-Asar, Ehlü'l-Hadis ve's-Sünne, Ehlü's-Sünne ve'l-İstikame gibi isimler kullanmıştır.³⁶ Ehl-i Hadis, Ehli Sünnet içerisinde bir mezhep olarak gösterilerek Hanbelilik ile ilişkilendirilmiştir.³⁷ Ancak Ehl-i Hadis'in müstakil bir mezhep olarak kendisini kabul ettiremediğini, Şafii, Hanbeli ve Zahiri mezhebinin arka planını oluşturduğunu dile getirenler de olmuştur.³⁸ Ehl-i Hadis'e Müslümanlar daha iyi bir isim bulamadıkları için bu ismi verdiklerini ve Ehl-i Hadis'in bir fırka ya da bir zümre olarak görülemeyeceğini iddia edenleri de belirtmek gerekir. Dolayısıyla Sünniliğin hammaddesi olarak görülen Ehl-i Hadis bir ekol olarak değil bir akım olarak değerlendirilmiştir.³⁹

Hatîb el-Bağdâdî'nin Ahmed b. Hanbel'den aktardığı bir rivayete göre Hz. Peygamber, kıyamet gününe kadar din üzere sabit kalacak, hak üzere zahir olacak ümmetinden bir taifeyi duyurmuştur.⁴⁰ Bu nakle dayanarak söz konusu taifenin Ehl-i Hadis olduğu iddia edilmiştir. Ahmed b. Hanbel, İbn Mübarek ve İbn Medeni ise bu taifenin Ehl-i Hadis olduğunu belirtmiştir.⁴¹ Ehl-i Hadis âlimleri arasında kabul gören

³⁵ Ebu Muaz Mahmut, **Münteka**, Cidde: Mektebetü's-Saade, 1994, s.31.

³⁶ Samet Gündoğdu, “*Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y'in Görüşlerinin Karşılaştırılması*”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Erciyes Üniversitesi SBE, 2019, s.15.

³⁷ Ali Rabbani Gülpayigani, **Kelami Mezhepler ve Fırkalar**, Sedat Baran (çev.) İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2014, s.189.

³⁸ Mehmet Görmez, **Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu**, Ankara: TDV Yayınları, 2011, s.77.

³⁹ Fazlur Rahman, **İslam**, Mehmet Dağ, Mehmet Aydın (çev.), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, s. 184.

⁴⁰ Hatibu'l-Bağdâdî, **Şerefu Ashabi'l-Hadis**, haz. Mehmet Said Hatiboğlu, Ankara: DİB Yayınları, 1991, s.27.

⁴¹ Hatibu'l-Bağdâdî, **a.g.e.** , s. 28.

Ahmed b.Hanbel, İbn Mübarek ve İbn Medeni, Peygamber'in bu sözünden kendi düşünceleri doğrultusunda bir sonuç çıkarmıştır. Kıyamet gününe kadar din üzerine sabit kalacak grubun sadece Ehl-i Hadis'in olduğu kabul edildiği takdirde İslam ümmetinin birlikteliğini zedeleyecek başka sorunlarında oluşmasına zemin hazırlaması muhtemel bir durumdur.

Ehl-i Hadis, muhalifleri nazarında ise her türlü yeniliğe karşı olan ve bu düşüncelerini de sünnet ve icma ile destekleyen, ehl-i bidat ile tartışmayı kabul etmeyen,⁴² sadece hadisleri bir araya getiren kimseler olarak nitelendirilmektedir. Aynı zaman da muhalifleri Ehl-i Hadis'in hakkında nas bulunmayan konularda hüküm vermekten kaçınan kimseler olduklarını ifade etmiştir.⁴³

Mu'tezile Ehl-i Hadis'i olumsuz anlama gelecek şekilde 'Haşviyye' sıfatıyla nitelendirmiştir. Daha çok Hanbeli fıkıh ekolü ile ilişkilendirildiği için Haşviyye olarak nitelendirilen Ehl-i Hadis bu nitelendirmeye karşı çıkmış ve kendileri için Ehlu's-Sunne ve Ashabu'l-Hadis sıfatını uygun görmüştür.⁴⁴

Muhalifleri Ehl-i Hadis'i ifade etmek için, Haşviyye dışında Müşebbihe, Mücessime, Mürcie, Şukkak, Nasibe/Navasıb, Nabite/Nevabit, Ğusa-Ğusr, Zahiriyye, Cehele, Usmaniyye gibi isimleri de kullanmışlardır.⁴⁵

Muhalifleri tarafından verilen bu isimler ise Ehl-i Hadis'in mücadele sahasındaki tartışma konularının neler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu konular Ehl-i Re'y ile olan ilişkisi bölümünde ele alınacaktır. Her duydukları hadisi sıhhatini araştırmadan kabul ettikleri için Haşviyye, sıfatlar konusunda teşbih ifade eden hadisleri zahiri anlamıyla ele aldıkları için Müşebbihe, imanda istisnayı kabul ettikleri için Şukkak olarak vasıflanmaları muhalifleri ile gerçekleştirdikleri tartışma konularının ipuçlarını ortaya koymaktadır.⁴⁶ Ehl-i Hadis için yapılan bu nitelendirmelere bakıldığında Ehl-i Hadis ile muhaliflerinin hadislerin sıhhati, iman ve Allah'ın sıfatları meselelerinde yoğun olarak tartıştıkları görülecektir.

⁴² Binyamin Abrahamov, **İslam Kelamı Gelenekçilik**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010, s.34.

⁴³ Mehmet Özşenel, "*Sünnet ve Hadisi Değerlendirme ve Anlamada Ehl-i Re'y-Ehl-i Hadis Yaklaşımları ve İmam Şeybani*", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, 1999, s.129.

⁴⁴ Mehmet Emin Özafşar, **İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.73.

⁴⁵ M.Hayri Kırbaçoğlu, **Ehl-i Sünnet'in Kurucu Ataları**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.72-75.

⁴⁶ Zübeyr Bulut, "Hanbeli Akaid Sistemi" (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, 2003, s.34.

Eş-Şafii Ehl-i Hadis için *el-Huffaz* kavramını kullanmıştır. Ahmed b. Hanbel ise *Ehlu's-Sunne ve'l-İsbat* tabirini tercih etmiştir. Dönemin Abbasi Halifesi Me'mun'un ise *Ehlu'l-Hak ve'd-Din ve'l-Cema'a* ⁴⁷ tabirini kullanmasına bakıldığında bu isimlendirmelerin neye göre yapıldığını belirlemek ve anlamak önemli bir mesele olarak değerlendirilmesi yapılmalıdır. Ancak dönemin sosyal- siyasal şartlarının ve tercihlerinin bu görece isimlendirmeye etkide bulunduğu gerçeğini de düşünmek gerekmektedir.

Lâlekâî'ye göre Ehl-i Hadis aynı zamanda Kur'an'ı en iyi bilen kimselerdir; çünkü Kur'an'ı en iyi bilmek hadisleri de anlamayı sağlar. Ehl-i Hadis; İslam'ı aracısız, vasıtasız Rasulullah'tan (s.a.v) gördükleri şekilde öğrenen ve öğrendiklerine iman eden kimselerdir. Lâlekâî, hadis taraftarlarına özel bir mevki kazandırmak için Ehl-i Hadis terkiibindeki hadis isminin ve manasının kitap ve sünnette yer aldığını ifade etmiş ve buna Zümer suresinin 23. ayetini⁴⁸ delil göstermiştir.⁴⁹ Böylelikle Lâlekâî tarafından Ehl-i Hadise diğer gruplardan farklı bir değer ve üstünlük izafe edilmek istenmiştir.

Ehl-i Hadis kavramı ile daha sonraki dönemlerde hukuk ve inanç konularındaki problemlerin çözümünü nakle dayandıran, Hz. Peygamber'in (s.a.v) döneminden gelen her şeyi sünnet olarak değerlendiren ve nasların zahiriyle ilgilenen kimseler olarak nitelendirilmek istenmiştir.⁵⁰ Ehl-i Hadis, hadis tedkikinin bir disiplin haline gelmesine katkı sağlayanlardır.⁵¹ Sonuç olarak Ehl-i Hadis'in kavramsal çerçevesi hakkında şunları söylemek mümkündür: Hicri 1.asra baktığımızda herhangi bir mezhebi ifade etmeyen Ehl-i Hadis kavramının hadislerle meşgul olan ve hadislerle ilgili söz sahibi kimseleri nitelendirdiği görülecektir. Ancak Hicri 2. asra geldiğimizde ise Medine'de ortaya çıkan fıkhi bir ekolü ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir.⁵² Buradan hareketle şu gerçeğin altını çizmek gerekir. Bu durumda Ehl-i Hadis'in iki kanadından bahsetmek mümkün olmaktadır. Fıkıh sahasında etkin olan müçtehidler grubunu oluşturan Ehl-i Hadis ile sadece hadisleri nakleden, aktaran tek meşguliyeti ise hadisler olan ikinci bir

⁴⁷ M.Hayri Kırbaşoğlu, **Ehl-i Sünnet'in Kurucu Ataları**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.68-69.

⁴⁸ "Allah, kendi içinde uyumlu, gerçekleri tekrar tekrar dile getiren bir kitap olarak sözlerin en güzelini indirdi. Rablerinden korkanların onun etkisiyle tüyleri ürperir, sonra yine Allah'ı anmaya yönelerek bedenleri ve kalpleri huzura kavuşur. İşte bu kitap, Allah'ın bir rehberi olup dilediği kimseyi onunla doğruya yönlendirir; ama Allah kimi şaşırtırsa artık ona doğru yolu gösterecek yoktur."Zümer, 39/23.

⁴⁹ Lâlekâî, **Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatt'in İtikadı**, Müslim Kılıç(çev), İstanbul: Polen Yayınları, 2017, s.19.

⁵⁰ Kadir Gürler, **Ekolleşme Sürecinde Ehl-i Hadis'in Dini Anlam(landırm)a Yöntemi**, Dini Araştırmalar, Cilt 8, Sayı 24, 2006, ss.27-58.

⁵¹ W.Montgomery Watt, **İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri**, Ethem Ruhi Fırlı (çev.), Ankara: Sarkaç Yayınları, 2010, s.375.

⁵² Ali Kaya, **İlk Dönem Hadis Tartışmaları**, İstanbul: İFAV Yayınları, 2018, s.40-41.

grubun varlığından söz etmek doğru olmaktadır.⁵³ Ehl-i Hadis'in fakih grubu ile ikinci bir grup olan muhaddis grubunun olması muhaliflerinin Ehl-i Hadise yönelik itham ve eleştirilerinin de anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Daha sonraki bölümlerde kaydedileceği üzere Ehl-i Hadis'e yönelik eleştirilerin yoğunluğunun muhaddis gruba dönük olduğu görülecektir.

Ehl-i Hadis kavramının Ehl-i sünneti içine alan bir anlam içeriğiyle ehl-i bida kavramının karşısında konumlandırıldığını ifade etmek durumundayız.⁵⁴ Hicri 2. asırda belli bir usule sahip bir ekol olarak ortaya çıkmayan Ehl-i Hadis oluşumu,⁵⁵ dönemin şartlarının zorunlu bir sonucu olarak bir yönelişin ve bir yöntem arayışının izlerini taşımaktadır. Dolayısıyla bu yöntem arayışının ve yönelişin iyice anlaşılması için dönemin şartlarına bakmak gerekmektedir. Ehl-i Hadis'i var eden dönemin şartlarının eşzamanlı ve artzamanlı⁵⁶ bir şekilde incelenerek olaylar arasındaki etkileşimin göz önünde bulundurulması Ehl-i Hadis kavramının daha sağlıklı anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Tarihsel bir olayın ve bu olayların şekillendirdiği fikri, siyasi ve dini yapıların iyice anlaşılması yapılan dikey (artzamanlı) ve yatay (eşzamanlı) mukayeselere bağlı olmaktadır.⁵⁷ Bu bağlamda konunun daha iyi ortaya konulması için yatay bir mukayese (eş zamanlı) yapmak gerekir. Ehl-i Hadis ile sürekli etkileşim halinde olan ancak mezhebi kurumlaşmasını Ehl-i Hadis'ten sonra tamamlayan Ehl-i Re'y'in, Ehl-i Hadis karşısındaki konumunun ortaya konulması gerekmektedir. Yapılacak eş zamanlı mukayese Ehl-i Hadis ile beraber Ehl-i Re'y'in de değerlendirilmesini kaçınılmaz kılacaktır. Nitekim her ekol kendisini başka bir ekolün düşüncesi üzerinden ifade etme zemini bulmuştur.

Sistematik Selefilğe zemin hazırlaması açısından Ehl-i Hadis, Mütেকaddimun Selefiyesi olarak anılmıştır. Ehl-i Hadis gelenekçi bir düşünce biçiminin de mümessilleri olarak görülmüştür.⁵⁸ Ancak Ehl-i Hadis'in, Medine'de hicri 2. asırdan sonra varlık

⁵³ Muhammed Kasım Abduh el-Harisi, **Mekanetü'l İmam Ebi Hanife Beyne'l Muhaddisin**, Ahmet Yücel, İbrahim Tüfekçi (çev.), İstanbul: Misvak Neşriyat Yayınları, Cilt 1, 2004, s.269.

⁵⁴ Ahmet Özer, Ehl-i Hadis'in Red Literatürü, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Marmara Üniversitesi SBE, 2008, s.27.

⁵⁵ Ahmet Özer, Ehl-i Hadis'in Red Literatürü, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Marmara Üniversitesi SBE, 2008, s.28.

⁵⁶ Recep Şentürk, **Toplumsal Hafıza Hadis Rivayet Ağ 610-1505**, Mehmet Fatih Serenli (çev.), İstanbul: Gelenek Yayınları, 2004, s.170.

⁵⁷ Mehmet Kalaycı, **Tarihsel Süreçte Eş'arilik Mâturîdîlik İlişkisi**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013, s.45.

⁵⁸ Sönmez Kutlu, **Tarihsel Din Söylemleri Üzerine**, Ankara: Otto Yayınları, 2016, s.49.

gösteren fıkhi bir ekolü temsil ettiğini tekrar hatırlatmak gerekir.⁵⁹ İslam dünyasında ilk teşekkül eden ilim fıkıh ilmidir. Bu nedenle Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y ekolünü ilk aşamada fıkıh sahasında düşünce ortaya koyan iki anlayışı temsil ettiğini belirtmemiz gerekir.⁶⁰ Abbasi Halifesi Memun döneminde “Halku'l-Kur'ân” meselesinin bir devlet politikası olarak benimsenmesi ve “Mihne” olayının yaşanması ile Ehl-i Hadis kavramı yeni bir anlam içeriği kazanmıştır. Mihne'den sonra Ahmed b. Hanbel ve ashabı, Ehl-i Hadis olarak gösterilmiştir. İmam Mâlik (ö.179/795) ve Ebû Hanife (ö.150/767) ise onların karşısında bir konuma yerleştirilmiş ve Ehl-i Re'y olarak kabul edilmiştir.⁶¹ Halku'l-Kur'ân meselesi hakkındaki yorumların akideleştirilmesiyle birlikte bu konu ile ilgili muhaliflerin görüşlerine yazmış oldukları eserlerde delilleriyle yer veren Ehl-i Hadis'in, kelami sahada da bir konum işgal ettiği görülmektedir.

Abbasi yönetimince uygulanan Mihne politikasından sonra hem Ehl-i Re'y hem de Ehl-i Hadis kavramları yaygın olarak kullanılmıştır.⁶² Aynı zamanda burada Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadis kavramlarının objektif kriterlere göre belirlenmediği, iki kavramın da hangi ölçüye göre belirlendiğinin net olarak ifade edilemeyeceği iddiasının da olduğunu belirtmek gerekir.⁶³ Kaynaklarda Ehl-i Re'y kavramının bidat ehli ve hadis karşıtlığı anlamında kullanıldığını görmemiz mümkündür.⁶⁴ Ehl-i Hadis'in sürekli eleştirdiği ve karşı olduğu re'y kavramının hangi re'yi ifade ettiği merak edilen bir konudur. İbn Kayyim el-Cevziyye re'yi batıl, sahih ve şüpheli re'y olmak üzere üç kısma ayırmıştır. Selefin kınadığı re'yin ise batıl re'y olduğunu ifade etmiştir.⁶⁵ Ehl-i Re'y'in hadis karşıtı olarak gösterilmesine nelerin sebep olduğunun ve batıl re'yin sınırlarının nasıl tesbit edileceği mevzularının sağlıklı bir zeminde değerlendirilmesi yapılmadığı sürece Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y arasındaki gerginliğin de nedenleri anlaşılmayacaktır. Bu gerginlik ve gerginliğin nedenleri hakkında bilgiye daha sonraki bölümlerde yer verilecektir.

⁵⁹ Salim Ögüt, “Ehl-i Hadis” maddesi”, DİA, Cilt 10, 1994, s.507-508.

⁶⁰ Mehmet Görmez, **Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu**, Ankara: TDV Yayınları, 2011, s.68.

⁶¹ Salim Ögüt, “Ehl-i Hadis” maddesi, DİA, Cilt. 10, 1994, s.509-511.

⁶² Mansur Koçinkağ, **Erken Dönem İslam Hukuk Düşüncesinde Re'y ve Hadis**, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018, s.73.

⁶³ Erdem, Mehmet, “Eh-i Sünnet Fıkıh Mezheplerinin Hadis ve Re'y Ekolü Olarak Sınıflandırılmasına Eleştirel Bir Bakış”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt:8, Sayı .24, ss.73-106.

⁶⁴ Mansur Koçinkağ, **Erken Dönem İslam Hukuk Düşüncesinde Re'y ve Hadis**, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018, s.89.

⁶⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, **İ'lamul- Muvakkin an Rabbi'l Âlemin**, thk. Şemsuddin Ebu Abdillâh Muhammed, Beyrut, Cilt 1, 1991, s.53.

1.2. EHL-İ HADİS'İN TEŞEKKÜL SÜRECİ

Kimi zaman bir ekol ya da fırka, sahip olduğu zihinsel yapısı ile yaşadığı dönemin sosyal-siyasal yapısı uyuştığında ortaya çıkmışken, kimi zaman da mevcut sosyal-siyasal yapıya karşı tepkisel bir hareket olarak varlık kazanabilmiştir.⁶⁶ Bu noktada Ehl-i Hadis, bir aidiyetin ve yönelimin genel bir ifadesi olarak, ortaya çıktığı döneme hem şekil vermiş hem de yaşadığı dönemin şartlarından etkilenerek şekil almıştır. Zihni bir oluşum olarak siyasal yapıdan destek alarak teşekkül sürecine giren Ehl-i Hadis, varlığını devam ettirebilmek için de siyasal yapıya karşı muhalefetin birer temsilcisi olmuştur. Nitekim Allah'ın sıfatları meselesiyle ilgili olarak ortaya atılan Halku'l-Kur'ân tartışmalarına bir tepki hareketi olarak da Ehl-i Hadis'in ortaya çıktığını ifade edenler olmuştur.⁶⁷ Ancak Ehl-i Hadis yaklaşımının teşekkülü için net bir tarihin verilmediğini belirtmek gerekir.⁶⁸

İslam dinin anlaşılması ve yorumlanmasında farklı kabullere sahip olarak ortaya çıkan her ekolün teşekkül sürecinin bilinmesi zihni yapısının da bilinmesini gerekli kılmaktadır. Nitekim hayatın her alanında baş gösteren değişimin dini hayata da etkilerinin olduğu kabul edilen bir gerçekliktir. Sosyal, siyasal ve kültürel hayatta yaşanan değişimlere karşı Müslümanların nasıl bir tavır alacağı konusunda oluşan yeni dini anlayışlar kendi içinde muhalefetini de doğurmuştur. Birbirlerine muhalif olarak gösterilen bu anlayışların tepkisel tezahürleri açısından değerlendirilmesi gerekmektedir. Hayatın her alanında yaşanan sorunları nakli esas alarak çözmeye çalışan bir anlayışa yönelik tepkilerin oluşması olağan bir durum olarak görülmelidir. Nitekim aklı merkeze alanlar nazarında sınırlı olan naklin sınırsız olan sorunlara çözüm sunabilmesi imkânsız olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla nakli merkeze alan bir din görüşü, akıl merkezli bir anlayışın toplumsal zeminde revaç bulmasını sağlamıştır. Fazlur Rahman, hadis karşıtlığının hadis taraftarlığından önce oluşmaya başladığını ifade etmiştir.⁶⁹ Hadislere muhalefet hadisleri savunmayı beraberinde getirmiştir. Ehl-i Hadis nazarında hadisler sünnet ile özdeşleştirilmiş; hadisleri kabul etmeme sünneti reddetme olarak değerlendirilmiştir. Hadisler varken re'y ile meşguliyet uygun görülmemiştir. Esasen

⁶⁶ Siddık Korkmaz, Sınırları Belirlenemeyen Dini Bir Oluşum: Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, **Marife Dergisi**, Sayı 3, 2005, ss.377-392.

⁶⁷ M.Hayri Kırbaoğlu, **Ehl-i Sünnetin Kurucu Ataları**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.41.

⁶⁸ Ali Kaya, **İlk Dönem Hadis Tartışmaları**, İstanbul: İFAV Yayınları, 2018, s.43.

⁶⁹ Fazlur Rahman, **Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu**, Salih Akdemir (çev.), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009, s.56.

zihinsel bir arka plana sahip olan her iki anlayışın hangisinin toplumsal zeminde ilk önce var olduğunu tesbiti oldukça güçtür. Bu nedenle hadis karşıtlığının hadis taraftarlığından önce ortaya çıkmış olduğu belirtilse de hadise muhalefeti doğuran sebeplerin arasında Ehl-i Hadis'in Kur'ân'ın anlamıyla çelişik hadisler rivayet etmiş olmasının da gösterildiğini ifade etmek gerekir.⁷⁰

Mezhebi teşekkülü Ehl-i Hadise borçlu olduğu iddia edilen⁷¹ Ehl-i Sünnetin bugün tüm yönleriyle analiz edilmesi gerekmektedir. Sünnetin koruyucusu ve temsilcisi olarak kendisini nitelendiren Ehl-i Hadis'in, her asırda Müslümanların zihinsel, sosyal, dini, siyasi faaliyetlerini etkileyen⁷² bir yapı olarak Ehl-i Sünnetin düşünsel ilkelerini şekillendirdiği iddia edilmiştir.⁷³ Ehl-i Sünnetin ilk nüvesini oluşturan Ehl-i Hadis'i iyi anlamak için bütün yönleriyle; ilişkili olduğu diğer yapılarla birlikte değerlendirmek gerekir. Mezhebi bir kimliğe sahip olarak gösterilen herhangi bir ekolü sadece teolojik zeminde anlamaya çalışmanın tüm yönleriyle o ekolün sahip olduğu düşünceleri bilmekten uzaklaştıracağı bilinmelidir. Bir mezhebin gelişim sürecinden kurumsal bir kimliğe kavuştuğu döneme kadar fikir-hadise-zaman-mekân süreçleriyle analiz edilmesi anlama konusunda daha doğru bir yol takip edilmesini sağlayacaktır.⁷⁴

İlk dönemlerde Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y yaklaşımı Ehl-i Sünnet çatısı altında gösterilmiştir. Daha sonraki süreçte yaşanan fıkhi ve kelami ayrışmalar Ehl-i Re'y'in Ehl-i Sünnet dışına çıkarılmasına, sünnet düşmanı olarak gösterilmesine neden olmuştur. Bu süreçte her fırka kendisini doğrunun ve hakikatin temsilcisi olarak göstermiş ve bu anlayış Ehl-i Sünnet ve ehl-i bidat kavramlarının da ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁷⁵ Ehl-i Re'y ilk önce Ebû Hanife ve taraftarları ile ilişkilendirilmiştir.⁷⁶ Ehl-i Hadis'in Ebû Hanife'ye yönelik olumsuz bakış açısının Abbasiler döneminde yaşanan Mihne olayıyla ilişkisi bir sonraki alt başlıkta ortaya konulacaktır.

⁷⁰ İbn Kuteybe, **Hadis Müdafaası**, M.Hayri Kırbaşoğlu (çev.), Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.157.

⁷¹ M.Hayri Kırbaşoğlu, **Ehl-i Sünnetin Kurucu Ataları**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.55.

⁷² Lâlekâî, Şerhu'l-Üsul, Beyrut, Cilt.1, 2007, s.22.

⁷³ Mehmet Ali Büyükkara, **Çağdaş İslami Akımlar**, İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, s. 60-61. Bknz. Zübeyr Bulut, Hanbeli Akaidi'nin Teşekkülü, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt 6, Sayı 5, 2017, s. 2941-2962.

⁷⁴ Sönmez Kutlu, **Mezhepler Tarihine Giriş**, İstanbul: Dem Yayınları, 2010, s.137.

⁷⁵ Mevlüt Özler, **Tarihsel Bir Adlandırmanın Tahlili Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bidat**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010, s.30.

⁷⁶ Sönmez Kutlu, **Selefilik Fikri Arka Planı İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.47.

Ehl-i Hadis geleneği içerisinde İslam mezhepleri ile ilgili 73 fırka rivayetini esas olarak sistematik eser yazan Ebu Muhammed el-Yemeni, *Akaidü's Selase ve Seb'in Fırka* adlı eserinde Ehl-i Sünnet başlığında Ebû Hanife, İmam Malik, İmam Şafii, Ebu Davud ve Ahmed b.Hanbel'in ashabını tek fırka olarak göstermiştir. Bu da göstermektedir ki bütün Ehl-i Hadis'in Ebû Hanife'ye yönelik tutumu aynı olmamıştır.⁷⁷

İlk dönemlerde belirli bir zümreyi temsil etmeyen Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Hadis oluşumunun, selefi salihin olarak niteledikleri ilk neslin metodunu benimsediklerini hatırlatmak gerekir. Hicri 3. asrın sonlarına kadar Ehl-i Sünneti temsil eden Ehl-i Hadis, sünneti hayata aktarma konusunda kendine özgü bir tavır geliştirmiştir.⁷⁸ Burada Kelami ve fıkhi ilimlerde Ehl-i Hadisten farklı bir tutuma ve metodolojiye sahip olan Ehl-i Re'y'in de Ehl-i Hadis'in teşekkül sürecine katkısının olduğuna değinmenin önemini hatırlatmak gerekir. Nitekim Ehl-i Hadis'in teşekkülünü Ehl-i Re'ydin bağımsız ortaya koymak mümkün değildir. Melchert, Ehl-i Hadis'in teşekkülünü Ehl-i Re'ydin bağımsız değerlendirmez ve Ehl-i Hadis'in oluşumunu Ehl-i Re'y ile yapmış olduğu mücadele üzerinden anlatır. Melchert'a göre Ehl-i Hadis'in teşekkülü II.(VIII.) asr sonlarından önce olmamıştır.⁷⁹ Ona göre, 2. asrın sonlarından 4. asrın başlarına kadar Ehl-i Re'y fıkhnın yanında Ehl-i Hadis fıkhi da var olmuştur. Her iki fıkıh ekolünün yaklaşım farklılıkları ise kaynak açısından hadisin konumu ve isnad analizindeki yöntemleri oluşturmaktadır.⁸⁰ Ehl-i Hadis'in tarihini 1.asrın sonlarına kadar götürenler de mevcuttur.⁸¹ Aynı zaman da fikri bir oluşum olarak Ehl-i Hadis'in ilim dünyasında hicri ikinci asrın sonlarında var olduğunu ifade edilmiştir.⁸² Böylelikle kavramsal zeminde hicri 1. asırda var olma sürecine giren Ehl-i Hadis'in, fikri bir oluşum olarak ise hicri 2. asrın sonlarında teşekkül ettiği sonucuna ulaşmamız mümkün olmaktadır.

Ehl-i Hadis'in teşekkülünü erken dönemde başlatanlar olmuştur. Daha önce ifade ettiğimiz üzere Ehl-i Hadis'in ilkleri olarak sahabe gösterilmiştir.⁸³ Sahabeden Ebu Said

⁷⁷ Ebû Muhammed el-Yemenî, *Akâidu li Selâse ve Seb'ine Fırkatenu*, Medine, Cilt 1, 2001, s.10.

⁷⁸ Mevlüt Özler, *Tarihsel Bir Adlandırmanın Tahlili Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bidat*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010, s.40.

⁷⁹ Christopher Melchert, *Sünni Düşüncenin Teşekkülü*, Ali Hakan Çavuşoğlu (çev.), İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, s.49.

⁸⁰ Christopher Melchert, *a.g.e.*, s.52.

⁸¹ M.Hayri Kırbasoğlu, *Ehl-i Sünnetin Kurucu Ataları*, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.23.

⁸² Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara: TDV Yayınları, 2011, s.73.

⁸³ Ed-Dihlevi el-Medeni, *Hadis Ehli'nin Tarihi*, Ebu Muaz Seyfullah el-Çubukabadi (çev.), İstanbul: İnsanlar Yayınları, 2014, s.34-35.

el-Hudri'nin hadis dinlemek için yanına gelen gençlere iltifat ederek "bizden sonra ehl-i hadis sizsiniz" dediği rivayet edilmiştir.⁸⁴ Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefatıyla beraber sahabe arasında baş gösteren ihtilaflar ve bu ihtilafları çözmek için nakle dayanmayı uygun görenler ile re'ye başvurmayı tercih edenler çıkmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.v) söz ve davranışları sahabe arasında farklı anlaşılıp yorumlanmıştır. Sahabe arasında lafızcı ve şekilci anlayış ile Kur'ân'ın ilke ve esaslarına uygun bir anlama çabası her zaman var olmuştur. Hz. Ömer'in hilafeti döneminde fethedilen yerlere ilim öğretmek için gönderilen sahabeler, yerleştikleri bölgenin ihtiyaçlarına uygun uygulamalarda bulunmuştur. İlk dönemlerde Hicaz (Medine) ekolü ve Kufe (Irak) ekolü olarak bilinen bu iki farklı yaklaşım sonraki süreçte Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y oluşumuna dönüşmüştür.⁸⁵

Kur'ân'da bulunan asıl hükümlerin gelecekteki tüm sorunların çözümü için yeterli olduğunu düşünen Ehl-i Hadis ile tüm sorunların çözümünün Kur'ân'da mevcut olmadığını ancak müminlerin bu sorunlara çözüm üretmeleri gerektiğini düşünen Ehl-i Re'y ekolü ⁸⁶ fıkhi sahada mevcut şartların ortaya koyduğu zorunluluktan doğmuş iki zihni yapıyı temsil etmiştir. Bu iki ekol bölgesel şartlara uygun bir biçimde İslam dininin kaynaklarının anlaşılması ve değerlendirilmesindeki iki farklı tutumun zihinsel arka planını oluşturmaktadır.

Hicri 2. asırda belirli merkezi şehirlerde oluşan ilim meclisleri ve bu ilim meclislerinde talebe yetiştiren âlimler, tarihi süreçte ortaya çıkan ekollerin zihni yapısının temel dayanak noktasını oluşturmuşlardır. Tabiun döneminde fıkhi faaliyetlerin yürütüldüğü üç önemli merkez Hicaz (Mekke ve Medine), Irak (Kufe ve Basra) ve Suriye (Şam) olarak kabul edilmiştir. Irak (Kufe) ilim meclisinde talebe yetiştiren Abdullah b. Mesud ve onun çizgisini devam ettiren İbrahim en-Nehai'yi, Medine'de ise Sa'id b.el-Müseyyeb'i görmekteyiz.⁸⁷ Lâlekâî ise kendi döneminin önderleri olarak, Kufe'de Süfyan es Sevri'yi, Hicaz'da İmam Malik'i, Şam'da Evzai'yi ve Basra'da Hammad b.Zeyd'i göstermiştir.⁸⁸ Medine ve Kufe fıkıh ekolleri daha sonra Ehl-i Hadis ve Ehl-i

⁸⁴ Hatîbu'l-Bağdâdî, **Şerefu Ashabi'l-Hadis**, Ankara: DİB Yayınları, 1991, s.22.

⁸⁵ Ahmet Yücel, **Hadis Tarihi ve Usulü**, İstanbul: M.Ü. İFV Yayınları, 2010, s.82.

⁸⁶ İlhami Güler, **Sünniliğin Eleştirisine Giriş**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017, s.29.

⁸⁷ Ali Kaya, **İlk Dönem Hadis Tartışmaları**, İstanbul: İFAV Yayınları, 2018, s.45.

⁸⁸ Lâlekâî, **Şerhu'l-Üsul**, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.35.

Re'y ekollerine dönüşmüştür.⁸⁹ Hicaz'ın ilim meclisi Ehl-i Hadis denen bir yapıyı şekillendirirken Irak'ta oluşan ilim halkası ise Ehl-i Re'y'in teşekkülüne imkân tanımıştır.⁹⁰ Esasen Ehl-i Hadis ile Ehl-i Re'y'i tek bir bölge ile ilişkilendirmek doğru değildir. Re'y ehlinin yoğun olduğu Irak bölgesinde hadis ehlinin de var olduğu bilinmektedir.⁹¹ Ancak belirtmek gerekir ki, bu iki yapı birbirinden hiçbir zaman bağımsız olmamış her zaman birbiriyle iletişimde bulunarak dini düşünceye dinamizm katmışlardır.

Hicri birinci ve ikinci asırda yaşanan dini, siyasi, sosyal olaylara bağlı olarak çeşitli nedenlerle hadis uydurma faaliyetlerinin başlamasıyla birlikte hadislerin sübutu, anlaşılması ve değerlendirilmesi meselesinde Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y farklı iki yaklaşım sergilemiştir. Ehl-i Hadis, hadisleri isnad ağırlıklı tenkide tabi tutarken Ehl-i Re'y ise metin merkezli bir tenkidini benimsemiştir.⁹² Ehl-i Hadis bu hususta her zaman Ehl-i Re'y'in eleştirilerine maruz kalmıştır. Aynı zamanda İslam coğrafyasının genişlemesiyle birlikte İslam toplumunun önüne çıkan yeni meselelerin çözümünde nasların kaynak değeri hususunda farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu hususta da Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y'in farklı düşündüklerini söyleyebiliriz. Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y'in naslara yaklaşımda ortaya koydukları farklı tutumlarının tarihsel izlerini Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde arayanlar olmuştur.⁹³ Hz. Peygamber (s.a.v) zamanına kadar götürülen lafızcı yaklaşım ile lafzın arkasındaki gayeyi ortaya çıkaran gayeci yaklaşım söz konusudur. Bu iki yaklaşımı iki farklı metodoloji olarak değerlendirmenin yanlış olduğunu ancak fikirsel anlamda daha sonra ortaya çıkan usule zemin hazırladıkları belirtilmiştir.⁹⁴ Her iki ekolde hadislerin kaynak değeri önemlidir. Her iki ekol arasında hadislerin anlaşılmasında farklılıklar ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.v)

⁸⁹ Ali Hakan Çavuşoğlu, "*Irak Maliki Ekolü*", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, 2004, s.6.

⁹⁰ Ahmet Özer, "*Ehl-i Hadis'in Red Literatürü*", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, 2008, s.28

⁹¹ Mürteza Bedir, **Hanefi Fıkıh Teorisinde Peygamberin Otoritesi**, İstanbul: Dem Yayınları, 2017, s.62.

⁹² Resul Öztürk, **Selefilik ve Selefi Tefsir Anlayışı**, İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2018, s.131.

⁹³ Hendek savaşıdan sonra Hz. Peygamber'in sahabeyi Beni Kurayza üzerine göndermiştir. Ancak oraya varmadan ikinci namazını kılmamalarını tembihlemiştir. Hz. Peygamberin bu tembihinin maksadını anlayan sahabeden bir kısmı namazı yolda kılmıştır. Bir kısmı ise Hz. Peygamberin sözünü zahiri anlamıyla değerlendirip Beni Kurayza yurduna varmadan kılmamıştı. Bu olayda ortaya çıkan iki farklı tutum, söz konusu iki yaklaşımın Hz. Peygamber zamanında ortaya çıktığı şeklinde bir tespitin yapılmasını sağlamıştır. Bkz. Mehmet Özşenel, "*Sünnet ve Hadisi Değerlendirme ve Anlamada Ehl-i Re'y-Ehl-i Hadis Yaklaşımları ve İmam Şeybani*", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, 1999, s.72.

⁹⁴ Ali Kaya, **İlk Dönem Hadis Tartışmaları**, İstanbul: İFAV Yayınları, 2018, s.37.

vefatından sonra sahabe arasında çeşitli konularda ihtilafların yaşandığını hatırlatmak gerekmektedir. Yeri gelmişken bu ihtilafların iki farklı usule nasıl zemin hazırladıklarının değerlendirilmesinin yapılması uygun olacaktır.

Hiz. Peygamberin (s.a.v) vefatıyla birlikte sahabe arasında yaşanan ilk ayrışma konularından birisi, Hiz. Peygamber'in (s.a.v) ölmediği ve Hiz. İsa gibi göğe yükseltildiği düşüncesi idi. Bu düşünce ihtilaflarını İslam ümmetinin ilk halifesi olan Hiz. Ebubekir; "Elbette sen öleceksin, onlar da ölecek." ayetini⁹⁵ okuyarak çözüme kavuşturmuştur. Daha sonra Hiz. Peygamberin nerede defnedileceği ile ilgili tartışmalara da Hiz. Ebubekir, Hiz. Peygamber'den işitmiş olduğu "Peygamberler öldükleri yere gömülürler." Sözü nü naklederek son noktayı koymuştu.⁹⁶ Ancak sahabe arasında yaşanan bu ayrışma halife seçimi konusunda da devam etmiştir. İslam tarihinde büyük fitne olarak değerlendirilen⁹⁷ İslam ümmetinin üçüncü halifesi Hiz. Osman'ın şehit edilmesi olayı, Hiz. Ali'nin halifeliğinde yaşanan Cemel ve Siffin savaşları ihtilafların daha da çoğalmasını sağlamıştır. İslam ümmeti itikadi anlamda sağlamış olduğu birliğini Siffin savaşında Haricilerin "Allah'ın hükmünden başka hüküm yoktur, hilafet sadece Kureyş'in hakkı değildir" şeklindeki görüşlerini ortaya koymasıyla kaybetmiştir.⁹⁸ Bu acı olayların akabinde tartışılan büyük günah işleyenlerin durumu, iman ve kader gibi mevzuların değişik açılardan ele alınışı farklı ekollerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Siyasi ve itikadi anlamda çeşitli gayelerle ortaya çıkan bu ekollerin ortaya çıktığı dönemin şartlarına uygun bir şekilde analizinin yapılması zihniyet yapılarının çözümlenebilmesi açısından önemlidir. İnsan yapısının sosyal siyasal olayları değerlendirmesinden doğan ihtilaflar, birçok fırkanın aynı zamanda farklı yaklaşım biçimlerinin oluşmasını sağlamıştır. Bu ihtilafların çözümünü nakle dayandıran ve re'y ortaya koyarak çözüm bulma çabasında olan sahabe nesli Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y oluşumunun fikirsel zeminini teşkil etmiştir.

Hicri birinci asrın son çeyreğinden itibaren İslam itikadını bozacak mahiyette düşünce ortaya koyan bidat fırkalarla mücadeleler başlamıştı. Bu mücadeleyi ilk

⁹⁵ Zümer Suresi, 39/30

⁹⁶ Abdülkahir el-Bağdâdî, **Mezhepler Arasındaki Farklar**, Ethem Ruhi Fırlalı (çev.), Ankara: TDV Yayınları, 2018, s.16.

⁹⁷ İsmail Yiğit, "Siffin Savaşı" maddesi, DİA, Cilt 33, 2004, s.438-443.

⁹⁸ Muammer Esen, **Ehl-i Sünnet Kavramının Oluşum ve Gelişim Süreci**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009, s.93.

başlatanlar sahabe neslini takib eden tabiin nesli olmuştur. Sahabeden nakledilen her görüşe sınıksız sarılan Ehl-i Sünne olarak vasıflanan bu nesil, Ehl-i Hadis'in çekirdek kadrosunu oluşturmuştur.⁹⁹ Siyasi ihtilafların yoğun olarak yaşandığı bu dönemde ve kıyas yapılarak görüş belirtenlerin yoğunlaştığı bir zeminde hadislerin öneminin gittikçe yitirileceği endişesi taşıyan, hadisler üzerinde titizlikle duran bir anlayış ortaya çıkmıştır. İlk olarak Müslümanlar arasında yaşanan ihtilafları ortadan kaldırmak, bid'at düşüncelerle mücadele etmek için nakli esas alarak tarih sahnesine çıkan bu fikri yapı, akaide ve fıkıh alanında oluşturduğu zengin literatür ile ayrıca mezhebi bir kimlik kazanmıştır.¹⁰⁰ Ehl-i Hadis oluşumuna aracılık eden başka nedenlerden birisi de Emevilerin Arap olmayanlara gösterdikleri tutumdur.

Muaviye'nin hilafeti devralmasıyla başlayan Emevi yönetiminin başlattığı Arap asabiyetine dayalı politika Arap olmayanlar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Aynı zamanda Emevi yönetiminin mali düzenlemede gösterdikleri rantçı politika ve bu politikaya karşı oluşan tepkileri azaltmak için ortaya koydukları cebir ideolojisi¹⁰¹ itikadi sahada birçok problemin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki Ehl-i Hadis mevcudu koruma politikasıyla Emevilere destek olmuş, Emevi yönetimi ise Ehl-i Hadis'in toplumdaki itibarından faydalanmıştır.¹⁰² Emevi yönetimince benimsenen cebir inancının topluma yansımalarıyla ortaya çıkan problemlerle baş etmek durumunda kalan itikadi fırkalar, ortaya koydukları düşüncelerle daha farklı problemlerin oluşmasına sebep olmuşlardır. Tartıştıkları konular, ihtilafların artmasına ayrılıkların derinleşmesine ve kendileri gibi düşünmeyenlerin birbirlerini tekfir etmesine neden olmuştur. Yaşanan ihtilaflara, ayrılıklara ve çatışmalara çözüm bulmak için geliştirilen "Ehl-i kible kavramının"¹⁰³ bu çözüme ne kadar katkı sunduğu ayrıca tartışılması gereken bir konudur. Haricilerin iman teorisinden hareketle büyük günah işleyeni tekfir eden yaklaşımları diğer ekolleri de etkilemiş, kendi sünnet anlayışlarına uymayan düşünceler

⁹⁹ Ahmet Yücel, **Hadis Tarihi ve Usulü**, İstanbul: M.Ü. İFV Yayınları, 2010, s.83.

¹⁰⁰ M.Hayri Kırbaoğlu, Ashabu'l-Hadisın Akaid Edebiyatı, **İslami Araştırmalar Dergisi**, 1987, Sayı.5, ss.80-88.

¹⁰¹ Muhammed Abid el- Cabiri, **İslam'da Siyasal Akıl**, Vecdi Akyüz (çev.) İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997, s.510.

¹⁰² Resul Ersöz, **Selefilik ve Selefi Tefsir Anlayışı**, İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2018, s.60.

¹⁰³ Mahsum Aytepe, **İslam Düşüncesinde Ehl-i Kible ve Tekfir**, İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2019, s.36.

bidat kapsamında görülmüş, fırkalar muhaliflerini sindirmek için tekfiri birer silah olarak kullanmaktan çekinmemişlerdir.¹⁰⁴

İslam düşünce tarihinde geliştirilen ve siyasi yönetimce desteklenen her dini düşünce naslardan referans alarak toplumsal zeminde meşru bir kabule sahip olarak varlığını sürdürmek istemiştir. İslam düşüncesinde ortaya çıkan her fırkanın (Hariciye, Mürcie, Kaderiye, Mutezile) bu doğrultuda naslardan destek alarak kendi görüşlerini şekillendirdiğini belirtmek mümkündür. Ayrıca her fırka, kendi düşüncesinin doğruluğuna inandırma gayesiyle peygamber otoritesini kullanmış ve böylece sahih olduğu şüpheli birçok sözün de hadis literatürüne girmesine sebep olmuştur.¹⁰⁵ Dolayısıyla dinin özüne muhalif ve Kur'ân'ın dünya görüşüyle çelişen birçok rivayetin kaynaklarda yer alması İslam düşmanlarını da harekete geçirmiştir. Hz. Peygamberin (s.a.v) ümmetin siyasi, ictimai ve şahsi meseleleri için istismara konu edilmesi hadislerin sıhhati konusunda farklı sorunları beraberinde getirmiştir.¹⁰⁶ Bu sorunlarla baş etmek için ortaya konulan metodolojiler ve öneriler üzerine henüz bir icmanın oluşmadığı belirtilmiştir. Hadislerin sıhhati meselesinde herkesin benimsediği ortak bir düşüncenin olmayışını daha büyük bir sorun olarak görmek gerekmektedir.¹⁰⁷ Müslümanların ahlaki ve zihni yaşamlarını inşa eden hadislerin anlaşılması ve sahih ile sakimini birbirinden ayırt edilmesi hususunda geliştirilmiş objektif ilkelerin olmaması büyük bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.¹⁰⁸

Kur'ân ve sünnete ters olan düşüncelerin ve eylemlerin meşru bir zemin kazanması için peygamber otoritesine başvurulmuş ve sonu gelmeyen hadis uydurma faaliyetine başlanmıştır. Hadis uydurma faaliyetini ilk başlatanların Şia olduğu ile ilgili ortak görüşler ileri sürülmüştür. Ancak diğer mezheplerin kaynaklarında yer aldığı gibi Ehl-i Sünnetin de çok sayıda uydurma hadislere yer verdikleri ifade edilmiştir.¹⁰⁹ Hadis uydurma faaliyetine hem Ehl-i Hadis'in hem de Ehl-i Re'y'in de katıldığı iddia

¹⁰⁴ Mahsum Aytepe, **İslam Düşüncesinde Ehl-i Kible ve Tekfir**, İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2019, s.53.

¹⁰⁵ M.Said Hatiboğlu, **Hadis Tedkikleri**, Ankara: Otto Yayınları, 2016, s.32. Bknz. H.Musa Bağcı, **Hadis Tarihi ve Metodolojisi**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013, s.116.

¹⁰⁶ M.Said Hatiboğlu, **İslami Tenkit Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Oluşumu**, Ankara: Otto Yayıncılık, 2015, s.98.

¹⁰⁷ M.Hayri Kırbasoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2002, s.43.

¹⁰⁸ Salahattin Polat, **Hadis Araştırmaları, Tarih, Usul, Tenkid, Yorum**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011, s.270.

¹⁰⁹ Talat Sakallı, **Hadis Tenkidi**, Ankara: Araştırma Yayınları, 2014, s.268.

edilmiştir.¹¹⁰ Aynı zamanda yöneticiler, kendi yönetimlerinin meşruiyetine inandırmak ve kendilerine yönelmiş isyan hareketlerini bastırmak için hadis ehlinin otoritesinden faydalanmış, zalim yöneticiyi destekler mahiyette birçok mevzu hadis rivayet edilmesine sebep olmuşlardır.¹¹¹ Şu hususun altını çizmek gerekir. Bugün İslam dünyasında sağlıklı bir din algısının oluşmasında hadis uydurma faaliyetinin etkisi yadsınamaz derecededir. Hicri 40. yılda başlayan hadis uydurma faaliyetinin birçok nedeni vardır. Bu nedenler arasında siyasi sebepler, İslam dinine olan düşmanlık, ırk, kabile, insanları hayra teşvik ve günahlardan sakındırmak, mezhebi ve kelami ihtilaflar, idarecilere yakınlaşmak ve dünyevi istekler gösterilmiştir.¹¹² Ehl-i Re'y'in belirtilen bu nedenlerden ötürü uydurma hadislerin sübutu konusunda hassas davranmış olması hadis düşmanı olarak görülmelerine neden olmuştur. Hadis uydurma faaliyetinin yoğunlaşmasıyla beraber sahih hadis ile uydurma hadisi ayırt etmek için geliştirilen hadis usulü ilmi ise tek bir ekolün gölgesinde geliştiği ifade edilmiştir. İsnad ağırlıklı geliştirilen hadis tenkid zihniyeti ise hadis ehlinin nakil merkezli referans dünyasının bir yansıması olarak algılanmalıdır. Burada yeri gelmişken belirtmek gerekir ki mevzu hadislerin kaynaklarda yerini alması, Müslümanların inançlarını bozmak için akaid içerikli rivayetlerin Hz. Peygamber'e (s.a.v) nisbet edilmesi ve israiliyyat içeren asılsız haberlerin kaynaklarda yerini alması hadislerin toptan reddedilmesi gerektiği şeklinde bir anlayışın doğmasını sağlamıştır.¹¹³

İsnada verilen büyük önem birbiriyle çelişen birçok rivayetin sahih olarak kabul edilmesini ve kaynaklarda yer almasını sağlamıştır. Birbiriyle çelişen hadislerin tevil edilerek ve birbiriyle uzlaştırılarak kabul edilmesi gerektiği düşüncesinin, rivayetleri koruma güdüsünden kaynaklı bir düşünce olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Bu düşüncenin de metodolojik bir paradigma olarak Müslümanların sahih hadis tanımını etkilediği konusu kabul edilen bir gerçekliktir.¹¹⁴ Yapılan sahih hadis tanımlarının da mezheplerin görüşleri doğrultusunda geliştiğini belirtmek gerekir.

¹¹⁰ Subhi Es-Salih, **Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları**, Yaşar Kandemir (çev.), İstanbul: M.Ü İlahiyat Vakfı Yayınları, 2009, s.27.

¹¹¹ H.Musa Bağcı, **Hadisi Tarihi ve Metodolojisi**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013, s.46.

¹¹² Abdulfettah Ebu Gudde, **Sened ve Metin Yönüyle Mevzu Hadisler**, Enbiya Yıldırım (çev.), İstanbul: İnsan Yayınları, 1995, s.55-81.

¹¹³ Talat Sakallı, **Hadis Tenkidi**, Ankara: Araştırma Yayınları, 2014, s.278. Bknz. Hüseyin ez-Zehebi, **Tefsir ve Hadiste İsrailiyyat**, Enbiya Yıldırım (çev.), Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.26.

¹¹⁴ Ahmet Keleş, **Hadis İliminde Metin Tenkidi Örnekleri**, Ankara: Fecr Yayınları, 2017, s.109.

Hatib el-Bağdâdî, Ehl-i Hadis'in savunusunu içeren *Şerefu Ashabi'l-Hadis* adlı eserinde hem hadislere hem de Ehl-i Hadis'e düşman olan bir kesimden bahsederken, bunların kendi görüşlerine muhalif olarak gördükleri hadisleri değerden düşürmeye çalıştıklarını ifade etmiştir. Aynı zamanda Bağdadi, bu eserinde Ehl-i Hadis'in nasıl teşekkül ettiğini de ortaya koymuştur. Ona göre hadislere düşmanlık, hadisleri savunmayı beraberinde getirmiş, böylece bir hadis cephesi oluşmuştur.¹¹⁵ Bu ifadesiyle Bağdadi, fiili anlamda hadis taraftarlığının teşekkülünü hadisleri reddeden bir anlayışın ortaya konulmasına bağlamıştır. Anlaşılmaktadır ki fikirsel ve toplumsal zeminde Ehl-i Re'y yaklaşımı daha önceden var olmuştur. Bu yaklaşımın hadislere bakışı Ehl-i Hadis kanadının toplumda görünür olmasını sağlamıştır.

Ehl-i Hadis topluluğunun ilk çekirdek kadrosunun sahabe döneminde oluştuğunu söyleyen Hatib el-Bağdâdî, böylece bu topluluğa ayrı bir değer yüklemeyi amaçlamıştır.¹¹⁶ Lâlekâî eserinde Ehl-i Hadis'in bu çekirdek kadrosunun isimlerini zikretmiştir.¹¹⁷

Sahabe döneminde izleri görülen Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y yaklaşımının, tabii döneminde daha da belirginleşerek, belli merkezlerde belli isimler etrafında konumlanan ilmi bir yapı olma özelliğini kazandığını daha önce belirtmiştik. İbrahim en-Nehâî Kufe fıkıh ekolünü temsil ederken, Hicaz bölgesinde ise Said b. el-Müseyyeb etrafında Ehl-i Hadis fıkıh ekolü ortaya çıkmıştır. Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y yaklaşımlarının üstatları ile anılmış olmaları ile beraber çevrenin sosyal, kültürel ve siyasal yapısına da uygun hareket ettikleri bilinmektedir.¹¹⁸ Nitekim Kufe'nin çok kültürlü yapısı ortaya çıkan yeni meselelerin çözümüne dair re'y ile içtihatla bulunmayı zorunlu kılmaktaydı. Ancak Kufe'de Ehl-i Re'y fakihlerinin hadisleri önemsemedikleri, Ehl-i Hadis'in ise herhangi bir meselenin çözümünde re'ye hiç başvurmadığı iddiasının doğru olmadığını belirtmek gerekir. Her iki bölgede yaşayan âlimler hukuki konularda aynı yaklaşımla sorunları çözmüşlerdir. Nitekim bilinmektedir ki Ehl-i Hadis taraftarı olan Ahmed b. Hanbel fıkıhta ictihad ve kıyasa başvurmuştur. Burada bir gerçeğin altını çizmek gerekir. Ehl-i Hadis

¹¹⁵ Hatibu'l-Bağdadi, *Şerefu Ashabi'l-Hadis*, haz. Mehmet Said Hatiboğlu, Ankara: DİB Yayınları, 1991, s.9.

¹¹⁶ Hatibu'l Bağdadi, *a.g.e.*, s.9.

¹¹⁷ Lâlekâî, *Şerhu'l-Üsul*, Beyrut, Cilt 1, 2017, s.24.

¹¹⁸ Mehmet Özşenel, “*Sünnet ve Hadisi Değerlendirme ve Anlamada Ehl-i Re'y-Ehl-i Hadis Yaklaşımları ve İmam Şeybani*”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, 1999, s.81.

fıkıh sahasında değil daha çok hadis sahasında belirgin olan bir oluşumdur. Fıkhi hükümler metinlerden derin anlamlar çıkarmayı gerektirir. Ehl-i Hadis sadece hadis metinlerinin lafzi anlamının dışında bir yorumlamaya tabi tutulamayacağı görüşündedir. Hadisleri lafzi anlamının dışına çıkaran her anlayış reddedilmiştir. Fıkıh ilmi içtihad için metinlerden derin anlamlar çıkarmayı gerektirmesine rağmen Ehl-i Hadis metinlerin zahiri anlamlarının dışında yorumlanamayacağı görüşündedir. Bu durum Ehl-i Hadis'in fıkhi yönünün zayıf olduğunun göstergesidir. Nitekim Ahmed b. Hanbel Ehl-i Hadis'in fıkhnın az olduğunu bizzat kendisi ifade etmiştir.¹¹⁹

Medine ekolü âlimleri, Iraklı fakihlerin vermiş oldukları fetvaları ellerindeki hadislerle aykırı olduğu için kabul etmemişlerdir.¹²⁰ Bir sonraki bölümde ortaya koyacağımız Ehl-i Hadis ile Ehl-i Re'y arasında yaşanan gerginliğin asıl nedeni, fıkıh alanında kullanılan re'y olmadığını belirtmemiz uygundur. Bir kişinin Ehl-i Re'y olarak kabul edilmesi itikadi esaslarını akıl ile temellendirmesi ve yorumlamasından kaynaklanmıştır. Fıkıh alanında kullanılan re'y değil akaid alanında kullanılan re'y zemme/eleştiriye konu olmuştur.¹²¹ Ehl-i Hadis ile Ehl-i Re'y arasındaki ayrışmanın fıkıh ekseninde geliştiği ancak tamamen fıkıh ilmine mal etmenin yanlış olacağı ifade edilmiştir.¹²² Ehl-i Hadis ile Ehl-i Re'y ayrışmasında sanıldığının aksine fıkhi alanda ortaya konulan görüşler değil itikadi alanda tartışılan Halku'l- Kur'ân meselesi ve bu meseleyi politik bir malzeme olarak kullanan Mihne olayları etkin olmuştur. Dolayısıyla fıkıhta temellendirilmeyen bir ayrışmadan bahsedilse de itikadi sahadaki gerginliğin etkisi daha fazla olmuştur.

Kronolojik açıdan bu iki ekolün teşekkülüne bakıldığında Ehl-i Re'y ekolünün Ehl-i Hadis ekolünden önce ortaya çıktığını düşünenler olmuştur.¹²³ Ehl-i Re'y'in temsilcisi olarak Ebû Hanîfe¹²⁴ gösterilmiştir. Ehl-i Hadis'in temsilcisi olarak ise Ahmed b. Hanbel¹²⁵ gösterilmiştir. Bu öncü şahsiyetlerin yaşamış oldukları tarih göz önünde bulundurulduğunda, re'y ekolünün hadis ekolünden önce teşekkül ettiğini dile getirenler

¹¹⁹ Ali Kaya, **İlk Dönem Hadis Tartışmaları**, İstanbul: İFAV Yayınları, 2018, s.45.

¹²⁰ Ali Kaya, **a.g.e.**, s.56.

¹²¹ Abdurrahman Haçkalı, Ehl-i Hadis-Ehl-i Re'y Ayrışması Fıkhi mi, İtikadi mi? **İslam Hukuku Araştırmalar Dergisi**, sSayı 2, 2003, s.59-68

¹²² Adnan Koşum, **a.g.m.**, ss.87-98.

¹²³ Kadir Gürler, **Ehl-i Hadis'in Düşünce Yapısı**, İstanbul: Emin Yayınları, 2007, s.95.

¹²⁴ Mustafa Uzunpostalcı, **"Ebû Hanife"** maddesi, DİA, Cilt 10, 1994, s.143-145.

¹²⁵ M.Yaşar Kandemir, **"Ahmed b. Hanbel"** maddesi, DİA, Cilt 2, 1989, s.82-87.

haklı görülmektedir. Fıkhi ekollere zemin hazırlayan bu iki yaklaşımın öncülerine nisbet edilmesi durumunda Ehl-i Re'y'in daha önce var olduğunu söylemek mümkün olmaktadır. Ancak Ehl-i Re'y'in kurumsal yapı olarak oluşumunu Ehl-i Hadis'ten sonra tamamladığı ifade edilmiştir.¹²⁶ Fıkhi sahada iki farklı yaklaşım olarak baktığımızda Ehl-i Re'y ekolünün daha önce ortaya çıktığını söylemek mümkün olmaktadır. Ancak daha önce belirtildiği gibi ayrışmanın fıkhi sahada olmadığı gerçeği göz önünde bulundurulduğunda itikadi alanda başlayan ayrışmanın her iki ekolün farklı iki yaklaşım ile teşekkül ederek kalam ekolüne dönüştüğünü ifade edebiliriz.

İslam düşünce tarihi adeta mezhepler tarihi görünümündedir. Her mezhep hadislerle ilgilenmiş ve hadislerden bir kısmını kullanmış bir kısmını ise kabul etmemiştir. Mütevatir ile ahad hadislerin itikadi esasların belirlenmesinde delil olarak kullanılıp kullanılmayacağı mevzusu da mezheplerin ihtilaf ettikleri konular arasındadır. Mezheplerin kendi görüşlerinin doğruluğuna inandırmak için daha önce de belirttiğimiz gibi hadis uydurma faaliyetine girişmiş olması rivayetleri nakleden ravilerin güvenilirliklerinin araştırılmasına neden olmuştur.¹²⁷ Burada şu önemli noktanın altını çizmek gerekir. Hadis uydurma faaliyetine mezhep temsilcilerinin hepsinin katıldığını ifade etmek yanlış ve vebal gerektiren bir değerlendirme olacaktır. Ancak uydurma hadisin sahih hadisten ayırtilmesi işleminde her mezhebin kendine özgü usul geliştirmesi, zayıf hadisin reyden üstün olduğunun savunulması ve Kur'an'a, sünnete ve akla aykırı metinlerin Peygamber'e(s.a.v) isnad edilmesi¹²⁸ hadis tenkid metodolojisinin daha objektif kriterlere ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Hadis uydurma faaliyetiyle eşzamanlı başlayan hadis tenkidinin¹²⁹ esasen sahabe döneminde de başladığını ifade etmek mümkündür. Nitekim sahabe duyduklarının ve rivayet ettiklerinin sıhhatini araştırıp bu hususta oldukça titiz bir tutum ortaya koymuşlardır.¹³⁰

Hadislerin sübutunun araştırılması gayesiyle 1. asrın sonuna doğru başlayan hadis hareketi 2. asrın sonlarında bir halk hareketine evrilmiştir.¹³¹ Ancak şunu belirtmek

¹²⁶ Murteza Bedir, **Hanefi Fıkıh Teorisinde Peygamberin Otoritesi**, İstanbul: Dem Yayınları, 2017, s.24.

¹²⁷ M.Hayri Kırbaşoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018, s. 23.

¹²⁸ Hüseyin Hansu, **Mutezile ve Hadis**, Ankara: Otto Yayınları, 2018, s.320.

¹²⁹ Talat Sakallı, **Hadis Tenkidi**, Ankara: Araştırma Yayınları, 2014, s.270.

¹³⁰ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, **Tefsir ve Hadiste İsrailiyyat**, Enbiya Yıldırım (çev.), 2017, Ankara: Otto Yayınları, s.31.

¹³¹ Mehmet Görmez, **Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu**, Ankara: TDV Yayınları, 2011, s.58.

gerekir ki, İslam dünyasında hiçbir zaman hadisler konusundaki ihtilaflara kesin bir çözüm bulunamamış ve bu hususta yapılan tartışmalara son verilmemiştir.¹³² Hadis alanında yaşanan zihni kargaşanın nedenlerini tenkit zihniyetindeki usulsüzlüğe bağlayanlar olmuştur.¹³³ Bu noktada yaşanan tartışmaların son bulması için geliştirilen hadis tenkid metodolojilerinin yeniden tüm yönleriyle ortaya konulması gerekmektedir. Nitekim her ekolün hadislerin sahihini sakiminden ayırmak için kendi düşünce yapılarına hizmet eden bir usul geliştirmiş olmasını, geliştirilen bu usul ile güvenilir pek çok ravinin cerh edilmesini ve Ehl-i Hadis'in de bu anlamda ehl-i bida'nın ravilerini cerh ederek hadislerini terk etmiş olmasını ¹³⁴ hadis tenkidinde yaşanan sıkıntıları ortaya koyması açısından önemli meseleler arasında değerlendirilmelidir. Ehl-i Hadis'in teşekkül sürecinde hadislerin bilgi değeri ve sübutu konularının dışında Abbasi döneminde yaşanan ancak Emeviler döneminde başlayan Mihne sürecinin etkilerine de bakmak gerekmektedir.

Abbassiler döneminde tartışılan ve devletin resmi politikası haline gelen Halku'l-Kur'ân meselesi etrafında yaşanan Mihne olayı, sünni çevrede akli dışlayan ve nakli merkeze alan bir anlayışın oluşmasını sağlamıştır. Mihne olayına son veren Halife Mütevekkil zamanında ise nakil merkezli Ehl-i Hadis anlayışı itibar kazanmaya başlamıştır.¹³⁵ Mihne, Abbasi halifesi Memun dönemine kadar etkinliği artan Ehl-i Hadis'in yönetimce tehdit unsuru olarak görülmesine karşılık geliştirilen bir devlet politikası olmuştur.¹³⁶ Abbassiler döneminde meydana gelen Emevi isyanlarının Ehl-i Hadis ile ilişkisi kurularak Mutezile'nin savunduğu Halku'l-Kur'ân düşüncesi ile Ehl-i Hadis hareketi bastırılmak istenmiştir. Abbasî halifesi Mütevekkil'in Mihne'ye son vermesiyle Ehl-i Hadis'in toplum nezdinde konumu ve saygınlığı artmıştır. Halife Mütevekkil'in Ehl-i Hadis'ten Mu'tezile ve Cehmiyye'yi zemmeden hadisleri rivayet etmelerini istemesi konumuz açısından belirtilmesi gereken bir bilgidir.¹³⁷ Ehl-i Hadis bu dönemden sonra Halku'l-Kur'ân meselesiyle başladığı itikadi zemindeki tartışmalarına başka bir cihet kazandırmış, bu konularda konuşmayı bidat kabul ederek dinde ortaya

¹³² M.Hayri Kırbasoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018, s. 27.

¹³³ İbn Kuteybe, **Hadis Müdafaası**, M.Hayri Kırbasoğlu (çev.) 201, Ankara: Otto Yayınları, s.378.

¹³⁴ Mehmet Emin Özafşar, **İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.99.

¹³⁵ Sönmez Kutlu, **Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri**, Ankara: Otto Yayınları, 2016, s.50.

¹³⁶ Mehmet Emin Özafşar, **a.g.e.**, s.42.

¹³⁷ H.Musa Bağcı, **Hadis Tarihi ve Metodolojisi**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013, s.206.

konan her türlü bidat ile savaşmayı ilke edinmiştir. Dolayısıyla Ehl-i Hadis oluşumu Mihne öncesi dönemde hadislerin rivayet edilmesi ve biraraya getirilmesi faaliyetiyle meşgul olmuşken Mihne sonrasında ise kendileri gibi düşünmeyenlere baskı uygulamış ve Mihneyi bir ‘hareket noktası’ kabul ederek bir kimlik inşa etmeye çalışmıştır.¹³⁸

İslam dinini her türlü hurafe ve bidatlerden arındırma ve İslam toplumunu Hz. Peygamber’in (s.a.v.) yaşadığı asrın ahlaki özelliklerine tekrar geri döndürme düşüncesi, muhafazakâr nesillerin dikkatlerini celbeden bir gaye olmuştur. Bu gaye her zaman canlılığını korumuş ve Ehl-i Hadis ekolünün en temel hedefi haline gelmiştir. İlk olarak sahabe döneminde bir grubu temsil eden Ehl-i hadis, daha sonraki süreçte bidat ehl-i ve re’y ehlinin fikirleriyle mücadele eden bir yapıya dönüşmüştür. Ehl-i Hadis akaid alanında yazdıkları eserlerle Müslümanların itikadi anlayışını sahicileştirdiğini ve bidat ehlinin itikadına karşı Müslümanların itikadını koruduklarını ifade etmiştir.¹³⁹ Ancak belirtmek gerekir ki burada ifade edilen bi’dat ehl-i ve zemmedilen re’y ehli, fıkıh alanında bir yöntem olarak re’y’i kullanan müctehidler değildir. Bidat kavramının teolojik bir temele dayandırılmaya çalışılması bizleri arka planda var olan politik gayelerinin olabileceğini sezinlemekten alıkoymamalıdır. Nitekim Ehl-i Hadis’in, Ehl-i bidat kavramını daha çok Ehl-i Re’y ile ilişkilendirerek kullanması¹⁴⁰ bize bu sezginin kaynağını göstermektedir. Ehl-i Hadis kendisi dışındaki grupları re’y ehli olarak görmüştür. Dolayısıyla Ehl-i Hadis nezdinde Ehl-i Re’y hep olumsuz bir manada değerlendirilmiştir.

Hicri 2. asırda fikri bir oluşum olarak teşekkül sürecine giren Ehl-i Hadis sadece fıkhi sahada beliren bir anlayışı temsil etmemiştir. Aynı zaman da itikadi tüm meselelerin de çözümünün sadece nasslarda bulunduğunu iddia ederek¹⁴¹ akidevi prensiplerini oluşturmuştur. Ehl-i Hadis’in telif ettiği akaid eserlerine baktığımızda kelami sahada tartışılan konulara yer vermiş olduklarını görmekteyiz. Ehl-i Hadis bu eserlerle kelim ilmine ne katmıştır? Ehl-i Hadis kendine özgü teolojik bir doktrin geliştirebilmiş midir?

¹³⁸ Mehmet Emin Özafşar, **İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.69.

¹³⁹ Ebu Muaz Mahmud b. İmam Mansur, **Münteka**, Cidde: Mektebetü’s-Saade, 1994, s.9.

¹⁴⁰ Mahsum AYTEPE, **İslam Düşüncesinde Ehl-i Kible ve Tekfir**, İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2019, s.48.

¹⁴¹ Mehmet Görmez, **Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu**, Ankara: TDV Yayınları, 2011, s.73.

Ehl-i Hadis, aklı önceleyen bir anlayışın hadislerle verilmesi gereken önemi azaltacağını düşünmüştür. Bu düşünceden hareketle bütün çabasını Hz. Peygamber'in (s.a.v) ve O'nu takip edenlerin geleneğini ortaya koymaya yoğunlaştırmıştır.¹⁴² Bu geleneği ortaya koyarken rivayet ettikleri hadislerin muhtevasıyla ilgilenmemiştir. Çünkü Ehl-i Hadis hadis metinlerinin incelemesini ilimden saymamıştır.¹⁴³ Sonuç olarak Ehl-i Hadis'in teşekkülü hakkında şu sonuçlara ulaşmak mümkündür.

İslam düşünce tarihinin tedvin asrı, İslam mirasının anlaşılmasında ve İslam dünyasının çeşitli sebeplere bağlı olarak ortaya çıkan sosyal, siyasi, ictimai ve dini sorunlarının çözümünde sergilenen iki farklı yaklaşıma tanıklık etmiştir. Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y ekolleri olarak bilinen bu iki farklı yaklaşım, Ehl-i Sünnet kelamının doğuşuna öncülük etmişlerdir. Naslara yaklaşımda farklı yöntemler uygulayan bu iki ekol daha çok ilk dönemlerde fıkhi düşünce sahasında kendini göstermiştir. Özellikle Abbasi halifesi Harun Reşid döneminde tartışmalarını yoğunlaştırarak re'y ve hadis eksenli bir fıkıh anlayışı ortaya koymuşlardır.¹⁴⁴ Ancak fıkhi sahada ekolleşen bu iki yaklaşım itikadi alandaki tartışmalara da rengini vererek itikadi ilkelerini de fıkhi sahada uyguladıkları metodolojiye göre oluşturmuştur. Ehl-i Hadis'in akaid alanında ortaya koymuş olduğu eserler incelendiğinde sistemli bir disiplin geliştirmedikleri iddia edilmiştir. Nitekim Ehl-i Hadis'in, akaid ilmini rivayet ilmine dönüştürdükleri, bidat olarak gördükleri kelam ilmine alternatif ilmi bir sistem inşa edemedikleri de iddia edilmiştir.¹⁴⁵ Kelam hareketine şiddetli bir muhalefetin göstergesi olarak Ehl-i Hadis hareketi Bağdat, Nişabur, Herat ve Dimaşk'a kadar varlığını sürdüren bir yapı olmuştur. Ehl-i Re'y karşısında konumlanan Ehl-i Hadis'in kendi görüşlerini ortaya koyduğu eserlerine bakıldığında 'redçi', 'meseleci' ve 'irticali' bir üslup geliştirdikleri görülecektir. Ehl-i Hadis kelam ilmiyle ilgili yazmış oldukları eserlerde muhalif düşünceyi çürütmek amacıyla reddiyeler yazmışlar ve bu eserlerde cedele yer vermişlerdir. Kelamda en çok tartışılan meselelere yer vererek kelamı bazı meselelere indirgemişlerdir.¹⁴⁶ Dolayısıyla meseleci bir üslup

¹⁴² Sönmez Kutlu, **Tarihsel Din Söylemleri Üzerine**, Ankara: Otto Yayınları, 2016, s.47.

¹⁴³ Mehmet Emin Özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.214.

¹⁴⁴ H.Musa Bağcı, **Hadis Tarihi ve Metodolojisi**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013, s.121.

¹⁴⁵ Erhan Kurt, Ehl-i Hadis Kelama Alternatif Bir Akaid İlmi Geliştirmiş midir? **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2014/2, Sayı, 40, ss.139-165.

¹⁴⁶ Erhan Kurt, **a.g.m.** , ss.139-165.

geliştirmişlerdir. Ehl-i Hadis'in muhaliflerinin görüşlerine karşılık reddiye tarzında telif ettikleri eserlerde re'yi bir usul olarak kullandıklarını görmekteyiz.

İslami ilimler alanında ilk oluşan ilim fıkıh ilmidir. Fıkıh ilmiyle beraber hüküm çıkarma konusunda hadislerin kaynak değerini eleştiren Ehl-i Re'y ile bütün meselelerin çözümünde bir hadise dayanmanın zorunluluğunu savunan Ehl-i Hadis anlayışı oluşmaya başlamıştı.¹⁴⁷ Merkezi Irak bölgesi olan Ehl-i Re'y'in yaşadığı mekânın yapısı incelendiğinde çok kültürlü yapının beraberinde getirdiği sorunların çözümünde sadece naklin yeterli olamayacağı zorunlu düşüncesinin ortaya çıktığı görülür. Ehl-i Hadis akla fazla değer vermenin nassa verilen değeri azaltacağı düşüncesine sahip olmuştur. Bu düşüncenin Ehl-i Hadis'in yaşadığı Hicaz bölgesinin mevcut yapısına uygun bir düşünce olarak kabul etmek mümkündür. Çok kültürlü bir yapıya sahip olmayan Hicaz bölgesinin fıkıh ekollerinin yaşanan az sayıdaki sorunlara naslardan hareketle çözüm üretmesi kolay olmuştur. Ancak çok kültürlü yapıdaki ve birçok sorunu bünyesinde barındıran Kufe ve diğer bölgelerin sadece sınırlı sayıdaki naslardan hareketle çözüm üretmeleri kolay olmamıştır. İnsan ihtiyaçlarının zorunlu sonucu olarak ortaya çıkan yeni meselelere yaklaşımların farklı farklı olmasında bölgesel şartların da etkisi gözardı edilemez bir gerçekliğe sahip olmaktadır. Ancak asıl sorun olarak görülmesi gereken mesele bu farklı anlayışlara sahip olan ekollerin beşer ürünü olarak ortaya koydukları düşüncelere mutlak hakikat nazarıyla yaklaşmalarıdır.

Abbasilerin yönetime geçmesiyle sosyal ve dini alanda başlayan hızlı değişim, yabancı kültürlerle yapılan diyalogun ortaya koyduğu durum, gelenekçi zihniyete sahip grupları rahatsız etmiştir. Onlar, bu değişim ve yabancı kültürlerle iletişimden olumsuz anlamda etkilenecek olan Müslümanları korumanın yolunun, geleneği koruyup aktarmak olduğu şeklinde bir anlayışı kabul etmiştir. Bu anlayışın temsilcisi olarak Ehl-i Hadis, kendilerinin ifadesiyle 'dinin koruyucuları' olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim Lâlekâî, Ehl-i Hadisi 'şeriatın hamisi' olarak göstermiştir.¹⁴⁸ Ehl-i Hadis, Peygamberin ve selef-i salihin olarak anılan sahabe, tabiin ve tebe-i tabiinin sözlerini toplama ve müdafaa çabasında olmuştur. Böylece Ehl-i Hadis'in yaşadığı coğrafyada nakilden destek alarak dini, toplumsal ve itikadi bir yapının oluşması için çaba sarfetmiştir.

¹⁴⁷ Mehmet Görmez, **Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu**, Ankara: TDV Yayınları, 2011, s.69.

¹⁴⁸ Lâlekâî, **Şerhu'l-Üsul**, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.21.

Ehl-i Hadisi, İslami düşünceyi salt nakilci esaslara dayanarak sistemleştirmeye çalışan zihni bir çabanın ürünü olarak görmemiz mümkündür.¹⁴⁹ Ehl-i Hadis, her zaman ve zeminde yaşanmakta olan sorunlara çözüm olarak Peygamber ve selef-i salihinin söz ve uygulamalarını önermiştir.

1.3. EHL-İ HADİS İLE EHL-İ RE'Y İLİŞKİSİ

Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y'in, Ehl-i Sünnet ekolünün düşünce yapısının oluşumuna katkıda bulunan iki önemli yapıyı oluşturdukları bilgisi daha önce zikredilmişti.¹⁵⁰ Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın teşekkülüne hem Ehl-i Hadis hem de Ehl-i Re'y katkıda bulunmuştur.¹⁵¹ Ancak zamanla Ehl-i Hadis cenahında oluşan re'y karşıtlığı Ehl-i Re'y'in sünnet düşmanı olarak gösterilmesine neden olmuştur.

Kur'ân ve sünnete uygun olmayan tüm uygulamaları re'y olarak değerlendiren anlayıştan ötürü re'y taraftarlarına karşı her zaman olumsuz bir tavır sergilenmiştir. Kelami sahada beliren ekoller Ehl-i Re'y sınıfına dahil edilerek onların düşüncelerine karşı Ehl-i Hadis tarafından bir mücadele başlatılmıştır.¹⁵² Esasen heva kavramıyla re'y kavramı arasında yakın bir anlam ilişkisi kurulmuştur. Bu nedenle Ehl-i Re'y hevasına tabi olanlar olarak gösterilmiştir. İlk olarak fıkıhta kullanılan şekliyle re'ye olumlu bakılırken itikadi konularda re'y belirtmenin bidat olduğu ifade edilmiştir.¹⁵³ Ehl-i Re'y ilk dönemlerde Ehl-i Sünnet oluşumunun dışına atılmamış ve Ehl-i Hadis uleması re'y kavramını olumlu manada kullanmıştır.¹⁵⁴ Ehl-i Hadis Ebû Hanife'yi Ehl-i Re'y sınıfına dâhil etmiş ve onu kelami ekollerle ilişkilendirmiştir. Esasen Ehl-i Hadis'in Ebû Hanife'yi olumsuz manada Ehl-i Re'y ile ilişkilendirip kınamasının nedeni olarak şu husus gösterilmiştir. Ebû Hanife, adalet sahibi olan ravilerin ahad haberlerini Kur'ân ve Sünnetten çıkarılan esaslara arz etmiş ve bu esaslara uygun olmayanları şâz kabul etmiştir.¹⁵⁵ Ehl-i Hadis'in Ehl-i Re'ye karşı olumsuz tutumunun bir örneğini oluşturan bu konunun dışında rivayetlerin yoruma tabii tutulması meselesi de gösterilmiştir. Burada

¹⁴⁹ Salih Aydın, **İslam Düşüncesinin Yapısı ve Selefilik**, İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2016, s.62.

¹⁵⁰ M.Hayri Kırbaçoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018, s.35.

¹⁵¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Ehl-i Sünnet” Maddesi DİA, Cilt 10, 1994, s.525-530.

¹⁵² Resul Ersöz, **Selefilik ve Selefi Tefsir Anlayışı**, İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2018, s.69.

¹⁵³ Samet Gündoğdu, “Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y'in Görüşlerinin Karşılaştırılması”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Erciyes Üniversitesi SBE, 2019, s.24.

¹⁵⁴ Mansur Koçinkağ, **Erken Dönem Fıkıh Düşüncesinde Ehl-i Re'y İle Ehl-i Hadis Ayrımı**, **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 10, 2017 s.53-78.

¹⁵⁵ Mehmet Emin Özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.103.

Ebû Hanife ve taraftarlarıyla ilişkilendirilen Ehl-i Re'yi itikadi bir mezhep olarak görmenin mümkün olup olmadığını da sormak gerekmektedir. Ebû Hanife'nin yazmış olduğu eserlerin ilkinin akaid alanında olması kelam ilmine olan etkilerini kuşkusuz ortaya koymaktadır. Ebû Hanife akaid alanındaki eseri *Fıkhu'l-Ekber* ile Ehl-i Sünnet kelimasına katkı sunmuştur.¹⁵⁶ Kelami bir ekol ile ilişkilendirmek için Ebû Hanife'nin itikadi alana dair eser yazmış olmasının yeterli görülmesi doğru değildir. Esasen Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y isimlendirmesinde de bir takım sorunların varlığı bilinmektedir. Ehl-i Re'y'in re'y taraftarı Ehl-i Hadis'in ise hadis taraftarı anlam içeriğiyle kabul edilmesi durumunda şu problemlerin ortaya çıkması mümkün olmaktadır. Bu durumda Ehl-i Re'y dinin anlaşılmasında, ilkelerin tesbitinde ve fıkhıta hadisleri bilgi kaynağı olarak kabul etmemiştir. Ehl-i Hadis ise aynı amaçlarla re'ye hiç başvurmamış olmaktadır. Bu şekilde bir kabul Ehl-i hadis ve Ehl-i Re'y'in tesbitini de güçleştirmektedir.¹⁵⁷

Ehl-i Re'y, ilk dönemlerde özel anlam içeriğiyle Kufeli fakihler için kullanılmış bir kavramdır. Ancak Ehl-i Hadis'in isim listesinde yer alan birçok hadis ehlinin aynı zamanda Ehl-i Re'y'in de listesinde yer aldığı bilinen bir gerçektir.¹⁵⁸ Bundan hareketle denilebilir ki Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y'in kimlere göre nasıl belirlendiği bir problem olarak karşımızda durmaktadır. Ancak her ikisinin de daima kendilerini Ehl-i Sünnet çizgisinde görmüş olduklarını da ifade etmek gerekmektedir. Ehl-i Hadis'in kendisi gibi düşünmeyenleri re'y ehli olarak görmesi ayrışmanın itikadi sahada gerçekleştiğinin ipuçlarını vermektedir.

Ehl-i Sünnet kavramı erken dönemde bir topluluğu belirtmek için kullanılmamıştır. İlk dönemler için Ehl-i Sünneti bir fırka olarak değerlendirmek de mümkün değildir. Hz Peygamberin (s.a.v) vefatıyla beraber dini ve siyasi alanda baş gösteren ihtilaflar sonucu ortaya çıkan Şia, Hariciyye, Cebriyye, Kaderiyye gibi ekollerden sonra Müslüman toplulukları bir arada tutma gayesiyle teşekkül sürecine giren Mürchie ekolü Ehl-i Sünnetin de çıkış noktasını teşkil etmiştir.¹⁵⁹ Ehl-i Sünnet, merkezi bünyeden ayrılan ve

¹⁵⁶ Yusuf Ziya Yörük, **İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006, s.62.

¹⁵⁷ Mehmet Erdem, *Ehl-i Sünnet Fıkıh Meheplerinin Hadis ve Re'y Ekolü Olarak Sınıflandırılmasına Eleştirel Bir Bakış*, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt 8, Sayı 24, 2015, ss.73-106.

¹⁵⁸ Mehmet Özşenel, "*Sünnet ve Hadisi Değerlendirme ve Anlamada Ehl-i Re'y-Ehl-i Hadis Yaklaşımları ve İmam Şeybani*", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE 1999, s.97.

¹⁵⁹ Mehmet Evkuran, **Sünni Paradigmayı Anlamak**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012, s.83.

kendine ekoller içinde asli bir konum atfeden, yıkıcı muhalefet karşısında yapıcı ve ılımlı olmayı ilke edinen bir anlayışı temsil etmiştir.

Ehl-i Sünnet İslam toplumunda istikrarı sağlama gayesini siyasal zeminde gerçekleştirmeye çalışmış daha sonra buna dini bir form kazandırmaya çalışmıştır.¹⁶⁰ Buradan hareketle denilebilir ki her fırka siyasal zeminde teşekkülünü tamamladıktan sonra görüşlerini oluşturma sürecine girmiştir. Genel ve ilk anlamıyla Ehl-i Sünnet hadis taraftarlarına nisbet edilen bir kavram olmuştur.¹⁶¹

İslam düşünce tarihinde ortaya çıkan her ekol, dinin bütüncül yapısını koruma gayesi taşımıştır.¹⁶² Ancak bu gayeye ne kadar hizmet ettikleri, dinin hangi boyutunu ön plana çıkardıkları ve hangi boyutunu ihmal ettikleri konusu tartışılması gereken bir mevzudur. İslam düşüncesinde ekollerin kendi dönemlerindeki İslami düşünceye yapmış oldukları olumlu ve olumsuz katkılarını günümüzün şartları içerisinde tespit etmek doğru değildir. Kendi düşünce kodlarının dışında kalanları bid'at ehli kabul eden her ekolün başka bir düşünceye karşı cephe oluşturmalarının hem olumlu hem de olumsuz yansımaları olmuştur. Her ekol, bid'at ehli olarak gördüğü başka bir yapının kendisine ve görüşlerine savaş açtığı kabulüyle hareket etmiş ve kendi görüşlerinin ilkelerini bu kabulden hareketle oluşturmuştur. Nitekim Hatib el-Bağdâdî'ye göre, bid'at ehli, Mu'tezile ve delalette olan fırkalar Ehl-i Hadis'i hedef olarak seçmiş ve onlarla alay etmişlerdir. Burada Ehl-i Hadis'in hedefe konulduğu iddiasının ayrıca araştırılması gereken bir konu olduğunu ifade etmek gerekir. Öteki fırkaların Ehl-i Hadise niçin düşman olduklarını anlattığı eserinde Hatib el-Bağdâdî, ehl-i bidayı sadece akla dayanan Kitap ve sünneti esas almayanlar olarak göstermiştir.¹⁶³ Dolayısıyla Ehl-i Hadis, Kitap ve sünneti önemsemeyenler olarak düşündükleri fırkaların karşısına Kitap ve sünnetin koruyucuları vasfıyla çıkmıştır. Bunun da Ehl-i Hadis'in mümmeyyiz vasıfları arasında gösterildiği ifade edilmiştir.

Ehl-i Sünnet denilen ekol, içerisinde farklı eğilimleri her zaman barındırmıştır. Ancak Ehl-i Hadis, kendisini her zaman Ehl-i Sünnet'in tek temsilcisi olarak gösterme eğilimine sahip olmuştur.¹⁶⁴ Nitekim bugün genel kabul gören Eş'ari ve Mâtürîdî'nin Ehl-

¹⁶⁰ Mehmet Evkuran, **Sünni Paradigmayı Anlamak**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012, s.88.

¹⁶¹ Mehmet Evkuran, **a.g.e.**, s.102.

¹⁶² İlhami Güler, **Sünniliğin Eleştirisine Giriş**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017, s.22.

¹⁶³ Hatîbu'l-Bağdâdî, **Şerefu Ashabi'l-Hadis**, Ankara: DİB Yayınları, 1991, s.9.

¹⁶⁴ Mehmet Ali Büyükkara, **Çağdaş İslami Akımlar**, İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, s.57.

i Sünnetin kurucuları olduğu düşüncesi doğru değildir. Ehl-i sünnetin itikadi esaslarını Ehl-i Hadis belirlemiştir. Belirlenen bu esasları ise Eş'ari ve Mâturîdî akıl ile desteklemişlerdir.¹⁶⁵ Ancak çalışmanın ilerleyen bölümlerinde görüleceği üzere Ehl-i Hadis itikadi esaslarını Ehl-i Re'y karşıtlığı üzerinden geliştirerek oluşturmuştur.

Daha önce de ifade edildiği üzere sahabe dönemine kadar uzanan tarihsel süreçte, Kur'ân ve sünneti anlama ve değerlendirme konusunda farklı iki yaklaşım söz konusu olmuştur. İslam düşüncesinin her alanında kendisini gösteren Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y adıyla bilinen bu iki yaklaşım, birbiriyle her zaman ilmi münasebette bulunmuş ve Ehl-i Sünnet ekolünün oluşumuna öncülük etmişlerdir. Eş-Şafii'den (ö. 204/820) önce hem Medine hem de Kufe ekolü Ehl-i Re'y olarak adlandırılmıştır. Ancak eş- Şafii ile beraber Ahmed b. Hanbel'in öncülüğünü yaptığı Ehl-i Hadis ortaya çıkmıştır.¹⁶⁶ Medine fıkıh ekolüne mensup olan Ahmed b. Hanbel'in Mihne olaylarıyla beraber hadis taraftarları nezdinde yöneticilere takındığı tavır ile saygınlığı artmış, siyasi alanda tartışılan Halku'l-Kur'ân meselesi itikadi zemine çekilmiş, Ahmed b. Hanbel'in öncülüğünü başlattığı nassı merkeze alan bir anlayış gelişmiştir. Arka planında siyasi muhalefetin yer aldığı bir oluşum olarak Ehl-i Hadis, itikadi sahada mevcut problemlerin çözümünde nassa öncelik vererek akıl karşıtı bir söylem geliştirmiştir. Hicri 3. asra kadar hadisleri koruyan, aktaran ve öğreten kimseler anlamıyla Ehl-i Hadis, bu asırdan itibaren farklı anlam dünyası ve içeriğiyle bid'at ehli olarak görülen Ehl-i Re'y'in karşısında konumlandırılmıştır. Naklin aklın kurallarına göre tevil edilmesine karşı çıkan bir zümre olarak Ehl-i Hadis, 3.asırdan sonra metodik bir kırılma yaşamış ve Ehl-i Hadis'in içinden bazı âlimler aklın verileriyle nassın tevil edilmesi metodunu ilke olarak benimsemişlerdir.¹⁶⁷

Tarihi süreçte İslam dünyasında yaşanan siyasi, sosyal ve itikadi her sorunun çözümünü nasslarda arayan Ehl-i Hadis ile Kur'ân ve Sünnette her sorunun çözümünün olmadığını düşünen Ehl-i Re'y ekolünün birbiriyle ilişkisini doğru değerlendirmek çalışmamız açısından önemlidir. Bunun için dönemin şartlarını iyi bilmek gerekmektedir. Nitekim zaman ve mekâna bağlı ihtiyaçlar hukuki faaliyetlerde değişikliğe ve farklı bir metodun benimsenmesine neden olmuştur. İslam hukukunda yöntem değişikliğine neden

¹⁶⁵ M.Hayri Kırbasoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018, s.30.

¹⁶⁶ Ataullah Şahyar, **Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y İhtilafları İbn Şeybe Örneği**, İstanbul: Akdem Yayınları, 2011, s.204.

¹⁶⁷ Muhit Mert, **Kelam Tarihinin Problemleri**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008, s.115.

olan bu ihtiyaçlar farklı din algılarının oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Hicaz bölgesinin sosyal yapısı ile Irak bölgesinin sosyal yapısı mukayese edildiğinde ortaya çıkan bu farklı din algılarını anlamak mümkün olmaktadır. Farklı kültürel yapının bir arada olduğu bir mekân, farklı bir hukuk dilinin gelişmesini gerektirmiştir.¹⁶⁸ Bu bağlamda Irak bölgesinde Ehl-i Re'y ekolünün geliştirmiş olduğu bu farklı hukuk nosyonu, Ehl-i Hadis'in her zaman eleştirisine konu olmuştur. Nitekim nassın bulunduğu yerde re'ye başvurmak her zaman kınanan bir durum olarak görülmüş ve re'y ile nasları açıklamanın hevasına tabi olmak anlamına geldiği şeklinde yorumlanmıştır.¹⁶⁹ Ehl-i Hadis ile Ehl-i Re'y arasında yaşanan ihtilafların ve uzun soluklu münakaşaların nedeni itikadi meselelerde akli kullanmak olarak gösterilse de fıkıh alanında da gerekmedikçe akıl ile icihad etmenin kınandığı görülmektedir. Ancak her iki ekol arasında asıl ayrışmanın temel nedeni, akaid meselelerinde geliştirmiş oldukları usul olmuştur.

İlk dönemlerde fıkhi sahada iki farklı yaklaşımın adı olarak Ehl-i Hadis'in Hicaz bölgesinde, Ehl-i Re'y'in ise Irak bölgesinde varlık gösterdiği ifade edilmiştir.¹⁷⁰ Esas itibarıyla Ehl-i Re'y kavramı Kufeli âlim ve fakihleri ifade etmek için kullanılmıştır. Kufe, birçok kültürü bünyesinde barındırdığı için her zaman yeni meselelerin ortaya çıktığı bir merkez olmuştur. Ortaya çıkan bu yeni meselelere çözüm bulmak için re'y ile hüküm vermek kaçınılmaz olmuştur. Ehl-i Re'y, nasslarda bulunan Şari'nin asıl gayesini bulmak için zahiri anlamın dışına çıkmıştır. Ehl-i Hadis ise Ehl-i Re'y'in bu çabasından rahatsızlık duymuş, bu işi doğru yoldan sapmak olarak nitelendirmiştir. Ehl-i Hadis için bir ravinin re'y ehli olması cerh edilmesine de sebep teşkil etmiştir. Re'y ehli çoğunlukla peygamberin ne dediği ile değil ne demek istediği ile ilgilenmiş, lafızların arkasındaki gayeyi bulmaya çalışmıştır. Ehl-i Re'y için hadislerdeki anlam bütünlüğü önemliyken Ehl-i Hadis hadislerin akli esaslara uygun olup olmadığı ile ilgilenmemiş, farklı varyantlarla işitilmesi ve rivayet edilmesini daha önemli bir mesele olarak görmüştür.¹⁷¹ Dolayısıyla lafza bağlılık ve lafzın gerisindeki manayı anlama şeklinde gelişen iki farklı metodoloji ortaya çıkmıştır. Belirtmek gerekir ki, Ehl-i Hadis ile Ehl-i Re'y arasındaki

¹⁶⁸ Mansur Koınkağ, **Erken Dönem İslam Hukuk Düşüncesinde Re'y ve Hadis**, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018, s.95.

¹⁶⁹ Mansur Koınkağ, **a.g.e.** , s.66.

¹⁷⁰ Mehmet Özşenel, "Sünnet ve Hadisi Değerlendirme ve Anlamada Ehl-i Re'y-Ehl-i Hadis Yaklaşımları ve İmam Şeybani", (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Marmara Üniversitesi SBE 1999, s.91.

¹⁷¹ Ahmet Uyar, Hadisleri /Sünneti Anlamada Farklı Yaklaşımlar (Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y Ekolleri), **Bilimname Dergisi**, Sayı 2, 2004, ss. 9-29.

gerilimin temel nedeni metodolojik ayrışmada gizlidir. Metodolojik ayrışmanın gerisinde ise sosyo-politik, psikolojik, etnik birçok etmenin de rolü bulunmaktadır. Ancak zamanla bu metodolojik ayrışma teolojik sahaya kaymış, bu iki farklı bakış açılarının ortaya koymuş oldukları metodoloji yeterince anlaşılmamıştır. Ehl-i Hadis ile Ehl-i Re'y arasında yaşanan çatışmanın sonucunda fıkıh mezheplerini oluştuğunu iddia edenler de olmuştur. Bu iddiaya göre Ehl-i Hadis ile Ehl-i Re'y arasındaki Bağdat merkezli yaşanan mücadele sonunda Hanbeli mezhebi teşekkül etmiştir.¹⁷² Bu bakış açısı Ehl-i Hadis ile Ehl-i Reyin fıkıh mezheplerinden önce bir anlayış olarak var olduğunu ve bu anlayışın birbiriyle yaşadığı çatışmayı ortaya koymaktadır. Ancak zamansal ve mekânsal olarak yaşanan siyasal ve toplumsal olaylar Ehl-i Hadis'in farklı bir anlam içeriğiyle Ehl-i Rey'in karşısında varlığını korumuştur.

Hicri 3. asrın ilk çeyreğinde cereyan eden Mihne olayları sonucunda Ehl-i Hadis'in etkinliği artmış ve ciddi anlamda bir hadis savunusu başlamıştır. Hadis savunusu hâlihazırda Ehl-i Hadisi toplum nazarında itibarını yükselten bir konuma getirmiştir. Allah'ın sıfatlarıyla ilişkili olarak ortaya konulan Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı meselesi, Mu'tezile'nin tevhid düşüncesi bağlamında ortaya konulan bir mesele olmuştur. İlk olarak Emeviler döneminde tartışılan bu mesele Abbasi halifesi Me'mun tarafından devletin resmi politikası haline getirilmiştir. Mu'tezile âlimlerinin neden olduğu düşünülen Mihne olayı ile Ehl-i Hadis düşüncesine baskı kurmak istenmiştir.¹⁷³ Mu'tezili âlimler Kur'an'ın yaratılmış olduğu düşüncesini dayatarak teknik bir tartışmayı akideleştirmiş, bunu siyasi alana da malzeme yaparak Ehl-i Hadis'in toplumdaki itibarını kırmaya amaçlamıştır. Mihne olayları bir anlamda toplumda itibarı yükselen Ehl-i Hadis'in nüfuzunu kırma düşüncesinin ve Ehl-i Re'y ile Ehl-i Hadis ihtilafının bir yansıması olmuştur.¹⁷⁴

Ehl-i Hadis'in Kur'an'ın mahlûk olmadığına dair gerekçeleri, görüşlerinin açıklanacağı bölümde ortaya konulacaktır. Ehl-i Hadis, Halku'l-Kur'an konusunda ortaya koyduğu görüşlerinin Ehl-i Re'y tarafından anlaşılamadığını iddia etmiştir. Ehl-i Hadis aynı zamanda Allah'ın sıfatları ile ilgili Hz. Peygamberden (s.a.v) nakledilen rivayetlere

¹⁷² Christopher Melchert, **Sünni Düşüncenin Teşekkülü**, Ali Hakan Çavuşoğlu (çev.), İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, s.67.

¹⁷³ Hayrettin Yücesoy, **“Mihne” Maddesi**, DİA, Cilt 30, 2005, s.26-28.

¹⁷⁴ Mehmet Emin Özafşar, **İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.43.

yönelik Ehl-i Re'y'in yaptığı yorumlamaları da sağlıklı bulmamıştır.¹⁷⁵ Ehl-i Hadis Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığı ile ilgili görüşlerini rivayet malzemeleri üzerinden savunmuştur. Hz. Peygamber ve sahabe zamanında tartışılmayan Halku'l- Kur'ân meselesine sanki o dönemin meselesi havası katılmıştır. Bu mesele ile ilgili sahih olup olmadığı belli olmayan birçok rivayetin Ehl-i Hadis kaynaklarında yer aldığı görülmektedir.¹⁷⁶ Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığıyla ilişkili uydurma nakillerle bu mesele sanki peygamber döneminde konuşulmuş gibi gösterilmiştir.¹⁷⁷ Halku'l-Kur'ân meselesinin Hanefî mezhebiyle ilişkilendirildiği kaydedilen bir gerçekliktir.¹⁷⁸ Bu bilgidен hareketle Ehl-i Hadis'in Ebû Hanife'yi Ehl-i Re'y olarak görmesini ve muhalefet etmesini anlamlandırmak mümkün olmaktadır.

Mihne'de yaşanan acı olaylar Ehl-i Hadis'in halife Mütevekil döneminde toplum ve yöneticiler nezdinde itibarının yükselmesini sağlamıştır. Böylece faaliyet alanını genişleten Ehl-i Hadis “din asardır” sloganıyla bir hadis savunusu çabası içerisine girmiştir.¹⁷⁹

Bu dönemden sonra Ehl-i Hadis'in hadisleri koruma gayesi, Ehl-i Re'y'e karşı düşmanlık içeren bir üslubun da yaygınlaşmasını sağlamıştır.¹⁸⁰ Adeta Ehl-i Hadis, Ehl-i Re'yden Mihne'nin intikamını alma güdüsüyle bir mücadele içerisine girmiştir. Bu süreçten sonra Ehl-i Hadis anlayışının, Ehl-i Re'ye karşı sert, katı ve mesafeli duran ve kelama karşı duran bir anlam içeriğiyle karşımıza çıktığını ifade edebiliriz.¹⁸¹ Eş- Şafii dönemine kadar Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y birbirlerine lanet okuyan iki grup olarak varlığını sürdürdüğü bilinmektedir.¹⁸²

¹⁷⁵ Şehristani, **Milel ve Nihal**, Mustafa Öz (çev.), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017, s.103.

¹⁷⁶ Lâlekâî, **Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'tin İtikadı**, Müslim Kılıç (çev.), İstanbul: Polen Yayınları, 2017, s.55.

¹⁷⁷ H.Musa Bağcı, **Hadis Tarihi Ve Metodolojisi**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013, s.208.

¹⁷⁸ Christopher Melchert, **Sünni Düşüncenin Teşekkülü**, Ali Hakan Çavuşoğlu (çev.), İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, s.102.

¹⁷⁹ Sönmez Kutlu, **Tarihsel Din Söylemleri üzerine Zihniyet Çözümlemeleri**, Ankara: Otto Yayınları, 2016, s.52.

¹⁸⁰ İshak Emin Aktepe, Ehl-i Hadis'in Sünnet ve Hadis Müdafaalarındaki Üslup Sorunu, **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2015, ÖS-1.11-124.

¹⁸¹ Mansur Koçinkağ, **Erken Dönem İslam Hukuk Düşüncesinde Re'y ve Hadis**, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018, s.114.

¹⁸² Ahmet Uyar, Hadisleri /Sünneti Anlamada Farklı Yaklaşımlar (Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y Ekolleri), **Bilimname Dergisi**, Sayı 2, 2004, s.29

İslam düşünce tarihinde, mezhep ve ekoller arasında ortaya çıkan münakaşa ve çekişmelerin, İslam dinine karşı gerçekleşen dış kaynaklı müdahale ve saldırılara cesaret kazandırdığı bilinen bir gerçekliktir. Ancak bu iç çekişmelerin zararları olmakla birlikte yeni fikri sentezlerin ortaya çıkmasına imkân tanıyan yönlerinin olduğu da söylenebilir.¹⁸³

Bir zamanlar Ehl-i Hadis safında yer alıp daha sonra Ehl-i Re'y safına geçen âlimler Ehl-i Hadis ile Ehl-i Re'y arasında bir uzlaşma çabasına girişmişlerdir.¹⁸⁴ Bu uzlaşma çabasına rağmen Ehl-i Hadis ile Ehl-i Re'y'in birbirine bakışı hep olumsuz olmuştur. Hatırlatmak gerekir ki bu uzlaşma girişimini eş-Şafii başlatmıştır. *Er-Risale* adlı eserinde hem Ehl-i Hadisi hem Ehl-i Re'yi eleştirerek iki tarafın da teorik zaaflarını ortaya koymaya çalışmıştır. Ehl-i Hadis âlimi olarak gösterilen eş-Şafii, Ehl-i Re'y âlimlerinin ilmini öğrenerek her iki ekolün fıkıh ve usulünü meczeden fıkhi bir sistem ortaya koymaya çalışmıştır.¹⁸⁵

Ehl-i Hadis ile Ehl-i Re'y ihtilafını besleyen Mihne olayları dışında bu ihtilafı daha da çıkmaza sürükleyen diğer bir amil ise Arap-Mevali çekişmesidir. Her iki zümrenin fikri ayrışmasının temel dinamiklerini içeren bu çekişme, Arap milletinin diğer milletlere egemen bir tutum göstermesinin tepkisel tezahürlerini barındırmaktadır.¹⁸⁶ Fetihlerin artmasıyla mevalinin sayısındaki artış, mevaliye verilen sosyal, siyasal ve ekonomik ayrıcalıklar Arapların tepkisine neden olmuştur. Bu durum Arapların kendilerini mevaliden üstün görmelerine neden olmuştur.¹⁸⁷ Toplum nezdinde mevalinin gittikçe artan önemi, politik gruplaşmalarda mevaliyi kullanma, mevalinin fıkıh öğrenmesiyle beraber artan saygınlığı Arap olanları fazlasıyla rahatsız etmiştir. Mevaliden olan Ebû Hanife'ye yönelik Ehl-i Hadiste gelişen tepkiyi ve re'y karşıtlığını bu anlamda değerlendirmek gerekmektedir.¹⁸⁸ Ehl-i Hadis ile Ehl-i Re'y arasında yaşanan gerginliğin diğer bir sebebi ise hadislerin korunması meselesidir. Ehl-i Hadis rivayetlerin hem sıhhatlerini belirlemede hem de metinlerin anlaşılmasında isnad yönteminin yeterli

¹⁸³ Süleyman Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018, s.238.

¹⁸⁴ Mürteza Bedir, *Hanefi Fıkıh Teorisinde Peygamberin Otoritesi*, İstanbul: Dem Yayınları, 2017, s.100.

¹⁸⁵ Eş-Şafii, Muhammed b.İdris, *er-Risâle*, thk. Ahmed M.Şakir, Kahire: Mektebetu Daru't-Tülas, 1940, s.24.

¹⁸⁶ Kadir Gürlü, *Ehl-i Hadis'in Düşünce Yapısı*, Bursa: Emin Yayınları, 2007, s.140.

¹⁸⁷ İsmail Yiğit, "Mevali" Maddesi, , DİA, Cilt 29, 2004, s.424-426.

¹⁸⁸ Kadir Gürlü, *Ehl-i Hadis'in Düşünce Yapısı*, Bursa: Emin Yayınları, 2007, s.142.

olduğunu savunmuştur. Hadis metinlerinin dilsel karşılığıyla yetinen Ehl-i Hadis metnin ne demek istediğiyle ilgilenmedikleri için Ehl-i Re'y tarafından eleştirilmişlerdir. Çünkü metnin ne demek istediğini anlamaya çalışmak akli bir faaliyettir. Ehl-i Hadis dini metinlerin anlaşılmasında akla karşı bir tutum geliştirdikleri için metinlerin anlaşılmasında isnat yöntemiyle yetinmeyi uygun görmüştür.¹⁸⁹

Ehl-i Hadis ile Ehl-i Re'y arasında fıkhi alanda yaşanan çatışma hicri 3. yüzyıl boyunca yoğun bir şekilde hissedilmiştir.¹⁹⁰ Ehl-i Hadis ile Ehl-i Re'y arasında yaşanan gerilimin asıl sebebinin hadisler konusunda yaşandığını tekrar hatırlamak gerekir. Dini anlayışını nakil üzerine bina eden Ehl-i Hadis, Kur'ân'da yer almayan meselelerin çözümünün hadislere dayanması üzerinde ısrarcı olmuş ve bu anlayış Ehl-i Re'y tarafından her zaman eleştirilmiştir.¹⁹¹ Hadis uydurma faaliyetlerinden dolayı Ehl-i Re'y, hadislerin sıhhatini sorgulayınca sünnet inkârcısı ve düşmanı olarak gösterilmiştir.¹⁹² Oysaki hadislerin tenkidini ilk yapanların Ehl-i Hadis uleması olduğu bilinmektedir. Hz. Peygambere (s.a.v) atfedilen sözlerin sıhhatinin tespitinde Ehl-i Hadis kriterler belirlemiştir.¹⁹³ Ehl-i Re'y ise Ehl-i Hadis'in zayıf ile sahih hadisi birbirine karıştırdığını iddia etmiştir. Bu iddiadan hareketle hadis tenkidini yapmıştır. Rivayetlerin sağlam olup olmadığıyla ilişkili bir metin tenkidinin gerekliliği üzerinde ısrarla duran Ehl-i Re'y'in bu konuda geliştirmiş olduğu usul literatürü ise hadislerin sahihi ile sakiminin ayırt edilmesine hizmet etmiştir. Şia'nın teşekkülüyle eş zamanlı hadis uydurma faaliyetinin başladığı iddiası araştırılmaya değer bir konu olmakla beraber sahih hadislerin mertebesini koruma amaçlı Ehl-i Hadis'in de aynı dönemde isnad merkezli bir usul geliştirdiği kaydedilmiştir. Rivayetlerin anlamıyla ilgilenmeyen, sadece sened açısından sübutunu önemseyen Ehl-i Hadis'in bu usulü Ehl-i Re'y tarafından eleştirilmiştir.¹⁹⁴ Kimi iddialara göre Ehl-i Hadis'in konumundan faydalanmak isteyen yöneticiler kendi yönetim biçimlerini sorgulatacak tarzdaki hadislerin uydurma olduklarını Ehl-i Hadisten yaymalarını istemişlerdir. Bu durum sened açısından sıkıntılı olmayan hadislere

¹⁸⁹ Ahmet Keleş, **Hadis İlminde Metin Tenkidi Örnekleri**, Ankara: Fecr Yayınları, 2017, s.21-22. Bkz. Mehmet Emin Özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.214.

¹⁹⁰ Mürteza Bedir, **Hanefi Fıkıh Teorisinde Peygamberin Otoritesi**, İstanbul: Dem Yayınları, 2017, s.97.

¹⁹¹ M.Hayri Kırbaçoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018, s.64.

¹⁹² M.Hayri Kırbaçoğlu, **a.g.e.**, s.184.

¹⁹³ Hüseyin Hansu, **Mutezile ve Hadis**, Ankara: Otto Yayınları, 2018, s.235.

¹⁹⁴ Mehmet Emin Özafşar, **İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.214. Bkz. Mehmet Emin Özafşar, **a.g.e.**, s.214.

eklemeler yapılmasını sağlamıştır.¹⁹⁵ Dolayısıyla bu gerçeğin farkında olan Ehl-i Re'y'in hadislerde metin tahlilinin de olması gerektiği üzerinde önemle durmalarını anlamak gerekmektedir. Nitekim Ehl-i Re'ye göre Ehl-i Hadis rivayet ettikleri hadislerle toplumun din algısını bozmuş olmaktadır.¹⁹⁶

Ehl-i Hadis, bidat ehlinin kendi düşüncelerini desteklemek için hadis uydurduğunu iddia ederken kaynaklarda Ehl-i Hadis'in de bu uydurma faaliyetine katılmadığı ile ilgili bir bilgi verilmemiştir.¹⁹⁷ Bu durum Ehl-i Hadis'in uydurma faaliyetlerine katıldığı ya da kayıtsız kaldığını ortaya koymaktadır. Ehl-i Hadis âlimi İbn Kuteybe, Ehl-i Hadise yöneltilen birbiriyle çelişen, hatalı ve zayıf hadis naklettikleri yönündeki eleştiriler karşısında delilleriyle bu eleştirileri çürütmeye çalışmıştır.¹⁹⁸ Ehl-i Hadis'in halk nezdindeki otoritesini kırmak için de yapıldığını düşündüğümüz bu eleştiriler, başka eleştirilere de imkân tanımıştır. Aynı zaman da Ehl-i Hadis'in sahih hadis ile uydurma hadisi birbirinden ayırt etmek için geliştirdiği metod bir içtihat olarak değerlendirilmiştir.¹⁹⁹ Bu içtihadın ise kendi zihniyet yapılarına hizmet ettiği düşünülmüştür. Bu noktada şu hususu ifade etmek gerekir. Geliştirilen her metod aklın ürünüdür. Beşer ürünü olarak ortaya konulan her metodu dinden sapma olarak değerlendiren Ehl-i Hadis'in, hadislerin tenkidi konusunda geliştirdiği akla dayalı metodu dinden bir sapma olarak görmemiz mümkündür. Hadislerin sıhhati için rivayet zincirine önem veren Ehl-i Hadis rivayet zincirini arttırdıkça hadisin sıhhatini arttırdığını düşünmektedir. Oysa muhaddisler nazarında hadislerin rivayet zincirini çoğaltmak mümkün olabilmektedir. Ravi zincirini artırmak hadisin sahihlik derecesini artırmaz. Aynı zamanda geç dönemde tedavüle çıkarılan bazı hadislere birinci sınıf isnadlar giydirilerek bu tür hadislerin muteber bir görünüm kazanmasının sağlanmaya çalışıldığı da bilinen bir gerçektir.²⁰⁰

Ehl-i Sünnet kaynaklarında her hadis muteber olarak kabul görmemiştir. Aynı zamanda her mezhep hadis kaynaklarından kendi görüşlerine hizmet edecek mahiyetteki

¹⁹⁵ Mehmet Emin Özafşar, **a.g.e.**, s.64.

¹⁹⁶ H.Musa Bağcı, **Hadis Tarihi ve Metodolojisi**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013, s.210.

¹⁹⁷ M.Hayri Kırbasoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018, s.140.

¹⁹⁸ İbn Kuteybe, **Hadis Müdafaası**, M.Hayri Kırbasoğlu (çev.), Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.101.

¹⁹⁹ M.Said Hatiboğlu, **Hadis Tetkikleri**, Ankara: Otto Yayınları, 2016, s.90.

²⁰⁰ Salih Özer, **İsnad Analiz Yöntemleri**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005, s.23.

hadisleri kullanmıştır.²⁰¹ Ayrıca hadislerin bir kısmının Ehl-i Hadis bir kısmının ise Ehl-i Re'y tarafından uydurulduğunu iddia edenler olmuştur.²⁰² Siyasi ve itikadi birçok fırka hadis uydurmayı birbirlerine karşı silah olarak kullanmış, dolayısıyla eşzamanlı olarak bir hadis tenkid zihniyeti gelişmiştir. İsnad ağırlıklı yapılan hadis tenkidi ile sadece metin merkezli hadis tenkitleri bünyesinde birçok kusuru barındırdığı ifade edilmiştir.²⁰³ Bir hadisin sahih olup olmadığını ortaya koyan, hadisi sened ya da metin tenkidine tabii tutan hadis bilginin kendisidir.²⁰⁴ Bir hadis bilginin sahih kabul ettiği bir hadisi, başka bir muhaddisin zayıf kabul etmesi, hadis tarihinde uzun tartışmalara konu olmuştur. Bir muhaddisin başka bir muhaddisin naklettiği hadisi kendi kriterlerine göre zayıf kabul etmesi hadis tenkit zihniyetine yansıyan ideolojik kaygıları da ortaya koymaktadır. Konu ile ilgili Ehl-i Hadis ile Ehl-i Re'y arasında hadislerin sıhhati konusunda yaşanan anlaşmazlığın nedenleri Ehl-i Hadis temsilcisi Lâlekâî'nin kelami anlayışının ortaya konulacağı üçüncü bölümde daha detaylı olarak incelenecektir.

İslam mezhepleri tarihine baktığımızda mezheplerin birbiriyle yapmış oldukları fikri, dini polemik türü iç çekişmeler İslam düşüncesinin ilerlemesi önünde olumsuz etkiler yapmıştır. Bu çekişmelerin yeni bir takım usul ve sistemin gelişmesine yönelik katkısı kuşkusuz bilinmektedir.

Her ekol kendi metodlarının savunusunu yaparak kendi esaslarını doğru kabul etme çabasında olmuştur. Ehl-i Sünnet çerçevesinde hem Ehl-i Re'y hem de Ehl-i Hadis birlikte değerlendirilse de bu iki akımın her zaman birbiriyle çatışma halinde olduğunu görmekteyiz.²⁰⁵ Ehl-i Re'y'in Ehl-i Hadise yönelik saldırılarının yansımalarını ve boyutlarını Ehl-i Hadis'in kendisini savunmak için telif ettikleri eserlerde görmemiz mümkündür. Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y ihtilaflarından doğan literatür incelendiğinde bu iki farklı yaklaşımın mezhepsel çizgilerinin ne şekilde ortaya konulduğu görülecektir. Ehl-i Hadis'i herhangi bir fırka ya da bir mezhep olarak görmeyenler olmuştur.²⁰⁶ Bir

²⁰¹ M.Said Hatiboğlu, **Hadis Tetkikleri**, Ankara: Otto Yayınları, 2016, s.73.

²⁰² Subhi Es-Salih, **Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları**, Yaşar Kandemir (çev.), İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009, s.27.

²⁰³ Talat Sakallı, **Hadis Tenkidi**, Ankara: Araştırma Yayınları, 2014, s.270-274.

²⁰⁴ Recep Şentürk, **Toplumsal Hafıza Hadis Rivayet Ağı 610-1505**, Mehmet Fatih Serenli (çev.), İstanbul: Gelenek Yayınları, 2004, s.42.

²⁰⁵ M. Hayri Kırbaoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018, s.31.

²⁰⁶ Fazlur Rahman, **İslam**, Mehmet Dağ, Mehmet Aydın (çev.), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016, s.139.

fıkıh mezhebi olmasının yanı sıra akide ile ilgili ortaya koydukları eserlerden ötürü Ehl-i Hadis'i itikadi bir mezhep olarak da görmenin mümkün olduğunu ifade edenler de mevcuttur.²⁰⁷ Dolayısıyla Ehl-i Hadis için yapılan bu değerlendirmelerin araştırmaya muhtaç olduğunu ifade etmek gerekir.

Ehl-i Hadis ile Ehl-i Re'y arasındaki gerginlik zamanla yumuşamış, eş- Şafii'nin başlattığı uzlaşma çabaları meyvelerini vermiştir. Ehl-i Hadis zamanla re'y ve kıyası bir metod olarak kullanmaya başlamıştır. Ehl-i Re'y ise hadis konusunda daha titiz davranmıştır. Bu anlamda her iki ekolün birbirinin metodlarından faydalandığını söylemek mümkündür. Ehl-i Hadis ile Ehl-i Re'yi uzlaştıran temel neden ise sünneti tamamen reddeden sadece Kur'an'ı benimseyen Kur'âniyyun olarak bilinen Ehl-i Kur'an'a ve Şia'ya karşı cephe oluşturma fikri olmuştur.²⁰⁸

1.4. EHL-İ HADİS'İN TEMSİLCİLERİ

Herhangi bir fikri oluşumun mezhep olarak teşekkülü, otorite kabul edilen bir imamın görüşlerinin toplumda yaygın kanaat haline gelmesi ve sistemli bir kimliğe bürünmesiyle olmuştur. Ehl-i Hadis'in toplumda itikadi bir mezhep kimliğiyle var olmasında Ahmed b. Hanbel'in katkısı önemlidir. Nitekim Ahmed b. Hanbel Mihne olaylarında sergilediği tutumla toplumda itibar kazanmış ve Ehl-i Hadis'in öncülerinden biri olarak İslam düşünce tarihindeki yerini almıştır.²⁰⁹ Ancak Melchert'e göre Ehl-i Hadis'e mensup olanları belirlemek zordur. Çünkü Melchert, Ehl-i Hadis'i herkesi bağlayan sınırlara sahip bir ekol olarak görmemektedir.²¹⁰

Ahmed b. Hanbel öncesinde Ehl-i Hadis'i kimin temsil ettiği bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Ehl-i Hadis'in Mihne öncesi ilk temsilcisinin Basralı olan Abdurrahman b. Mehdi (ö. 198/814) olduğu ifade edilmiştir.²¹¹ Tebe-i tabiinden olan Abdurrahman b. Mehdi, Şu'be (ö. 160/776) , Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) gibi hadis ve fıkıh âlimlerinden ilim tahsil etmiştir. O, Mu'tezile ve Cehmiyye fırkalarının Allah'ın sıfatları konusundaki

²⁰⁷ M.Hayri Kırbasoğlu, **Ehl-i Sünnet'in Kurucu Ataları**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.33.

²⁰⁸ Christopher Melchert, **Sünni Düşüncenin Teşekkülü**, Ali Hakan Çavuşoğlu (çev.), İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, s.51.

²⁰⁹ Zübeyir Bulut, Hanbeli Akaidi'nin Teşekkülü, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt 6, Sayı 5, 2017, ss.2941-2962.

²¹⁰ Christopher Melchert, **a.g.e.** , s.140.

²¹¹ Christopher Melchert, **a.g.e.** , s.49.

tartışmalarına şiddetle karşı çıkmış, akide alanında ortaya konulan bidat fikirlerle mücadele etmiştir.²¹² Şehristani, Ehl-i Hadis anlayışının oluşmasına katkıda bulunan kişilerin 130/747-190/805 tarihleri arasında vefat ettiklerini kaydetmiştir.²¹³ Aynı zamanda Evzâî (ö.157/774), Sufyan es- Sevri (ö. 161/777), Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Şerik b. Abdillâh (ö. 177/793), Kasım b. Sellam (ö. 224/838)ve İbn Ebi Şeybe (ö. 235/849) Ehl-i Hadis'in temsilcileri olarak gösterilmişlerdir.²¹⁴

Lâlekâî, Allah'ın yeryüzüne kendileriyle hayat verdiği kulları olarak nitelendirdiği Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mensuplarının sayısının az olduğunu belirtmiştir. Kufe'de Süfyan es-Sevri, Hicaz'da Malik, Şam'da Evzai, Basra'da Hammad b. Zeyd'i Ehl-i Hadis olarak göstermiştir.²¹⁵

Kendilerini Ehl-i Sünnet'in tek temsilcileri olarak gören Ehl-i Hadis'i²¹⁶ kimlerin temsil ettiğini net bir şekilde ortaya koymak oldukça güçtür. Ehl-i Hadis çizgisine yeni bir yöntem ile yön veren eş-Şafii, Ehl-i Hadis tarafından Ehl-i Re'y olarak gösterilmişken, Şehristani, İmam Şafii'yi Ehl-i Hadis'in müçtehit imamları arasında saymıştır.²¹⁷ Ehl-i Hadis'in Ahmed b. Hanbel'den önceki temsilcisinin İmam Malik olduğunu ifade edenler olmuştur.²¹⁸

Gürler, Ehl-i Hadis temsilcilerine genişçe yer vererek 112/730 ile 303/915 yılları arasında yaşayanların uzun bir listesini vermiştir.²¹⁹ Gürler, bu listeye eş- Şafii ile İmam Malik'i de eklemiştir.

Ehl-i Hadis faaliyetlerinin en yoğun olarak sürdürüldüğü Medine'de bu çizgiyi Said el-Müseyyeb'ten sonra Zühri sürdürmüştür.²²⁰ Lâlekâî 'hidayet imamları' olarak nitelendirdiği Ehl-i Hadis'in çekirdek kadrosunu sahabe ile başlatır. Sahabe ile başlattığı

²¹² Mücteba Uğur, "Abdurrahman b. Mehdi" Maddesi, DİA, Cilt 1, 1988, s.167-168.

²¹³ Şehristani, **Milel ve Nihal**, Mustafa Öz (çev.), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017, s.194.

²¹⁴ Osman Kılınç, "Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadis'in İman Anlayışı" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi SBE,2019, s.21-26.

²¹⁵ Lâlekâî, **Şerhu'l-Üsul**, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.35-36.

²¹⁶ Mehmet Ali Büyükkara, **Çağdaş İslami Akımlar**, İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, s.57.

²¹⁷ Şehristani, **Milel ve Nihal**, Mustafa Öz (çev.), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017, s.194.

²¹⁸ Zübeyir Bulut, "Hanbeli Akaid Sistemi", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, 2003, s.33.

²¹⁹ Kadir Gürler, **Ehl-i Hadis'in Düşünce Yapısı**, Bursa: Emin Yayınları, 2007, s.298-304.

²²⁰ Mehmet Özşenel, "Sünnet ve Hadisi Değerlendirme ve Anlamada Ehl-i Re'y-Ehl-i Hadis Yaklaşımları ve İmam Şeybani", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE 1999, s.91.

Ehl-i Hadis'in Mekkelilerden, Şam, Cezire, Mısır, Kufe, Basra, Vasıt, Bağdat, Musul, Horasan, Re'yy ve Taberistan merkezlerindeki temsilcilerinin listesini verir.²²¹

Abdulkahir el-Bağdâdî (ö.429), tabiun tabakasından ez-Zühri, Sa'id b. Cübeyr, Hişam b. Urve, Musa b.Ukbe'yi Ehl-i Hadis imamları arasında göstermektedir. Etba'u't-tabiin tabakasından ise Malik b. Enes, Sufyan es-Sevri, Sa'id b.el-Haccac el-Ateki, İbn Cure'yc, Sufyan b. Uyeyne, Abdullah b. el- Mübarek ve Yahya b. Said el-Kettan et-Temimi'yi göstermektedir. Sonraki tabakadan ise eş-Şafii, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Rahuye, Yahya b.Yahya et-Temimi, Abdurrahman b. Mehdi ve Ali b. el- Medeni'yi göstermektedir.²²²

Kaynaklarda genişçe yer alan Ehl-i Hadis'in ilk temsilcileri arasında Medine'de Malik b. Enes (179/795), Mısır'da Leys ibn Sad (175/791), Şafî (204/819), Şam'da Evzâî (157/773), Kufe'de Sûfyan ibn Said es-Sevrî (167/777), Şerik ibn Abdillâh (177/793), Basra'da Şu'be ibn el-Haccac (160/776), Hammad ibn Seleme ibn Zeyd (165/781), Hammad ibn Zeyd (179/795) ve Yahya ibn Said el- Kattân (198/813), Horasan ve Maverâünnehir'de Ebu Hamza es-Sukkerî (168/784) ve Abdullah ibn Mubarek (181/797) gösterilir.²²³

Mihne olayına son veren Abbasi halifesi Mütevekkil zamanında ise Ehl-i Hadis'in toplum içinde itibarı yükselmiştir. Ahmet b. Hanbel Ehl-i Hadis'in sembol ismi haline gelmiştir. Ahmed b. Hanbel ve Abdulaziz el-Mekkî (239/854) diğer şehirlerden İshak ibn Rahaveyh (238/852), Davud ibn Ali (270/883), el- Karabisi (243/859), İbn Kullab el-Basri (240/854), Haris el- Muhasibi (243/857) ve Muhammed ibn Huzeyme (311/923) gibi isimlerden destek alarak Mu'tezile ve taraftarlarına karşı metin merkezli bir din anlayışının temsilciliğini yapmışlardır.²²⁴

²²¹ Lâlekâî, **Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın İtikadı**, Müslim Kılıç (çev.), İstanbul: Polen Yayınları, 2017, s.23-26.

²²² Abdulkahir el-Bağdâdî, **Kitabu Usuli'd-Din**, Ömer Aydın (çev.), İstanbul: İşaret Yayınları, 2016, s.350.

²²³Sönmez Kutlu, **Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri**, Ankara: Otto Yayınları, 2016, s.174.

²²⁴ Sönmez Kutlu, **a.g.e.** , s.175.

Ehl-i Hadis temsilcileri arasında ed-Darimî (ö. 255/869) Bûhari (ö.256/870), Müslim (ö.261/875), İbn Mace (ö.275/887), Ebu Davûd (ö.275/889), Tirmizi (ö.279/892) ve Nesâî (ö.303/915) de gösterilmiştir.²²⁵

Hicri 3. asırdan sonra Ehl-i Hadis çizgisini Malikiler, Şafiiler, Hanbeliler ve Zahiriler temsil etmiştir. Şafililerden Ehl-i Hadis temsilcileri olarak Ebu Abdullah el Mervezî (294/906), İbn Huzeyme (311/923), İbn Hibban (354/965), el-Acurrî (360/970), Ebu Ahmed el- Hakim (378/988), Halimî (403//1012), Lâlekâî (418/1027), Beyhakî (458/1065) ve Nevevî (676/1277) gösterilmektedir. Malikilerden Muhammed ibn Sehnun (256/870), Ebu Amr Kurtubî İbnu'l-Cebbab (322/933), İbn Abdilberr (463/1071), Ebu Velid el-Bacî el-Endulusî (494/1100) ve Kadı İyaz (544/1149) gösterilmektedir. Hanbelilerden ise Salih ibn Ahmed ibn Hanbel Ebu'l-Fadl (266/879), İshak ibn İbrahim Hani en-Nisaburî (275/888), Ebu Davud es- Sicistanî (275/883), Ebu Sa'id ed-Darimî (280/893), Abdullah ibn Ahmed ibn Hanbel (290/902), Ebu Bekr el-Hallal (311/923), el-Berbehârî (329/940), Ebu Ali el- Haşimî (345/957), İbn Şahin el-Bağdâdî (385/995), İbn Batta el-Ukberî (387/997), İbn Mende (395/1004), Ebu'l Fadl et- Temimî (410/1019), es-Sabûnî (449/1057), Kadı Ebu Ya'la (458/1066), Kelvezânî el-Hanbelî (510/1116) ve İbn Teymiyye (728/1327) ve İbn Kâyyım el-Cevziyye olarak gösterilmektedir. Zahiriler arasında ise Davud ibn Ali el-İsfehânî'nin (270/883) ve İbn Hazm'ın (456/1064) ismi zikredilmektedir.²²⁶

Kutlu, Ehl-i Hadis taraftarlarının Mekke, Medine, Yemen, Mısır, Şam, Bağdat, Basra, Vasıt, Basra, Humus, Endülüs, Horasan ve Maverâünnehir'deki temsilcilerinin listesini vermiştir. Kutlu, Lâlekâî'nin ismini ise Horasan ve Maverâünnehir'deki listede Ehl-i Hadis'in son temsilcisi olarak zikretmiştir.²²⁷

1.5. EHL-İ HADİS'İN DİNİ ANLAYIŞI VE TOPLUM TASAVVURU

Her mezhebin kendi düşünce dünyasını sair mezheplerin düşünce yapısına muhalefet üzerine şekillendirdiğini daha önce ifade etmiştik. Mezhepler İslam dininin anlaşılmasını kolaylaştırma gayesiyle dinin bir topluma yansıma biçimi olarak varlık göstermiştir. Ancak zamanla mezheplerin birbirleriyle ilmi alışverişleri, mücadele

²²⁵ Ali Kaya, *İlk Dönem Hadis Tartışmaları*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2018, s.45.

²²⁶ Sönmez Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, Ankara: Otto Yayınları, 2016, s.176.

²²⁷ Sönmez Kutlu, *Selefilik'in Fikri Arka Planı*, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.229-232.

sahasına çekilmiş ve hangi mezhebin hak mezhep olduğu şeklindeki bir savaşa dönüştürülmüştür. Bir mezhebin hak mezhep olduğu nasıl bilinebilmektedir? Nitekim her mezhebin kendisinin hak mezhep olduğu şeklinde bir iddiası vardır. İbn Kuteybe bir düşüncenin hak olduğunun göstergesinin insanların onu kabul etmede ittifak etmeleri olduğunu ifade etmektedir. Ona göre her bir kelim ekolü ayrı ayrı kendi ekollerinin hak olduğunu iddia etse de kelamcıların ittifak ettikleri bir husus şudur: Allah'ın Kitabına ve sünnete sarılan kimse hakkı tam yerinde aramıştır.²²⁸ Bu hususta İbn Kuteybe kelamcılarının da Ehl-i Hadis gibi düşündüğünü ifade ederek Allah'ın Kitabına ve sünnete sarılan hak ve hakikat sahiplerinin Ehl-i Hadis olduğunu vurgulamaktadır.

Mezhepler arasında nasların anlaşılması konusunda ortaya çıkan metodolojik farklılıklar teolojik zemindeki tartışmalara birer malzeme sunmuştur. Her mezhep kendi yöntemine hakikat olarak bakmış ancak diğer yöntemleri hakikat olarak kabul etmemiştir. Dile getirdiğimiz bu gerçeği, Ehl-i Hadisi hak mezhep olarak gösterme çabasında olan Hatib el-Bağdâdî'nin eserinde görmemiz mümkündür.²²⁹ Ehl-i Hadis'in, Halku'l -Kur'ân görüşünü kabul etmeyi bir küfür olarak değerlendirmesi²³⁰ başkalarının görüşlerini hakikat olarak kabul etmediğini gösteren bir örnektir. Nitekim Ehl-i Hadis iman, sıfatlar, kader, rü'yetullah, Halku'l -Kur'ân konusunda kendisi gibi düşünmeyenleri İslam dairesi dışına çıkarma gibi bir eğilime sahip olmuştur. Belirtmek gerekir ki Kur'ân ayetleri üzerinde kelami düşünceler çok sonradan ortaya çıkmıştır. Ancak bu düşünceler bidat olarak değerlendirilmiş, bidat olan düşüncelere davet edenler ise kınanmış kimi zaman da tekfir edilmiştir. Her türlü bidatin kelim ve cedelden kaynaklandığı düşünülmüştür.²³¹

Ehl-i Sünnetin itikadi esaslarının temelini atan Ehl-i Hadis Hz.Peygamber'den (sav) nakledilen 73 fırka hadisine dayanarak kendisini *Fırka-i Naciye* olarak ilan etmiş, ilmi sadece nakilden ibaret görmüş ve aklı naklin önüne geçirmeye çalışanları ise heva ehli olarak göstermiştir. “Kurtuluşa eren fırka” hadisinin değişik varyantlarında Ehl-i Sünnetin kurtuluşa eren fırka olarak görülmesi²³² diğer fırkaların tekfir edilmesine neden olmuştur. Ehl-i Hadis, İslam düşüncesinde bir metod biçimi olarak görülen re'y ve kıyası

²²⁸ İbn Kuteybe, **Hadis Müdafaası**, M.Hayri Kırbaoğlu, (çev.), Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.100.

²²⁹ Hatibu'l-Bağdâdî, **Şerefu Ashabi'l-Hadis**, Ankara: DİB Yayınları, 1991, s.27.

²³⁰ Ali Kaya, **İlk Dönem Hadis Tartışmaları**, İstanbul: İFAV Yayınları, 2018, s.167.

²³¹ Ebu Muhammed el-Berbehari, **Şerhu's Sünne**, Mustafa Özenli (çev), Konya: Neda Yayınları, 2019, s.183.

²³² Musa Kazım Arıcan, **Kültürel Dini Farklılık ve Ebû Hanife**, Ankara: Hece Yayınları, 2015, s.42.

reddetmiş ve ‘Kur’ân yaratılmıştır’ diyenleri tekfir etmiştir.²³³ Nitekim Ehl-i Hadis’e göre re’y, dini kötüye kullanmaktır; değişken bir mahiyete sahip olan re’y dinin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.²³⁴ Ehl-i Hadis’in dinde kıyası kabul etmemesinin nedeni ise kıyasın ilahi otoriteye beşerin müdahalesi olarak algılanmasıdır.²³⁵ Kıyasın aynı zamanda sünnetten ayrılmaya neden olacağını düşünmüştür. Ancak Ehl-i Hadis’in herhangi bir rivayet olmadığı kimi konularda kıyası bir metod olarak kullanmış olduklarını belirtmek gerekir.²³⁶ Ehl-i Hadis’e göre dini hususlar ne istihšana, ne akli muhakemeye, ne felsefeye ne de kelamcılara havale edilir.²³⁷ Dini hususları sadece nakilden hareketle açıklayan Ehl-i Hadis’in kendi düşüncelerine uygun bir ayet ya da hadisi seçerken de akli muhakemeye ve kıyasa başvurmuş olduklarını görmekteyiz. Dolayısıyla akli muhakeme olmadan nassı anlamamanın, naslardan fıkhi ve itikadi hükümler çıkarmanın imkânı yoktur. Ehl-i Hadis de bu duruma sıkça başvurmuştur.

Her ekolün kendisini kurtarıcı fırka olarak ilan etmesi, kendi görüşlerini mutlak doğru olarak kabul etmesi ve ötekini dışlaması dinde tekelci bir anlayışın doğmasına neden olmuş ve bu durum İslami fırkaların bütünleştirici ve birleştirici gayesini zedelemiştir.²³⁸ Ehl-i Hadis, kendileri gibi düşünmeyenleri Ehl-i Sünnet dairesi dışına çıkarmıştır.²³⁹ Aynı zamanda Ehl-i Hadis’in ortaya koyduğu bu anlayış bir anlamda İslami dogmatizme zemin hazırlamıştır.²⁴⁰ Ehl-i Re’y kabul edilen kelamcılar ile Ehl-i Hadis arasında tartışmalar, gerginlikler her zaman yaşanmıştır. Ehl-i Re’y, Ehl-i Hadis’in birbiriyle çelişen hatalı, zayıf ve garip rivayetler aktardıklarını ve Müslümanların inancını bozduklarını iddia etmiştir. Ehl-i Hadis bu eleştirileri yapanların, hadisleri anlama konusunda yetersiz görüşlere sahip olduğunu, aslında çelişik ve hatalı gördükleri hadislerin düşündükleri gibi olmadığını ifade etmiştir. Ehl-i Hadise yöneltilen rivayet ettiklerinin anlamıyla ilgilenmedikleri, sadece isnada yoğunlaştıkları eleştirilerinin haklı bir tarafının olduğunu söyleyen İbn Kuteybe, bunu tüm Ehl-i Hadis için

²³³ Hüseyin Hansu, **Mutezile ve Hadis**, Ankara: Otto Yayınları, 2018, s.285.

²³⁴ Kadir Gürler, **Ehl-i Hadis’in Düşünce Yapısı**, Bursa: Emin Yayınları, 2007, s.207.

²³⁵ Kadir Gürler, **a.g.e.**, s.221.

²³⁶ Ayhan Baştürk, “*Ehl-i Hadis’in Akıl, Kıyas ve Re’ye Bakışı*”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Ankara Üniversitesi, SBE,2002, s.78.

²³⁷ İbn Kuteybe, **Hadis Müdafaası**, M.Hayri Kırbasoğlu, (çev.) Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.101.

²³⁸ Musa Kazım Arıcan, **Kültürel Dini Farklılık ve Ebû Hanife**, Ankara: Hece Yayınları, 2015, s.123.

²³⁹ Osman Kılınc, “*Ehl-i Re’y ile Ehl-i Hadis İman Anlayışı*”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), İnönü Üniversitesi SBE, 2019, s.31.

²⁴⁰ Süleyman Uludağ, **İslam Düşüncesinin Yapısı**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018, s.150.

söylenemeyeceğini de ayrıca dile getirmiştir.²⁴¹ Ehl-i Hadis ile Ehl-i Re'y arasında yaşanan bu ihtilafların hataları görme, gösterme ve yeni ilmi araştırmalara yönelme gibi olumlu tarafları da olmuştur. Ancak hak iddiası, hakikati temsil etme çabası ve sair düşüncelere karşı tahammülsüzlük ve dışlayıcı tavrın, Müslümanın Kur'ân ve sünnete ittiba anlayışıyla uyuşmadığını belirtmek gerekir. İslam'ı anlama ve aktarmada kullanılan her hangi bir metodun gayr-i dini kabul edilmesi ve bu anlama çabasında kendi metodunun tek doğru metod olarak gösterilmesi durumu izaha muhtaç bir durumdur. Bu çaba doğrultusunda bir ekolün uydurma argümanlar geliştirmesini kabul etmenin olumsuz sonuçlar doğurması muhtemeldir. Muhalif düşünce biçimini ortadan kaldırma çabası, hoşgörüsüz bir toplum anlayışının oluşmasına da katkı sağlamıştır. Ayrıca İslam dini içerisinde meydana gelen dini, fikri, siyasi ve içtimai münakaşalar İslam dininin düşmanlarını da harekete geçirdiği kuşkusuz bilinmektedir.

Peygamber Efendimiz'in (sav) yaşadığı zaman boyunca ümmetin birliği ve beraberliği için serdettiği son derece önemli ve üstün çabası, münafıklara ve düşmanlara karşı yumuşak politikası Ehl-i Hadis tarafından biliniyorken, Ehl-i Hadis'in ehl-i bidat olarak kabul ettiği diğer fırkalara karşı giriştiği mücadelenin boyutları mülahaza edilmelidir. Dışlayıcı ve ötekileştirici bir tutum içerisine giren Ehl-i Hadis'in bu tavrına sadece mezhepsel kaygı olarak yaklaşmak ne kadar sahici ve sadra şifa bir değerlendirme olacaktır. Mezhepler dinin anlaşılması hususunda kendi kabulleri doğrultusunda yorumda bulunmuşlardır. Meşguliyeti hadislerin korunması ve sünnetin gelecek nesle aktarılması olmuş olsa da Ehl-i Hadis'i bir yorum ekolu olarak kabul etmemiz gerekir.²⁴² Bu durumda ehl-i bidat olarak görülen diğer fırkaları da aynı yaklaşımla birer yorum ekolleri kabul etmemiz mümkün olmaktadır. Bu anlamda İslam toplumunda sürekli tekrar eden bir parçalanmışlık durumundan kurtulmanın yolu yorumlara açık olmaktan geçmektedir. Ancak kendi mezhebi görüşlerini kabul ettirme hususunda mübalağaya kaçanlar ve taassup gösterenler muhaliflerini ya delalette olmakla ya da tekfir ederek suçlamış²⁴³ böylece farklı yorumların önünü kapatmaya çalışmışlardır.

Ehl-i Hadis âlimi olan İbn Teymiyye'ye göre Kaderiyye'ye mensup Mu'tezililer şeriatı bilme ve uygulama noktasında Cebriyye ve Mürcie gibi fırkalardan daha iyi

²⁴¹ İbn Kuteybe, **Hadis Müdafaası**, M.Hayri Kırbaoğlu (çev.), Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.95.

²⁴² İshak Emin Aktepe, Ehl-i Hadis'in Sünnet ve Hadis Müdafaalarındaki Üslup Sorunu, **Erzincan Üniversitesi SBE Dergisi**, ÖS-1:11-124(2015)

²⁴³ Şehristani, **Milel ve Nihal**, Mustafa Öz (çev.), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017, s.191.

durumdadır. Ona göre Mürcie mensupları arasında fakihler vardır ancak selefin fakihleri içerisinde Mu'tezile'den hiç kimse yoktur. Mürcie'nin akide konusunda iyi olduğunu ancak ibadetlere ve günahlara gereken önemi verme konusunda ise gevşek olduklarını iddia etmiştir. Ayrıca ona göre Mürcie Allah'ın sıfatları, kudreti ve yaratması gibi iman edilmesi gereken hususlara iman etmiştir.²⁴⁴ İbn Teymiyye'de Mu'tezile fırkasına karşı daha olumsuz bir bakış açısı hâkimdir. İslam dininde bidatleri ilk olarak ortaya çıkaranlar Kur'ân'ı yanlış anlayanlardır. Haricilerin Kur'ân'dan onun delalet etmediği anlamlar çıkarmaları ve günahkârları tekfir etmeleri ilk bidat olarak gösterilmiştir.²⁴⁵

İnsan aklının ortaya koyduğu her ürünü bid'at olarak değerlendiren Ehl-i Hadis, Kur'ân ve sünnetin anlaşılması ve yorumlanması yönünde ortaya konan her çabayı da dinden sapma olarak değerlendirmiştir. Dini konularda Ehl-i Hadis, niçin ve nasıl sorularının sorulmasının doğru olmadığını düşünerek bu durumu dinde bidat çıkarmak olarak değerlendirmiştir.²⁴⁶ Dinin korunmasını hadislerin nakledilmesinden ibaret gören Ehl-i Hadis'in en temel dini düşüncesi "ittiba, ibtidadan daha hayırlıdır" şeklinde ifade edilmiştir.²⁴⁷ Ehl-i Hadis saf, katıksız, eksiksiz ve fazlasız bir İslam anlayışına sahip olmuştur. Onlara göre, İslam'ı en iyi yaşayan ve anlayan ilk üç neslin uygulamalarını değiştirmeden ve yorumda bulunmadan aynen kabul etmek gerekmektedir.²⁴⁸ Kanaatimizce dün olduğu gibi bugüne kopyalama düşüncesi dinin evrensel mesajını zedeleyecektir. Ayrıca Ehl-i Hadis'in bu düşüncesi, farklı zaman dilimlerinde yaşayan toplumların sosyal doku uyumsuzluğuna sebebiyet vermesi muhtemeldir. Nitekim her dönemin kendine özgü bir realitesi ve sosyo-kültürel dokusu vardır. Bu realiteyi ve dokuyu görmezden gelmek her alanda birçok problemin oluşmasını sağlayacaktır. Geleneksel dini yaşantı İslam'ın evrensel mesajının önüne geçecektir. Geleneğin otoritesi zihin dünyamızı önemli derecede şekillendirmişken bu otoriteyi eleştirmek geleneğin doğru anlaşılması ve aktarılmasına da hizmet edecektir.

Ehl-i Hadise göre itikadi meselelerin çözümü Kur'ân ve hadislerde aranmalıdır. Ehl-i Hadis itikadi konularda tartışmaya karşı çıkarak, tartışmanın gerçekleri yok

²⁴⁴ İbn Teymiyye, **Tekfirle İlgili Konularda Günahkâr Müslümanın Durumu**, Mustafa Öztürk(çev), İstanbul: Guraba Yayınları, 2016, s.27-28.

²⁴⁵ İbn Teymiyye, **a.g.e.**, s.165.

²⁴⁶ Hüseyin Hansu, **Mutezile ve Hadis**, Ankara: Otto Yayınları, 2018, s.270.

²⁴⁷ Salih Aydın, **İslam Düşünce Yapısı ve Selefilik**, İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2016, s.204.

²⁴⁸ Süleyman Uludağ, **İslam Düşüncesinin Yapısı, Selef, Kelam, Tasavvuf, Felsefe**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018, s.33.

edeceğini ve hak ile batılın birbirine karıştırılmasına neden olacağını düşünmüştür.²⁴⁹ Kelam ilmini, cedel ilmi olarak gören Ehl-i Hadis'e göre dini cedel ile inşa etmek ve savunmak doğru değildir. Cedel insanı doğru yoldan uzaklaştırır.²⁵⁰ Kelam ve cidal ehli ile oturmayı ve konuşmayı yasaklamışlardır.²⁵¹ İslam itikadını bozmaya çalışan yabancı unsurlarla akli zeminde tartışma meselesini zamanın ve mekânın şartları doğrultusunda bir gereklilik olarak anlama gerekmektedir. İslam itikadını her türlü batıl düşüncelerden temizlemek için muhaliflerle akli zeminde gerçekleşen tartışma yöntemi İslam düşüncesine de bir dinamizm katmaktadır. Nitekim buradaki amaç hak ve hakikatin ortaya çıkmasını sağlamak ve hakikat olarak sunulan batılın perdesini kaldırmaktır. Akli temelden yoksun bir din anlayışını savunmak birçok ihtilafın yaşanmasını da beraberinde getirecektir. İhtilafları en aza indirmek için akli ilkelerle çelişen nassın tevil edilmesi meselesi zihinler de oluşan karışıklığı giderme ve tefrikanın önüne geçme çabası olarak görülmelidir.

İslam âleminde baş gösteren bozulmanın önüne geçmek gayesiyle, çeşitli olaylara bağlı olarak oluşan tefrikayı ortadan kaldırmak gayesi güden Ehl-i Hadis'in, Ehl-i Re'ye karşı başlattığı mücadelede kullanmış olduğu üslup ile tefrikayı daha da derinleştirdiklerini söylemek mümkündür. Fırkaların yapmış oldukları tartışmaların tekfir ile sonuçlanması tefrikayı artırmıştır. Çünkü tekfir dinde çıkan ilk bidat olarak kabul edilmiştir. Birbirini tekfir edenler ise bidat ehli gösterilmiştir. Bidat ehli olmanın belirtisi tekfir etmektir.²⁵² Ehl-i Hadis literatüründe Ehl-i Re'y'in temsilcisi olarak gösterilen Ebû Hanife için kullanılan "deccal", "zamanın en büyük fitnesi", "iblis" gibi ifadeler Ehl-i Re'ye karşı girilen mücadelenin boyutlarını göstermektedir.²⁵³ Ancak Lâlekâî'nin, Ebû Hanife'den nakilde bulunduğunu ifade etmek gerekir.²⁵⁴ Bu nakil tüm Ehl-i Hadis'in Ehl-i Re'ye karşı aynı tutum içerisinde olmadığını göstermektedir. Nitekim İbn Kuteybe de Ebû Hanife için olumlu kanaatler paylaşmıştır. Ebû Hanife'nin fetva ve düşüncelerinin inceliği hususunda zamanın tek kişisi olduğunu dile getirmiştir.²⁵⁵

²⁴⁹ Hüseyin Hansu, **Mutezile ve Hadis**, Ankara: Otto Yayınları, 2018s.275.

²⁵⁰ Süleyman Uludağ, **İslam Düşüncesinin Yapısı, Selef, Kelam, Tasavvuf, Felsefe**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018, s.37.

²⁵¹ Talat Koçyiğit, **Hadisçilerle Kelamcılara Arasındaki Münakaşalar**, Ankara: AÜFİY, 1967, s.256.

²⁵² İbrahim b. Amir er-Ruhayli, **Dini ve İdeolojik Yönleriyle Tekfir**, Ahmet İyibildiren (çev), İstanbul: Ümmül Kura Yayınları, 2013, s.19.

²⁵³ Süleyman Uludağ, **İslam Düşüncesinin Yapısı**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2018, s.90.

²⁵⁴ Lâlekâî, Şerhu'l-Üsul, Beyrut, Cilt 1,2007, s.395.

²⁵⁵ İbn Kuteybe, **Hadis Müdafaası**, M.Hayri Kırbaşoğlu (çev.), Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.89.

Ehl-i Hadis'in hadis kaynaklarında bidat ehli olarak gösterilen Ehl-i Re'y'e Peygambere isnad edilen rivayetlerle hakaretler edilmiştir.²⁵⁶ Bu durum dinde bir üslup sorununu meydana getirmiştir. Kendilerini Ehl-i Sünnet'in temsilcileri olarak gören Ehl-i Hadis'e göre Ehl-i Sünnet akidesi dışındaki diğer akideler tefrikayı derinleştirmektedir. Ehl-i Sünnet akidesi ise Müslümanların safını birleştiren bir akide olarak görülmelidir.²⁵⁷ Ehl-i Hadis'in sahih akideye kendilerinin sahip olduğunu düşünceleri ötekileştirdikleri muhaliflerinin kendilerini savunmaya, kendi düşüncelerinin hakikat olduğunu göstermeye sevk etmiştir.

Ehl-i Hadis bir toplumda en yüce ahlaki idealleri kazanmanın ve manevi olana ulaşmanın en büyük gaye olması gerektiğini düşünmüştür. Ehl-i Hadis'in bu dindarlık anlayışı ideal İslam dinine ruh kazandırmıştır. Müslümanları itaatlerine göre derecelendiren Ehl-i Hadis yanlış fiilde bulunanları toplumdan dışlamamıştır.²⁵⁸ Ameli imana dâhil ederek günah işleyenleri de İslam dairesinden çıkarmayan Ehl-i Hadis'in, itikadi konularda kendileri gibi düşünmeyenleri aktardıkları nakillerle tekfir etmek suretiyle kendisiyle açıkça çelişkiye düştüklerini söylemek mümkündür.²⁵⁹ Hz. Ali'nin Cemel ve Sıffin savaşlarında kendisiyle savaşanları küfür ile itham etmeyen ve onları isyan eden kardeşleri olarak gören tavrı ortadayken²⁶⁰ Ehl-i Hadis'in tekfir mantığını anlamlandırmak güç bir durumdur. Nitekim Ehl-i Hadis selefi salihine ittibayı ilke edinen bir düşünce ortaya koymuştur. Bu doğrultuda tekfir mantığını ittiba olarak nasıl değerlendirmek mümkün olacaktır?

Ehl-i Hadise göre, Cehmiyye, Kaderiyye ve Mu'tezile boş işlerle uğraştıkları için hadislerle meşgul olmaya fırsat bulamamışlardır. Onlara göre bidat ehli, Mu'tezili kelimciler ve delalette olan fırkalar, kitap ve sünneti esas almamışlar ve dinde sadece akla dayanmışlardır. Nitekim Bağdadî'ye göre bu fırkaların hedefi hadisler ve hadis ehlidir. Böylece bir Ehl-i Hadis âlimi olan Hatib el-Bağdadî, bidat fırkaların kendi inançlarını kabul ettirebilmek için hadislerin değerini düşürmeye çalıştıklarını iddia etmiş

²⁵⁶ İshak Emin Aktepe, Ehl-i Hadis'in Sünnet ve Hadis Müdafaalarındaki Üslup Sorunu, **Erzincan Üniversitesi SBE Dergisi**, ÖS-1:11-124(2015)

²⁵⁷ Ebu Muaz Mahmud, Munteka, Cidde: Mektebetü's-Saade, 1994, s.10.

²⁵⁸ Christopher Melchert, **Sünni Düşüncenin Teşekkülü**, Ali Hakan Çavuşoğlu (çev.), İstanbul: Klasik Yayınları, 2018,s.307.

²⁵⁹ Lâlekâî, Şerhu'l-Üsul, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.418.

²⁶⁰ Ahmet Akbulut, **Sahabe Dönemi İktidar Kavgası**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.191.

böylece bidat fırkalara karşı Ehl-i Hadis'in savunusunu yapmıştır.²⁶¹ İslam toplumunun başına gelen felaketlerin sebebinin hadisleri terk etmek ve hadisler dışında eserler yazmak olduğunu düşünen Ehl-i Hadis,²⁶² aşırı gelenekçi bir din anlayışının da günümüze aktarılmasına öncülük etmiştir. Bir toplumun başına gelen felaketlerin sadece bir duruma bağlanmasının doğru bir düşünce olmaması gerekir. Geleneğe bağlılık önemli bir tutumdur ancak gelenek kutsallaştırıldığında her türlü fikirsel ve zihinsel faaliyetler donuklaşmaya müsait bir hal alacaktır. Bu da selefi entegrizme²⁶³ sebep olmaktadır.

Ehl-i Hadis'e göre Yüce Allah, Ehl-i Hadis'i dini koruyan müçtehitler olarak seçmiş ve her türlü bidati ortadan kaldırmakla görevlendirmiştir.²⁶⁴ Bu düşünce onların diğer ekollere karşı tutumlarının zihni arka planını oluşturmuştur. Seçilmişlik psikolojisiyle hareket eden Ehl-i Hadis bu doğrultuda "şeriatin hamisi" kimliğiyle bir teoloji geliştirmiştir. Bu teolojinin temeline hadisleri yerleştirerek görüşlerini ilkeleştirmişlerdir.²⁶⁵ Ehl-i Hadis göre Cehmiyye ve Mu'tezile fırkasının seleften ve Peygamber'den gelenler hakkında derin bilgileri yoktur. Hatta onlar bu fırkaların akli delilleri dahi bilmediklerini iddia etmiştir.²⁶⁶ Lâlekâî, Müslümanların selefe ittiba ederek kalpleri sükûnet halini yaşadığı bir dönemde bir zümrenin gelip bu sükûneti bozduğunu ve insanları saptırdığını ifade etmektedir. Ona göre insanların saptırıldığı bu dönemde Ehl-i Hadis hak ve istikamet üzere bir gaye belirlemiştir ve muhaliflere karşı galip gelmiştir.²⁶⁷

Ehl-i Hadis, selef inancına son derece bağlı bir tavır içinde herhangi bir olay hakkında hüküm verirken re'ye başvurmadan hoşlanmayan, tüm çabasını Rasulullah'ın (s.a.v) hadislerini nakletmeye hasreden kimseler olarak anılmıştır. Çünkü onlara göre din sadece nakilden ibarettir ve dinin muhafazası nakli sorgulamaksızın kabul etmek ve gelecek nesle aktarmak ile mümkün olmaktadır.²⁶⁸

²⁶¹ Hatîbu'l-Bağdâdî, **Şerefu'l Ashabi'l-Hadis**, Ankara: DİB Yayınları, 1991, s.6.

²⁶² Sönmez Kutlu, **Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri**, Ankara: Otto Yayınları, 2016, s.53.

²⁶³ Bknz: Roger Garaudy, **Entegrizm Kültürel İntihar**, Kamil Bilgin Çileçöp (çev.), İstanbul: Pınar Yayınları, 2010, s.8.

²⁶⁴ Hüseyin Hansu, **Mutezile ve Hadis**, Ankara: Otto Yayınları, 2018, s.271.

²⁶⁵ Hüseyin Hansu, **a.g.e.**, s.259.

²⁶⁶ Ebu Muaz Mahmud b.İmam Mansur, Munteka, Cidde: Mektebetü's-Saade, 1994, s.15.

²⁶⁷ Lâlekâî, **Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın İtikadı**, Müslim Kılıç (çev.), İstanbul: Polen Yayınları, 2017, s.15.

²⁶⁸ Hatîbu'l-Bağdâdî, **Şerefu'l Ashabi'l-Hadis**, Ankara: DİB Yayınları, 1991, s.6.

Ehl-i Hadis'e göre, hadisler üzerine düşünmek ve akıl yürütmek hadislerle karşı çıkmak anlamına gelmekteydi. Bir hadisin akli ilkelere uyup uymaması hadis ehli için önemli bir mesele değildi. Aynı zamanda Ehl-i Hadis hadislerin tasnifine de karşı çıkmış ve hadisleri yorumlamaktan kaçınmışlardır. Nitekim onlara göre dinde her yorum tahrife neden olmaktadır. Ehl-i Hadis aktardıkları hadislerin manalarını bilmeyen ve birbiriyle, Kur'ân ve sünnetle çelişen hadisler rivayet eden kimseler olarak eleştirilmişlerdir.²⁶⁹ Ancak onlar bu eleştirileri kabul etmemişlerdir.

Ehl-i Hadise göre Sünnet, Kur'ân ile eş değerdedir ve Kur'ân'ın anlamını belirleyendir.²⁷⁰ Ehl-i Hadis'e göre re'y ehl-i Kur'ân'a muhalefet etmişlerdir.²⁷¹ Diğer mezheplere karşı mutaassıp bir tutum sergileyen Ehl-i Hadis'in,²⁷² kendilerini kurtuluşa eren fırka olarak görmeleri diğer fırkalara karşı dışlayıcı bir tavır içerisinde olmalarını sağlamıştır. Bu da dinde dışlayıcı bir durum ortaya çıkararak İslam dininin hoşgörü ve kuşatıcı yönünü zedelemiştir. Kelami ve siyasi mezhepleri bidat olarak gören Ehl-i Hadis, *el-vela ve'l-bera* prensibine göre onlardan uzak durulması gerektiği düşüncesinde olmuştur. Nitekim onlar, müminleri dost edinmek anlamındaki *el vela* ve imansızlardan uzaklaşmak ve onları düşman kabul etmek anlamındaki *el bera* prensibini ilke edinmişlerdir.²⁷³

Sonuç olarak Ehl-i Hadis ekolünün kelami sahadaki bütün bu mücadele süreci neticesinde hicri 10. asra gelindiğinde öneminin azalmış olduğu ifade edilse bile²⁷⁴ hala günümüzdeki bazı selefi akımların zihniyet yapısını Ehl-i Hadis'in şekillendirdiği belirtilmiştir.²⁷⁵ Ehl-i Hadis'in seçkin bir zümrenin mezhebi sıfatıyla çok fazla ilerleme kaydetmediği ile ilgili iddialar da söz konusu olmuştur. Kaynaklar Ehl-i Hadis'in başarısızlığındaki etmenlerden şu şekilde bahsetmiştir. Ehl-i Hadis, Ehl-i Re'y gibi münazaracı değil müzakerecidir. Hocadan öğrenciye bilgi aktarımına karşı bir öğretim

²⁶⁹İbn Kuteybe, **Hadis Müdafaası**, M.Hayri Kırbasoğlu (çev.), 2017, Ankara: Otto Yayınları, s.157.

²⁷⁰ Ahmet Uyar, Hadisleri /Sünneti Anlamada Farklı Yaklaşımlar (Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y Ekolleri), **Bilimname Dergisi**, Sayı 2, 2004, ss.29-29.

²⁷¹İbn Kuteybe, **a.g.e.**, s.72.

²⁷²M.Hayri Kırbasoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018, s. 168.

²⁷³ Mehmet Ali Büyükkara, **Çağdaş İslami Akımlar**, İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, s.58.

²⁷⁴ Christopher Melchert, Ehl-i Hadis'in Dindarlık Anlayışı, Abdolvahap Özsoy (çev), **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:22, 2004, s.303.

²⁷⁵ Mehmet Ali Büyükkara, **Çağdaş İslami Akımlar**, İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, s.60.

metodu benimsemiştir. Sahabenin sünnetini peygamber sünnetinden ayırmamıştır.²⁷⁶ Ehl-i Hadis'in başarısızlığı için gösterilen bu sebeplerin tashihe ve analiz edilmeye muhtaç olduğunu belirtmek gerekir. Her dönemin kendine özgü sorunlarının sahabe döneminde yaşanan sorunlar ışığında çözülebileceğine inanma ve aşırı gelenek vurgusu gibi sebepler de başarısızlığa etki eden farklı sebepler olarak görülebilir. Ayrıca dinde dışlayıcı tavrın bu başarısızlıktaki payının olabileceği düşünülmelidir.

1.6. EHL-İ HADİS'İN TEMEL KELAMİ GÖRÜŞLERİ

Tarihin herhangi bir evresinde bir toplumun, grubun, fırkanın veya ekolün savunduğu düşüncenin sadece o evrede donup kaldığını düşünmek doğru değildir. Aksine her zaman tarihin her döneminde farklı düşüncelere eklemlenerek varlığını sürdüren görüşlerin hep canlı olduğunu düşünmek gerekir.²⁷⁷ Geçmişte akidevi alanda yaşanmış olan birçok sorunun ve tartışılan birçok konunun halen var olduğu gerçeği, topluma yön veren düşüncelerin, inançların tarihin herhangi bir evresinde donup kalmadığını göstermektedir. Bugün radikalizmin ve şiddet taraftarı birçok oluşumun düşünce yapısını besleyen dinamikler, tarihin herhangi bir evresinde toplumun zihin dünyasını inşa eden zümrelerin düşünce yapısının mirasıdır.²⁷⁸ Dolayısıyla bu miras gelenek adıyla nesilden nesile aktarılmış, kimi zaman geleneğin eleştirilmesine karşı çıkmıştır. Sorgulanamaz bir mahiyet kazandırılan geleneğin bugünün zihin dünyasında etkisi büyüktür. Geleneğin düşünce yapılarının analitik bir zeminde değerlendirilmesi bugün yaşanan birçok sorunun çözümüne katkı sunmayı kolaylaştırabilir. Bu anlamda bugün İslam düşüncesinin olumlu yönde gelişme kaydedebilmesi için Ehl-i Sünnete yön veren Ehl-i Hadis'in, kitleleri etkileyen tarihsel düşüncesiyle yüzleşmemiz gerekir.²⁷⁹ Nitekim gelenek ile yüzleşmenin geleneği silip atmak ve geleneğin İslam düşünce dünyasına katkılarını görmezden gelmek anlamına gelmediği bilinmelidir.

Ehlu's Sunne'nin ilk mütekellimleri²⁸⁰ olarak gösterilen Ehl-i Hadis'in akidevi sahada beliren birçok meselede araştırma ve incelemeye dayanarak kendi görüşlerini ortaya koydukları ifade edilmiştir. Bu alanda eserler vererek muhaliflerinin görüşlerini

²⁷⁶ Christopher Melchert, **Sünni Düşüncenin Teşekkülü**, Ali Hakan Çavuşoğlu (çev.), İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, s.50.

²⁷⁷ M.Abid Cabiri, **Arap İslam Aklının Oluşumu**, İbrahim Akbaba (çev.), İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2001, s.46.

²⁷⁸ Mehmet Ali Büyükkara, **Çağdaş İslami Akımlar**, İstanbul: Klasik Yayınları, 2016, s.78-79.

²⁷⁹ M.Abid Cabiri, **a.g.e.**, s.59.

²⁸⁰ Abdulkahir el-Bağdâdî, **Kitabu Usuli'd-Din**, Ömer Aydın (çev.), İstanbul: İşaret Yayınları, 2016, s.345.

çürütecek deliller de ortaya koymuş bulunmaktadır.²⁸¹ Nitekim *İbn Kuteybe*'nin Ehl-i Hadise yöneltilen eleştirileri çürütmek için telif ettiği *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis* adlı eserini belirtmek gerekmektedir. Ehl-i Hadis sadece hadisleri aktaran bir zümre değildir. Muhliflerinin eleştirilerine karşılık görüşlerini ortaya koyan eserler telif ederek kelami sahada etkin olmuşlardır.²⁸²

İlk dönemlerde Ehl-i Hadis'in itikadi alanda en çok tartışılan konulara yönelik düşüncelerinin kendi içinde bir bütünlüğe sahip olmadığı iddia edilmiştir.²⁸³ Ancak Ehl-i Hadis'in ortaya koyduğu zengin akaid edebiyatı incelendiğinde Ehl-i Hadis ulemasının çoğunluğunun paralel görüşler ortaya koyduğu görülmektedir.²⁸⁴ Dolayısıyla Ehl-i Hadis düşüncelerinin bir bütün oluşturmadığıyla ilgili iddianın inceleme ve araştırmadan yoksun olduğu görülebilmektedir. İbn Kuteybe'nin bu doğrultudaki şu beyanını kaydetmek uygun bir hatırlatma olacaktır. Ona göre Ehl-i Hadis ulemasının itikadi konulardaki görüşlerinde ihtilaf yoktur aksine ittifak söz konusudur.²⁸⁵ Ehl-i Hadis'in taklitçi bir zihniyete sahip olduğu şeklindeki eleştirilere de İbn Kuteybe eserinde yanıtlar vermiştir.²⁸⁶ Belirtmek gerekir ki, Ehl-i Hadis âlimlerinden olan İbn Teymiyye Hanefî, Şafii, Maliki, Hanbeli, Eş'ari gibi grupları zikrederken Ehl-i Hadis'e de bu gruplar arasında yer vermiştir. Ona göre Ehl-i Hadis görüşlerini tüm bu grupların nakilleri üzerine şekillendirmiştir.²⁸⁷ Ehl-i Hadis'in itikadi görüşlerini İbn Teymiyye'nin belirttiği bu ekollerin nakillerine dayanarak oluşturması taklitçi bir anlayışın izlerine sahip olduklarını hatırlatmaktadır.

1.6.1. Bilgi Anlayışı

Bir ekolün zihinsel yapısı onun bilgiye yüklediği anlamda gizlidir. İnsanın anlam dünyasını genişleten ve daraltan yine bilgiye biçilen roldür. Bu açıdan Ehl-i Hadis'in görüşlerini anlayabilmek için ilk önce düşüncelerinin temel referans çerçevesini ve bilgiye bakışını ortaya koymak gerekir. Ehl-i Hadis'te bilgi hem kesin hatlarla

²⁸¹ M.Hayri Kırbasoğlu, *Ehl-i Sünnet'in Kurucu Ataları*, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.84.

²⁸² Zübeyr Bulut, "*Hanbeli Akaid Sistemi*", (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Ankara Üniversitesi SBE, 2003, s.80.

²⁸³ Muammer Esen, *Ehl-i Sünnet Kavramının Oluşum ve Gelişim Süreci*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009, s.84.

²⁸⁴ M.Hayri Kırbasoğlu, *Ashabu'l-Hadis'in Akaid Edebiyatı*, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Sayı 5, 1967, s.81-87.

²⁸⁵ İbn Kuteybe, *Hadis Müdafaası*, M.Hayri Kırbasoğlu (çev.), 2017, Ankara: Otto Yayınları, s.38.

²⁸⁶ M.Hayri Kırbasoğlu, *Ehl-i Sünnet'in Kurucu Ataları*, Ankara: Otto Yayınları 2017, s.78.

²⁸⁷ İbn Teymiyye, *el-Akidetü'l -Vasıtiyye*, İsa Canpolat (çev.), İstanbul: Takva Yayınları, 2014, s.105.

belirginleşmiş hem de nesnel bir form kazanmıştır. Onların görüşlerinin temelinde bilgiye sadece nakil ile ulaşmak mümkündür. Dolayısıyla Kur’ân ve hadis, bilgiyi temellendiren esaslar olarak görülmüştür.²⁸⁸ Bir Ehl-i Hadis temsilcisi olan Berbehari, *Şerhu’s Sünnne* adlı eserinde Ehl-i Sünnnet yolunun dayandığı esaslar arasında Sünnnetin önemine vurgu yapmıştır. Sünnnetin İslam olduğunu ve birbiriyle ayakta durduklarını ifade etmiştir. Cemaatin de Sünnnetten olduğunu belirten Berbehari cemaatin üzerine bina edildiği esasın Peygamber’in ashabı olduğunu belirtmiştir.²⁸⁹

Ehl-i Hadis’e göre İslam ümmetini yaşıyan her türlü olumsuz değişimlerden kurtarmanın yolu geleneği muhafaza etmekten geçmektedir. Geleneği muhafaza etmek hadislerle meşguliyet olarak algılanmıştır. Bu anlamda hadisleri hıfzetmek ve öğrenmek ilim olarak kabul edilmiştir. İlim talebi anlamındaki *talebu’l-hadis* için yolculuğa çıkanların faziletleri kaynaklarda genişçe yer almıştır.²⁹⁰ Nitekim Bağdâdî, hadis ilmiyle meşgul olmanın sevabına hiçbir nafilinin sevabının denk tutulamayacağını ifade etmiştir.²⁹¹ Resulullah’tan (s.a.v) güvenilir ravilerin naklettiği her sözü kabul eden Ehl-i Hadis böylece akideyi sünnete dayandırarak akaid ile ilgili görüşlerini Kur’ân ve hadislerle desteklemeye çalışmışlardır.²⁹²

Ehl-i Hadis, re’yin karşısına hadisi koyarak dini anlamada hadisleri bilginin temel kaynağı olarak göstermiştir. Hadisin otoritesini güçlendirmek için ilim ile hadis arasında benzer bir anlam ilişkisi kurmuştur. Hadis ile ilmin aynı anlamda kullanıldığına dair Hz. Peygamber’den rivayetler aktarmıştır.²⁹³ Hadisin ilim ile aynı manada kullanıldığına işaret eden şu hadisler rivayet edilmiştir: “İlim talebi için yarışınız. Doğru bir kişinin rivayet ettiği hadis, yeryüzünden, yeryüzündeki altın ve gümüşten daha hayırlıdır.”²⁹⁴ “İlmi adil olan kimseler rivayet eder.”²⁹⁵

Eş- Şafii’ye göre gerçek ilim, içinde ‘haddesena’ geçen ilimdir. Bunların dışındakiler ise şeytanın vesveseleridir.²⁹⁶ Ehl-i Hadis, bilginin temeline nakli

²⁸⁸ Kadir Gürler, *Ehl-i Hadis’in Düşünce Yapısı*, Bursa: Emin Yayınları, 2007, s.160.

²⁸⁹ Ebu Muhammed el- Berbehârî, *Şerhu’s-Sünne*, Mustafa Özenli (çev.), İstanbul: Neda Yayınları, 2019, s.43-46.

²⁹⁰ Kadir Gürler, *Ehl-i Hadis’in Düşünce Yapısı*, Bursa: Emin Yayınları, 2007, s.164.

²⁹¹ Hatîbu’l-Bağdâdî, *Şerefu’l -Ashabi’l-Hadis*, Ankara: DİB Yayınları, 1991, s.9.

²⁹² M.Hayri Kırbaçoğlu, *Ehl-i Sünnnet’in Kurucu Ataları*, Ankara: Otto Yayınları 2017, s.86.

²⁹³ Kadir Gürler, *a.g.e.* , s.169.

²⁹⁴ Hatîbu’l-Bağdâdî, *a.g.e.* , s.81.

²⁹⁵ Hatîbu’l-Bağdâdî, *a.g.e.* , s.29.

²⁹⁶ İmam Şafîî, *Sünnnet Müdafaası*, İshak Emin Aktepe (çev.), İstanbul: Polen Yayınları, 2018, s.9.

yerleştirmiştir. Nakli bilgiyi yorumlamayı da bidat olarak değerlendirmiştir. Sahabe ve sonraki nesillerin haberlerini Hz. Peygamber'in (s.a.v) sۆzleri mertebesine çıkartmıştır. İsnadsız pek çok rivayetin de kaynaklarda yerini almasını sağlamıştır.²⁹⁷ Ehl-i Hadis itikatta ahad haberlerin bir bilgi değerinin olduğunu kabul etmişlerdir. İtikatta ahad haberi kat'i bir delil olarak kullanmayan kelamcılara ve delillerine karşı itikatta ahad haberi kabul etmenin zorunlu olduğuna dair deliller sıralamışlardır.²⁹⁸

Ehl-i Hadis Necm suresi 3-4. ayetini²⁹⁹ delil gۆstererek Hz. Peygamber'in (s.a.v) hadislerinin tamamının vahyin ۆrünü olduğunu kabul etmiştir.³⁰⁰ Hadislerin tamamını bilgi kaynağı olarak gۆren Ehl-i Hadis, hadisleri vahyin ۆrünü olarak kabul etmiş dolayısıyla onlara kutsallık atfetmiştir. Lâlekâî, Evzai'den bir nakilde bulunarak sünnetin vahiy olduğunu ortaya koymuştur. "Cibril Rasulullah'a (s.a.v) Kur'an'ı indirdiği gibi sünnet ile de inerdi. Kur'an'ı ۆğrettięi gibi sünneti de ۆğretirdi."³⁰¹ Sünnet ile hadisi eşit gۆren Ehl-i Hadis'in bu düşüncesi birçok probleme de neden olmuştur. Nitekim uydurma hadislerin olduğunu kabul edip bunları reddetmek gerektiğini düşünen Ehl-i Re'y sünnet d ş manı olarak gۆr lm řtir. Hadis ile sünneti aynı anlamda kabul etme anlayışında daha sonraki dönemlerde değişim olmuştur. Böylece bu konuda Ehl-i Hadis ile Ehl-i Re'y arasında yaşanan sorunlara çözüm sunulmuştur.

Ehl-i Hadis neden nakle bu kadar öncelik vermiştir? Bu sorunun cevabını hicri 2. asrın ortalarından itibaren teşekkülünü tamamlayan Ehl-i Hadis'in yaşadığı dönemin sosyal, siyasal, kültürel ve dini yapısında bulmamız mümkündür. Nitekim İşlam akaidini bozmaya çalışan düşüncelere karşı İşlam inancını savunmak için aklı ve kıyası kullananların arzu ve hevalarına uydukları düşüncesi, hadis taraftarlarının temel düşünce çerçevelerini oluşturmuştur. Böylece heva ve arzuların artmasıyla nakle verilen önemin azalacağı endişesi Ehl-i Hadis'te belirgin bir düşünce haline gelmiştir.³⁰² Lâlekâî'ye göre re'y ilim değildir. Ehl-i Hadis'e göre dinde re'y ortaya koymak neden hak olamaz? Çünkü re'ylerin hepsi bir görüşte birleşmez. Hak farklı farklı olamaz.³⁰³ L leka  'nin esinde

²⁹⁷ M.Hayri Kırbaşoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2002,s.139-140.

²⁹⁸ Muhammed Nasırudin el-Elbani, **Hadisin İtikatta Delil Oluşu**, Mehmet Kubat (ev.), 2016, İstanbul: Beka Yayınları, s.76.

²⁹⁹"Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır. Kendisine indirilmiş vahiyden başkası değildir."Necm,53/3-4.Ayet

³⁰⁰ Kadir Gürler, **Ehl-i Hadis'in Düşünce Yapısı**, Bursa: Emin Yayınları, 2007, s.177.

³⁰¹ Lâlekâî, şerhu'l- sul, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.46.

³⁰² Kadir Gürler, **a.g.e.** , s.189.

³⁰³ Lâlekâî, **a.g.e.** , s.87.

aktardığı Ehl-i Hadis'ten bir gencin okuduğu şu beyit hadis ehlinin bilgi anlayışını açıkça ortaya koymaktadır:

Muhammed'in dini hadislerdir.

Kişi için eserleri ne güzel binektir.

Hadisten, ehlinen başka yol arama

Görüş (re'y) gece, hadis ise gündüzdür.

Kişi bazen hidayetin izinden şaşar. Güneş her şeyiyle aydınlatsa da...³⁰⁴

Ehl-i Hadis, dinde tartışmanın nifak doğuracağını ve şeytanın heva kapısından girerek insanları saptırdığını dolayısıyla hevanın insanı cehenneme sürüklediğini rivayetlerden destek alarak aktarmışlardır.³⁰⁵ Esasen Ehl-i Hadis'in hevanın zıddı bir kavram olan akli neden dışladıklarını anlamak güçtür. Akli ve kıyası zemmeden nakillerde bulunarak³⁰⁶ itikadi görüşlerin akıl ve kıyas ile değil nasla temellendirilmesi gerektiği düşüncesini ortaya koymuşlardır. Ehl-i Hadis'in bilgi edinme yollarından olan akli dışlamalarının sebepleri arasında Mu'tezile'ye muhalif olan düşüncelerini göstermemiz mümkündür. Onlara göre inançla ilgili her şeyi akılla bilmek mümkün değildir. Dinde aklın yeri nakli kanıtlamak ve dini kuralların nasıl uygulanacağını bilmektir.³⁰⁷ Ehl-i Hadis'e göre bütün dini meseleler bir hadise dayandırılmalı, dini konularda nasıl ve niçin soruları sorulmamalıdır.³⁰⁸ Ayrıca Ehl-i Hadis tahrife, ta'tile, teville, tefsire ve tavsife karşı da olumsuz anlamda tavır almışlardır.³⁰⁹

Ehl-i Hadis'in kelimada en çok tartışılan Allah'ın sıfatları, *Halku'l- Kur'ân, rü'yetullah, insanın fiilleri, kader, iman, kabir azabı, cennet, cehennem*, vb. temel konularda görüşler beyan etmişlerdir. Bu konular ile ilgili geniş bir külliyata sahip olan Ehl-i Hadis, muhaliflerinin düşüncelerine de reddiyeler yazmıştır. Bu eserlerde muhaliflerinin görüşlerinin yanlışlığını ortaya koyarak kendi düşüncelerinin yayılmasını sağlamışlardır.

³⁰⁴ Lâlekâî, Şerhu'l-Üsul, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.86.

³⁰⁵ Lâlekâî, **Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'tin İtikadi**, Müslim Kılıç (çev), İstanbul: Polen Yayınları, 2017, s.61.

³⁰⁶ Ayhan Baştürk, "*Ehl-i Hadis'in Akıl, Kıyas ve Re'ye Bakışı*", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Ankara Üniversitesi SBE, 2002, s.61.

³⁰⁷ Binyamin Abrahamov, **İslam Kelamı ve Gelenekçilik**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010, s.40-41.

³⁰⁸ H.Musa Bağcı, **Hadis Tarihi ve Metodolojisi**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013, s.219.

³⁰⁹ M.Hayri Kırbaçoğlu, **Ehl-i Sünnet'in Kurucu Ataları**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.123.

1.6.2. Sıfat Anlayışı

Kelam ilminde Allah'ın sıfatları ile ilgili ilk tartışmayı başlatanların kimler olduğu meselesi ayrı bir çalışmanın konusu olmakla beraber Ehl-i Hadis'in konu ile ilgili görüşlerine kısaca değinmek konumuz açısından gereklidir. İlk olarak Ehl-i Hadis'i bu konuda görüş belirtmeye iten neden üzerinde durmak faydalı olacaktır. Şehristani'ye göre sıfatlar konusunda selef iki yol takip etmiştir. Bir kısmı Allah ile kul arasında teşbihe yönelmiş, yaratılmışların sıfatlarını Allah'a izafe etmişlerdir. Bir kısmı ise ilahi fiillerin delalet ettiği sıfatların yorumunu bilmek ve açıklamak zorunda olmadıklarından dolayı aynen kabul edilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir.³¹⁰ Sıfatlar meselesini ilk ortaya atan Ca'd b. Dirhem (ö.125) bu düşüncelerini Cehmiyye fırkasının temellerini atan Cehm ibn Safvan'a (ö.128) benimsetmiştir. Cehm ise Kur'an'da belirtilen Allah'ın zatından ayrı sıfatlarını inkâr ederek, bu sıfatları tevil etme yolunu benimsemiş, Allah'ın mütekelim olmadığını söyleyerek Kur'an'ın mahlûk olduğu fikrini ortaya koymuştur.³¹¹ Cehmiyye'ye göre kim Kur'an'da ve hadislerde belirtilen Allah'ın haberi sıfatlarını tevil etmeden zahiri anlamıyla kabul ederse kâfir olur.³¹² Ehl-i Hadis Allah'ın sıfatlarını inkâr eden anlamında Muattıla olarak vasıflanan Cehmiyye'ye ve görüşlerine karşı reddiyeler yazarak uzun süren bir mücadele başlatmıştır.³¹³ Bu hususta Allah'ın sıfatlarını isbat etmek gayesiyle birçok hadis rivayet edilmiştir.³¹⁴ Ehl-i Hadis Kur'an ve sünnette belirtilen Allah'ın sıfatlarının kabulünün Kur'an ve sünneti kabul etme manasına geldiğini savunmuş, sıfatları reddetmenin Kur'an'ı ve sünneti red anlamı taşıdığını savunmuştur.³¹⁵ Onlara göre Allah'ın sıfatları kabul edilmediği takdirde, Allah'ın herhangi bir sıfatla vasıflanmaması durumu ortaya çıkar. Bu durumda ise Allah'ın varlığını kabul etmeme anlamı doğar. Ehl-i Hadis, Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde Allah'ın kendisini nitelendirdiği sıfatları zahiri anlamıyla kabul etmişlerdir. Eş'ari, Ehl-i Hadis'in itikadi görüşlerine yer verdiği *Makalat* adlı eserinde Ehl-i Hadis'in *istiva, yed,*

³¹⁰ Şehristani, **Milel ve Nihal**, Mustafa Öz, (çev.), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017, s.93.

³¹¹ İbn Teymiyye, Minhacü's-sünneti'n-nebeviyye, thk. Muhammed Reşad Salim, Riyad: Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, Cilt 5, 1986, s.393.

³¹² Talat Koçyiğit, **Hadisçilerle Kelamcılara Arasındaki Münakaşalar**, Ankara: AÜFİY, 1967, s.133.

³¹³ Ahmed b. Hanbel, **Er-Reddû ale'z-Zenadika ve'l-Cehmiyye**, thk. Dağş b. Şuayb el-Acmi, Kuveyt, 2005, s.13.

³¹⁴ Talat Koçyiğit, **Hadisçilerle Kelamcılara Arasındaki Münakaşalar**, Ankara: AÜFİY, 1967, s.116.

³¹⁵ M.Hayri Kırbaşoğlu, **Ehl-i Sünnet'in Kurucu Ataları**, Ankara: Otto Yayınları 2017, s.111.

vech gibi haberi sıfatları bilakeyf kabul ettiğini ifade etmiştir.³¹⁶ Ehl-i Hadis sıfatlar konusunda tevil ve tefsiri kabul etmemiş, bu konularda konuşmayı bid'at olarak değerlendirmiştir. Ehl-i Hadis'in sıfatlar meselesinde geliştirdikleri ilke, ayet ve hadislerin keyfiyetini Allah'a havale etmek anlamındaki tefviz ilkesidir.³¹⁷ Onlar bu ilkeyle hem teşbihe düşmekten kurtulmayı hem de tenzihi korumayı amaçlamışlardır.³¹⁸

Ehl-i Hadis sıfatlar meselesini, ta'til ve teşbihe düşmeden tenzih anlayışı üzerine itikatta takdisi gerçekleştirmek gayesiyle çözmeye çalışmıştır.³¹⁹ Ehl-i Hadis'e göre akıl Allah'ın sıfatlarının keyfiyetini kavramakta acizdir. Bu sıfatlarda sanıldığı gibi mecaz anlam değil hakiki anlam hâkimdir. Mecaz anlamın olması durumunda tevil edilmesi kaçınılmaz bir durum olurdu ki bu da birçok tevilin ortaya çıkmasına imkân tanırdı ve neticede Allah'ın kendisini vasıflandırmadığı birçok anlamın oluşmasını sağlardı.³²⁰ Berbehârî de insanların akıl bakımından eşit olmadığını savunmuştur.³²¹ Dolayısıyla birbirine eşit olmayan her bir aklın ürünü olarak ortaya çıkan tevillerin hangisinin Allah'ın muradına en uygun olduğunu bilmek mümkün olmayacaktır. Ehl-i Hadis toplumun avam kesiminin anlayacağı şekilde bu sıfatların izahının yapılması gerektiği düşüncesine karşı çıkarak toplumu avam ve havas şeklinde ayırmanın doğru olmadığını düşünmüştür. Kur'ân'ın avam ve havas şeklinde bir hitap şeklinin olmadığını savunan Ehl-i Hadis'in bu haklı düşüncesine katılmak gerekir. Ehl-i Hadis'in sıfatlar konusunda tevili reddetmesinin gerekçesi Kur'ân'da Al-i İmran suresinin 7. ayetini³²² esas alarak tevilin yasaklanmış olduğuna dair yapmış oldukları yorumlarıdır. Ehl-i Hadis bu ayete dayanarak, Allah'ın sıfatlarını Müteşâbihatın sınırlarına dâhil etmiş, sıfatların tevilini ise haram olarak değerlendirmiştir.³²³ Nitekim Ehl-i Hadis bu ayete istinaden Allah'ın sıfatlarını tevil edenleri kalplerinde eğrilik olan kimseler olarak değerlendirmiştir.

³¹⁶ Eş'ari, **İlk Dönem İslam Mezhepleri**, Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın (çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005, s.237.

³¹⁷ Ebu Muaz Mahmut b. İmam b. Mansur, Münteka, Cidde: Mektebetü's-Saade, 1994, s.17.

³¹⁸ M.Hayri Kırbaçoğlu, **Ehl-i Sünnet'in Kurucu Ataları**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.123.

³¹⁹ Zübeyr Bulut, "*Hanbeli Akaid Sistemi*" (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Ankara Üniversitesi SBE, 2003, s.90.

³²⁰ M.Hayri Kırbaçoğlu, **a.g.e.**, s.135.

³²¹ Ebu Muhammed el- Berbehârî, **Şerhu's-Sünne**, Mustafa Özenli (çev.), İstanbul: Neda Yayınları, 2019, s.171.

³²² "Sana kitabı indiren O'dur. Onun (Kur'ân) bir kısım ayetleri muhkemdir ki bunlar kitabın esasıdır; diğerleri ise müteşâbihtir. Kalplerinde eğrilik bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu (kişisel arzularına göre) te'vil etmek için ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler. Hâlbuki onun te'vilini ancak Allah bilir; bir de ilimde yüksek pâyeye erişenler. Derler ki: Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır. (Bu inceliği) yalnız akliselim sahipleri düşünüp anlar."Al-i İmran,3/7

³²³ M.Hayri Kırbaçoğlu, **a.g.e.**, s.143.

Belirtmek gerekir ki zihinde sıfatlarla ilgili oluşan anlam karışıklığını gidermek amacıyla bu sıfatları tevil cihetine gidenleri, hem sıfatları reddeden hem de Kur'ân ve sünneti reddedenler olarak itham etmeleri Ehl-i Hadis'in sahip oldukları ön kabullerinin bir göstergesidir.

Ehl-i Hadis'in sıfatlar meselesinde tevili reddetmesindeki ikinci dayanağı, Hz. Peygamberden (s.a.v) sıfatların teviliyle ilgili herhangi bir rivayetin gelmemiş olmasıdır. Aynı zamanda sahabenin müteşabihler konusunda teville mesafeli olduğu inancı da Ehl-i Hadis'in özellikle haberi sıfatlar konusunda tevilden uzak durmasında etkili olmuştur. Hz. Peygamber ve sahabenin yolunu takip eden Ehl-i Hadis'in bu konuda geliştirdiği tavır teslimiyetinin ve ittiba anlayışının bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir.³²⁴ Ehl-i Hadis'e yöneltilen Allah'ın sıfatlarını zahiri anlamıyla kabul etmenin teşbihe yol açacağı şeklindeki eleştiri, Ehl-i Hadis tarafından hatalı bir düşünce olarak görülmüştür. Koçyiğit'e göre Ehl-i Hadis sıfatlar konusunda yapılan tartışmalarda ifrat ve tefrite düşmeyerek mutedil bir yol takip etmişlerdir.³²⁵ Allah kendisini nasıl vasıflandırmış ve Peygamberin'e kendi vasıfları ile ilgili nasıl haber vermesi gerektiğini bildirmiş ise ilahi sıfatları aynen o şekilde tasdik etmişlerdir.³²⁶ Bundan dolayı Ehl-i Hadis tevili tasdikten alıkoyan bir metod olarak kabul etmiştir. Allah'ın sıfatlarının tevili edilmesi durumunda kişiyi tasdikten alıkoyacağı düşünülmüştür.

Allah'ın sıfatları meselesinin çözüme kavuşturulamamasının nedeni olarak, konunun nazari boyutuyla ele alınması gösterilmiştir. Zahiri anlamıyla bakıldığında Allah'ın sıfatlarından dolayı, Allah ile insan arasında yakın bir irtibat vardır. Allah'ın sıfatlarının tevili edilmesi durumunda Allah ile insan arasındaki bu irtibatın kopacağı varsayılmıştır.³²⁷ Allah'ın sıfatlarını teşbihe düşmeden ve tevil etmeden insanın ruhuna olan pratik yansımalarını da görerek mülhaza etmek daha uygun bir yöntem olacaktır.³²⁸ Bu temel düşünceden bakıldığında Ehl-i Hadis'in sıfatların tevili hususuna olumsuz bakmasının nedenlerini anlamak mümkün olmaktadır.

³²⁴ M.Hayri Kırbaçoğlu, **Ehl-i Sünnet'in Kurucu Ataları**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.148.

³²⁵ Talat Koçyiğit, **Hadisçilerle Kelamcılara Arasındaki Münakaşalar**, Ankara: AÜFİY, 1967, s.137.

³²⁶ Zübeyr Bulut, "*Hanbeli Akaid Sistemi*" (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Ankara Üniversitesi SBE, 2003, s.91.

³²⁷ M.Hayri Kırbaçoğlu, **Ehl-i Sünnet'in Kurucu Ataları**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.159.

³²⁸ M.Hayri Kırbaçoğlu, **a.g.e.**, s.162.

Ehl-i Hadis'e göre Allah'ın isim ve sıfatları kadimdir. Ehl-i Hadis Allah'ın kelim ve ilim sıfatlarının tezahürü olarak Kur'ân-ı Kerim'in mahlûk olamayacağını savunmuştur³²⁹ Allah'ın sıfatları meselesi ile ilişkili olarak tartışılan Halku'l-Kur'ân konusunda ise Ehl-i Hadis'in tutumu, sıfatların kabulüyle paralel şekillenmiştir. Nitekim onlara göre Allah'ın ezeli kelim sıfatı vardır. Allah'ın kelim sıfatını kabul etmemek Allah'ı konuşamayan putlara benzetmek anlamına gelecektir. Cehmiyye'nin Allah'ın ezeli kelim sıfatını kabul etmemesi düşüncesine karşılık, Ehl-i Hadis bu şekilde akli bir izahta bulunmuştur. Onlar Allah'ın Hz. Musa ile konuşmasını bir ses yaratıp o ses ile hitap ettiğini savunan Cehmiyye'nin bu iddiasını delilleriyle çürütmeye çalışmıştır.³³⁰ Nitekim Ehl-i Hadis'e göre; Allah'ın bir ses yaratarak o sesin "ben senin Rabbinim" şeklinde Hz. Musa'ya hitap etmesi mahlûk olan sesin rububiyet iddia etmesi anlamına gelmektedir.³³¹ Ehl-i Hadis kendine özgü bir anlayış ile Allah'ın kelim sıfatının ezeli olduğuna dair akli bir izahatta bulunmuştur. Bu izah şeklini ise bir tevil olarak görmemiz mümkündür. Nitekim bir mantık örgüsü içerisinde Ehl-i Hadis'in Hz. Musa ile konuşan ve mahlûk olan sesin rububiyet iddia etmesi anlamını çıkarması akli bir etkinliğin ürünüdür. Bu durumda şu gerçeğin farkında olmak gerekir. Akla karşı bir tavır geliştiren Ehl-i Hadis'in uygun şartlar oluştuğunda akli dışlamadığı görülmektedir.

Ehl-i Hadis'in Kur'ân'ın ezeliliği hususunda ısrarcı olmasının nedeni ayetlere beşerin müdahalesini engellemek ve yapılacak tevillerin önüne geçerek asıl olanı korumaya almaktır.³³² Kur'ân'ın mahlûk olduğu düşüncesini, Emevilerin cibr ideolojisini ortadan kaldırmayı amaçlayan siyasi bir tavrın ürünü şeklinde değerlendirmek mümkündür. Emeviler döneminde yönetime muhalefetin bir sembolü olarak değerlendirilen bu düşünce, Abbasiler döneminde ise halkın yönetime muhalefeti sürdürmek için kullanılmıştır. Bu düşünceye siyasi bir form kazandırılarak ümmetin adeta kaderi belirlenmeye çalışılmıştır.³³³

³²⁹ Lâlekâî, **Şerhu'l-Üsul**, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.217.

³³⁰ Ahmed b. Hanbel, **Er-Reddû ale'z-Zenadika ve'l-Cehmiyye**, Kuveyt, thk. Dağş b. Şuayb el-Acmi, 2005, s.14.

³³¹ M.Hayri Kırbasoğlu, **Ehl-i Sünnet'in Kurucu Ataları**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.130.

³³² Mehmet Zeki İçcan, **Selefilik İslami Köktencililiğin Tarihi Temelleri**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006, s.247.

³³³ Zübeyr Bulut, **"Hanbeli Akaid Sistemi" (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara Üniversitesi SBE, 2003, s.52.

Ehl-i Hadis, Taha suresi 5. ayette³³⁴ belirtilen Allah'ın arşa istivasını zahiri anlamda kabul etmek gerektiğini belirtmiş ve zahiri anlamın dışına çıkarak tevilde bulunanların kâfir olduklarını belirtmiştir. Cehmiyye Mücadile suresinin 7 ayetini³³⁵ Allah'ın her yerde olduğu şeklinde tevil etmiştir. Buna karşılık Ehl-i Hadis ise bu ayetteki Allah'ın her yerde oluşunu, Allah'ın bilgisiyle her yerde var olduğu şeklinde yorumlamıştır. Ehl-i Hadis'in bu yorumunun haddizatında bir tevil olduğu aşîkârdır.³³⁶ Tevile karşı olumsuz bir tavır sergileyen Ehl-i Hadis'in gerek gördükçe ayetleri görüşlerini destekler mahiyette tevil ettikleri de görülmektedir. Malik b. Enes, arşa istiva konusunda soru sormanın bidat olduğunu, istivanın varlığını kabul etmenin ise vacip olduğunu ifade etmiştir.³³⁷ Lâlekâî'ye göre istiva bilinmeyen bir şey değildir. Ancak keyfiyeti akılla idrak edilmez. Keyfiyetini sormak ise bidattir.³³⁸

Ehl-i Hadis'in tevhid ile ilgili görüşleri ise kısaca şu şekildedir. Allah birdir, tektir, O'ndan başka ilah yoktur, O hiçbir şeye muhtaç değildir. O eş ve çocuk edinmemiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.) O'nun resulü ve kuludur.³³⁹

1.6.3. İman Anlayışı

Her ekolün iman tanımını öğrenmek mezhebi düşünce yapılarını da anlamayı kolaylaştırmaktadır. Her ekol kendi itikadi anlayışı çerçevesinde iman nazariyesi geliştirmiş ve bu nazariyeyi naslarla desteklemişlerdir. İman konusunda telif edilen eserlere baktığımızda mezheplerin birbirlerinin görüşlerini çürütmek gayesi taşıdıklarını görmekteyiz.³⁴⁰ Bu bağlamda Ehl-i Hadis'in iman ile ilgili görüşlerinin bilmemiz mezhepsel kabullerini anlamayı sağlayacaktır. Ehl-i Hadis'in iman ile ilgili görüşleri Harici fırkasının iman görüşlerinin bir uzantısı niteliğindedir. Mürcie'nin iman görüşlerine bir red mahiyeti taşıyan Ehl-i Hadis'in iman telakkisi, eleştirel bir mantık

³³⁴ “Rahman Arş'a istiva etmiş(kurulmuş)tur.” Ta'ha 5. Ayet.

³³⁵ “Farkında değil misin, Allah göklerde olanı da yerde olanı bilmektedir! Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüsü O olmasın; beş kişi yoktur ki altıncısı O olmasın. Bundan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka Allah onların yanındadır; nihayet kıyamet günü onlara yapıp ettiklerini bildirecektir. Çünkü Allah her şeyi bilmektedir.”Mücadile,58/7.

³³⁶ M.Hayri Kırbaşoğlu, **Ehl-i Sünnet'in Kurucu Ataları**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.252.

³³⁷ Zübeyr Bulut, “*Hanbeli Akaid Sistemi*” (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Ankara Üniversitesi SBE, 2003, s.97.

³³⁸ Lâlekâî, **Şerhu'l-Ûsul**, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.215.

³³⁹ Eş'ari, **Makalatü'l İslamiyyin**, Beyrut, 2008, s.170.

³⁴⁰ Ahmed Saim Kılavuz, **İman Küfür Sınır Tekfir Meselesi**, İstanbul: Marifet Yayınları, 2016,s.26.

örgüsüyle şekillenmiştir.³⁴¹ Ehl-i Hadis'in iman nazariyesi Kur'ân ayetlerinden çok, hadislerle ya da hadisleştirilmiş sözlere dayanmaktadır.³⁴²

Geçmişte yapılan iman tanımları, bugün Müslümanların birbirine bakışını etkileyen ve belirleyen önemli bir parametreyi oluşturmuştur. İman konusunda Ehl-i Hadis zengin bir literatür oluşturmuştur. Onlara göre iman, dil ile ikrar kalp ile tasdik ve ameldir.³⁴³ Ehl-i Hadis'in çoğunluğuna göre iman kalp ile bilinen, dil ile ikrar edilen amel ile artırılan şeydir.³⁴⁴ Dilin ikrarını kalbin tasdikinin bir sonucu olarak gören Ehl-i Hadis ikrara büyük önem vermiştir. İmanın bir unsuru olarak görülen amel ise ikrarı doğrulayan şey olarak görülmüştür. İslam'ın ilk dönemlerinde ikrarın önemine vurgu yapan Ehl-i Hadis'e göre emir ve yasaklar indirilince ameller bakımından müminlerin mertebelerinde farklılıklar meydana gelmiştir. Farzları yerine getirmeye ve haramlardan kaçınmaya bağlı olarak müminin imanı artmaya başlamıştır. Ehl-i Hadis amel ve iman birlikteliğine son derece önem vermiştir. Ehl-i Hadis iman ile ameli bir bütün olarak değerlendirmiştir. Bu düşünceden dolayı Ehl-i Hadis'e yöneltile eleştiriler olmuştur. Selef son derece bağlı olan Ehl-i Hadis'in iman amel birlikteliği üzerine kurduğu iman telakkisi, sefelin otoritesine bir darbe olarak izah edilmiştir. Müslümanların izinden gittikleri selef olarak adlandırılan sahabe ve tabiiuna son derece bağlı olan Ehl-i Hadis'in iman anlayışı bu açıdan eleştirelere konu olmuştur. Bu eleştirilerde Cemel ve Sıffin savaşına katılan sahabenin konumu Ehl-i Hadis'in iman amel birlikteliği teorisiyle sarsıldığı iddia edilmiştir. Nitekim Ehl-i Hadis'in bu teorisine göre, bu savaşlara katılan sahabeyi büyük günah işlemiş olmasından ötürü imanı zayıflayanlar olarak kabul etmek gerekecektir. Bu kabul sahabenin konumunun sarsıldığını açıkça göstermektedir. Ancak Ehl-i Hadis, sahabenin sarsılan bu konumunu şefaate teorisiyle tashih etmeye çalışmıştır.³⁴⁵ Büyük günah işleyenleri iman dairesinin dışında tasnif eden Ehl-i Hadis temsilcisi Lâlekâî³⁴⁶, kendi aralarındaki savaşlara katılan sahabenin amel -iman ilişkisi konusunda sessiz

³⁴¹Sönmez Kutlu, **Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri**, Ankara: Otto Yayınları, 2016, s.173.

³⁴² Zübeyr Bulut, "Hanbeli Akaid Sistemi" (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Ankara Üniversitesi SBE, 2003, s.53.

³⁴³İbn Teymiyye **İman Üzerine**, Salih Uçan (çev.), İstanbul: Pınar Yayınları, 1985, s.148. Bknz. İbn Hazm, **Kelam İlmi Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'e Göre**, Murat Serdar (çev.), İstanbul: Ravza yayınları, 2018, s.104.

³⁴⁴ Sönmez Kutlu, **Selefilik Fikri Arka Planı**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.83.

³⁴⁵ Mehmet Zeki İçsan, **Selefilik İslami Köktencilik Tarihi Temelleri**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006, s.93.

³⁴⁶ Lâlekâî, **Şerhu'l-Ûsul**, Beyrut, Cilt 2, 2007, s.78.

kalmıştır. Ehl-i Hadis eserlerinde sahabenin faziletlerine çokça yer vermiştir. Lâlekâî de eserinde sahabe faziletlerine geniş bir şekilde yer vermiştir.

İmanın tanımına emredilenleri yerine getirmeyi ve yasaklananlardan kaçınmayı koyan Ehl-i Hadis bu tanıma sahabe ve tabiuna dayandırmaktadır.³⁴⁷ Ancak ameli imana dahil eden Ehl-i Hadis'in düştüğü çelişki ise ameli imandan bir cüz kabul ettikleri halde Ehl-i kible'den büyük günah işleyenleri İslam ümmetinin dışına çıkarmayarak mümin olarak kabul etmiş olmalarıdır.³⁴⁸ Pezdevi, Ehl-i Hadis'in taatleri imana dâhil ettiğini aynı zamanda taatleri terk edenleri de kâfir olarak görmediğini belirtmiştir.³⁴⁹ Ehl-i Hadis, amellere önem vererek iman tanımında Haricilere yaklaşmışlardır.³⁵⁰ Ancak Ehl-i Hadis, büyük günah işleyenleri iman dairesinden çıkarmayarak Hariciler ile aynı düşünceye sahip olmadıklarını ortaya koymuşlardır. Ancak Lâlekâî bu konuda Haricilerle aynı düşünceye sahip olarak karşımıza çıkmaktadır.

İmanı şubelere ayıran Ehl-i Hadis³⁵¹ Arabı sevmeyi de iman bir şubesi olarak görmüştür.³⁵² Nitekim bir iddiaya göre Arap-Mevali çekişmesi ekollerin iman teorisini geliştirmesinde etkili olmuştur.³⁵³ Ehl-i kibleyi işlemiş olduğu günahlardan ötürü tekfir etmeyen Ehl-i Hadis, namazın terkini küfür olarak değerlendirmiştir.³⁵⁴ Ehl-i Hadis imanda artma ve eksilmenin olacağını Kur'an ayetlerine dayanarak kabul etmiştir.³⁵⁵

İmanda istisna konusu da uzun süre tartışılan bir konu olmuştur. İnsanın bu dünyada imani açıdan kendisini nasıl konumlandığı, ahiretteki durumunu da etkileyeceğinden bu konuda görüş belirtmenin uygun olup olmadığı merak konusu olmuştur.

Ehl-i Hadis, Mürcie fırkasının ben 'gerçekten müminim' şeklinde kişinin kendisini tanımlaması düşüncesine karşı çıkararak imanda istisnayı kabul etmiştir. İmanda istisnayı vacip gören Ehl-i Hadis, bu düşüncelerine ayet ve hadislerden delil bulmaya

³⁴⁷ Sönmez Kutlu, **Selefilğin Fikri Arka Planı**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.94.

³⁴⁸ Eş'arî, **Makalatü'l İslamiyyin**, Beyrut, 2008, s.173.

³⁴⁹ Pezdevi, **Ehl-i Sünnet Akaidi**, Şerafettin Gölcük (çev.), İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017, s.224.

³⁵⁰ Sönmez Kutlu, **a.g.e.**, s.157. Bknz. Osman Kılınç, "*Ehl-i Hadis'in İman Anlayışı*", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), İnönü Üniversitesi, 2019), s.48.

³⁵¹ Lâlekâî, **Şerhu'l-Üsul**, Beyrut, Cilt 2, 2007, s.20.

³⁵² Mehmet Ali Büyükkara, **Çağdaş İslami Akımlar**, İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, s.59.

³⁵³ Osman Kılınç, "*Ehl-i Hadis'in İman Anlayışı*", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), İnönü Üniversitesi SBE, 2019, s.8.

³⁵⁴ Lâlekâî, **a.g.e.**, s.465.

³⁵⁵ Enfal, (8/2), Fetih, (48/4), Tevbe (9/124), Müdessir (74/31), Ahzap, (33/22)

çalışmıştır.³⁵⁶ Onlar imanda istisna ile ilgili Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mesud'dan nakillerde bulunmuşlardır.³⁵⁷ Hiç kimsenin imanı hakkında kendisine güvenmemesi gerektiğini düşünen Ehl-i Hadis imanda istisnayı o kadar çok önemsemiştir ki Lâlekâî imanin şubelerini sıralarken imanda istisnanın bir zorunluluk olduğunu iddia etmiştir. Bu zorunluluğu Peygamber'den (s.a.v.) aktardığı merfu bir hadise dayandırır.³⁵⁸ İmanda artma ve eksilmenin olup olmayacağı meselesi ise hicri 4. yüzyılın tartışma mevzusunu oluşturmuştur. Ehl-i Hadis bu mevzuda artma eksilmenin olacağı düşüncesini savunmuştur.³⁵⁹ Ehl-i Hadis imanda artma ve eksilmenin olacağı düşüncesini selefeye dayandırmaktadır.³⁶⁰ Onlara göre iman ibadetlerle artar ancak bu artışı imanin zatında değil sıfatındaki bir artış olarak kabul etmek daha doğru bir anlayış olacaktır.³⁶¹

İman ile İslam'ın aynı mı farklı mı olduğu hususunda Ehl-i Hadis arasında iki görüş ileri sürülmüştür. İman ve İslam'ın farklı olduğuna en çok vurgu yapan Ehl-i Hadis âlimi Ahmed b. Hanbel'dir. İman ve İslam'ın aynı olduğunu düşünen hadis taraftarı ise Buhari'dir.³⁶²

1.6.4. Büyük Günah Anlayışı

Ehl-i Hadis büyük günahları; imandan çıkaran günahlar, hem imandan hem de İslam'dan çıkaran günahlar şeklinde ayırmıştır. Ehl-i Hadis'in çoğunluğu büyük günah işleyeni fasık ve imanı eksik mümin olarak kabul etmişlerdir. Ancak iman ile İslam'ı farklı tanımlayanlara göre namazın terki dışındaki büyük günahları işleyenler imandan çıkar ancak İslam'dan çıkmaz.³⁶³ Ehl-i Hadis bu düşüncesini şu hadise dayandırmıştır: "Mümin, zina ederken mümin olarak zina etmez; hırsızlık yaparken mümin olarak hırsızlık yapmaz. Ancak tövbe edince imanı kendisine iade edilir."³⁶⁴ Ancak onlara göre imandan çıkmak, hakiki mümin vasfını kaybetmek değildir. İmandaki ihlasın kaldırılmasıdır.³⁶⁵ Ehl-i Hadis'e göre büyük günah işleyen imandan çıkar ancak

³⁵⁶ Sönmez Kutlu, **Selefilik'in Fikri Arka Planı**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.121.

³⁵⁷ Lâlekâî, , **Şerhu'l-Üsul**, Beyrut, Cilt 2, 2007, s.56.

³⁵⁸ Lâlekâî, , **a.g.e.** , s.29.

³⁵⁹ Eş'ari, **Makalatü'l-İslammiyyin ve İhtilafu'l-Musallin**, Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın (çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005, s. 240.

³⁶⁰ Lâlekâî, **a.g.e.** , s.49.

³⁶¹ Pezdevi, **Ehl-i Sünnet Akaidi**, Şerafettin Gölcük (çev.), İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017, s. 236.

³⁶² Sönmez Kutlu, **Selefilik'in Fikri Arka Planı**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s. 145-149.

³⁶³ Sönmez Kutlu, **a.g.e.** , s.160.

³⁶⁴ Sönmez Kutlu, **a.g.e.** , s.161.

³⁶⁵ Sönmez Kutlu, **a.g.e.** ,s.159.

Haricilerin düşündükleri gibi küfre girmez; tövbe edinceye kadar imanı eksik olur. Büyük günah işleyen tevbe etmeden ölse bile Mu'tezile'nin düşündüğü gibi ebedi cehennemde kalmaz. Allah dilerse bağışlayabilir, dilerse azab eder. Hariciyye ve Mu'tezile Kur'ân'daki tehdit içerikli ayetleri öne çıkararak günahkârın cehennemde azap göreceğini ifade etmişlerdir. Mürcie bütün fasıkların azap görmesi ve hiçbirinin bağışlanmaması mümkün olabileceği gibi hepsinin bağışlanması da mümkündür, demiştir. İbn Teymiyye Nisa suresinin 48. ve 116. ayetlerinin hem Hariciyye ve Mu'tezile hem de Mürcie için bir delil olabileceğini ifade etmiştir. Ona göre Allah bu ayetlerde şirk dışında kalan günahları dilediği kimseler için bağışlar. Eğer Allah günahları hiç kimse için bağışlamayacak olsaydı "...bunun dışında kalan günahları ise..."³⁶⁶ cümlesinin bir anlamı olmayacaktı. Eğer herkes için günahları bağışlamış olsaydı "dilediği kimseler için"³⁶⁷ kaydının bir anlamı olmayacaktı. Genel bir bağışlanma söz konusu olacak ancak bu da bazı insanlar için geçerli olacaktır.³⁶⁸

Kur'ân'ın hiçbir ayetinde imanın dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve azalarla amel olduğu şeklindeki tanımı, imanın şubeleri, imanda istisnanın yapılması gerektiği, iman ve İslam'ın aynı ya da ayrı olup olmadığı ile ilgili doğrudan bir ifade yoktur. Bu gerçeğe rağmen Ehl-i Hadis, Kur'ân ayetlerden manaya delaletine bakmaksızın görüşlerini destekleyecek anlamlar çıkarmışlardır.³⁶⁹ Ehl-i Hadis, iman ile ilgili düşüncelerini ayet, hadis, sahabe ve tabiunun görüşleriyle temellendirirken, Mürcie'nin iman nazariyesine karşıt bir söylem geliştirmiştir.³⁷⁰ Mürcie'ye muhalefet etmek Ehl-i Hadis'in akaid eserlerinde oldukça önemli bir yer işgal etmiştir. Ehl-i Hadis'in, Mürcie'ye muhalefedinin politik arka plana sahip olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim Abbasi yönetiminin Mürcie ile olan ilişkilerinin müsbet bir zeminde gerçekleşmesi hadis taraftarlarında bir tepkiye neden olmuştur.³⁷¹

Ehl-i Hadis'in insan fiilleri ve kader konusundaki görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür. Allah, kulların iyi ve kötü fiillerinin yaratıcısıdır. Hiç kimsenin yapacaklarını

³⁶⁶ "Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur." Nisa, 48.ayet

³⁶⁷ "Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz, ondan başkasını dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a ortak koşan büsbütün sapıtmıştır." Nisa, 116. Ayet.

³⁶⁸ İbn Teymiyye, **Tekfirle İlgili Konularda Günahkâr Müslümanın Durumu**, Mustafa Öztürk (çev), İstanbul: Guraba Yayınları, 2016, s.30.

³⁶⁹ Sönmez Kutlu, **Selefilğin Fikri Arka Planı**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.177.

³⁷⁰ Sönmez Kutlu, **a.g.e.**, s.171.

³⁷¹ Sönmez Kutlu, **a.g.e.**, s.210.

yapmadan önce sahip olduğu bir gücü yoktur. Müminlerin itaatini ve kâfirlerin küfrünü dileyen, hayrın ve şerrin yaratıcısı olan Allah'tır.³⁷² Onların görüşüne göre Allah hayrı ve şerri yaratmış olsa da hayrı murad etmiş ancak şerri emretmemiş ve şerre razı olmamıştır.³⁷³

Allah'ın ahirette görülüp görülmeyeceği konusu ile ilgili görüş bildiren Ehl-i Hadis Kıyame suresinin 22.ve 23. ayetlerini³⁷⁴ delil göstererek Allah'ın görüleceğini savunmuştur. Yunus suresi 26. ayetinde³⁷⁵ geçen "ziyade" kelimesini ru'yet manasına geldiğini söyleyerek bu görüşlerini hadislerle de desteklemiştir.³⁷⁶

Ehl-i Hadis'e göre, Kabir azabı ve şefaât, Deccalin çıkması, İsa'nın nüzulü, Münker ve Nekir hakktır.³⁷⁷ Cennet ve cehennem yaratılmıştır. Helal ve haram olan her şey Allah'ın kullarını rızıklandırdıklarındandır. Kur'ân'ın sünneti nesh edemeyeceğini kabul ederler.³⁷⁸ Pasif bir siyaset anlayışına sahip olan Ehl-i Hadis fitneye yol açmamak için günahkâr da olsa yöneticiye itaati gerekli görmüştür. İlk dört halifeyi Peygamberden (s.a.v) sonra insanların en faziletlieleri olarak kabul etmiştir. Sahabe arasında meydana gelen olayların Allah'a havale edilmesi ve bu konularda konuşulmaması gerektiğini düşünmüştür.³⁷⁹

Ehl-i Hadis kelami görüşlerini ayetlere, hadislere, sahabe ve tabiin icmasına dayandırmıştır. Genel olarak bu bölümde ortaya koymaya çalıştığımız Ehl-i Hadis'in sıfatlar, iman, ru'yetullah, büyük günahlar konusundaki görüşleri ayet ve hadislere dayanmış olsa da bu yöntemin de bir çeşit istidlal olduğu ortadadır. Nitekim Kur'ân'daki ayetlerin içinden kendi görüşüne uygun olan bir ayeti seçmek de bir çeşit istidlal olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca Ehl-i Hadis'in zor durumda kaldıklarında ayetleri görüşleri doğrultusunda tevil ettiklerini belirtmek gerekmektedir.

³⁷² Sönmez Kutlu, **Tarihsel Din Söylemleri Üzerine**, Ankara: Otto Yayınları, 2016, s.179.

³⁷³ Eş'ari, **Makalatü'l-İslammiyyin ve İhtilafu'l-Musallin**, Mehmet Dalkılıç (çev.), İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2005, s.239.

³⁷⁴ "Oysa o gün bir kısım yüzler rablerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır."Kıyame, 75/22-23.

³⁷⁵ "Güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır. Onların yüzlerinde ne toz toprak bulaşığı olur ne de aşağılanmışlık izi. İşte bunlar cennetlik kullardır, kendileri orada sonsuza kadar kalıcıdırlar."Yunus,10/26.

³⁷⁶ Talat Koçyiğit, **Hadisçilerle Kelamcılara Arasındaki Münakaşalar**, Ankara: AÜFİY, 1967, s.173.

³⁷⁷ Sönmez Kutlu, **Tarihsel Din Söylemleri Üzerine**, Ankara: Otto Yayınları, 2016, s.180.

³⁷⁸ Eş'ari, **Makalatü'l-İslammiyyin ve İhtilafu'l-Musallin**, Mehmet Dalkılıç (çev.), İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2005, s.240.

³⁷⁹ Sönmez Kutlu, **Tarihsel Din Söylemleri Üzerine**, Ankara: Otto Yayınları, 2016, s.179.

Ehl-i Hadis'in kelam anlayışının genel olarak tasvirinin yapıldığı birinci bölümün daha net bir şekilde anlaşılması çalışmanın hedefi için önemli bir gerekliliktir. Çalışmanın esas merkezi konusunu oluşturan Ehl-i Hadis temsilcisi Lâlekâî'nin hayatı ve ilmi kişiliği hakkında bilgi verilmesi, Ehl-i Hadis'in kelam anlayışının sosyal ve siyasal şartlar da gözönünde bulundurularak bir bütün olarak analizinin yapılabilmesi açısından gerekli görülmüştür. Bundan sonraki bölümde öncelikle Lâlekâî hayatı hakkında bilgiler verilerek Ehl-i Hadis'in Kelam anlayışının daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir. Daha sonra kelam ilminin üç önemli konusu olan ulûhiyyet, nübüvvet ve se'miyyat ile ilgili Lâlekâî'nin görüşlerine yer verilmesi uygun görülmüştür.

İKİNCİ BÖLÜM

LÂLEKÂÎ VE KELAM ANLAYIŞI

2.1. LÂLEKÂÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Künyesi Ebu'l- Kasım olan Lâlekâî'nin asıl ismi el- İmam Hibetullâh b. Hasan b. Mansur et-Taberi el-Râzi'dir. Taberistan'da doğmuştur. Re'y şehrine ilmi faaliyetler için gelmiştir.³⁸⁰ Daha sonra Re'y şehrinde ayrılarak Bağdat'a gelmiş ve oraya yerleşmiştir.³⁸¹

Hadis hafızı ve kelam âlimi olarak bilinen Lâlekâî,³⁸² hicri 418 yılının Ramazan ayının altıncı gününde Dinever'de vefat etmiştir.³⁸³ Doğum yılı ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bir ayakkabı çeşidi olan *levalık* ticaretiyle meşgul olduğu için Lâlekâî veya el-Lekâî olarak tanınmıştır.³⁸⁴ Levalık, sıradışı bir şekilde ayaklar üzerine giyilen bir çorap çeşididir. Lâlekâî'ye, 'levalık' ticaretiyle geçimini sağladığı için kendisine bu lakap verilmiştir.³⁸⁵

Zehebi, Lâlekâî'nin Bağdat halkına çok faydası dokunduğunu söylemiştir. Bağdat'ta müfti bir konum elde etmiştir.³⁸⁶ Şafii mezhebine bağlı bir fakih olarak bilinen Lâlekâî³⁸⁷ hadislerle çokça meşgul olmuş ve binlerce hadis ezberlemiştir.³⁸⁸ Ayrıca burada Ehl-i hadis olan âlimlerin büyük bir çoğunluğunun ameli olarak Şafii mezhebine bağlı olduklarını belirtmek gerekir.

Zehebi; Lâlekâî'nin, İsa b. Ali el- Vezir'den, Ebu Tahir Muhallis'ten, Cağfer b.el-Fennaki er-Razi'den, Ebu'l Hasan el- Cündi ve Ali b. Muhammed el Kassar'dan hadis işittiğini belirtmiştir.³⁸⁹ Lâlekâî'nin Bağdat halkına çokça fayda sağlayan bir hadis hafızı olduğunu Ebu Muaz Mahmud da belirtmiştir.³⁹⁰ Ali bin Hüseyin el-Akberi, Lâlekâî'yi

³⁸⁰ Lâlekâî, *Şerhu'l-Ûsul*, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.7.

³⁸¹ Ebu Muaz Mahmud, *Münteka*, Cidde: Mektebetü's-Saade, 1994, s.25.

³⁸² İbrahim Hatiboğlu, “ *Lâlekâî*” Maddesi, *DİA*, Cilt 27, 2003, s.85-86.

³⁸³ Ebu Muaz Mahmud, *a.g.e.* , s.26.

³⁸⁴ Lâlekâî, *a.g.e.* , s.6.

³⁸⁵ Ebu Muaz Mahmud, *Kerametullahi Evliya*, Riyad, 1992, s.44.

³⁸⁶ Zehebi, *Siyerü'l-Alamü'n Nübela*, thk. Ebû Abdullah Abdüsselâm b. Muhammed b. Ömer Allûş, Beyrut, Cilt 17, 2001, s.419.

³⁸⁷ Lâlekâî, *a.g.e.* , s.6.

³⁸⁸ İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n Nihaye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. Ankara: Daru'l İbn Kesir, Cilt 12, 2010, s.25.

³⁸⁹ Zehebi, *a.g.e.* , s.419-420.

³⁹⁰ Ebu Muaz Mahmud, *Münteka*, Cidde: Mektebetü's-Saade, 1994, s.26.

rüyasında gördüğünü ve Allah'ın ona nasıl muamelede bulunduğunu sorduğunu ve bu soruya cevaben; Lâlekâî, Resulullah'ın (s.a.v) izinde olmasından ötürü Allah'ın ona mağfiretiyle muamelede bulunduğunu ifade ettiğini söylemiştir.³⁹¹

Kaynaklarda Lâlekâî'nin hadis ve sünnet konularını içeren yedi tane eseri zikredilmiştir. Bu eserler şunlardır: *Kerâmetu evliyaillah*, *Esmâu rical es-Sahihayn*, *Fevâid fi İhtiyâr Ebil-Kasım*, *Mecâlis*, *Es-Sunen*, *Şerh-u ûsul-i itikâdi ehl-i sunne ve'l -cemaâ*, *Ömer b. el-Hattab'ın musalahadan sonra Şam Hristiyanlarına gönderdiği mektubun şerhi*.³⁹²

Kâtip Çelebi Keşfuz Zunûn adlı eserinde Lâlekâî'nin yukarıda saydığımız eserlerden başka eserlerine de yer verir: Ricalus –Sahihayn, Buhari ve Müslim, Sünen fi'l hadis, Beğavi'nin Şerhus-Sunne adlı eserinin muhtasarı, El-Mesâil el-Mensure.³⁹³

Hicri II. asırda Sünen tarzı eserlerin tasnifine başlanmış ve hicri 5.asırda da bu tasnife devam edilmiştir. Hicri 5. asırda toplamda tasnifi yapılan 7 Sünen tarzı eser sahiplerinden biri ise Lâlekâî'dir.³⁹⁴

Ehl-i Sünnet ve'l- Cemaat'ın itikadi esaslarını yazmış olduğu Şerh'ul -Usul-i İtikadi Sünne adlı eserinin tamamı 8 cilt olarak neşredilmiştir.³⁹⁵ Neşredeilen bu eser *Şerhu Usuli i'tikadi ehli's-sünne ve'l-cemaâ mine'l-kitâb ve's-sünne ve icmai's-sahabe ve't-tabiin min ba'zihim* ismiyle bilinmektedir. Lâlekâî bu eserini hicri 416 yılında telif etmiştir. Ebu Muaz Mahmud bu eseri *Münteka* ismiyle şerh etmiştir. Bu eseri şerh etmekteki amacını ve neden bu eseri tercih ettiğini belirtmiştir. Ebu Muaz Mahmud'a göre çağımızdaki Müslümanı geçmişe bağlayan ve selef-i salihin ile irtibatını sağlayan en güçlü bağ akide bağdır. Akide en hayırlı ilimdir. Sahih akide, Sahabe-i kiramın, tabiun ve kendilerinden sonra gelenlerin sahip olduğu akidedir. Bu akideye ittiba eden kimse şek ve şüphelerden kurtulmuştur. Allah'ı, kendisini nasıl tanıttıysa o şekilde zat, sıfat ve isimleriyle tanımanın yolu ise sahih akideye bağlanmaktan geçmektedir. İşte bu sahih akideyi ortaya koyan Lâlekâî'nin hacimce büyük olan bu eseri, ilim talebinde bulunan birçok öğrencinin elinde bulunmaktadır. Ancak Lâlekâî'nin bu eserinde çokça tekrarların bulunmasından,

³⁹¹ İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n Nihaye*, Ankara: Darul İbn Kesir, Cilt 12, 2010, s.25.

³⁹² Lâlekâî, *Şerhu'l -Usul*, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.6.

³⁹³ Lâlekâî, *a.g.e.* , s.7.

³⁹⁴ Mehmet Dinçoğlu, *Ebu Davud'un Sünen'i (Kaynakları ve Tasnif Metodu)*, Ankara: TDV Yayınları, 2012, s.82.

³⁹⁵ Ebu Muaz Mahmud, *Kerametullahi Evliya*, Riyad, 1992, s.47.

aynı metinlerin farklı isnatlarıyla çokça zikredilmesinden ve kitabın özüyle ilgisi olmayan bablardan oluşmasından dolayı ilim öğrencilerinin işini zorlaştırmakta olduğunu belirten Ebu Muaz Mahmud, 6. Ciltlik eserin aslını bozmadan ihtisar etmekle talebelerin işlerini kolaylaştırmayı amaçladığını belirtmiştir.³⁹⁶ Yapılan birçok ihtisar çalışmalarında zayıf hadis ile sahih hadisi ayıklama metodunun kitabı yeniden tasarımılamak anlamına geldiğini bunun da ilme ihanet olduğunu dile getirmiştir.³⁹⁷ Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Lâlekâî'nin eserinde, Ebu Muaz Mahmud'un kabul ettiği zayıf hadisler bulunmaktadır. Ebu Muaz, hadisleri ayıklamadan tekrarları ortadan kaldırarak ilim öğrencilerinin işlerini hafifletmeyi amaçlamıştır.

2.2. LÂLEKÂÎ'NİN HOCALARI VE ÖĞRENCİLERİ

Lâlekâî, Ebu Hamid el- İsfarayani, Cafer b. Abdullah el- Fennâki, İsa b. Ali b. İsa el- Vezir, Ebu Tahir el-Muhâllis, Ebü'l- Hasan İbnü'l-Cündi, Ebu Ahmed el-Faradi, İbn Ebü'l-Fevari ve Ebu Mesud ed- Dımâşki'den fıkıh ve hadis öğrenmiştir. ³⁹⁸ Şeyh Ebu Hamid'ten fıkıh dersi alan Lâlekâî'nin mezhepte yıldızının parladığı ifade edilmiştir.³⁹⁹ Lâlekâî'nin aynı zaman da fakih olduğunu belirtmemiz mümkündür.

Hatib el-Bağdadi *Tarihu'l-Bağdat* adlı eserinde Lâlekâî'nin hocalarının çok olduğunu belirtmiştir. Lâlekâî'nin, *Şerhu'l-Ûsulu İtikadi Ehlu's- Sunne* adlı eserinde 180 (yüz seksen) ayrı hocadan rivayette bulunmuş olması Bağdadi'nin bu ifadesini doğrulamaktadır.⁴⁰⁰ Lâlekâî'ye hocalık yapmış, tanınan isimlerden bazıları şunlardır:

1. İbrahim b. Muhammed b. Ubeyd Ebu Mesud Dımâşki; *Musannef Kitabu'l Etrafu Meşhur* adlı eseri vardır. Hicri 401 senesinde vefat etmiştir.
2. Ebu Hamid; Ahmed İbn Muhammed el-İsfarayini: Fıkıh bilgisini ondan almıştır. İsfarayini Şafii mezhebindendir. Hicri 406 senesinde vefat etmiştir.
3. Kasım b. Ca'fer b. Abduvahhid b. Abbas Ebu Amru'l -Haşimi; Basra ehliendendir. 414 senesinde vefat etmiştir.

³⁹⁶ Ebu Muaz Mahmud, **Münteka**, Cidde: Mektebetü's-Saade, 1994, s.6-7.

³⁹⁷ Ebu Muaz Mahmud, **a.g.e.** ,s.6.

³⁹⁸ İbrahim Hatiboğlu, **"Lâlekâî"** Maddesi, DİA, Cilt 27, 2003, s.85-86.

³⁹⁹ Zehebi, **Siyerü Alamu'n Nübela**, thk. Ebû Abdullah Abdüsselâm b. Muhammed b. Ömer Allûş, Beyrut, Cilt 17, 2001, s.419.

⁴⁰⁰ Ebu Muaz Mahmud, **Kerametullahi Evliya**, Riyad,1992, s.45.

4. Ali b. Muhammed b. Abdullah b. Büşran Ebu'l Hüseyin el Emevi el Muaddal; Güvenilir, ahlakı güzel, dindarlığı belli ve mürüvvet sahibi olarak bilinirdi.

5. Abdulvehhab b. Ali b. Nasır Ebu Muhammed; Maliki mezhebındendir. Hatib el- Bağdadi onun hakkında şunları zikretmiştir: “Maliki mezhebinde ondan daha fakihi yoktur, ibadetlerini güzel yapan ve dış görünüşü güzel olan güvenilir bir kimseydi.” Mısır’da hicri 422’de vefat etmiştir.⁴⁰¹

Lâlekâi’nin *Kerametullahi Evliya* adlı eserinde farklı tariklerle kendilerinden rivayette bulunduğu hocalarından bazıları şunlardır:

1. Ali b. Muhammed b. Abdullah: 52 tarikle rivayette bulunmuştur.
2. Ahmed b. Ubeyd: 22 tarikle rivayette bulunmuştur.
3. Abdulvehhab b. Ali b. Nasır: 18 tarikle rivayette bulunmuştur.
4. Ali b. Muhammed b. Ömer: 10 tarikle rivayette bulunmuştur.
5. Abdullah b. Muhammed b. Ahmed: 8 tarikle rivayette bulunmuştur.
6. Muhammed b. Abdurrahman b. Abbas: 8 tarikle rivayette bulunmuştur.
7. Muhammed b. Abdullah (Ebu Ubeydullah) b. Kasım: 8 tarikle rivayette bulunmuştur.
8. Muhammed b. Hüseyin Farasi: 8 tarikle rivayette bulunmuştur.
9. El Kasım b. Cafer: 5 tarikle rivayette bulunmuştur.
10. Abdurrahman b. Ömer b. Ahmed: 5 tarikle rivayette bulunmuştur.
11. Ca’fer b. Abdullah b. Yakub: 5 tarikle rivayette bulunmuştur.⁴⁰²

Lâlekâi uzun bir süre yaşamadığı için çok sayıda öğrenci yetiştirememiştir. Buna ömrü yetmemiştir. Öğrenci yetiştirmekten ziyade daha çok kendini ilme adamıştır. Öğrencilerinden biri olan *Tarihu'l-Bağdat* eserinin müellifi Hatib el-Bağdâdî, hocası Lâlekâi’ye ölümün erken geldiğini bu nedenle kendisinden istifade edenlerin az olduğunu belirtmiştir. Lâlekâi’nin öğrencileri arasında Hatib el-Bağdâdî (ö.463), Ali b. Hüseyin Akberi (ö.468), Ahmed b. Ali Terasisi (ö.497) ve oğlu olan Ebu Bekir Muhammed b. Hibetullâh’ın isimleri sayılmıştır.⁴⁰³ Kaynaklar oğlundan bahsetmemiştir.

⁴⁰¹ Ebu Muaz Mahmud, *Kerametullahi Evliya*, Riyad, 1992, s.46.

⁴⁰² Ebu Muaz Mahmud, *a.g.e.*, s.46.

⁴⁰³ Ebu Muaz Mahmud *a.g.e.*, s.46-47.

2.3. LÂLEKÂÎ'İN YAŞADIĞI DÖNEM VE İLMÎ ÇEVRE

Ehl-i Sünnet itikadını delilleriyle ortaya koymaya çalışan ve bu konuda tüm imkânlarını harcadığını⁴⁰⁴ söyleyen Ehl-i Hadis âlimi Lâlekâî'nin yaşadığı dönemin dini, sosyal ve siyasal şartlarını bilmek iki açıdan önemlidir. Birincisi yaşadığı dönemin şartlarının bir hadis âliminin düşünceleri üzerindeki etkisini tespit etmek ikincisi ise Lâlekâî'nin kendisinin ifadesiyle yaşadığı dönemde 'dalalette olanın kurtulması ve cehalette olanın basiretinin açılması' için ortaya koyduğu tüm çabasının ve düşüncesinin olumlu-olumsuz etkilerini ve sonuçlarını gözlemleyebilmektir. Nitekim Lâlekâî, yaşadığı dönemin âlimlerinin Ehl-i Sünnet mezhebinin prensiplerini unuttuğunu bu nedenle selefın usullerinin zayi olduğunu düşünmektedir.⁴⁰⁵ Lâlekâî'nin Selefın usullerini ortaya koyma çabasının, yaşadığı dönemin sorunlarına etkili çözüm üretip üretmediğinin araştırılması ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek nitelikte olduğunu belirtmek gerekir.

Hicri 5.(Miladi 11. Yüzyıl) siyasi, ilmi ve dini bakımdan önemli olayların meydana geldiği bir dönemdir. Bu dönemin siyasi olaylarına fazla yer vermeden bizi ilgilendiren boyutuyla dini ve ilmi olayların kelim ilmine olan yansımalarına değinmek isabetli olacaktır.

Lâlekâî'nin yaşadığı asır Abbasi halifesi el-Kadir Billah'ın hüküm sürdüğü bir döneme denk gelmektedir. Kadir Billah 381 ile 422 yılları arasında iktidarda kalmıştır. Abbasi halifesi Kadir Billah, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaa mezhebine bağlı bir halife olarak bilinmiştir. Bidat fırkalarla olan mücadelesinden ve tavrından ötürü kendisine teşekkür edildiği, övgü dolu sözler sarf edildiği ifade edilmiştir. Bu dönemde memleketin siyasi durumunun iyi olmadığı ifade edilmiştir. Devlet eyaletlere bölünmüş ve siyasi birlikten söz etmek mümkün değildir. Bu eyaletlerin Abbasi devletine bağlılıkları yoktur. Yönetim birliğinin olmayışı fitnelerin yayılmasına sebep olmuştur. Rafıziler ve Ehl-i Sünnet arasında, Müslümanlar ile Hristiyan zimmiler arasında oldukça yoğun mücadeleler yaşanmıştır. Hacca gidenlerin mallarının ve kadınlarının zorla alıkonulduğu tam anlamıyla bir güven ortamının bulunmadığı bir dönem olmuştur. Bu güvensiz ortamda ehl-i bidat, bidatlerini kolaylıkla yayma imkânına sahip olduğu ifade edilmiştir.⁴⁰⁶ Ancak siyasi ve dini bakımdan yaşanan bu olumsuz duruma rağmen, ilmi açıdan bu dönemde

⁴⁰⁴ Lâlekâî, **Şerhu'l-Ûsul**, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.22.

⁴⁰⁵ Lâlekâî, **a.g.e.** , s.22.

⁴⁰⁶ Ebu Muaz Mahmud, **Kerametullahi Evliya**, Riyad, 1992, s.43.

çokça âlimin yetiştiği ve birçok eser telif edildiği kaydedilmiştir. Lâlekâi bu dönemde yaşamış ve pek çok eser telif etmiş önemli âlimlerden birisidir.

Abbasi halifesi Kadir Billah, diğer mezhep ve fırkalar karşısında sünni düşüncüyü korumuş ve hâkim inanç sistemi olarak kabul ettirme çabasında olmuştur.⁴⁰⁷ Şii gruplar ile Sünni gruplar arasında yoğun çatışmaların yaşandığı bu dönemde Büveyhilerin hilafete tahakkümü söz konusudur. Abbasi halifesi Kadir Billah Büveyhilerin tahakkümüyle kaybettiği hilafet otoritesini yeniden kazanmak için Sünni akideden yararlanmıştır. Kendilerine karşı gittikçe güçlenen Fatimilerin nüfuzunu kırmak ve faaliyetlerini durdurmak için Ehl-i Sünnetin de imzaladığı bir bildiri yayınlamıştır. Kadir Billah'ın dini boyuta sahip olduğu iddiası taşıyan Fatimi-İsmaili davetini bertaraf etmek için Sünni düşüncüyü desteklemesini doğru analiz etmek gerekir.⁴⁰⁸ Kadir Billah kelimcileri kelam ilmiyle meşgul olmaktan, bu ilmi okutmaktan menetmiş ve bu emre uymayanları cezalandırmıştır. Sadece Ehl-i Sünnet metodunun benimsenmesi yolunda bir bildiri hazırlanmış ve halka ilan edilmiştir. Bu bildirgeye uymayanlar ise kâfir ilan edilmiştir.⁴⁰⁹

Kadir Billah'ın ortaya koyduğu siyasi tavır ve aldığı tedbirlerle Bağdat'ta h. 398-406/m. 1007-1015 yılları arasında yaşanan sükûnet dönemi kısa sürmüş ve Şii gruplar ile Sünni gruplar arasında mücadeleler tekrar baş göstermiştir. Mezhepler arasında bitmek bilmeyen kavgaların arka planında siyasi unsurların varlığını belirtmek gerekir. Hicri 5. asır, Sünni ve Şii gruplar arasındaki ölümlere varan kavgaların yaşanması diğer fırkalara da karşı tavrın sertleşmesini sağlamıştır. Bu dönem, Ehl-i sünnet dışındaki her fırkanın ehli bidat olarak gösterilme çabalarının yoğunlaştığı bir dönem olarak değerlendirilmiştir.⁴¹⁰ Mu'tezile ile Şia'nın fikri ve siyasi alanda yakınlaşması ve Abbasi hilafetine karşı işbirliği içerisinde olması, halife Kadir Billah'ın, Şia ve Mu'tezile'yi Sünni düşünceye muhalif fırkalar arasında göstermesine sebep olmuştur. Kadir Billah'ın Ehl-i Sünnet âlimlerine onaylattığı, meclisler ve minberlerde okutulmak üzere çeşitli

⁴⁰⁷ Süleyman Genç, Halife El Kadir Döneminde Bağdat'ta Yaşanan Dini-Siyasi Hadiseler ve Onun Sünni Siyaseti, **Marife Dergisi**, Sayı 2, 2004, ss.219-243.

⁴⁰⁸Süleyman Genç, **a.g.m.**, s.219-243.

⁴⁰⁹ Muhit Mert, **Kelam Tarihinin Problemleri**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008, s.101.

⁴¹⁰ İbnu'l- Cevzi, Ebu'l Ferec Abdurrahman, **el-Muntazam fi tarihi'l-mulûk ve'l-umem**, neşr. Suheyl Zekkar, Beyrut: Daru'l-Fikr, Cilt 7, 1995, s.287.

vilayet ve bölgelere gönderdiği Mutezili düşüncüyü mahkûm etmeyi amaçlayan “ Kadiri İtikadı” isimli eser dönemin siyasi ve dini atmosferini gözler önüne sermektedir.⁴¹¹

Hicri 5.asırda Kelam ilmine ve kelmacılara karşı tavır düşmanca bir şekil almıştır. Bu dönemde Kelam ilmine karşı mevcut düşünce şu şekilde olmuştur. Allah’ın karşısına büyük günahlarla çıkmak kelmacıların görüşleriyle çıkmaktan daha iyi bir durumdur.⁴¹² Kelam ilmine karşı gelişen bu tutumun nedenleri arasında kelm ile felsefenin birbirine yakınlaşmış olması gösterilmiştir. Felsefi konuların yer aldığı kelami eserlerin telif edilmesi, kelm ilmine karşı olumsuz tutumları daha da derinleştirmiştir. Hadisçilerle kelmacıların yoğun tartışma mevzuları bu tutumların birer yansımasıdır. Hadisçiler ile Mu’tezile ve Cehmiyye mensupları arasındaki yoğun tartışmalar yönetimin de desteğiyle ayaklanmalara varacak şekilde ileri boyuta taşınmıştır. 5. asırda yaşayan Ehl-i Hadis’in rivayette bulundukları hadislerin manasıyla ilgilenmedikleri sadece rivayetlerin artırılması işine yoğunlaştıkları iddia edilmiştir.⁴¹³ Ehl-i Hadis’in bu dönemde toplumdaki nüfusunun artmasından ve yönetimi de arkalarına almalarından rahatsız olan grupların bu iddialarını, Ehl-i Hadis’in saygınlığını kırma amaçlı olarak değerlendirmek mümkündür.

Bu dönemde devletler ve mezhepler arasındaki çekişme yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Eş’ari ile Hanbeli gruplar ve Şafii ile Hanbeli gruplar arasında çekişmelerin ve kavgaların da olduğu kaydedilmiştir.⁴¹⁴

Din âlimlerini ve devlet adamlarını öldürerek Abbasiler devletini ve Selçukların hâkimiyetini yok etmeyi düşünen Bâtınilerin de faaliyetlerini yoğunlaştırdığı ve düşüncelerini yaymaya çalıştığı bir dönem olarak 5. asırda Haçlı seferleri de olmuştur. Hicri 5. asırda yaşanan siyasi olayların ve mezhepler arası ihtilafların yoğunluğundan dolayı ilmi bir durağanlığın da yaşandığını ifade edenler olmuştur. Bu asır hakkında İslam düşüncesinde tenkitçi bir zihniyetin yerine taklitçi bir zihniyetin yerleştiğini düşünenlerin de var olduğunu belirtmekte yarar vardır.⁴¹⁵ Tenkit kavramı hadis ilminin merkezi bir kavramı olduğu halde, hadis ilminde yüceltmeci ve teslimiyetçi bir anlayışın

⁴¹¹ Muhammed Ammara, **Mutezile ve Devrim**, İbrahim Akbaba, İbrahim Güneş (çev.), İstanbul: Ekin Yayınları, 2000, s.171.

⁴¹² Binyamin Abrahamov, **İslam Kelamı ve Gelenekçilik**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010, s.66.

⁴¹³ Mehmet Emin Özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.222.

⁴¹⁴ İbrahim Agah Çubukçu, Hicri 5./ Miladi 11.Yüzyılda İslam’da Siyasi ve Dini Durum, **Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi**, , Cilt 10, 1965, s.39-44.

⁴¹⁵ H.Musa Bağcı, **Hadis Tarihi ve Metodolojisi**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013, s.239.

hakim olması İslam düşünce geleneğinin parlaklığını yitirmesine neden olmuştur.⁴¹⁶ Mezhepler arasında yaşanan gerginlikler ilmi sahada telif edilen eserlerin de muhtevasını etkilemiştir. Üçüncü bölümde ortaya koymayı düşündüğümüz Lâlekâî'nin da bu dönemde telif etmiş olduğu eserinde bu gerginliğin zihinsel yapısını görmemiz mümkün olacaktır.

Bu dönemde Dehriiler, tek yaratıcı Allah, düşüncesine karşı çıkmışlardır. Allah'ın varlığını kabul eden ancak Cehennem, Cennet ve ahireti inkâr eden Tabiatçılar, peygamberlerin halkı düzene koymak için din icat ettiklerini düşünen, akla yüce bir rol biçen Felsefeciler, helal ile haram arasında fark görmeyen İbahiler⁴¹⁷ düşünce sahasını işgal etmişlerdir. Bütün bu düşünce biçimleriyle sadece nassları merkeze alarak itikadi alanda İslam'ın inanç esaslarını savunmak mümkün görünmemektedir. Bundan dolayı nassları önceleyen Ehl-i Hadis yaklaşımına yönelik tepkilerin gayesini doğru mülâhaza etmek gerekir. Ehl-i Hadis ise İslam dininin inanç esaslarını nasslar ve hadisler ışığında ortaya koymanın bu ortamda daha makul olduğuna ve yaşanan ihtilafları azaltacağına inanmaktadır.

2.4. DÖNEMİN ÖNEMLİ BAZI MÜTEKELLİMLERİ

Hicri 5.asırda yaşamış olan kelamcıları tespit etmek, araştırmamıza konu olan Lâlekâî'nin İslami düşüncesine yön veren önemli kelam âlimleriyle olan bağlantısını belirlemek açısından önemlidir. 5. Asır, kelam âlimlerinin birbiriyle ilmi münazara ve tartışma yaptığı bir asırdır. Lâlekâî'nin Bağdat'ta ilim tahsil ederken diğer mezhep mensuplarının âlimleriyle görüşmemiş olması düşünülemez. Ayrıca 5.asır Ehl-i Sünnet için kendi mezhebinin sistematiğini şekillendirdiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde yaşayan âlimler birbirinden ilmi alışverişlerde bulunmuş ve İslam düşüncesine katkı sağlamışlardır. Bu bölümde 5. asırda yaşamış olan en önemli kelamcıların kimler olduğunu ortaya koyarak, Lâlekâî ile herhangi bir etkileşimin olup olmadığını tespit etmeye çalıştık.

El-Fark beyn-el-firak adlı eserin müellifi ve 420 (m. 1029) senesinde İsferein'de vefat eden kelamcı Abdülkahir bin Tâhir bin Muhammed el-Bağdâdî et-Temimî 5. asırda yaşayan Eşari kelamcısıdır.⁴¹⁸ Abdulkahir Bağdâdî 17 ilim dalında eserler yazmıştır.

⁴¹⁶ M. Hayri Kırbaoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002, s.33.

⁴¹⁷ İbrahim Agah Çubukçu, Hicri 5./ Miladi 11.Yüzyılda İslam'da Siyasi ve Dini Durum, **Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 10, 1965, s.39-44.

⁴¹⁸ Ethem Ruhi Fıglalı, "Abdulkahir el-Bağdâdî" Maddesi, DİA, Cilt 1, 1988, s.245-247.

Eserlerinde Eş'ari'nin görüşlerini savunmuştur.⁴¹⁹ Bağdadi'ye göre Ehl-i Sünnet, sahabe, tabiun ve onların yolundan giden büyük imamların mezhebidir. Ehl-i Sünnet kelimcilerinin ilki sahabedir.⁴²⁰

Dönemin diğer önemli Eş'ari kelimcisi ise dönemin ünlü âlimlerinden ders almak için Bağdat'a gelen Bâkılânî lakabıyla bilinen, asıl ismi, Muhammed bin Tayyib bin Muhammed bin Ca'fer'dir. Künyesi Ebu Bekr olan Bakılânî, 338 (m. 950) senesinde Basra'da doğmuştur. Doğum tarihinde ihtilaf vardır. 403 (m. 1013)'de Bağdat'ta vefat etmiştir. Kelam âlimleri arasında "Kâdî" unvanı ile meşhur olmuştur.⁴²¹ Bâkılânî, yaşadığı dönemde zeki ve hazırcevap biri olarak bilinmiştir. Bizans'a elçi olarak gönderilmiştir. İmparator II. Basilyus'un huzurunda Hristiyan din adamlarıyla münazaralar yapmıştır.⁴²² İtikatta Eş'ari'ye bağlı olan Bâkılânî, Lâlekâî'nin hocası olan Ebu İshak el-İsferâyini ile aynı ders halkasında Ebu'l- Hasan el-Eşari'nin talebelerinden ders almıştır. Akılcı bir kelam sistemi kurmuştur.⁴²³

Bâkılânî ve Ebû İshak el-İsferâyini ile birlikte kelami konularda ilmi çalışmalarda bulunan, Eş'ari kelamını sistemleştiren, Cehmiyye ve Mu'tezile karşısında hadisi müdafaa çabasıyla tanınan Muhammed bin Hasen bin Fûrek 406 (m. 1015) dönemin diğer önemli bir kelam âlimidir. Eserleri arasında *Şerhu'l-Âlim ve'l-müte'allim*, *Tefsirü'l-Kur'ân*, *Müşkilü'l-hadis* ve *Risale fi't-tevhid* bulunmaktadır.⁴²⁴ İbn Fûrek Şafii mezhebine bağlı olduğu halde Ebû Hanife'nin el-Âlim ve'l- müteâllim eserini şerh etmiştir. Aynı zamanda Tasavvuf ilmi üzerinde etkisi olan bir Eş'ari kelimcisidir.⁴²⁵ İbn Fûrek, aklı kullanmanın, kıyas yapmanın ve bilgi üretmenin öneminden bahsederek tevhidin gerçek bilgisine ulaşmak için akli delillerin kullanılarak varılacağını bildirmiştir.⁴²⁶

Dönemin önemli kelimcilerinden bir başkası ise Ebu İshak İsferâyini 418(m.1027) dir. Ebu İshak İsferâyini, Mu'tezile âlimlerinden Kadi Abdülcebbar ile itikadi konularda

⁴¹⁹ Muhit Mert, **Kelam Tarihinin Problemleri**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008, s.123.

⁴²⁰ Şerafettin Gölcük, **Kelam Tarihi**, İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2015, s.127.

⁴²¹ Ebu Bekir Ahmed el-Hatib el- Bağdadi, **Tarihu'l Bağdat ev Medinetu's Selam**, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Darul Kitabul İlmiyye: Beyrut, Cilt.5, 2011, s.379.

⁴²² Muhit Mert, **Kelam Tarihinin Problemleri**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008, s.121.

⁴²³ Şerafettin Gölcük, **Kelam Tarihi**, İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, s.110.

⁴²⁴ Yusuf Şevki Yavuz, "İbn Furek" Maddesi, DİA, Cilt 19, 1999, s.495-498.

⁴²⁵ Muhit Mert, **Kelam Tarihinin Problemleri**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008, s.122.

⁴²⁶ Şerafettin Gölcük, **a.g.e.** s.118.

yaptığı münazaralarda galip gelmiştir. Eşari mezhebinde kesb teorisini geliştiren dönemin en önemli kelimcilerin üçüncüsü kabul edilen Eş'ari kelimcisi'dir. Ebu İshak İsfarayini'nin *Akide* adlı önemli bir eseri vardır.⁴²⁷ Lâlekâî Fıkıhta yüzyılın müceddidi kabul edilen İsfarayini'den ilim tahsil etmiştir. Yapmış olduğumuz çalışmalarda kelami düşüncede hocasından farklı düşündüğü konular olduğu tespit edilmiştir.

Mâturîdî kelim âlimlerinin büyüklerinden biri Muhammed bin Muhammed bin Abdülkerim Pezdevi'dir. Künyesi Ebû Yusr'dur. 493 (m. 1099) senesinde Receb ayında Buhara'da vefat etmiştir. En önemli eseri '*Usul-üd-din*'dir. Fürû-i fıkıh ve fıkıh usulü olmak üzere kelâm, tefsir, hadis ve edep üzerine eserler telif etmiş ancak bu eserle günümüze kadar ulaşamamıştır.⁴²⁸ Pezdevi İmam Mâturîdî'ye bağlı bir kelimcidir. Ona göre kelim ilmini öğrenmek farz-ı kifayedir.⁴²⁹

Künyesi Ebû'l-Meali, lakabı İmam-ül-Hameyn ve Ruknüddin olan aynı zamanda İmam Gazali'ye hocalık yapan dönemin diğer ünlü Eşari kelimcisi, Abdülmelik bin Abdullah bin Yûsuf bin Muhammed Cüveynî 478 (m. 1085) ise Nişâbü'r'da vefât etmiştir. *El-İrşâd* adlı eseri kelim ilmiyle ilgili düşüncelerini ortaya koyan önemli bir eserdir. *Eş-Şamil fî usûli'd-dîn* kelim ilmine dair en hacimli eseri olarak bilinir.⁴³⁰ Cüveyni, Eş'ari kelimine felsefî düşüncüyü eklemiştir. Eş'ariliğin bir ekol haline gelmesinde katkıları büyük olmuştur.⁴³¹

Basra Mu'tezilesinden kabul edilen meşhur kelimci Kadı Abdülcebbar (ö.415 m.1025) Lâlekâî ile aynı dönemde yaşamıştır. Mu'tezile'nin beş temel prensibinin ele alındığı eseri Şerhu'l-Ûşûli'l-Hamse kendisine nisbet edilir.⁴³² Lâlekâî'nin hocaları arasında olan Ebu İshak İsfarayini ile Kadı Abdülcebbar arasında gerçekleşen ilmi münazaralara Lâlekâî'nin katılıp katılmadığı ile ilgili olarak kaynaklarda bilgilere ulaşılammıştır.

Lâlekâî'nin *Kerametullahi Evliya* adlı eserinde çokça atıf yaptığı *Hilyetü'l-evliya* ve *tabakatü'l-aşfiya* adlı eserin müellifi, Tasavvufçu kimliğiyle tanınan Ebu Nuaym el-

⁴²⁷ Salih Sabri Yavuz, "Ebu İshak İsfarayini" Maddesi, DİA, Cilt 22, 2000, s.515-516.

⁴²⁸ Ferhat Koç, "Ebu Yûsr Pezdevi" Maddesi, DİA, Cilt 34, 2007, s.264-266.

⁴²⁹ Şerafettin Gölcük, *Kelim Tarihi*, İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2015, s.136.

⁴³⁰ Abdulazim Mahmud ed-Dib, DİA "Cüveynî" Maddesi, Cilt 8, 1993, s.141-144.

⁴³¹ Muhit Mert, *a.g.e.*, s.125.

⁴³² Metin Yurdagür, "Kadı Abdülcebbar" Maddesi, DİA, Cilt 24, 2001, s.103-105.

İsfahâni (ö. 430/1038) ise aynı dönemlerde yaşamış hadis, kelam, tasavvuf âlimi ve tarihçidir.⁴³³

Zehebi; Lâlekâî'nin ölüm yılında, İsfahan'da Muhsin'in kölesi Müsnid Ebu Ali Ahmed b. İbrahim b. Yezdâd, Nişabur'da dinin direği ve (çeşitli) tasniflerin sahibi Allâme Üstad Ebu İshak İbrahim b. Muhammed b. İbrahim b. Mihran el-İsferâyînî, Müsnid İmam Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah en-Nisâbü'rî es-Serrac ve Dimaşk'te muhaddis Ebu'l-Hüseyin Abdülvehhab b. Cafer el-Meydânî gibi âlimlerin de yaşamış olduğunu belirtmiştir.⁴³⁴

Lâlekâî, Eş'ari kelamının önemli isimleriyle aynı dönemde yaşamış ancak onların kelamda naklin yanında akla yer veren metotlarını benimsememiştir. Hocası Ebu İshak İsferayini, velilerin kerametinin imkânsız olduğunu düşünmektedir. Oysa Lâlekâî velilerin kerametinin imkânı üzerine bir eser telif etmiştir. Peygamberlerin mucizesi ve haberi sıfatların akılla ispatı konusunda Lâlekâî hocası İsferayini ile aynı düşünceleri paylaşmamaktadır. Hocası ile arasındaki ayrışma noktalarının ayrı bir çalışma konusu olabileceğini belirtmekle beraber buradan hareketle Eş'ari ekolü mensuplarının Ehl-i Hadis bağlantısını da ortaya koymanın mümkün olduğunu söylemek gerekir.

2.5. DÖNEMİN KELAM ANLAYIŞI

5.asırda toplum ve iktidar nezdindeki hâkim düşüncenin Ehl-i sünnet düşüncesi olduğunu daha önce kaydettik. Bu dönemde bir aidiyet sorunun olduğunu söylemek mümkündür. Her fırka kendisini Ehl-i Sünnet şemsiyesi altında gösterme ve ehl-i bidat ithamından kurtulma çabasına girmiştir. Dolayısıyla bu çaba yaşanan gerginlikleri ve çatışmaları daha da derinleştirmiştir. Her fırka kendisini Ehl-i Sünnet olarak takdim etme endişesiyle 73 Fırka hadisini⁴³⁵ referans olarak almış, bu hadiste Rasullulah'ın(s.a.v) belirtmiş olduğu kurtuluşa eren fırka olarak kendisini gösterme çabasına girmiştir. Böylece Ehl-i Hadis Ehl-i Sünnet'i temsil iddiasıyla, kendisi dışındakilerle iletişimi keserek onları sapık fırka ilan etmiş ve bu dönemde Ehl-i Sünneti Hassa olan Ehl-i Hadis Ehl-i Sünneti Ammeye dönüşmüştür.⁴³⁶

⁴³³ Osman Türer, "Ebu Nuaym İsfahani" Maddesi, DİA Cilt 10, 1994, s.201-204.

⁴³⁴ Zehebi, **Tezkiratu'l Huffaz**, Dairatu'l Maarif el-Osmaniyye: Haydarabad, Cilt 3, 1957, s.1084.

⁴³⁵ "İsrail oğulları 71 firkaya ayrıldılar. Benim ümmetim de 73 firkaya ayrılacaktır.

Onlardan birisi hariç diğerleri Cehennem'e gireceklerdir. O fırka da cemaattir." Muhammed b. Yezid el-Kazvini, Sünen, Fiten, 17, (H. No: 3991)

⁴³⁶ Sönmez Kutlu, **Mezhepler Tarihine Giriş**, İstanbul: Dem Yayınları, 2010, s.127.

Lâlekâî'nin yaşadığı bu dönem, Kur'ân'ın mahlûk olduğuna inananların ve Mu'tezilî görüşü benimseyenlerin fikirlerinin yanlışlığının ortaya konulmaya çalışıldığı bir dönem olmuştur. Lâlekâî, bu dönemde halife Kadir Billah'ın Ehl-i Sünnet dışındaki mezheplere yaklaşım ve tutumunu övgüyle anlatmıştır. Kadir Billah, Hicri 408 senesinde Mu'tezile fakihlerinden, fikirlerinden dolayı yazılı bir belge ile tevbe etmelerini istemiştir. Onlar da fikirlerinden vazgeçtiklerini, Sünniliğe muhalif bir şey söylemeyeceklerini yazılı olarak beyan etmişlerdir. Mu'tezile; Rafiziyye, İsmailiyye, Karmatiler, Cehmiyye, Müşebbihe mezhebi mensupları hakkında öldürülmeleri, sürgün edilmeleri, minberler üzerinde lanete maruz kalmaları konusunda ferman ilan edilmiş ve bu uygulama adeta itikadlaştırılmıştır.⁴³⁷

Abbasi halifesi Kadir Billah “Kur'ân mahlûktur” diyenlerin fasık olduğuna dair bildiriler yayınlanmasını emretmiştir.⁴³⁸ Bu ferman ve bildirilere uyularak cezalar infaz edilmiş böylece bu dönemde Ehl-i Sünnet dışındaki tüm düşünceler mahkûm edilmiştir. Bu dönemde adeta bir Ehl-i Sünnet ‘mihnesi’ yaşanmıştır. İktidar, Ehl-i sünnet âlimlerine destek olmuş ve bu yönde eserler telif edilmiştir. Abbasi halifesi Kadir Billah kaybolan halifelik otoritesini Ehl-i Sünnet düşüncesiyle tekrar kazanma çabasında olmuştur. Ehl-i sünnet uleması, iktidar desteğiyle kendi düşüncesini hâkim düşünce olarak daha kolay benimsetme imkânına kavuşmuştur. Ehl-i Sünnet ve'l- cemaa, kendine özgü bir nazariye olarak kendisini görünür kılan *fırkatün naciye* itikadını yaymış, toplumun ihtiyaçlarına sadece nakle dayanarak cevap vermeye çalışmıştır.⁴³⁹ Hicri 5. asrını Ehl-i sünnet itikadının selefte ittiba eden en sahih itikad olduğu düşüncesinin hâkim bir düşünce olarak kendisini kabul ettirdiği ve benimsetildiği bir dönem olarak değerlendirmemiz mümkün olmaktadır.

Fatimilerin Abbasi devletine hükmettiği bu dönemde, Fatimilerin hâkimiyetini zayıflatmak için Kadir Billah, Şii düşüncesini zayıflatmaya çalışmıştır. Bâkılânî, İbn Fûrek, Abdulkahir el-Bağdadi gibi âlimler telif ettikleri eserlerle Ehl-i Sünnet kelamına bu dönemde katkı sunmuşlardır.⁴⁴⁰ Bu dönemde Kelam ilminde akli ve nakli metodların da kullanıldığı bir yönetime geçilmiştir. Filozofların düşüncelerinin eleştirildiği eserlerin

⁴³⁷ Lâlekâî, *Şerhu'l-Ûsul*, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.406.

⁴³⁸ Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Kadir Billah” Maddesi, DİA, , Cilt 24, 2001, s.127-128.

⁴³⁹ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, Cilt 12, 1981, s.105-106.

⁴⁴⁰ Hakkı Dursun Yıldız, “Abbasiiler” Maddesi, DİA Cilt 1, 1988, s.31-48.

kaleme alınmıştır. Ancak Lâlekâî'nin bu dönemde nakil merkezli bir düşünceye tekrar geri dönme çabası içerisinde olduğunu söylemek mümkündür.

Cebriyye, Kaderiyye, Rafızıyye, Havaric gibi mezheplerin ehl-i heva olarak gösterildiği bu asırda, Ehl-i sünnet inancı Müslümanların birliğini sağlamak amacı diğer düşüncelere ve anlayışlara benimsetilmeye çalışılmıştır. Kur'ân'ı anlamayı temel ilke edinmeleri gereken Müslümanlar bu dönemde kendi mezhepsel görüşlerini desteklemek için Kur'ân'a başvurmayı gaye edinmişlerdir.⁴⁴¹

2.6. LÂLEKÂÎ'NİN İLMİ ŞAHSİYETİ

İslam düşüncesinin ve medeniyetinin genişlemesi ve gelişmesine katkıda bulunan birçok ilmi şahsiyetin ve ilim merkezinin varlığı bilinmektedir. Mezhepler arası ihtilafın ve mücadelelerin yoğunlaştığı hicri 5. asırda, Bağdat şehri, ilmi gelişmelerin en yoğun yaşandığı bir merkez olma özelliğine sahiptir. Lâlekâî de bu şehre ilim tahsili için gelmiş ve burayı vatan edinmiştir. Hiç kuşkusuz Lâlekâî'nin yaşadığı ortam ve ders aldığı hocaları ilmi şahsiyetinin oluşumunda büyük pay sahibidir. Şu gerçeği belirtmek gerekir ki, İslami düşüncenin ilim havzasında görünür olan bir şahsiyeti toplumda önemli bir konuma yükselten, kendi zamanında ilme yapmış olduğu katkıdır. İslami camiada itibar kazanmak için anlayışını ve düşüncesini Kur'ân ve Sünnete dayandıran ilmi şahsiyetler olmuştur. Ancak Lâlekâî'nin itibar kazanmak gibi bir derdinin olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Müslümanların birliğini temin etme hususunda sahih akidenin önemini vurgulayan ve selefî salihin akidesinin Müslümanları akide musibetlerinden emin kıldığına inanan Lâlekâî'nin ilmi şahsiyetinin referans noktasını hadisler oluşturmuştur. Lâlekâî'ye göre bidatlerden uzak olmanın yolu sahabeyi sevmekten, sahabe için dua etmekten ve af dilemekten geçer. Ona göre sahabeyi sevmek bir zorunluluktur ve bu zorunluluğun kaynağı sünnettir.⁴⁴²

Yapmış olduğumuz araştırmalar sonucunda Lâlekâî'nin ehl-i bidat fırkalara karşı sessiz kalmadığını, mücadelecî bir tavır takındığını görmekteyiz. Lâlekâî ehl-i sünnet akidesini ortaya koyduğu eserinde muhaliflerine karşı bir mücadele içerisine girmiştir.

⁴⁴¹ Sönmez Kutlu, **Mezhepler Tarihine Giriş**, İstanbul: Dem Yayınları, 2010, s.40.

⁴⁴² Lâlekâî, Şerhu'l-Ûsul, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.22. bkz.Binyamin Abrahamov, **İslam Kelamı Gelenekçilik ve Akılcılık**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010, s.31.

Bu mücadele için naslardan, sahabe, tabiin ve sonraki neslin haberlerinden destek almıştır. Muhaliflerini toplum nazarında bidat ehli göstermek için sahih olup olmadığı şüpheli birçok nakle yer verdiğini görmekteyiz. Lâlekâî, kendi düşüncelerini desteklemek için Kur'ân ayetlerine dayanarak içtihad faaliyetinin bir çeşidi olan istinbat yöntemini kullanmıştır.⁴⁴³ İstinbat, akli bir faaliyettir. Dolayısıyla akli dışlayan bir tavrın sahibi olarak Lâlekâî akli bir araç olarak kullanmıştır. Görüşlerini desteklemek için delil olarak zikrettiği ayetleri anlama çabası aklının bir ürünüdür. Kelamı zemmettiği ve aklın insanı sapkınlığa sevk ettiğini düşündüğü halde muhaliflerini eleştirmek için akla müracaat etmiş ve kendi görüşünü destekleyen nakillerle muhaliflerini susturmayı hedeflemiştir. Nakli anlayan akıldır. Dolayısıyla kendi düşüncesini desteklemek için nakle müracaat etmek de akli bir öncül olarak işe koşturur. İtikadı meseleleri tevil gitmeden naslarda belirtilen şekliyle izah etmek de bir yöntemdir. Ancak bu yöntem tevil ve re'ye ağırlık veren kelam ilminin yöntemine uymamaktadır.

Lâlekâî, heva ehlinin kendi arzuları doğrultusunda ayet ve hadisleri tevil ettiklerini ifade ettiği eserinde Mu'tezile'ye, Mürcie'ye, Kaderiye'ye ve Cehmiyye'ye karşı bir mücadele başlatmıştır.⁴⁴⁴ Ehl-i bidatın yöntemlerini eleştirdiği halde onların yöntemlerini kullanmaktan geri durmamıştır. Mu'tezile'yi kastederek, Resulullah'ın (s.a.v) davet ettiği esaslardan insanları saptıran, akli gerçeklere daha yakın ve ilimde daha fazla pay sahibi olduklarını iddia eden insanların var olduğunu ancak durumun onların sandığı gibi olmadığını belirtmiştir.⁴⁴⁵

Öğrencisi Hatib el- Bağdadî, Lâlekâî'nin hadisi güzel anladığını ve ezberinin güzel olduğunu belirtmiştir. Lâlekâî, Sünnet ile ilgili bir kitap tasnif etmiştir.⁴⁴⁶ Kıraat ilmini alarak mücevvit bir kimliğe sahip olmuştur.⁴⁴⁷ İbnu'l-Cundi'den kıraat ilmini almıştır.⁴⁴⁸ Hem hadis ve hem de fikhı toplayan bir hadis hafızı ve fakihî olarak tanınmıştır.⁴⁴⁹ Ebu

⁴⁴³ Binyamin Abrahamov, **İslam Kelamı ve Gelenekçilik**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010, s.44-52.

⁴⁴⁴ Lâlekâî, **Şerhu'l-Üsul**, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.13.

⁴⁴⁵ Lâlekâî, **a.g.e.**, s.16.

⁴⁴⁶ Ebu Bekir Ahmed el-Hatib el- Bağdadî, **Tarihu'l Bağdat ev Medinetu's Selam**, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Beyrut, Cilt 14, 2011, s.71-72.

⁴⁴⁷ Zehebi, **Siyeri Alamu'n Nübela**, thk. Ebû Abdullah Abdüsselâm b. Muhammed b. Ömer Allûş, Beyrut, Cilt 17, 2001, s. 419.

⁴⁴⁸ İbrahim Hatiboğlu, “ **Lâlekâî**” maddesi, DİA, Cilt 27, 2003, s.85-86.

⁴⁴⁹ Ebu Muaz Mahmud, **Kerametullahi Evliya**, Riyad, 1992, s.47.

Hamid el-İsferâyînî'den fıkıh öğrenmiştir. Lâlekâî'nin ilmi yeteneği için 'hızlı anlayan' ve 'hızlı ezber yapan' şeklinde ifadeler kullanılmıştır.⁴⁵⁰

Hatib el-Bağdâdî der ki; el-Akberî'nin dedesinin oğlu Ali b. el-Hüseyn ona anlattı ve dedi ki; Hibetullah et-Taberî'yi rüyamda gördüm ve 'Allah sana neyle muamele etti' dedim. O da 'beni bağışladı' dedi. 'Ne sebebiyle' diye sordum. O da -kısık bir sesle- 'Sünnet ile' dedi.⁴⁵¹ Lâlekâî'nin Sünneti ihya ettiği için Allah'ın rahmetine mazhar kaldığı ile ilgili övgü dolu bu rivayet şahsına ve çalışmasına verilen değeri yansıtmaktadır.

Lâlekâî, fıkıhta ve hadis ilminde Bağdat halkına faydası dokunan ve fıkıhta müfti bir konuma yükselen hicri 5.asrın önemli görülen hadis ve fıkıh âlimidir.⁴⁵² Ancak kaynaklar Lâlekâî'nin itikadi alandaki ilmi kişiliği hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Eş'ariliğin Müttekaddim döneminde ortaya konulan metodu benimsediğini belirtmekte yarar vardır. Çünkü Müttehahirin dönemde kelam ilmindeki metotta değişiklik söz konusu olmuş ve akla öncelik verilerek akli izahlara felsefi izahlar da eklenmiştir.⁴⁵³

Lâlekâî'nin kelamcı kimliği hakkında bilgi vereceğimiz bölümde itikad ile ilgili yazmış olduğu eserinin istifade edilen temel kaynak olduğunu hatırlatmak yerine olacaktır. Ahmed b.Hanbel'in takipçisi olarak Ehl-i Hadise nisbet edilen el-Eş'ari ile Lâlekâî'nin, nasları ön plana çıkaran yaklaşımları arasında paralellik söz konusudur. Ancak nasları tevil etmek için aklın hakemliğine müracaat etmeyen el-Eş'ari'nin, nasların zahirini desteklemek için akli kullandığı görülmektedir.⁴⁵⁴ Bu anlamda Lâlekâî'nin de aynı metoda sadık kaldığı görülmüştür.

Lâlekâî yaşadığı dönemde dinin üzerine bina edildiği asılların kaybolduğu ve unutulduğu inancını taşımıştır. Bu nedenle amacının asılları tekrar ortaya koymak olduğunu belirtmiştir.⁴⁵⁵ Bu asılları ortaya koyarken öncelikle Kur'ân ayetleri, hadisler, sahabe, tabiin ve etbau tabiinin görüşlerine yer vermiştir. Araştırmamızın ana kaynağı olan eserinde metodunu açıklayan Lâlekâî, hiç kimseye taassup beslemediğini

⁴⁵⁰ Zehebi, **Tezkiratu'l Huffaz**, Dairatu'l Maarif el-Osmaniyye: Hindistan, Cilt 3, 1957, s.1083.

⁴⁵¹ Zehebi, **a.g.e.** , s.1084.

⁴⁵² Zehebi, **Siyerî Alamun Nübela**, thk. Ebû Abdullah Abdüsselâm b. Muhammed b. Ömer Allûş, Beyrut, Cilt 17, 2001, s.419.

⁴⁵³ Muhit Mert, **Kelam Tarihinin Problemleri**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008, s.99.

⁴⁵⁴ Mehmet Saffet Sarıkaya, **İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler**, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011, s.86.

⁴⁵⁵ Muhit Mert, **a.g.e.** , s.110.

belirtmiştir.⁴⁵⁶ Gayesinin bir cahilin basiretinin açılması, delalette olanın kurtuluşu, şaşkın olanın yola dönmesi olduğunu dile getirmiştir.⁴⁵⁷

Lâlekâî'den sonra yaşayan âlimler kendisine birçok atıf yapmış ve eserlerinden alıntıda bulunmuşlardır. Yapılan bu atıflar bir âlimin önemini ortaya koyması açısından önemlidir. Eserlerine çokça atıf yapılan bir Ehl-i Hadis âliminin kaynaklarda hadisçi, kelimacı olarak tanınmasına neden olan yönlerine bakmamız görüşlerini anlayabilmemizi kolaylaştıracaktır. Tasavvufî yönü hakkında bilgi verilmeyen Lâlekâî'nin velilerin kerametleri adlı eserinden birkaç hususu belirtmeyi uygun gördük.

2.6.1. Hadisçi Kimliği

Bir hadis hafızı olarak tanınan Lâlekâî'nin rical tenkidine tabi tutulup tutulmadığıyla ilgili yeterli bilgi yoktur. Mezhep çekişmelerinin rical tenkidini etkilediğini⁴⁵⁸ göz önünde bulundurduğumuzda Lâlekâî'nin hadisçi kimliğiyle ilgili ortaya konulan düşüncelerin objektif kaygılar taşımadığı düşüncesindeyiz. Ancak yaptığımız araştırmalarda Lâlekâî'nin sika bir ravi olarak bilindiğini söylemek mümkündür.⁴⁵⁹

Siyasi ve itikadi fırkaların hadis uydurmayı birbirlerine karşı adeta bir silah olarak kullandıkları ve Müslümanların itikadi ve ameli hayatının bir kaosa sürüklendiği bir dönemde hadislerin tenkide tabii tutulması bir gereklilik olmuştur.⁴⁶⁰ Belirtmek gerekir ki, Lâlekâî'yi muhaddisler iyi bir münekkit olarak değerlendirmişlerdir. Ancak Lâlekâî'nin raviler hakkında vermiş olduğu bilgilerde hata yaptığını söyleyenler de olmuştur.⁴⁶¹ Lâlekâî'nin tedlis⁴⁶² yapmış olduğunu ifade edenlerin Lâlekâî'nin eserlerini iyi bir şekilde analiz edip etmediklerini bilmiyoruz.⁴⁶³ Ancak bir müdellisin tedlisi onu güvenilir biri yapmaktan çıkarmaz. Hiç görüşmediği veya kendisinden hadis duymadığı hocasından bu lafızlarla nakilde bulunan ravi, rivayetlerinin reddine yol açmaması için daha çok “an fûlanin” (falandan) ve “kale fûlanün” (falan dedi) gibi lafızlar

⁴⁵⁶ Lâlekâî, *Şerhu'l-Ûsul*, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.22.

⁴⁵⁷ Lâlekâî, *a.g.e.*, s.21.

⁴⁵⁸ Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011, s.71.

⁴⁵⁹ Zehebi, *Tezkiretu'l Huffaz*, Dairetü'l Maarif el-Osmaniyye, Hindistan, Cilt 3, 1957, s.1085.

⁴⁶⁰ Talat Sakallı, *Hadis Tenkidi*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2014, s.274.

⁴⁶¹ İbrahim Hatiboğlu, “Lâlekâî” maddesi, *DİA*, Cilt 27, 2003, s.85-86.

⁴⁶² Tedlis: Sözlükte “bir şeyin kusurunu gizlemek” anlamındaki tedlis terim olarak “râvinin, görüşmediği ya da görüştüğü halde kendisinden hadis işitmediği hocasından işittiği zannını uyandıracak biçimde rivayette bulunması” demektir. Bünyamin Erul, *DİA* Tedlis maddesi, Cilt 40, 2011, s.262-264.

⁴⁶³ İbrahim Hatiboğlu, “Lâlekâî” maddesi, *DİA*, Cilt 27, 2003, s.85-86.

kullanmıştır.⁴⁶⁴ Lâlekâî'nin ehl-i sünnetin itikadını ortaya koyduğu eserinde bu lafızları kullanmadığı tespit edilmiştir. İncelediğimiz usule dair eserinde “Haddesana” ve “ahberana” lafızlarını çokça kullandığı tespit edilmiştir. En çok kullandığı hadis sigası ise “ahberana” dır.

Hadislerin eda sigası rivayetlerin güvenilirliği açısından oldukça önemlidir. “Haddesana” sigası ravinin hocasından bizzat hadisi işittiğini gösterir. “Ahberana” sigası ise hocasına bizzat ravinin okumasıyla eda ettiğini ortaya koyar. “An” işitme veya işitmeme ihtimali olan bir eda sigasıdır.⁴⁶⁵ Lâlekâî her üç sigayı eserinde kullanmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki herhangi muhaddis eserine aldığı bir rivayeti başka bir yazılı kaynaktan aldığı halde *haddesana* veya *ahberana* tabirlerini de kullandığı olmuştur. Bu da hadisi hocasından almış olduğu ya da hocasına bizzat okuduğu izlenimi uyandırmıştır.⁴⁶⁶ İsnada daha çok önem veren Lâlekâî, rivayetlerini muttasıl bir senedle aktarmıştır. Bu konuda hassas davranmıştır.⁴⁶⁷ Lâlekâî, merfu, mevkuf ve maktu haberlere çokça yer vermiştir. Hocasından bizzat işitip eserine aldığı hadislerin tahricine yer vermemiştir. Lâlekâî eserinde zikrettiği hadislerin isnad zincirinde altı ya da yedi ravinin isimlerini zikretmiştir. Tek bir ravinin olduğu hadisler de eserinde yer almaktadır. Eserine aldığı hadislerin derecesi hakkında bir bilgilendirme yapmamıştır. Lâlekâî, *Şerhu'l- Usulu Sünne* kitabını geniş bir literatürden meydana getirmiştir. Bu nedenle ravilerin geniş bir dağılımı söz konusudur. Yaptığımız tahric çalışmalarında Lâlekâî'nin muhtelif isnatlarla aktardığı çoğu rivayetlerin kaynağı bulunamamıştır. Dolayısıyla eserini baştan sona yazılı kaynaklardan almadığı görülmektedir. Kelami bir konuyu bitirmeden önce bab başlığının sonuna aldığı muhalif fırkayı zemmeden hadislerin ise tahricine yer vermemiştir. Yapmış olduğumuz araştırmalar sonucu eserindeki rivayetlerin birçoğu hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Araştırmamızın merkezi eseri olan *Şerhu'l- usul*'ünde Rafiziler hakkında Lâlekâî'nin naklettiği merfu bir hadisin metnini ve isnadındaki raviler hususunda kaynaklarda belirtilen kanaatleri zikretmeyi uygun gördük.

“Peygamberin hanımı Ümmü Seleme'den (r.anh) rivayet edildiğine göre Ümmü Seleme şöyle söylemiştir: Rasulullah (s.a.v) benim yanımdaydı. Sabah Fatıma Ali ile

⁴⁶⁴ Bünyamin Erul, “**Tedlis**” maddesi, DİA, Cilt 40, 2011, s.262-264.

⁴⁶⁵ İbn Hacer el-Askalani, **Hadis Ehlinin İstılahları Hakkında Nuhbetu'l Fiker Şerhi**, Abdullah Samed Afaracı (çev.), Ankara: İ'tisam Yayınları, 2019, s.107-108.

⁴⁶⁶ M.Fuad Sezgin, **Buhari'nin Kaynakları**, Ankara: Otto Yayınları, 2019, s.87.

⁴⁶⁷ Ebu Muaz Mahmud, **Kerametullahi Evliya**, Riyad,1992, s.54.

beraber Rasulullah'ın (s.a.v) yanına geldiler. Rasulullah (s.a.v) başını kaldırarak şöyle söyledi: "Müjdelersun sana ey Ali! Sen ve grubun cennettesiniz. Ancak İslamı reddedip sonra bunu üç defa tekrarlayanlar, Kur'ân okuyup da okudukları Kur'ân boğazlarını geçemeyecektir. Onların Rafıziler diye bir lakapları vardır. Eğer sen onlara yetişirsen, onlara karşı cihad et, çünkü onlar Allah'a şirk koşuyorlar." Ali, ey Allah'ın Rasulü onların alameti nedir diye sordu. Rasulullah(s.a.v) cevaben, "Onlar ne cumaya ne de cemaatle namaza iştirak ederler ve selefe dil uzatırlar." Bu hadisin ravileri olan Muhammed b. Abdulvahap'ın Bağdatlı olduğu ve İbn Habbân'a göre hata ettiği söylenmiştir.⁴⁶⁸ Sevvâr b. Musab el Hemdani el Kufî ise zayıf raviler arasında gösterilmiştir. Ebu Davud sika bir ravi olmadığını göstermiş, İbn Main zayıf olduğuna hükmetmiştir. Buhari ise onu münkerül hadis olarak nitelendirmiştir.⁴⁶⁹ Bu hadisin ravileri arasında olan Davud b. Avf hakkında ise onun Şiânın önde gelen âlimleri arasında gösterilmiştir. Sikadır ancak hata yaptığı belirtilmiştir.⁴⁷⁰

Lâlekâî, *Kerametullai Evliya* adlı eserinde zayıf hadisleri çokça nakletmiştir.⁴⁷¹ Konu bütünlüğü olması için eserlerine zayıf hadisleri alma, geçmiş âlimlerin uyguladığı bir yöntem olarak değerlendirilmiştir.⁴⁷² Lâlekâî eserlerinde yer verdiği hadislerin zayıf, sahih veya hasen mi olduğu şeklinde derecelendirme konusunda yeterli bilgi vermemiştir.⁴⁷³ Ebu Muaz Mahmud'a göre halk arasında cahil insanların ortaya attığı sözler hadis olarak algılanmıştır. Bazı kavimlerin haberleri halk arasında hadis olarak aktarılmıştır. Dolayısıyla çoğu rivayetlerin aslı yoktur. Bu nedenle hadis ehlinin bu rivayetleri sahih olanlardan ayıklamaları gerekmektedir. Böylece Ebu Muaz Mahmud, Lâlekâî'nin mevzu hadisler konusunda dikkatli olduğunu, bunlara eserinde yer vermediğini iddia etmiştir.⁴⁷⁴ Belirtmek gerekir ki, Ehl-i Hadis'in bu hususta daha ihtiyatlı davranmaları ravilerin ve rivayetlerinin kusurlarını bildirmeleri bir mesuliyettir. Bu konularda bilgi sahibi olmayan halkın bu rivayetler karşısında itikadi boyutta yaşayacakları sorunların müsebbibi, bu nakilleri aktaranlar ve rivayet edilmelerine izin verenler olacaktır.

⁴⁶⁸ İbn Hacer, *Lisanu'l-Mizân*, thk. Abdülfettah Ebu Gudde, Beyrut: Darü'l-Beşair, Cilt 7, 2002, s.323.

⁴⁶⁹ Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, thk. Beşşar Avvad Maruf, Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslami, Cilt 4, 2003, s.636.

⁴⁷⁰ Zehebi, *Mizânu'l-İtidal*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvi, Beyrut: Darü'l-Marife, Cilt 2, 1963, s.18.

⁴⁷¹ Ebu Muaz Mahmud, *Kerametullahi Evliya*, Riyad,1992, s.51.

⁴⁷² Ebu Muaz Mahmut, *a.g.e.* , s.57.

⁴⁷³ Ebu Muaz Mahmut, *a.g.e.* ,s.54.

⁴⁷⁴ Ebu Muaz Mahmut, *a.g.e.* ,s.56.

Lâlekâî'nin hadislerin isnadına yönelik yaklaşımını ortaya koyan Burkani'den bir rivayeti nakletmekte yarar görüyoruz. Lâlekâî Burkânî'den “münafığın alameti üçtür.” Hadisini İsmail tarikiyle kendisine tahricini yapmasını istemiştir. Burkânî der ki: “her iki sahihine baktığımda bu hadisin yerinin boş bırakıldığını gördüm.” Lâlekâî bu hadisin İsmail, Cafer, Ebu Süheyl ve Ebu Hureyre kanalıyla geldiğini söyleyerek düzeltmede bulunmuştur.⁴⁷⁵

Lâlekâî, Cafer b. Abdullah b. Fenâkî, Ebu'l-Kasım İsa b. Ali el-Vezir, Ebu Tahir el-Muhlis, Ebu'l-Hasan b. el-Cündî, Ali b. Muhammed el-Kassâr, Âlâ b. Muhammed ve tabakalarından (hadis) dinlemiştir. Ebu Bekir el-Hatib, Ebu Bekir Ahmed b. Ali et-TuRe'ysîsî başka birçok kişi ondan hadis rivayet etmiştir. Lâlekâî için kantar kantar mürekkeple hadis yazdığı ve sonunda zayıf düştüğü de ifade edilmiştir.⁴⁷⁶ Lâlekâî'nin Bağdat'a gelmeden önce meşguliyeti hadisler üzerine olmuştur.⁴⁷⁷ Hadis alanında yazmış *Rical-üs-Sahihayn* adlı eseri Lâlekâî'nin rical ilmiyle de yakından ilgilendiğini göstermektedir. Buhari ve Müslim'in *Sahih* adlı eserindeki ravileri konu edinen bu eseri, hadis alanında çalışacak olanlara ışık tutacak bir mahiyettedir.

Lâlekâî, gelecek neslin Selef ile sağlam bir bağının kurulmasını sağlayan hadislerin korunması ve aktarılmasına büyük önem vermiştir. Burada Lâlekâî'nin hadisleri muhteva tenkidine tabii tutup tutmadığını itikadi görüşlerinin açıklanacağı üçüncü bölümde daha net bir şekilde göreceğimizi belirtmek uygundur.

2.6.2. Kelamcı Kimliği

İtikadi görüşleri üzerinden Ehl-i Hadis'in kelam anlayışını ortaya koymayı hedeflediğimiz araştırmamızın önemli ismi olan Lâlekâî'yi bütün yönleriyle tanımak kolay değildir. Belirtmek gerekir ki, yapmış olduğumuz araştırmalar sonucunda Lâlekâî'nin kelamcı kişiliğiyle ilgili tabakat ve teracim türü eserlerde yeterli bilgi bulunamamıştır. Ancak Ehl-i Sünnet itikadını şerh etmiş olduğu 6 ciltlik eserinde yer alan itikadi düşünceleri üzerinden kelami kimliği hakkında yeterli olmasa da bir takım bilgilere ulaşmak mümkündür.

⁴⁷⁵ Ebu Bekir Ahmed el-Hatib el- Bağdadi, *Tarihu'l Bağdat ev Medinetu's Selam*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Daru'l Kitabul İlmiyye: Beyrut, Cilt 14, 2011, s.71-72.

⁴⁷⁶ Zehebi, *Tezkiretu'l-Huffaz*, Dairetü'l Maarif el-Osmaniyye, Haydarabad Hindistan, Cilt 3, 1957, s.1083.

⁴⁷⁷ İbrahimHatiboğlu, “Lâlekâî” Maddesi, DİA, Cilt, 27, 2003, s.85-86.

Kelam ilmi, İslam dininin inanç konularını dini esaslara ve vahye bağlı kalarak açıklayan bir ilimdir. Kelam ilminin gayesi, İslam dininin temel inanç esaslarını bidatçilerin ileri süreceği itiraz ve şüphelere karşı korumaktır. Kelamcı, bidatçilerin itirazlarını ve Müslümanların zihinlerindeki şüpheleri ortadan kaldırmak, kelam ilminin mesa'il ve makasidini açıklamak ve ispat etmek gayesiyle akla, hadis ve ayetlere dayalı deliller kullanmaktadır. Akıl ve nakil, kelam ilminin vesa'ilini oluşturmaktadır.⁴⁷⁸ Kelamcı kimliğine sahip olanlar kelam ilminin gayesi doğrultusunda salt akıl ile kavranan konuları akıl ile sadece vahiy ile bilinebilecek konuları ise nakil ile ortaya koymuşlardır. İtikadi hususların tespitini ne sadece akla ne de sadece nakle dayandırmak doğru değildir. Ancak Ehl-i Hadis itikadi hükümlerin tespitinde akla yer vermeyi uygun görmeyen bir yaklaşım sergilemiştir.⁴⁷⁹ Sadece nakle dayanarak İslam inanç esaslarını savunmak ve tespit etmek kişinin imanını taklitten kurtarıp tahkiki imana ulaştırma gayesine hizmet etme konusunda yetersiz kalacaktır. Nitekim kelamın konularından olan sem'iyat'ın ve nübüvvetin akıl ile temellendirilmesi gerekmektedir. Akıl, naklin bildirdiklerini açıklayan ve yorumlayandır.⁴⁸⁰ Lâlekâî, İslam inancının esaslarını temellendirirken sadece nakli delili kullandığını belirtmiştir. Ancak nakli delilin akılla bilinebileceği gerçeğini gözden kaçırarak Lâlekâî'nin kelam ilmindeki istidlal çeşitlerinden semantik yöntemi kullandığını rahatlıkla söylememiz mümkündür. Semantik yöntem, ayet ve hadislerin anlaşılmasında zahiri manayı kullanmaktır. Denilebilir ki semantik yöntem de bir çeşit akıl yürütmedir.⁴⁸¹ Aklı dışlayan bir tutum ortaya koyan Lâlekâî'nin felsefi içerikli izah şekillerine de karşı olduğunu söylemek mümkündür.

Lâlekâî, eserinde bir kimsenin yerine getirmekle mükellef olduğu görevlerinin neler olduğuna dair açıklamalar yapmıştır. Ona göre bu görevler arasında öncelikle aslu'l - usulü (uluhiyyet) bilmek ve yakın ve delilleriyle ulûhiyeti tasdik etmek vardır. Bir kimsenin yakine ve delillere ulaşmasının yollarını ise sırayla; Allah'ın kitabı, Rasulullah'ın ve sahabelerin sözleri daha sonra selefi salihinin üzerinde icma ettiği hususlar olarak sıralamıştır. Ona göre bu delillere sarılmak dinde musibetlere uğramaktan

⁴⁷⁸ Saim Kılavuz, **Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş**, İstanbul: Ensar Yayınları, 2015, s.373-374.

⁴⁷⁹ Recep Ardoğan, **Delillerden Temellere Sistematik Kelam ve Güncel İnanç Sorunları**, İstanbul: Sosyal Kelam Yayınları, 2016, s.23.

⁴⁸⁰ Recep Ardoğan, **a.g.e.**, s.24.

⁴⁸¹ Saim Kılavuz, **Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş**, İstanbul: Ensar Yayınları, 2015, s.470.

emin olmak için gereklidir.⁴⁸² Bilgiye ulaşmanın yollarını; Kur'ân, hadis, sahabe sözleri ve selefın icması olarak kabul eden Lâlekâî, dinde öteki bilgi edinme yollarının tümüne karşı çıkmıştır.

Kelam ilmi, İslam dininin itikadi esaslarını felsefi-mantıki bir yöntemle izah eden bir ilimdir. Ehl-i Hadis'in, sadece nakle dayanarak itikadi esasları belirlediği yöntemini, kelam olarak değerlendirmek mümkün müdür? Kelamcıların tevil ve re'y ağırlıklı düşünce ve görüşlerini eleştiren Ehl-i Hadis'in kelamcılarla mücadelelerini de göz önünde bulundurarak kelamcı yönlerini izah etmek gerekmektedir. Bu anlamda Lâlekâî'yi kelamcı olarak değerlendirmek mümkün müdür? Lâlekâî, selefın itikadi esaslarını ortaya koyduğu eserinde muhalif gördüğü diğer fırkaları, onları zemmeden rivayetlere yer vererek eleştirmeyi uygun görmüştür. Eleştirmek akli bir süreçtir. Bir görüşün doğruluğunu ve yanlışlığını ortaya koymayı hedeflemektir. Eleştirilen hususun mantiki izahı yapılarak yanlışlanması gerekir. Lâlekâî muhalif düşünceyi zemmederek ancak onların görüşlerinin neden yanlış olduğunu ortaya koymadan bir eleştiri metodu benimsemiştir.

Allah'ın kitabına ve sünnete yorumlar getirenlerin 'heva ehli' olduğunu belirten Lâlekâî bunların dalalette olduğunu, kitabı ve sünneti tevilleriyle kendi mezheplerine uydurduklarını dile getirmiştir. Tartışma yoluyla kitap ve sünnetin esaslarını basiretsizce değerlendirenlerden yakınmıştır.⁴⁸³ Lâlekâî, her hevanın dalalet olduğu düşüncesindedir. Allah, Kur'ân'da her nerede hevedan bahsetmişse bunun kınandığını nakletmiştir. Ona göre kelam ehli hevalarına uyan kimselerdir. Dolayısıyla ehl-i kelamın görüşleri ilim, hikmet, delil ve hüccet olmaktan uzaktır. Ona göre bidat ehli (kelamcıları kastetmiştir) ise ayetlerin ne tilavetini ne de dirayetini din edinmeyen kimselerdir. Bidat ehli kendi uydurdukları görüşleri din edinmişlerdir. Lâlekâî'ye göre onların münker görüşlerinin tüm gerçekliğiyle ortaya konulması durumunda ne şariat ne de selefın görüşlerine uygun olmadığı görülecektir.⁴⁸⁴ Lâlekâî'nin bu görüşlerini ifade ettikten hemen sonra Mu'tezili olan Nazzam, Allaf ve Cübbai gibi bazı isimlere yer vermesinin, Mu'tezile ekolünü heva ve bidat ehli olarak kabul ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Lâlekâî'nin bidat ehlinin görüşlerinin sadece zalim bir iktidar aracılığıyla baskın geldiğini söylemesi,⁴⁸⁵

⁴⁸² Lâlekâî, *Şerhu'l-Ûsul*, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.12.

⁴⁸³ Lâlekâî, *a.g.e.*, s.13.

⁴⁸⁴ Lâlekâî, *a.g.e.*, s.74.

⁴⁸⁵ Lâlekâî, *a.g.e.*, s.14.

yönetimin Mu'tezile düşüncesini Mihne sürecinde halka kılıç ile dayattığını hatırlatmaktadır.

Lâlekâî, Hişam tarikiyle, heva ehli ile birlikte oturmanın, onlarla tartışmanın ve onları dinlemenin yasaklandığını ifade eden bir nakilde bulunmuştur. Bu nakilden sonra aşığıya alacağımız başka bir rivayette ise Lâlekâî'nin, Mutezile mensuplarını ehl-i heva ve ehl-i bidat olarak kabul ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Ma'mer diyor ki; "Tavus'un oğlu oturuyordu. Mutezili bir adam geldi. Konuşmaya başladı. Bunun üzerine Tavus'un oğlu parmaklarıyla kulaklarını tıkadı. Oğluna dedi ki; Evladım! Sen de kulaklarını kapat ki, bunun konuşmalarından bir şey duymayasın. Ma'mer diyor ki; böyle yapmakla şunu demek istiyor, kalp zayıftır etkilenebilir."⁴⁸⁶ Bu nakille Lâlekâî Mu'tezile mensupları hakkındaki kanaatlerini ortaya koymaktadır. Bidat ehlini dinleyenden Allah'ın korumasını kaldırdığını⁴⁸⁷ bidat ehlinin yanına gidenin hürmetinin olmadığını, bidat ehlinin hiçbir amelinin Allah katına çıkmayacağını, hiçbir ibadetinin kabul edilmeyeceğini ve tövbeden nasibinin olmayacağını⁴⁸⁸ naklederek Mutezile mezhebi hakkındaki düşüncelerini ortaya koymuştur.

Lâlekâî, bidat ehlini dinden çıkmış ve zalim olarak gösterme gayreti içerisinde. Dinde cedelci yaklaşıma ve kelam ilmiyle uğraşanlara karşı olumsuz tavrını nakillerle ortaya koymaya çalışmıştır. Dini, kelamda arayanın zındık olduğunu belirten bir nakilde bulunduktan sonra hadislerle meşguliyeti övmüştür.⁴⁸⁹ Lâlekâî, Ebu Zur'a'nın meclisinde okunan bir beyiti aktarmıştır. Bu beyit Ehl-i Hadisi övmüş Ehl-i Re'y'in hidayetten şaştığını dile getirmiştir.⁴⁹⁰ Böylece Lâlekâî ehl-i kelama olan tavrını ortaya koymuştur. Kelam ilmine karşı bunca olumsuz tutumu ve yaklaşımı Ehl-i Hadis temsilcilerinde gözlemlememiz mümkündür.⁴⁹¹ Felsefi ve kelami metodlarla yapılan tartışmalara karşı çıkan Ehl-i Hadis'in kendi düşüncelerini desteklemek, diğer mezheplerin görüşlerini eleştirmek amacıyla yazmış oldukları eserlerde kelam metodlarını kullandıkları görülmektedir.

⁴⁸⁶ Lâlekâî, *Şerhu'l-Ûsul*, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.77.

⁴⁸⁷ Lâlekâî, *a.g.e.*, s.78.

⁴⁸⁸ Lâlekâî, *a.g.e.*, s.80.

⁴⁸⁹ Lâlekâî, *a.g.e.*, s.85.

⁴⁹⁰ Lâlekâî, *a.g.e.*, s.86.

⁴⁹¹ Ebu Muhammed el-Berbehari, *Şerhu's-Sünne*, Mustafa Özenli (çev.), İstanbul: Neda Yayınları, 2019, s.311.

Lâlekâî, bidat ehlinin alametinin Ehl-i Hadis'e saldırmak olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Ehl-i Hadis'e muhalefet, ehl-i bidatın vasfıdır. Mürcie ve Kaderiye'yi sapık fırkalar olarak ilan etmiş, Cehmiyye'nin kâfir olduğunu, Rafizilerin İslam'ı reddettiklerini ve Haricilerin dinden çıktıklarını belirtmiştir.⁴⁹² Lâlekâî, farklı isnatlarla Kaderiyye'nin bu ümmetin Mecusileri olduğu ile ilgili Peygamber'den çokça nakillerde bulunmuştur.⁴⁹³ İbn Ömer'in şöyle dediğini nakleder: "Kaderiyye yetmiş peygamberin diliyle lanete uğramıştır, biri de bizim peygamberimizdir."⁴⁹⁴ "*Kaderiye'nin İtikadı*" başlığıyla Kaderiyye'nin kimler olduğu, Kaderiye hakkında selefin sözleri, onlar hakkında uygulanan cezalar ile ilgili fazlaca nakillerde bulunmuştur.⁴⁹⁵

Lâlekâî'ye göre peygamber ve sahabe zamanında kader konusunda ihtilaf eden kimse olmamıştır. İhtilafın olmadığı hususunda icmanın olduğunu belirtmiş ve bu konudaki icmaya muhalif olanın inatçı ve bağınaz olduğunu ve azab tehdidiyle karşı karşıya kaldığını iddia etmiştir.⁴⁹⁶ Lâlekâî, kader konusunu ilk tartışanların kimler olduğu hususunda nakillerde bulunur. Ebu'z-Zübeyr'den yapmış olduğu bir nakille kaderi ilk tartışanın Ma'bed el-Cüheni olduğunu ifade etmiştir. Emevi halifesi Ömer b. Abdulaziz'in Gaylan ed-Dimeşki ile kader konusunda konuştuğunu ve halifenin Gaylan'a Yasin suresini okutarak onu kader ile ilgili görüşlerinden vazgeçirdiğini aktarmıştır. Ancak Gaylan ed-Dimeşki, Hişam halife olunca kader konusunda tekrar konuşmaya başlamış ve halife Hişam, Gaylan hakkında ölüm kararı vererek onu cezalandırmıştır.⁴⁹⁷ Kader konusunda ilk konuşanın Ma'bed el-Cüheni olduğunu gösteren rivayetin asli senedi Yahya b. Ya'mer, İbn Ömer, Ömer b. El Hattab'tır.⁴⁹⁸ Ancak Lâlekâî'nin ravi zincirinde Ebu Zübeyr ve İbn Abbas vardır.⁴⁹⁹

Akide konusunda ortaya çıkan ilk ihtilaflar Allah'ın sıfatları ile ilişkili olmuştur.⁵⁰⁰ Ancak Lâlekâî, ilk ihtilafın kader meselesinde ortaya çıktığını ifade etmiştir. Kader konusunda ilk konuşanın Ebu'l Esved ed-Düeli olduğunu ifade eden bir nakilde

⁴⁹² Lâlekâî, *Şerhu'l-Üsul*, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.107.

⁴⁹³ Lâlekâî, *a.g.e.* , s.357.

⁴⁹⁴ Lâlekâî, *a.g.e.* , s.360.

⁴⁹⁵ Lâlekâî, *a.g.e.* , s.389.

⁴⁹⁶ Lâlekâî, *a.g.e.* , s.361.

⁴⁹⁷ Lâlekâî, *a.g.e.* , s.401.

⁴⁹⁸ Er-Rudani, *Cem'ul-Fevaid min Cami'il -usul ve Mecma'iz-Zevaid*, Naim Erdoğan (çev), İstanbul: İz Yayınları, Cilt 1, 2016, s.425.

⁴⁹⁹ Lâlekâî, *a.g.e.* , s.399.

⁵⁰⁰ Yusuf Ziya Yörükkan, *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006, s.156.

bulunmuştur. Ancak Ma'bed el-Cühenî'nin kader ile ilgili görüşlerini Sevsen adındaki bir Hristiyan'dan, Gaylan ed-Dimeşki'nin de fikirlerini Gaylan'dan almış olduğunu nakletmiştir.⁵⁰¹

Ona göre, Allah, kulların fiillerini yaratmamıştır, masiyetleri kullar üzerine takdir etmemiştir diyenler Kaderiyye ehlindendir. Kaderiye ehli bu görüşlerinden vazgeçmezse boyunlarının vurulması gerekir çünkü kendi fiilinin yaratıcısı olduklarını söyleyerek kâfir olmuşlardır.⁵⁰² Lâlekâî, bu nakillerle kendi dönemindeki hâkim Kaderiyye düşmanlığını ortaya koymaya çalışmıştır. Mihne'den ötürü Mu'tezile'ye karşı gelişen tepki Lâlekâî'nin yaşadığı dönemde adeta nefrete dönüşmüştür.⁵⁰³ Bu nefreti Lâlekâî'nin eserinde görmemiz mümkündür.

Dinde tartışmanın, cedelin kınandığına dair birçok nakilde bulunan Lâlekâî, Herem b. Hayyan'dan naklettiği bir rivayet ile kelama ve kelamcılara karşı tavrını ortaya koymuştur. Herem b. Hayyan diyor ki: "Kelam ehli olan şu iki konumdan birindedir; bu ilimde eksik kalırsa mağlub olur, ilerlerse günahkâr olur."⁵⁰⁴

Lâlekâî'nin, Ehl-i Sünnet'in itikadını ortaya koyduğu eserinde; Allah'ın sıfatları, Halku'l- Kur'ân, rü'yetullah, iman, kader gibi kelami konulara sadece nakillerden hareketle yer vermiştir. Kelamcılar, kelami problemlerin çözümünde aklın alanı (mecalu'l-akl) ve naklin alanı (mecalu'n-nakl) şeklinde bir ayırım yapmışlardır. Her iki bilgi kaynağının kendine özgü yetkinlik alanı olduğunu söylemişlerdir. Aklın alanına giren kelami konuların Halku'l -Kur'ân, rü'yetullah, kader, Allah'ın sıfatları olduğunu ifade etmişlerdir. Bu konularda Lâlekâî ise aklın etkinliğine izin vermemiş ve nakil ile bu konulardaki görüşlerini desteklemiştir. Nakil ile görüşlerini desteklemeye çalışırken naklin muhtevasını anlamaya çalışmamıştır. Ona göre bu konularda selef ittiba etmek yeterlidir. Selef bu konularda ne demişse uyulması gereken sahih itikad o olmalıdır.

Lâlekâî, Ömer b. Haris tarikiyle yapmış olduğu bir rivayette; Ehl-i Re'y hadis ezberlemekten aciz kaldığı için Re'ye başvurmuş böylece hem sapıtmış hem de başkalarını da saptırmışlardır.⁵⁰⁵ Lâlekâî'nin, Ehl-i Re'ye karşı bilinen düşmanlığa

⁵⁰¹ Lâlekâî, **Şerhu'l-Ûsul**, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.419.

⁵⁰² Lâlekâî, **a.g.e.** , s.404.

⁵⁰³ Ali Kaya, **İlk Dönem Hadis Tartışmaları**, İstanbul: İFAV Yayınları, 2018, s.160.

⁵⁰⁴ Lâlekâî, **a.g.e.** , s.73.

⁵⁰⁵ Lâlekâî, **a.g.e.** , s. 80.

rağmen kaderin isbatı meselesinde Ehl-i Re'y mensubu olarak gösterilen Ebû Hanife'nin görüşlerine yer verdiğini ifade etmek gerekir.⁵⁰⁶ Böylelikle Ehl-i Hadis'in, Ehl-i Re'y mensuplarının görüşlerine itibar etmediği şeklindeki mevcut düşünceyi de yıkmaya çalıştığını söylemek mümkündür.

Lâlekâî, nazari tartışmalara girmeden Ehl-i Hadis metoduna ittiba ederek kelami görüşlerini ortaya koymuştur. Ancak, kelami sahada Ebu'l- Huzeyl ile tartışılmaya başlanan cevher, araz ve arazın hudusundan hareketle Allah'ın varlığını isbat etmek gibi kelami hususlara yer vermemiştir.⁵⁰⁷ Salah-aslah, husn-kubuh, istitaat, teklif gibi kelim eserlerinde çokça yer alan meselelerle hiç ilgilenmemiştir. Lâlekâî'nin Peygamber ve selef zamanında tartışılıp konuşulmadığından ve bu meseleler üzerinde ortaya konulacak düşüncelerin bidat olarak görülmesinden ötürü kelim kitaplarındaki bu türden meselelerle ilgilenmediğini düşünüyoruz.

2.6.3. Tasavvufi Yönü

Tasavvuf, toplumun fikri ve ruhani hayatındaki gelişmelerin bir sonucudur.⁵⁰⁸ Toplumun fikri ve ruhani hayatındaki gelişmeler ise toplumdaki siyasi, sosyal ve kültürel değişmelerin dini hayat üzerindeki etkileriyle ortaya çıkar. Tasavvuf, maddi refahın, dünyevi isteklerin arttığı bir dönemde Allah'tan uzaklaştıracak olan her türlü gaflet halinden uzak durma ve Allah ile birlikte olma gayreti olarak değerlendirilmiştir. Bir nefis terbiyesi olarak tasavvuf, ilahi ahlak ile ahlaklanma çabasıdır.⁵⁰⁹ Yörükan'a göre, felsefe ile karışan kelim insanları tatmin etmeyince tasavvufa eğilim artmıştır. Ancak ahlaki anlamda insanı mükemmel bir seviyeye yükseltmeyi hedefleyen tasavvufun menşe olarak İslami olmayan bir düşünce biçimi olduğu bilinmektedir. Mükâşefe yoluyla bilgiye ulaşan tasavvufun elde ettiği bu bilgiyi Ehl-i Hadis'in ilim olarak kabul etmesi mümkün değildir.⁵¹⁰ Çünkü bilgiye ulaşma noktasında nassa dayalı bir metodu benimseyen Lâlekâî'nin tasavvufun mükâşefe yolu ile bilgiye ulaşma metodunu kabul etmesi düşünülemez.

⁵⁰⁶ Lâlekâî, , *Şerhu'l-Ûsul*, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.395.

⁵⁰⁷ Yusuf Ziya Yörükan, *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006, s.149.

⁵⁰⁸ Fazlur Rahman, *İslam*, Mehmet Dağ, Mehmet Aydın (çev.), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016, s.211.

⁵⁰⁹ Reşat Öngören, "Tasavvuf" maddesi, *DİA* Cilt 40, 2011, s.119-126.

⁵¹⁰ Yusuf Ziya Yörükan, *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006, s.93.

Ehl-i Hadis'in, ahlaki ilkelere son derece bağlı kalması ve ciddiyet unsurlarını barındıran tavırları sebebiyle sufi olarak değerlendirilmeleri söz konusu olmuştur. Dindarlıkları, zahidlerin dindarlığına benzetilen Ehl-i Hadis'in tasavvufi anlayışlarında mistik unsurlar da görülmüştür.⁵¹¹ Melchert bu anlamda Ehl-i Hadis'in dindarlık anlayışından övgüyle bahsederek ideal İslam'a ruh kazandırdığını ifade etmiştir. Birçok Ehl-i Hadis uleması tasavvufa karşı söylemlerde bulunmuş olsa da çoğu sufi olarak değerlendirilmiştir.⁵¹² Sufi olarak görülmelerini zahid yaşamlarına ve ahlaki ilkelere bağlılıklarına dayandırmak mümkündür. Lâlekâî'nin yaşamı hakkında olumsuz bir kanaatin oluştuğuna dair herhangi bir bilginin olmaması kendisini zahid yaşantısından ötürü sufi olarak görmemize imkân tanımaktadır. Ancak Peygamber dönemindeki zühd anlayışı ile tasavvuftaki dünyayı kötüleyen zühd anlayışı aynı görülmemelidir. Ayrıca Peygamber (s.a.v) ve sahabe zamanında geçerli herhangi bir tasavvuf terminolojisinden bahsetmek mümkün değildir. Tasavvuftaki vahdet-i vücud, vahdet-i şühud, fakr, sekr, keşf, şeyh, mürid, gavs, kutub, gibi kavramların Peygamber dönemiyle herhangi bir ilgisi yoktur. Tasavvufun ileri sürdüğü kişinin önündeki perdenin kalkarak hakikate riyazat ile yükselerek birtakım gaybi bilgilere ulaşması düşüncesi⁵¹³ kelam ilminin bilgiye ulaşma yollarıyla çelişmektedir. Aynı zaman da Lâlekâî'nin sadece nakille bilgiye ulaşma metoduna da aykırı olarak görülmelidir. Bu anlamda bir kimseyi hem kelamcı hem de tasavvufçu olarak nitelemek doğru olmayacaktır. Nitekim her iki ilmin kendine özgü ve birbirine muhalif düşünce biçimleri söz konusudur. Denilebilir ki, Lâlekâî'nin sufi yaşantısı onu mutasavvıf olarak göstermeye yetmemektedir.

Tasavvufta hâkim olan *kutup*, *gavs* ve *abdal*, gibi düşüncelerin varlığı tevhid inancını zedeleyen anlayışlar olarak kabul edilmelidir.⁵¹⁴ Allah ile insanlar arasında bir aracı öngören bu anlayışlar İslam dinini tevhid düşüncesine aykırıdır. Nitekim tevhidin topluma yansımalarına baktığımızda Müslüman aracısız olarak yalnız Allah'a yönelmek durumundadır.⁵¹⁵ Dolayısıyla şu hususun altını çizmek gerekmektedir. Lâlekâî'nin

⁵¹¹ Christopher Melchert, **Sünni Düşüncenin Teşekkülü**, Ali Hakan Çavuşoğlu (çev.), İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, s.294-296.

⁵¹² Christopher Melchert, **a.g.e.**, s.263.

⁵¹³ İbrahim Sarıms, **Teorik ve Pratik Açından Tasavvuf ve İslam**, İstanbul: Ekin Yayınları, 2008, s.99.

⁵¹⁴ İbrahim Sarıms, **a.g.e.**, s.368-369.

⁵¹⁵ Recep Ardoğan, **Temellerden Topluma Kelam İlminde Sosyal Açılımlar**, İstanbul: Noyamedya Yayınları, 2016, s.111.

Kerametullahi Evliya adlı eserinde tasavvufa ait bu düşünce ve anlayışların izlerine rastlamadığımızı söylememiz mümkündür.

Evliyaların kerametleri, tasavvuf anlayışında merkezi bir konu olarak görülmüştür. Allah'ın velileri olarak gösterilen evliyaların kerametleri ile ilgili bir eser yazan Lâlekâî'nin bu konu ile ilgili düşünceleri bize tasavvufi kimliği hakkında bilgi verecektir. Nitekim kaynaklarda Lâlekâî'nin tasavvufi yönü hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak Lâlekâî'nin tasavvufi kimliği hakkındaki bilgiye *Kerametullahi Evliya* adlı eseri üzerinden ulaşmayı uygun bulduk.

Sufilere göre evliyanın kerameti, Allah'ın kendisine itaat eden, peygamber dışındaki kullarına bir ihsandır. Tasavvufçular her veliye özgü bir şeriatı kabul ederler.⁵¹⁶ Ancak Lâlekâî'de böyle bir düşünce söz konusu değildir. Ona göre keramet, Yüce Allah'ın salih kullarına bir ikramıdır. Bu ikramın amacı mü'minlerin imanının ve şüphecilerin ziyanının artmasıdır.⁵¹⁷ Keramet meselesi, Kelam ilminde mucize gibi itikadî bir konu olarak değerlendirilmiştir. Keramet, Mu'tezile tarafından nübüvvetin mucizesiyle boy ölçüşecek bir konum kazandıracağı endişesiyle reddedilmiştir.

Lâlekâî'nin *Kerametullahi Evliya* adlı eserini ihtisar eden Ebu Muaz Mahmud, Lâlekâî'nin bu eserini yazma maksadının ne olduğunu belirtmediğini ifade etmiştir. Ancak Lâlekâî'nin kitabındaki bab başlıklarının müellifin maksadını ortaya koyduğunu zikretmiştir. “Kerameti inkâr eden Mu'tezile ve onlarla birlikte yürüyenlere red” şeklindeki başlık müellifin maksadını ortaya koymaktadır.⁵¹⁸ Buradan hareketle şu sonuca ulaşmak doğru olacaktır. Lâlekâî, bu eserini Mu'tezile'nin kerameti inkâr etmesine yönelik keramet varlığını ispat etmek gayesiyle telif etmiştir. Eserine almış olduğu rivayetlerle keramet varlığını ispatlamaya çalıştığını söyleyebiliriz.

Mu'tezilenin kerameti red etmesinin nedeni, mucize olarak değerlendirilen keramet veliler için kabul edilmesi durumunda peygamberlerin nübüvvetinin iptal olacağı düşüncesidir. Onlara göre salih kullardan keramet beklentisi içerisinde olma dinde hurafelerin oluşmasına neden olmuştur.⁵¹⁹ Bir kişinin keramet gösterip göstermediğine bakılarak Allah'ın veli kulu olduğuna karar vermek doğru bir mantık

⁵¹⁶İbrahim Sarmış, **Teorik ve Pratik Açıdan Tasavvuf ve İslam**, İstanbul: Ekin Yayınları, 2008, s.105.

⁵¹⁷ Lâlekâî, **Şerhu'l-Üsul**, Beyrut, Cilt 2, 2007, s.372.

⁵¹⁸ Ebu Muaz Mahmud, **Kerametullahi Evliya**, Riyad,1992, s.52.

⁵¹⁹ Recep Ardoğan, **Delillerden Temellere Sistematik Kelam**, İstanbul: KLM Yayınları, 2016, s.273-274.

yürütme olarak görülmemelidir.⁵²⁰ Ancak Lâlekâîye göre keramet gösteren herkes Allah'ın veli kulları arasındadır. Allah'ın veli kullarının keramet ile ilgili durumlarını ortaya koyan *Kerametullahi Evliya* 'da Lâlekâî, senedsiz hadis ve eserlere yer vermiştir.⁵²¹ Lâlekâî aynı zamanda yanlış olan bazı kerametlerin âlimlerce benimsendiğini de ifade etmiştir. Ayrıca Ebu Muaz Mahmut, Lâlekâî'nin bunlara itibar etmediğini ifade etmiştir.⁵²²

Lâlekâî, kerametın varlığını ispat etmek için öncelikle Kur'ân'da varid olan kerametleri zikretmiş böylece kerameti reddedenlere deliller sunmayı hedeflemiştir. Daha sonra sahabeden, tabiin ve tebe-i tabiinden aktarılan kerametleri ortaya koymuştur.⁵²³ Bu eserinde de Ehl-i Hadis'in metoduna sadık kalan Lâlekâî'yi, velilerin kerametine inanan bir kimse olarak değerlendirebiliriz.

Lâlekâî, Al-i İmran suresinin 37. ayetini⁵²⁴ Neml suresinin 40. ayeti⁵²⁵ ve Hud suresinin 71-13. ayetlerini⁵²⁶ keramete delil olarak göstermiştir.⁵²⁷ Lâlekâî'nin amacı, velilerin kerametini inkâr eden Mu'tezile düşüncesinin yanlışlığını nakilden hareketle ortaya koymaktır.

Velilere keramet atfetmek tarikatların geliştiği 5. yüzyılda daha çok benimsenmiştir. Böylece tarikat liderine bağlılığın temelleri sağlamlaştırılarak bilinçli olarak seçilen hâkim bir nazariye olarak benimsenmiştir.⁵²⁸ Ancak tasavvufun kabul ettiği şekliyle evliyadan ilham yoluyla sadır olan bilginin Peygamber'e iletilen vahiy ile eşdeğer kabul edilmesi Lâlekâî'de söz konusu değildir. Nitekim Lâlekâî, kerameti, veliye

⁵²⁰ Recep Ardoğan, **Delillerden Temellere Sistematik Kelam**, İstanbul: KLM Yayınları, 2016, s.276.

⁵²¹ Ebu Muaz Mahmud, **Kerametullahi Evliya**, Riyad,1992, s.51.

⁵²² Ebu Muaz Mahmud, **a.g.e.** , s.55.

⁵²³ Ebu Muaz Mahmud, **a.g.e.** , s.54.

⁵²⁴ “Bunun üzerine rabbi ona hüsnükabul gösterdi ve onu güzel bir şekilde yetiştirdi. Zekeriyyâ'yı da onun bakımı ile görevlendirdi. Zekeriyyâ onun bulunduğu yere, mâbeddeki odaya her girdiğinde yanında (yeni) bir rızık bulur ve "Ey Meryem! Bu sana nereden?" diye sorar, o da "Allah tarafından" cevabını verirdi. Kuşkusuz Allah dilediğine sayısız rızık verir.”

⁵²⁵“(Bu konuya dair) kitaptan bir bilgisi olan ise, "Ben onu sen göz açıp kapayıncaya kadar getiririm" diye cevap verdi. Süleyman, tahtı yanı başına yerleşmiş olarak görünce şöyle dedi: "Bu, şükür mü yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınavan rabbimin bir lütfudur. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince, o bilsin ki rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, kerem sahibidir." DİB

⁵²⁶ “Ayakta bekleyen karısı rahatlayıp güldü, hemen ona İshak'ı, İshak'ın ardından da Ya'küb'u müjdeledik. Aman yâ rabbi! Ben bir yaşlı kadın, şu da ihtiyar kocam; bu halde ben çocuk mu doğuracağım? Doğrusu bu şaşılacak bir şey!" dedi. Elçiler de "Allah'ın işine mi şaşıyorsun? Allah'ın rahmet ve bereketi üzerinizdedir, ey hâne halkı! Şüphesiz ki O, övülmeye lâyıktır, şanı yücedir" dediler.” DİB

⁵²⁷ Ebu Muaz Mahmud, **a.g.e.** , s.70-71.

⁵²⁸ Fazlur Rahman, **İslam**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016, s.246.

Allah'ın bir ikramı olarak görmüştür. Ancak sahabenin kerametlerini anlattığı bölümde sahabeye atfettiği kerametlere baktığımızda sahabenin gaybi bilgiye sahip olduğunu göstermeye çalışmıştır.⁵²⁹ Oysa burada sormamız gereken soru şudur: Allah'ın bildirmesi dışında Resulün dahi ulaşamadığı, sahip olamadığı gaybi bilgiye sahabenin ulaşması nasıl mümkün olmaktadır? Sahabenin öngörüsüne dayalı olarak ortaya koyduğu bilginin ayan beyan gerçek çıkması durumunu keramet olarak kabul ettiğimiz takdirde keramete sahip Müslümanların sayısı artacaktır. Ancak İmam-ı Azamın keramet tanımını esas olarak benimsediğimiz zaman Lâlekâî'nin keramet anlayışı daha net anlaşılacaktır. İmam-ı Azama göre; keramet harikulade bir iştir; sahabeden zuhur eden keramet, Hz.Ömer'in mektubuyla Nil Nehrinin akması, Medine'deki minberinden Nihavend'teki askerini görmesi ve hatta minberden seslenerek Nihavend'teki kumandanına dağın arkasındaki gizlenen düşmandan haber vermesi ve kumandanın bu sözü duymasıdır.⁵³⁰ İmam Azam adeta kerameti mucize gibi olağüstü bir durum olarak göstermiştir. Lâlekâî'nin de İmam-ı Azamın bu keramet tanımına uygun birçok keramet aktardığını görmekteyiz.⁵³¹

Tekrar ifade etmemiz gerekir ki, Lâlekâî'yi hem kelamcı hem tasavvufçu olarak kabul etmek bu anlamda mümkün değildir. Tasavvufun, keşf ve ilhama yönelik olarak kabul ettiği bilgi edinme yolları ile kelamın akıl ve nakil merkezli metodu birbiriyle çelişmektedir. Lâlekâî'nin kelamcı kimliği hakkında tabakat kitaplarında yeterli bilgi olmadığı gibi tasavvufi yönü hakkında da yeterli bilginin bulunmadığını ifade etmek gerekir.

⁵²⁹ Lâlekâî, **Şerhu'l-Ûsul**, Beyrut, Cilt 2, 2007, s.394.

⁵³⁰ Aliyyü'l Kari, **İmam-ı Azam Fıkhi Ekber Şerhi**, Hüseyin S. Erdoğan (çev.), İstanbul: Hisar Yayınları, 2014, s.204.

⁵³¹ Lâlekâî, **a.g.e.** , s 402.

2.7. LÂLEKÂÎ'NİN KELAM ANLAYIŞI

Ehl-i Hadis'in kelim ehline karşı olumsuz bir tutuma sahip olduğu ve onları bidat ehli olarak gördüğü birinci bölümde kaydedilmişti. Bu hususta ehl-i kelamı eleştiren çokça eser telif edilmiştir. Lâlekâî'nin, Ehl-i Sünnet'in itikadını yazmış olduğu 6 ciltlik *Şerh'ul-ûsulu İtikadi Ehl-i Sünne ve'l-Cemaa* adlı eserinde kelim ehline yönelmiş olan söz konusu olumsuz tutumların izlerini görmemiz mümkündür.

Lâlekâî eserinde Ehl-i Hadis'in metoduna uygun bir yöntem takip ettiğini belirtmiştir.⁵³² Eserinin mukaddimesinde gaye ve metodunu ortaya koymuştur. Şeriatın üzerine bina edildiği ve selef âlimlerinin davet ettiği itikadi esasların unutulduğunu, amacının bu esasları ortaya koymak olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, ilim ehli, hadis ehlinin itikadını şerh etmeyi kendisinden talep etmişlerdir. Bu nedenle Lâlekâî sözkonusun talebe icabet ettiğini belirtmiş, eserinde meseleleri tafsilatıyla birlikte ele almış ve ayrıca bu meselelerin ne zaman ortaya çıktığını da kaydetmiştir. Allah'ın sevabına nail olmak için bu hususta bütün gayretini ortaya koyduğunu zikreden Lâlekâî'nin eseri yazma temennisi ise bir cahilin basiretinin açılması ve delalette olanın kurtulmasına vesile olmasıdır. Ayrıca müellif hiç kimseye taassub beslemediğini belirtmiştir. Eserinde itikadi konuları nakilden hareketle ortaya koymaya çalışmış ve Hz. Peygamber'in (s.a.v), sahabe, tabiin ve tebe-i tabiinin sözlerini isnadlarıyla birlikte zikretmiştir.⁵³³

Lâlekâî'nin 6 ciltlik eserini ihtisar eden Ebu Muaz Mahmud, usul'ud-dine dair yazılan eserlerin ilim talebinde bulunanlar için bir yarar sağlamadığını iddia etmiştir. Akaid ile ilgili başka eserlerde konuların derin bir şekilde tartışıldığını ancak bu eserlerin okuyucuya Rabbinin isim ve sıfatlarını tanıtmada konusunda bir yarar sağlamadığını ifade etmiştir.⁵³⁴ Ancak Ebu Muaz'a göre Lâlekâî'nin bu eseri sahih akide ile ilgili ilim tahsil eden öğrenciler için fayda sağlamaya yöneliktir. Ancak Ona göre Lâlekâî'nin bu eseri tekrarlara çok yer vermektedir. Lâlekâî, sahih hadisleri Sahih-i Bûhari'den ve Tirmizi'den nakletmiştir. Farklı isnatlarla aynı metinleri tekrarlamıştır. Bu eserde kitabın özüyle uyumlu olmayan bablar zikredilmiştir. Örneğin vahyin fazileti, vahyin başlangıcı, Hz.

⁵³² Ebu Muaz Mahmut, **Münteka**, Cidde: Mektebetü's-Saade, 1994, s.27.

⁵³³ Lâlekâî, **Şerhu'l-Ûsul**, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.22-23

⁵³⁴ Ebu Muaz Mahmut, **a.g.e.** , s.6.

Muhammed'in (s.a.v) peygamber olarak gönderilmesi gibi,⁵³⁵ Lâlekâî eserini konularına göre tasnif etmiş ancak tasnifinde bir düzensizliğin olduğu açıkça görülmektedir. Kelami bir meseleye ayırdığı herhangi bir bölümü tamamladıktan sonra başka bir konuya geçmeden önce bir önceki konuya tekrar dönüşler yapmıştır.

Lâlekâî, kelam ile ilgili yazılan eserlerin başlıca konuları arasında olan bilginin türleri, cevher, araz, salah-aslah, hüsün-kubuh, gibi konulara yer vermemiştir. Nitekim Ehl-i Hadis anlayışına göre bu konular Peygamber ve selef-i salihin döneminde tartışılmamaktadır. Dolayısıyla bu konuların tartışılmasının bidat olarak görüldüğünü hatırlatmak gerekir.

2.7.1. Ulûhiyyet

Kelam ilmin üç ana konularından ilkinin oluşturan ulûhiyyet meseleleri arasında Allah'ın isim ve sıfatları, Halku'l-Kur'ân, Rü'yetullah, kader, insanın fiilleri, vb. konular gelmektedir. Lâlekâî'nin ulûhiyyet konuları arasında yer alan Allah'ın isimleri ve sıfatları konusuyla ilişkili görüşlerine yer vermeden önce kısaca kelam ekollerinin konu ile ilgili görüşlerini ortaya koymayı uygun gördük. Böylece Lâlekâî'nin görüşlerinin daha iyi anlaşılacağı düşünülmüştür.

2.7.1.1. Allah'ın İsimleri ve Sıfatları

Allah'ın kitabında ve hadislerde Allah'ın kendisine izafe ettiği isim ve sıfatları vardır. Hz. Peygamber (s.a.v.) Kur'ân'da geçen Allah'ın isim ve sıfatlarını herhangi bir açıklama yapmadan sahabeye tebliğ etmiştir. Sahabe ise bu isim ve sıfatlara tebliğ edildiği şekliyle iman etmiş ve herhangi bir sorgulamaya tabi tutmamıştır.

Hadislerde Allah'ın 99 esmasından bahsedilmiştir. Allah'ın isimleri ise delalet ettikleri sıfatlarla mevsuf olmuştur. Örneğin Allah'ın 'Hayy' ismi 'hayat' sıfatına, 'Kadir' ismi 'kudret' sıfatına 'âlim' ismi ise 'ilim' sıfatına delalet etmektedir. Peygamber(s.a.v.) zamanında konuşulmayan ve tartışılmayan Allah'ın isim ve sıfatları meselesinin ekolleri çokça meşgul eden bir konu olduğunu belirtmek gerekir. Allah'ın sıfatları konusunu ilk olarak tartışan ekol Cehmiyye olarak gösterilmiştir. Ehl-i Hadis'in, Cehmiyye ve Mu'tezile ile Allah'ın sıfatları hususunda uzun soluklu bir mücadelesi olmuştur. Ehl-i Hadis bu mücadelede sıfatlara ilişkin varid olan tüm hadisleri bir araya getirme ve

⁵³⁵ Ebu Muaz Mahmut, Münteka, Cidde: Mektebetü's-Saade, 1994, s.7.

ayetlerle ispat etme yöntemini esas almıştır.⁵³⁶ Cehmiyye'ye göre her kim Kur'ân ve hadislerde varid olduğu zahiri şekliyle Allah'ın sıfatlarını kabul eder ve bu sıfatları Allah'tan nefyetmezse kâfir olur. Cehmiyye Allah'ın sıfatlarını olduğu gibi kabul eden Ehl-i Hadisi Müşebbihe olarak nitelendirmiştir.⁵³⁷ Mu'tezile ekolü ise Cehmiyye'nin bu anlayışını benimsemiştir. Bu bölümde Lâlekâî'nin Cehmiyye'nin bu anlayışına reddiyye mahiyetinde bir tutum sergilediğini ve nakillerden destek alarak açıklamalar yapmaya çalıştığını görmemiz mümkün olacaktır.

Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından ele alınan konulardan birisi de Allah'ın isimleri ve sıfatları meselesidir. Ehl-i Sünnet'e göre, Allah'ın kendisini vasıflandırdığı isim ve sıfatların dışında başka bir isim ve sıfatla isimlendirmek ve vasıflandırmak caiz değildir. Nitekim A'raf suresinin 180. ayeti⁵³⁸ buna işaret etmektedir. Allah'ın Hayy, Âlim, Kadir, Mürid gibi masdar manasında olmayan manevi sıfatlarının kabulü konusunda İslam âlimleri arasında bir ihtilaf yoktur. Ancak manevi sıfatların köklerini oluşturan hayat, ilm, kudret, irade gibi me'ani sıfatlarının kabulü konusunda bir ihtilaf söz konusudur. Mu'tezile, her biri birer müstakil mana ifade eden me'ani sıfatlarını kadimlerin çokluğuna yol açtığı için kabul etmemiştir. Ehl-i Sünnet âlimleri ise hayat olmaksızın diri olmanın, kudret olmaksızın kadir olmanın, ilim olmadan âlim olmanın mümkün olmadığını düşünmüştür. İlâhi zattan ayrı kabul edilmeyecek olan bu sıfatlar Allah'tan gayrı değildir. Bu sıfatların sonradan Allah'a ilintilenmesi durumunda Allah'ın kemal niteliğinden yoksunluğu söz konusu olur ki bu Allah için mümkün değildir.⁵³⁹

Mu'tezile, Allah'ın sıfatlarını tenzih amaçlı reddetmiştir. Mu'tezile düşüncesine göre, Allah'ın kadim sıfatlarının olduğunu kabul etmek kadim şeriklerin olduğunu kabul etmektir. Bu da tevhid inancına aykırıdır. Bu nedenle Mu'tezile Allah'ın zatından ayrı manalara gelen Allah'ın sıfatlarını kabul etmez. Allah ilim ve kudret ile değil zâtıyla âlim ve zâtıyla kadirdir. Mu'tezile, Allah'ın ilmini, kudretini, işitmesini ve görmesini ispat etmeden, isimlendirme açısından Allah'ın âlim, kadir, hay, semi ve basir olduğunu ifade etmiştir. Cehmiyye ekolü ise Allah'ın âlim, kadir, hay, semi ve basir olduğunu kabul

⁵³⁶ M.Hayri Kırbasoğlu, **Ehl-i Sünnetin Kurucu Ataları**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.109.

⁵³⁷ Talat Koçyiğit, **Hadisçiler İle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar**, Ankara: İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967, s.133.

⁵³⁸ “En güzel isimler Allah'ındır. O'na, o güzel isimleriyle dua edin ve O'nu isimleri hakkında yoldan çıkanları terk edin. Onlar yaptıklarının cezasına çarptırılacaklardır.”

⁵³⁹ Kâdî Abdülcebbar, **Şerhu'l-Uşûli'l-Hamse**, İlyas Çelebi (çev.), İstanbul: TYEKB Yayınları, 2013, s.244-270.

etmemiştir.⁵⁴⁰ Lâlekâî Allah'ın isim ve sıfatlarını nefyeden Mu'tezile ve Cehmiyye'nin bu düşüncelerine binaen Allah'ın isim ve sıfatlarını ispat etme çabası içerisine girmiştir.

Selef âlimleri Allah'ın kitabında ve elçisinin haber verdiği şekilde hay, kadir, âlim, mürid, mütekellim, semi, basir olduğuna icma etmişlerdir. Onlara göre Allah'ı bu sıfatlarla nitelemek canlılar ile arasında bir benzerliği gerektirmemektedir. Nitekim Allah'ı beşerde de mevcut olan bu sıfatlarla vasıflandırmanın beşer ile bir benzerliğe neden olacağı düşüncesi yanlıştır. Allah Teâla bu sıfatlara kadim olarak sahipken mahlûkun bu sıfatlara sahip olması Allah'ın sayesinde. Allah'ın sıfatları kadimdir, mecaz değil hakikattir.⁵⁴¹ Lâlekâî, Allah'ın semi, basar, kudret, ilim sıfatlarının kadim olduğunu kabul etmeyen ve bu sıfatların mahlûk olduğunu düşünen Mu'tezile düşüncesine reddiye mahiyetinde, sıfatlara ilişkin Kur'ân ve sünnette varid olan delillere yer vermiştir.⁵⁴² O öncelikle bu sıfatların ispatına yönelmiştir. Nitekim Ehl-i Hadis'in bu sıfatların ispatını neden bu kadar önemsediklerini ilk bölümde kaydetmiştik. Ehl-i Hadis nazarında Allah'ın sıfatlarını hadislerle ispat, hadisleri müdafaa anlamına gelmekteydi. Hadislerin müdafası ise ilmin korunmasıyla eşdeğer olarak kabul edilmişti.

Lâlekâî'ye göre, Allah'ı ve sıfatlarını bilmek vaciptir. Ona göre, Allah'ı ve sıfatlarını bilmenin vacip olduğunu akılla değil nasla bilmek mümkündür. Muhammed 19, En'am 106, Enbiya 25, Sebe, 50, En'am 77, Araf 158, İsra 15, Nisa 165, Kasas 44-47, Taha 133-134. ayetlerini vücubiyet düşüncesine delil olarak gösteren Lâlekâî, nassın bildirilmesiyle, Allah'ı ve Resulünü tanıma sonucunda hidayetin gerçekleşeceğini ifade etmiştir.⁵⁴³

Lâlekâî'ye göre isim ile müsemma aynıdır.⁵⁴⁴ Allah'ın isimleri kendisi midir ya da gayrısı mıdır şeklindeki mesele hakkında Lâlekâî de görüş bildirmiştir. İsim ile müsemma konusu ilahi sıfatlara ilişkin tartışmalardan sonra ortaya konulmuştur. İlâhî isim ve sıfatların Allah'ın zâtının aynı veya gayri oluşunu belirlemek amacıyla bu konu tartışılmıştır. İsim, bir hakikate delâlet eden mutlak lafız olarak müsemma ise bu hakikatin kendisini oluşturan şey olarak tanımlanmıştır. Tesmiye ise isim ile müsemma arasındaki bağı kuran mana olmaktadır. Cehmiyye, Mu'tezile ve Şia ekolü ismin

⁵⁴⁰ Eş'arî, **el-İbane**, Ramazan Biçer (çev.), İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010, s.71.

⁵⁴¹ Eş'arî, **a.g.e.** , s.134-135.

⁵⁴² Lâlekâî, **Şerhu'l-Ûsul**, Beyrut, Cilt 1, 2007s.217-218.

⁵⁴³ Lâlekâî, **a.g.e.** , s.115-116.

⁵⁴⁴ Lâlekâî, **a.g.e.** , s.121.

müsemmâdan ayrı, tesmiyenin ise aynı olduğu görüşünü benimsemiştir. İsim ile müsemmanın aynı kabul edilmesi durumunda birden fazla kadim varlığın oluşacağını düşünen Mu'tezile bu düşüncesini akli temelde izah etmeye çalışmıştır.⁵⁴⁵ İsim ve müsemma meselesine ilişkin hadis kaynaklarında sahih bir rivayet yoktur. Ancak bu mesele hakkında Lâlekâî, Ebu Cafer Muhammed b.Cerir et-Taberi'den bir rivayete yer vermesine rağmen bu konuda görüş bildirmesi apaçık bir çelişkidir. Et-Taberi'ye göre bu mesele hakkında ne hadis ne de herhangi bir imamın sözü bulunmaktadır. Bundan ötürü isim ile müsemma meselesi uydurulmuş ve uzak durulması gereken bir meseledir. Lâlekâî'nin bu nakle yer verip sonrasında isim ve müsemmanın aynı olduğu şeklindeki düşüncesini zikretmesi ve bu mesele hakkında izahatta bulunma gereği hissetmesi Mu'tezile düşüncesine reddiye mahiyeti taşıdığı ortadadır.

Ehl-i Sünnet düşüncesine göre isimler müsemmanın gayri olarak düşünüldüğü takdirde tevhid inancı zedelenmiş olur. İsim müsemmadan farklı kabul edilmesi durumunda Allah'ın zatı değil isminin birlenmesi ve putların kendilerine değil isimlerine tapınılması söz konusu olurdu.⁵⁴⁶ Bu nedenle Lâlekâî isim ile müsemma ile görüşünü naslardan hareketle bir temele yerleştirmek için şu örnekleri vermeyi uygun görmüştür. Lâlekâî, “Öyleyse şu beytin Rabbine kulluk etsinler.”⁵⁴⁷ ayetini zikrederek akıl sahibi hiç kimsenin bu ayetten hareketle ‘kimin adı şu Beytin Rabbi’ şeklinde soru sormadığını ifade etmiştir. “Dini O’na halis kılarak O’na dua edin”⁵⁴⁸ ayetini delil göstererek akıl sahibi hiç kimsenin ‘adı Allah olana ibadet edin’ şeklinde bir ifade ortaya koymadığını belirtmiştir. Dolayısıyla isim isimlendirilene delalat eder ve müsemmadan ayrı olarak görülemez. Ankebut suresinin 56.ayetini⁵⁴⁹ ve Nisa suresinin 36. ayetini⁵⁵⁰ delil gösteren Lâlekâî isim ve müsemmanın aynı kabul edilmesi durumunda kulluğun Allah'ın ismine yapılmış olunacağı ve Allah'ın ibadeti mahlûka yapmayı emretmesi gibi bir anlam çıkacağını düşünen Mu'tezile'nin bu düşüncesini en büyük şirk olarak değerlendirmiştir.⁵⁵¹ Nitekim Lâlekâî'ye göre Rabb ismi zikredilince isim müsemmayı hatırlatmaktadır. Dolayısıyla Lâlekâî akıl sahibi kimselerin isim zikredilince yanında bir

⁵⁴⁵ İlyas Çelebi, “İsim ve Müsemma” maddesi, DİA, Cilt 22, 2000, s.548-551.

⁵⁴⁶ İlyas Çelebi, “İsim ve Müsemma” maddesi, DİA, Cilt 22, 2000, s.548-551.

⁵⁴⁷ Kureyş suresi 3.ayet

⁵⁴⁸ Gafir suresi 65.ayet

⁵⁴⁹ “Yalnızca bana ibadet edin.”

⁵⁵⁰ “Ve Allah’a kulluk edin.”

⁵⁵¹ Lâlekâî, Şerhu'l-Üsul, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.122.

de hakikatin kendisini oluşturduğu müsemmanın ne olduğunu sormayacağını, isim zikredilince müsemmanın da kastedildiğini ortaya koymaya çalışmıştır.

Lâlekâî'ye göre İhlas suresinin 1. ayetinde geçen hüve (o) zamirinin Allah'ı işaret ettiği hakkında icma vardır. Mu'tezile mezhebinin sahip olduğu görüşe göre kelime-i şahadet için adı Allah olanın Lailahe illallah olduğuna şahitlik ederim, adı Muhammed olanın Allah'ın Rasulü olduğuna şahitlik ederim demesi gerekir. Çünkü Mu'tezile'ye göre isim ile müsemma birbirinden farklıdır. Lâlekâî'ye göre bu düşünce hem naslara hem de icmaya aykırıdır.⁵⁵² Lâlekâî'nin burada Mu'tezile düşüncesini açıkça red ettiğini ve bunu mantık kuralları çerçevesinde yaptığını görmekteyiz.

Lâlekâî'ye göre, isim ile müsemmanın farklı olduğunu söyleyenlerin zındık olduğuna şahitlik edilmelidir. Allah'ın isimleri mahlûktur diyenin küfrü apaçıktır. Lâlekâî, İmam Şafii, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Rahuyah, Nuaym b. Hammad, Muhammed b. Eslem et-Tusi, Muhammed b. Cerir et- Taberi'nin Allah'ın isimlerinin mahlûk olduğunu söyleyenlerin küfrüne hükmettiklerini belirtmiştir. Ona göre ismin müsemmadan farklı olduğunu söyleyen Allah'ın, Allah'tan başka olduğunu iddia etmiştir. "Allah'ın ismi kendinden değildir" diyen, "Allah meçhuldür" demiş olur. "İsmi vardır ama kendinden değildir" derse, "Allah ile beraber biri daha var" demiş olmaktadır.⁵⁵³

Lâlekâî, Mu'tezile'nin isim ile müsemmanın farklı olduğu şeklindeki düşüncesinin yanlışlığını şöyle bir örnekle de ortaya koymaya çalışmıştır. Bir adam başka bir adama hakaret etse mesul olmaz. Çünkü ben seni değil ismini kastettim diyerek bu mesuliyetten kurtulur. Lâlekâî, Rasulullah'tan(s.a.v.) sahih senedle Allah'ın doksan dokuz isminin olduğuna dair rivayet varid olduğunu ifade etmiştir. O, Cehmiyye'nin 'Allah'ın doksan dokuz ismi vardır desem doksan dokuz ilaha ibadet ederim' demesini ise bir iftira olarak değerlendirmiştir.⁵⁵⁴ Rasulullah'tan (s.a.v.) varid olan Allah'ın isimlerinin kabul edilmesi durumunda doksan dokuz isme kulluk yapılacağı şeklindeki anlayışı bir iftira olarak değerlendirmiş olması Lâlekâî'nin kendine özgü bir düşünce dünyasına sahip olduğunu göstermektedir. Lâlekâî'ye göre naslarda zikredilen isim ile sıfatların herhangi akli bir tevile gitmeden aynen kabulü gerekmektedir. Nitekim daha önce de ifade edildiği gibi

⁵⁵² Lâlekâî, **Şerhu'l-Ûsul**, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.123.

⁵⁵³ Lâlekâî, **a.g.e.** , s.127.

⁵⁵⁴ Lâlekâî, **a.g.e.** , s.128.

Ehl-i Hadis inanç esaslarının tesbiti hususunda teslimiyetçi bir anlayışa sahip olmuştur. Lâlekâî bu teslimiyetçi ön kabulünü isim ve sıfatlar hususunda da göstermiştir.

El, yüz, ayak, parmak gibi ayet ve hadislerde geçen Allah'ın haberi sıfatlarının teşbihe düşmemek için tevil edilmesi düşüncesine karşı olarak Lâlekâî, nasslarda zahir olan mana ne ise o şekilde anlaşılması gerektiği ile ilgili delilleri ortaya koymuştur.⁵⁵⁵ Nitekim ona göre Rasulullah'tan(s.a.v.) aktarılan rivayetlerde Allah'ın haberi sıfatları hususunda Mu'tezile'nin yapmış olduğu tevil şeklinde herhangi bir açıklama varid olmamıştır. Mu'tezile tevhid ve tenzih prensibi gereği Allah'ın haberi sıfatlarını tevil etmiştir. Ehl-i Hadis ise yapılan tevilleri birer tahrif olarak değerlendirmiştir.

2.7.1.2. Halku'l-Kur'ân

Halku'l-Kur'an konusu ilk defa II. asrın başlarında kelami bir mesele olarak tartışılmıştır. Halku'l-Kur'an meselesi ilahi sıfatların ezeli veya muhdes kabul edilişi bağlamında tartışmalara konu olmuştur. Bu konuda görüş ortaya koyan kelami ekoller kendi görüşlerini meşru bir zemine çekmek istemiştir. Bu nedenle Hz. Peygamber'in (s.a.v) bu konuda görüş bildirdiği iddialarına sahip olmuşlardır.⁵⁵⁶

Halku'l-Kur'an konusunun Tevrat'ın mahlûk olduğu düşüncesine sahip Yahudiler aracılığıyla İslam toplumunda benimsendiği ifade edilmiştir. Hristiyanlar Hz.İsa'nın uluhiyyetini kanıtlamak ve Müslümanlara inandırmak için Kur'an'da Hz.İsa için kullanılan 'kelimetullah' nitelemesinden hareketle kadim düşüncesini ortaya atmıştır. Cehmiyye ekolü temsilcileri Ca'd b. Dirhem ve Cehm b. Saffan ise Hristiyanların bu iddialarını çürütmek için 'kelimetullah'ın ve Hz.İsa'nın kadim olmadığını, mahlûk olduğunu düşüncesini savunmuştur. Bu nedenle de Kur'an'ın ezeliliğini kabul etmemiştir. Bu düşüncüyü devam ettiren Mu'tezile ekolü ise Kur'ân'ın mahlûk olduğunu hem akli hem de nakli delillerle ispatlama yolunu benimsemiştir.⁵⁵⁷ Allah'ın kelam sıfatı hakkında farklı tanımlamalar bu konunun farklı mecralara kaymasına neden olmuştur. Mu'tezile'nin ilahi kelam sıfatını Allah'ın kendi zatıyla kaim bir sıfatı olarak kabul

⁵⁵⁵ Lâlekâî, Şerhu'l-Ûsul, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.220-221.

⁵⁵⁶ Yusuf Şevki Yavuz, "Halku'l-Kurân" maddesi, DİA: Cilt 15, 1997, s.371-375.

⁵⁵⁷ Mustafa Öz, Ana Hatlarıyla İslam Mezhepleri Tarihi, İstanbul: Ensar Yayınları, 2014, s.226.

etmemesi, kelimâ Allah'ın fiillerinden bir fiil olarak görmesi⁵⁵⁸ üzerine diğer ekoller bu düşüncenin yanlış olduğunu ispat etmeye çalışmıştır.

Lâlekâî, Allah'ın sıfatları konusu ile ilişkili olarak Halku'l-Kur'ân konusunu uzun bir şekilde ele almıştır. Kur'ân'dan, sahabe ve tabiinden gelen haberler ile fakihlerin bu konu ile ilişkili görüşlerini belirttikten sonra Halku'l-Kur'ân görüşünü ilk ortaya atanın kim olduğu ile ilgili bilgi vermiştir. Ona göre İslam tarihinde bu mesele ile ilgili ilk görüşü ortaya atan şahıs Cehm'dir. Cehm⁵⁵⁹, bu görüşü ortaya attıktan sonra Emeviler tarafından öldürülmüştür. Abdurrahman b. Ebu Hatim, babasından işittiği bir bilgiye dayanarak Halku'l-Kur'ân meselesini ilk ortaya atan kimsenin Ca'd b. Dirhem olduğunu belirtmiştir. Sonra onu Bişr b. Gıyas el-Merisi takip etmiştir.⁵⁶⁰ Bir rivayete dayanarak Halku'l-Kur'ân meselesini ilk ortaya atanın Cehm olduğunu söyleyen Lâlekâî başka bir rivayete göre ise de Ca'd b. Dirhem olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla şu sonucu belirtmek gerekir. Allah'ın kelimâ sıfatı ile ilişkilendirilerek tartışılan Halku'l Kur'an düşüncesini ilk olarak kimin ortaya koyduğu hususunda tam bir ittifak yoktur.

Lâlekâî'ye göre Kur'ân Allah'ın kelimâdır. “İyi bilin ki yaratmak da O'na aittir, emretmek de O'na aittir.” ayeti,⁵⁶¹ yaratma ile emretmeyi birbirinden ayırmıştır. Yaratmak, yaratılan her şeydir, emir ise Kur'ân'ı Kerim'dir.⁵⁶² Lâlekâî bu ayeti Kur'ân'ın mahlûk olmadığına delil olarak zikretmektedir. Ancak bu ayetin hangi şekilde Kur'ân'ın yaratılmış olmadığına işaret ettiğini açıklamamıştır.

Kur'ân'ın mahlûk olduğuna veya olmadığına ilişkin, Kur'ân'da deliller olduğunu ifade eden ekoller bu delillerle görüşlerini desteklemeye çalışmıştır. Ancak felsefi bir temelde savunulmaya çalışılan Halku'l-Kur'ân meselesi ile ilgili ne Kur'ân'da ne hadislerde ne de sahabe döneminde tartışıldığına dair herhangi bir işaret vardır. Sahabe Kur'ân'ın harflerinin araz ve cisim olduğu, dolayısıyla mahlûk olduğu ile ilgili meseleleri tartışmamıştır.⁵⁶³ Bu kabilden tartışmalar felsefe içerikli olduğundan sahabeden bu

⁵⁵⁸ Cüveynî, **Kitâbü'l-İrşâd**, Adnan Bülent Baloglu, Sabri Yılmaz ve diğerleri (çev.), Ankara: TDV Yayınları, 2016, s.105.

⁵⁵⁹ Cehm b. Safvan, tabiin döneminde yaşamış, akaid konusunda ortaya attığı fikirlerle dikkatleri üzerine toplamış, Kûfe'de Ca'd b. Dirhem'le karşılaşmış ve ilâhî sıfatlar, kader ve Halku'l-Kur'ân gibi konularda onun tesiri altında kalmıştır. Şerafettin Gölcük, “**Cehm b. Safvan**”, maddesi, DİA, Cilt 7, 1993, s.233-234.

⁵⁶⁰ Lâlekâî, **Şerhu'l-Ûsul**, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.207.

⁵⁶¹ A'raf Suresi, 54.ayet

⁵⁶² Lâlekâî, **a.g.e.**, s.129.

⁵⁶³ Talat Koçyiğit, **Hadisçiler İle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar**, Ankara: İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967, s.221.

mesale ile ilgili varid olan nakiller şüpheler barındırmaktadır. Nitekim Ehl-i Hadis, Kur'ân hakkında konuşmayı küfür olarak değerlendirmiştir. Ebu Hureyre'den nakledilen bir hadiste Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Kur'ân hakkında tartışmak küfürdür”⁵⁶⁴

Ehl-i Hadis'in öncü ismi Ahmed b. Hanbel, Cehmiyye'nin Halku'l-Kur'ân ile ilgili savundukları görüşleri reddetmek için yazdığı eserinde bu konuya genişçe yer vermiştir. Kur'an'ın mahlûk olduğuna işaret eden herhangi bir ayetin ve Peygamber haberinin olmadığını ifade etmiştir. Dolayısıyla da o, Cehmiyye'den Kur'ân'ın mahlûk olduğunu ayetlerden hareketle ispatlamasını istemiştir.⁵⁶⁵ Ahmed b. Hanbel “Biz, onu Arapça bir Kur'ân yaptık”⁵⁶⁶ ayetini delil göstererek düşüncesini ispatlamak isteyen Cehmiyye'nin düşüncelerinin yanlışlığını ortaya koymaya çalışmıştır. Ayette geçen ‘ceale’ fiilinin Cehmiyye'nin anladığı şekilde her zaman Allah'ın kitabında ‘hâlk’ manasında kullanılmadığına ilişkin ayetlerden örnekler göstererek açıklamaya çalışmıştır. Ona göre Cehmiyye “ca'l” kelimesinin “halk” manasına geldiğini ve “mec'ul” olan her şeyin “mahlûk” olduğunu zannetmiştir. Böylece Cehmiyye tevilinde fitneye bulaşmış ve kelimayı müteşabiheden bir kelime iddia etmiş, müteşabihatın tenzilinde şüphelerin olduğunu kast etmiştir. Ahmed b.Hanbel'e göre Kur'ân-ı Kerim'de “ceale” (fiili) yaratılmışlar bakımından iki manada kullanılmıştır: Biri; hâlkın tesmiyeleri, diğeri ise hâlkın fiillerinden bir fiil manasındadır. Ahmed b.Hanbel öncelikle tesmiye manasında kullanılan örneklerle yer vermiştir. Allah Teâla'nın “Onlar Kur'ân'ı da parça parça edenlerdir”⁵⁶⁷ kavlinde olan ‘ca'l', tesmiye manasındadır. Çünkü müşrikler “O Kur'ân şiidir, öncekilerin haberleridir ve sayıklamalarıdır” demişlerdir.⁵⁶⁸ “Onlar, Rahmân'ın kulları olan melekleri de dışı saydılar”⁵⁶⁹ ayet-i kerimesinde bunlar melekleri dışı olarak tesmiye ettiler demektir. Bununla beraber Kur'ân'da ca'l tesmiye manasından başka manada da zikrolunmuştur. Allah Teâla buyurur ki “Parmaklarını kulaklarına tıkarlar”⁵⁷⁰ Bu da kulların fiillerinden bir fiil anlamındadır. Keza “Onu ateş haline getirinceye kadar”⁵⁷¹ buyurmuştur. Bu da fiil manasında kullanılmıştır. İşte bunlar mahlûklar

⁵⁶⁴ Berbehari, **Şerhu's Sünnne**, Mustafa Özenli (çev.), Konya: Neda Yayınları, 2019, s.65-66.

⁵⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, **Er-Reddü ale'z-Zenadika ve'l-Cehmiyye**, Kuveyt, 2005, s.214.

⁵⁶⁶ Zuhurf, 3. ayet

⁵⁶⁷ Hicr, 91. ayet

⁵⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.** , s.217.

⁵⁶⁹ Zuhurf, 19. ayet

⁵⁷⁰ Bakara, 19. ayet

⁵⁷¹ Kehf, 96. ayet

tarafından olan *ca'l*'dir. Sonra Allah Teâla'nın kendi emrinde halkına tealluk eden *ca'l* ancak hâlk (yaratmak) manasında olur ve ancak hâlk manasına kaimdir ve ondan ayrılmaz. Ahmed b.Hanbel'e göre Hâlk manasında *ca'l* kullanılan ayetlere örnek olarak "Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur"⁵⁷² gösterilebilir ve burda karanlıkları ve aydınlığı hâlk eden manası vardır. Keza "Size kulaklar ve gözler verdi"⁵⁷³ ayetinde sizin için kulaklar ve gözler yarattı anlamındadır. "Biz geceyi ve gündüzü (kudretimizi gösteren) iki alâmet yaptık"⁵⁷⁴ ayetinde geceyi ve gündüzü iki alamet olarak yarattık demektedir. Allah, "Güneşi de bir kandil kıldık"⁵⁷⁵ buyurmuştur. Yine "Allah, sizi bir tek nefisten yaratan ve eşini de ondan var edendir"⁵⁷⁶ Burada, "eşini de ondan var edendir" derken, Havva'yı Âdem'den yaratmıştır demiştir.⁵⁷⁷ "Onun için (yeryüzü için) sabit dağlar yaptı"⁵⁷⁸ buyurmuştur. Yani onun için sabit dağlar yarattı demiştir.⁵⁷⁹ Allah Teâla, İbrahim'e (as) "Ben seni insanlara önder kılacağım"⁵⁸⁰ demiştir. Bu da "ben seni insanlara önder yaratacağım" anlamına gelmemektedir. Çünkü İbrahim'in yaratılması (önder olmasından) daha öncedir.⁵⁸¹ Kur'ân'dan 'ceale' fiilinin hâlk manasında kullanılmadığına dair birçok ayeti örnek gösteren Ahmed b.Hanbel daha sonra kitabına aldığı ayetlerde yer alan "ceale"nin hiçbir şekilde "haleka" manasına gelmediğini, "ceale"nin "haleka" (yaratmak) manasında ve yaratmak manasının dışında olmak üzere iki ayrı şekilde kullanıldığını ifade etmiştir. Ahmed b. Hanbel, bu delillere yer verdikten sonra Cehmiyye'nin Allah'ın sözünü akledip bildikleri halde onu tahrif edenlerden olduklarını dile getirmiştir.⁵⁸²

Ahmed b. Hanbel, Cehmiyye'nin "Kur'ân Allah mıdır, gayrı mıdır haber verin?" sorusuna yanıt olarak şöyle demiştir: "Yüce Allah Kur'ân'da, "Kur'ân benim aynımdır veya gayrımdır" demedi. "Kur'ân benim kelimamdır" dedi. Biz de "Kur'ân'ı Allah'ın tesmiye ettiği isimle tesmiye ediyoruz", demiştir. Kim ki Kur'ân'ı Allah'ın tesmiye ettiği isimle tesmiye ederse hidayet bulanlardan olur. Kim de başka bir isimle tesmiye ederse

⁵⁷² En'âm, 1. ayet

⁵⁷³ Nahl, 78. ayet

⁵⁷⁴ İsra, 12. ayet

⁵⁷⁵ Nuh, 16. ayet

⁵⁷⁶ Araf, 189.

⁵⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, **Er-Reddü ale'z-Zenadika ve'l-Cehmiyye**, Kuveyt, 2005, s.218.

⁵⁷⁸ Neml 61. ayet

⁵⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.** , s.219.

⁵⁸⁰ Bakara 124. ayet

⁵⁸¹ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.** , s.214-217.

⁵⁸² Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.** , s.220.

dalalette kalanlardan olur.⁵⁸³ Allah, Kur'ân'da pek çok yerde kelamını zikretmiştir. Ancak hiçbirinde kelamını hâlk diye tesmiye etmemiştir. Hep kelam olarak tesmiye etmiştir. “Bize Kur'ân'ın ne olduğunu söyleyiniz. Kur'ân “şey” midir?” şeklindeki Cehmiyye'nin bu sorusuna yanıt olarak “evet, o şeydir” denilmesi üzerine Cehmiyye: “Allah her şeyin halıkıdır. O halde niçin Kur'ân mahlûk şeylerden olmuyor. Hâlbuki siz onun şey olduğunu söylemişsiniz.” Demiştir. Ahmed b. Hanbel'e göre Cehmiyye'nin iddia ettiği bu husus ona hak iddiası(nda bulunma) imkânı vermiştir ve iddia ettiği şeyle insanların aklını karıştırmıştır. Cehmiyye'nin bu hak iddiasına Ahmed b. Hanbel, Allah'ın Kur'ân'da kelamını ‘şey’ diye isimlendirmedeğini, yalnız kendisine hitap ettiğini ‘şey’ diye isimlendirdiğini ⁵⁸⁴ ifade ederek karşılık vermiştir. Ahmed b.Hanbel'e göre “Allah'ın her şeyin yaratıcısıdır” buyruğunda Allah kendi kelamı ile mahlûk olan eşyayı bir tutmamıştır.⁵⁸⁵

Ahmed b. Hanbel naslardan hareketle Cehmiyye'nin düşüncesinin yanlışlığını ortaya koymaya çalışmıştır. Onun akıldan destek alarak istinbat metodunu seçmesi akli süreçleri devreye koyarak ayetleri tevil etmesini sağlamıştır. Bu da şunu göstermektedir ki teville karşı çıkan Ehl-i Hadis'in kendi görüşünü desteklemek için bir ayeti delil göstermesinin de bir çeşit tevil olduğunu göz ardı etmeleridir. Nitekim onların o şekilde bir tevil başka bir teville de kapı aralamaktadır. Nitekim aynı metodu benimseyen Lâlekâî bu konuda Ahmed b.Hanbel gibi Kur'ân'daki ayetlerden örnekler vermiş ancak sadece bu örneklerle Kur'ân'ın Allah'ın kelamına işaret ettiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu ayetlerdeki manalar üzerinde izahat yapma gereği hissetmemiştir. Lâlekâî, Kur'ân'ın mahlûk olmadığına dair sahabe icmasına daha fazla yer vermiş, ancak Cehmiyye veya Mu'tezile'nin görüşlerinin yanlışlığını akli yöntem kullanarak ortaya koyma çabasında olmamıştır. Sahabenin, tabiin ve tebe-i tabiinin bu konudaki görüşlerine yer vererek kendi görüşünü desteklemeye çalışmıştır. Oysa daha önce belirttiğimiz gibi sahabe Halku'l-Kur'ân meselesini tartışma konusu etmemiştir. Sahabeye Kur'ân'ın mahlûk olduğuna ya da olmadığına işaret eden herhangi bir haber isnad edilmemiştir. Oysa Lâlekâî bu yönde nakillere çokça yer vermiştir.

⁵⁸³ Ahmed b. Hanbel, **Er-Reddû ale'z-Zenadika ve'l-Cehmiyye**, Kuveyt, 2005, s.222.

⁵⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.** , s.232.

⁵⁸⁵ Ahmed b.Hanbel, **a.g.e.** ,s.234.

Kur'ân'ın kadim olduğuna dair sahabeden nakillerde bulunarak kelami anlayışına delil bulmaya çalışan Lâlekâî, Kur'ân'ın mahlûk olmadığına sahabenin icma ettiğini söylemiştir. Amr b. Dinar Rasulullah'ın (s.a.v) ashabından dokuz kişiyle karşılaşmış ve hepsinin Kur'ân'ın mahlûk olduğunu söyleyenin kâfir olduğunu ifade ettiklerini belirtmiştir.⁵⁸⁶

Lâlekâî, Hz.Ali'nin Sıffinde; “Ben bir mahlûku hakem kabul etmedim, bilakis Kur'ân'ı hakem kabul ettim” sözünü Kur'ân'ın mahlûk olmadığı konusunda açık bir icma olarak görmüştür.⁵⁸⁷ Lâlekâî, sahabenin bu mesele ile ilişkili görüşlerini aktardıktan sonra etbau't tabiin tabakasından meşhur fakihlerin görüşlerine yer vermiştir.

Lâlekâî, Mu'tezile mensubu Ebu Huzeyl el-Allaf ile bir adamın arasında geçen bir konuşma aktarmıştır. Bir adam gelerek Ebu Huzeyl'e Kur'ân hakkında soru sorar. Ebu Huzeyl Kur'ân'ın mahlûk olduğunu söyleyince adam; “Ölen bir mahlûk mu ebedi kalan bir mahlûk mu?” şeklinde soru yöneltir. Ebu Huzeyl, “Ölen bir mahlûk” yanıtını verince adam; “Peki, Kur'ân ne zaman ölecektir?” şeklinde bir soru daha sorar. Ebu Huzeyl, “Onu okuyanlar öldüğünde” cevabını verir. Bunun üzerine adam, “Onu okuyanlar öldü, kıyamet koptu. Allah'ta diyecek ki; ‘Bugün mülk kimindir?’ (Gafir, 6). Bak işte Kur'ân ölmedi” deyince, Ebu Huzeyl; “bilemiyorum” demiştir.⁵⁸⁸ Lâlekâî bu örnekle Mu'tezile'nin acziyetini ortaya koymaya çalışmıştır.

Ebû Hanife'nin de bu konudaki görüşlerine yer veren Lâlekâî, Cehm'in ‘Kur'ân mahlûktur’ dediğini duyan Ebû Hanife'nin “Ağızlarından çıkan kelime ne vahim bir sözdür! Ancak ve ancak yalan söylüyorlar.”⁵⁸⁹ ayetini aktardığını ifade etmiştir.⁵⁹⁰ Bu nakilden hareketle Mu'tezile mezhebi ile ilişkilendirilen ve Ehl-i Re'y olarak kabul edilen Ebû Hanife'nin Halku'l-Kur'ân hususundaki tutumunu ve Kur'ân'ın mahlûk olduğunu söyleyeni tekfir etmediğini de öğrenmiş oluyoruz. Ehl-i Hadis'in Kur'ân'ın mahlûk olduğunu ilk iddia eden kimsenin Ebû Hanife olduğu şeklindeki iddiasının⁵⁹¹ Lâlekâî'nin naklettiği bu rivayet ile yanlış olduğunu görmekteyiz. Mezhep taassubu nedeniyle Ebû Hanife için isnad edilen nakillerin aslı yoktur. Nitekim Ehl-i Hadis müntesibi ve

⁵⁸⁶ Lâlekâî, **Şerhu'l-Ûsul**, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.132.

⁵⁸⁷ Lâlekâî, **a.g.e.**, 136.

⁵⁸⁸ Lâlekâî, **a.g.e.**, s.132.

⁵⁸⁹ Kehf, 5. ayet

⁵⁹⁰ Lâlekâî, **a.g.e.**, s.156.

⁵⁹¹ Muhammed Kasım Abduh el-Harisi, **Mekanetü'l İmam Ebi Hanife Beyne'l Muhaddisin**, Ahmet Yücel, İbrahim Tüfekçi (çev.), İstanbul: Misvak Neşriyat Yayınları, Cilt 1, 2004, s.305.

Lâlekâî'nin öğrencisi olan Hatib el-Bağdâdî, Ebû Hanife'nin kâfir ve müşrik olduğu ile ilgili rivayetler aktarmıştır.⁵⁹² Bu tür rivayetler mezhep taassubundan kaynaklanmaktadır.

Lâlekâî'ye göre Kur'ân gerçekten Allah'ın kelimidir ve Allah'ın kelim sıfatı vardır. Bundan başka bir itikada sahip olan kâfir, sapık ve bidatçidir. Ehl-i Sünnete muhaliftir. Lâlekâî'nin bu konuyla ilgili Rasulullah (s.a.v) sahabe ve tabiinden aktarmış olduğu rivayetlerin⁵⁹³ sıhhati tartışılmıştır. Belirtmek gerekir ki Halku'l-Kur'ân meselesi Peygamber ve sahabe zamanında tartışılmamış bir meseledir. Ne Kur'ân'da ve ne de Hz. Peygamber'den (s.a.v) rivayet edilen sahih hadisler içerisinde Kur'ân'ın mahlûk veya gayri mahlûk olduğunu gösteren herhangi bir işaret vardır.⁵⁹⁴ Oysa Lâlekâî bu meseleyi Peygamber zamanına taşıyan geleneğe bağlı kalmıştır. Ayrıca Kur'ân mahlûktur diyenler hakkında fetva veren âlimlerin isimlerini ve fetvalarını da zikretmiştir.⁵⁹⁵ Lâlekâî'nin Allah'ın kelimini kadim olarak kabul etmeyenleri tekfir ettiğini görmekteyiz. Oysa Rasulullah'tan (s.a.v) varid olan hiçbir hadiste Müslümanların tekfir edildiğini gösteren ifadeler yoktur. Lafzi bir anlama çabasından ya da ekollerin sahip olduğu ön kabullerden kaynaklandığını düşündüğümüz Halku'l-Kur'ân meselesiyle ilgili yaşanan ihtilaflar siyasi kaygılarla daha da derinleşerek büyümüştür. Belirtmek gerekir ki bu tartışmalar İslam ümmetinin birliğini sağlamaya dönük herhangi bir çabaya hizmet etmemiştir. Nitekim kelami anlamda yaşanan muhalefet kişinin ne tekfirini ne de helakını gerektirmektedir. Ehl-i Hadis âlimlerinden İbn Teymiyye'ye göre itikadi alanda içtihad eden kimse isabet etmemiş ise Allah'ın mağfiretine mazhar olabilir.⁵⁹⁶

Mezhepsel ihtilaflar konusunda daha ılımlı düşüncelere sahip olan bir Ehl-i Hadis alimi olan İbn Teymiyye'ye göre Halku'l-Kur'ân Allah'ın mahlûk olmayan kelimidir. O'ndan başlamış ve O'na dönecektir. Kur'ân'ın O'ndan başlaması İbn Teymiyye'ye göre Kur'ân'ı O konuştu katından O indirdi anlamına gelmektedir. Kur'ân, Allah'tan başkasından yani havada ya da herhangi başka bir yerde yaratılmış değildir. O'na dönmesi ise kıyamette Allah Kur'ân'ı hem mushaflardan hem de sinelerden çekip alacak ve ne sinelerde ne de mushaflarda tek bir harfî dahi kalmayacaktır. İnsanların Kur'ân'ı okuması

⁵⁹² Hatib el-Bağdâdî, **Tarihu'l Bağdat ev Medinetu's Selam**, Beyrut, Cilt 13, 2011, s.388.

⁵⁹³ Lâlekâî, **Şerhu'l-Üsul**, Beyrut, Cilt 1, 2007, s. 179.

⁵⁹⁴ Talat Koçyiğit, **Hadisçiler İle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar**, Ankara: İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967, s.184.

⁵⁹⁵ Lâlekâî, **a.g.e.** , s.161.

⁵⁹⁶ İbn Teymiyye, **el-Akidetü'l Vasitiyye**, İsa Canpolat (çev.), İstanbul: Takva Yayınları, 2014, s.88.

ve mushaflarda yazılmış olması onu Allah'ın kelamı olmaktan çıkarmayacaktır.⁵⁹⁷ İbn Teymiyye'nin bu meseleye ilişkin herhangi bir rivayet aktarmadığını belirtmekte fayda vardır. Esasen Rasulullah (s.a.v) zamanında konuşulmayan bir konuda görüş bildirmeyi bidat olarak benimsemeyi ilke edinen Ehl-i Hadis'in Halku'l-Kur'ân konusunda tartışmasını ve bu meseleyi itikadi bir mesele olarak algılamasını kendi kabulleri doğrultusunda anlamlandırmak oldukça güçtür.

Lâlekâî, âlimlerden birinin Peygamber'i (s.a.v) rüyasında gördüğünü ve Peygamber'e (s.a.v) Kur'ân hakkında soru sorduğunu aktarmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v), bu soruya Kur'ân'ın Allah'ın kelamı olduğunu ve mahlûk olmadığını ifade ederek cevap vermiştir. Lâlekâî, Kur'ân mahlûktur diyenler hakkında görülen kötü rüyalar ile ahirette onlar için hazırlanan şiddetli azapları da aktarma⁵⁹⁸ gereği hissetmiştir. Lâlekâî aktardığı bu rüyalarla hareketle Kur'ân'ın mahlûk olmadığını iddia etmiştir. Burada şu iki tesbitin yapılabileceğini ifade etmek gerekir. Lâlekâî ya kendi kelami anlayışını bir rüya ile temellendirmek istemektedir. Ya da bir rüya üzerinden kelami bir anlayış ortaya koymaya çalışmaktadır. Lâlekâî'nin rüyalara çok büyük anlamlar yüklediğini söylemek mümkündür. Oysaki rüyaları referans göstererek kelami bir konuyu ispatlamak doğru olmasa gerektir. Rüyaları aktarmadan önce Lâlekâî'nin Rasulullah'tan (s.a.v) “rüyasında beni gören gerçekten görmüştür.” şeklindeki müsned olan hadise yer vermesinin bu rüyada aktarılan sözleri itikadi bir esas olarak benimsetme çabasına dönük olduğunu tespit etmek mümkündür. Aynı zamanda Lâlekâî ekollerin durumları ile ilgili bilgilerin yer aldığı bir başka rüyaya da yer vermiştir. Müslim b. Halid et-Taifi Peygamberi rüyasında görmüş ve O'na ekoller hakkında sorular yöneltmiştir. Lâlekâî, Peygamber'e (s.a.v) rüyasında Kadercileri soran et-Taifi'ye, Peygamberin onların Mecusi olduğunu, Rafiziler hakkındaki soruya onların kadercilerden daha şerli olduğunu, Mürcie hakkında ise onların sünnete muhalefet ettiklerini söylediğini aktarmıştır.⁵⁹⁹ Burada, şunları söylemek mümkündür. Rüyalara dayanarak bir fırka hakkında hüküm vermek izaha muhtaç bir meseledir. Peygambere asılsız rivayet isnad etmek ve konu ile ilişkili rüyalar aktarmak selefi metoda uygun düşmemektedir. Nitekim hatırlanmalıdır ki selefin konuşmadığı konularda görüş bildirmek Ehl-i Hadis kabullerine göre bidat sayılmaktadır.

⁵⁹⁷ İbn Teymiyye, **el-Akidetü'l Vasitiyye**, İsa Canpolat (çev.), İstanbul: Takva Yayınları, 2014, s.108.

⁵⁹⁸ Lâlekâî, **Şerhu'l-Ûsul**, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.198.

⁵⁹⁹ Lâlekâî, **a.g.e.** , s.75.

Lâlekâî, Kur'ân hakkında görüş bildirmeyip tevakkuf edenlerin hükmü konusunda Bağdat, Medine, Kufe, Mısır, Şam, Cezire ve Horasan ehli âlimlerinin isimlerine de yer vermiştir.⁶⁰⁰ Bir adamın gelerek “Kur'ân mahlûktur” diyen biri hakkında ne düşündüğünü sorması üzerine, bu adama “kâfirdir, zındıktır, katli gerekir” şeklindeki İmam Malik'in vermiş olduğu yanıtı aktaran Lâlekâî, İmam Şafii'nin de aynı görüşte olduğunu paylaşmıştır. Nitekim Kur'ân'ın mahlûk olduğunu söylemek Allah'ın mahlûk olduğunu söylemektir. Bunu söyleyen kâfirdir, zındıktır.⁶⁰¹ Ahmed b. Hanbel'in de bu şekildeki bir soruya cevap olarak kâfir dediğini İshak b. İbrahim'den nakletmiştir. Ahmet b. Hanbel'e, neye göre tekfir ettin sorusuna Ahmed b. Hanbel, Bakara suresinin 120. ve 145. ayetlerine göre tekfir ettiğini söylemiştir.⁶⁰²

Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığına ilişkin mesele Peygamber ve sahabe zamanında konuşulmayan bir meseledir. Ancak Mu'tezile kelamcısı İsa b. Sabih Murdar'ın Kur'ân'ın ezeli olduğunu söyleyenleri tekfir etmesi⁶⁰³ adeta diğer ekollerin de tekfiri muhalifini susturmak için bir silah olarak kullanmasına neden olmuştur. Nazari konulardaki ayrışmadan kaynaklı olarak ortaya çıkan tekfirden görülen aşırılıklar kelam ilminde bir sapma olarak değerlendirilmiştir. Zanni bilgilerden hareketle ulaşılan bilginin kişinin tekfirine yol açmaması gerekir. Pezdevi'ye göre, Ehl-i Hadis'in Halku'l-Kur'ân meselesinde yanlışları olmuştur. Ehl-i Hadis Kur'ân'ı, söyleyenin sözü ve okuyanın okuyuşu olarak mahlûk kabul etmemiştir. Ehl-i Hadis'e göre Kur'ân'ın harfleri yaratılmamıştır. Pezdevi, Ehl-i Hadis'in bu anlayışının yanlış olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰⁴ Nitekim her ekolün Halku'l-Kur'ân meselesindeki görüşlerinde diğer ekoller nazarında düştüğü yanlışlar vardır. Bu yanlışlardan dolayı Müslümanların tekfir edilmesi doğru bir anlayış değildir.

2.7.1.3. Rü'yetullah

Hicri 2.asrın ilk yarısında itikadi bir konu olarak tartışılan rü'yetullah, müminlerin Allah'ı ahirette görmesi anlamına gelmektedir.⁶⁰⁵

⁶⁰⁰ Lâlekâî, **Şerhu'l-Ûsul**, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.175-178.

⁶⁰¹ Lâlekâî, **a.g.e.** , s.147-149.

⁶⁰² Lâlekâî, **a.g.e.** , s.151-152.

⁶⁰³ Recep Ardoğan, **Delillerden Temellere Sistematik Kelam**, İstanbul: KLM Yayınları, 2016, s.398.

⁶⁰⁴ Pezdevi, **Ehl-i Sünnet Akaidi**, Şerafettin Gölcük (çev.), İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017, s.389.

⁶⁰⁵ Temel Yeşilyurt, **“Rü'yetullah”**, maddesi, DİA, Cilt 35, 2008, s.311-314.

Ehl-i Sünnet akidesine göre mü'minlerin ahirette Allah'ı görmeleri naklen vaciptir. Ancak nasıl görüleceği bilinemez. Bir mekân ve yön tayin etmeksizin, ışınlar göze gelmeden ve bu dünyadaki görme ile ilgili şartlar söz konusu olmaksızın görmek mümkün olacaktır. Bu gerçeğe delil olarak ayet ve hadisler gösterilmiştir.⁶⁰⁶

Allah'ın ahirette görülmesini imkânsız görenlere göre rü'yet, gören ile görülen arasında bir mesafe ile mümkün olmaktadır. Bir yön olmaksızın görme gerçekleşmez. Bu yön ve mesafe Allah hakkında imkânsız olduğundan Allah'ın görülmesi mümkün değildir.⁶⁰⁷ Rü'yetullahı inkâr edenlere göre Allah'ı gözle görmek muhal ancak ilim ve marifetle görmek mümkündür.⁶⁰⁸ Allah'ın nefsiyle kaim olması nedeniyle görülmesi gerektiğini savunanlara karşı “mukabele delili” ile akli izahatta bulunan Mu'tezile şu görüşü savunmuştur. Cisim nefsiyle kaim olduğu için değil gözün karşısında olması nedeniyle görülür. Göz ile gören baktığı nesneyi ancak karşısında veya karşısında olma kapsamında iken görmektedir. Hâlbuki Yüce Allah'ın nesnelerin karşısında ya da karşısında olma kapsamında iken görülmesi caiz değildir.⁶⁰⁹ Oysa Ehl-i Sünnet'e göre keyfiyet, yön ve sınırlama olmaksızın Allah ahirette görülecektir. Eş'ari *el-İbane*'de Mu'tezile'nin Allah'ın ahirette görülmeyeceği ile ilgili düşüncelerini reddeder mahiyette şunları söylemiştir: Allah'ı ahirette görmemiz Allah'ın insanlar gibi görülen bir varlık olarak tasavvur ettiğimiz anlamına gelmez. İnsanlar gibi görülen bir varlık olsaydı, Allah'ın insanlar gibi gören ve bilen olması gerekirdi. Nitekim Allah'ın görmesi ve bilmesi insanlar gibi değildir.⁶¹⁰ Ehl-i Sünnet itikadına göre, kıyamet gününde görme organı olan gözden farklı bir duyu ile müminlerin Allah'ı görmesi mümkün olacaktır.⁶¹¹ Yüce Allah mümin kulların ahirette O'nu görebilmesi için gözlerine nur lütfedecektir.⁶¹² Kur'ân'ın tefsirinde ve muhkem hadislerde Allah'ın ahirette görüleceğine ilişkin deliller bulunmaktadır.

⁶⁰⁶ Saim Kılavuz, **Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş**, İstanbul: Ensar Yayınları, 2015, s.352.

⁶⁰⁷ Pezdevi, **Ehl-i Sünnet Akaidi**, Şerafettin Gölcük (çev.), İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017, s.124.

⁶⁰⁸ Kâdî Abdülcebbar, **el- Muhtasar fi Usulî'd-Dîn**, Murat Memiş (çev.), İstanbul: İz Yayınları, 2011, s.59.

⁶⁰⁹ Kâdî Abdülcebbar, **Şerhu'l-Usûlî'l-Hamse**, İlyas Çelebi (çev.), , İstanbul: TYEKB Yayınları, Cilt 1, 2013, s.400.

⁶¹⁰ Eş'ari, **el-İbane**, Ramazan Biçer (çev.), İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010, s.141.

⁶¹¹ İbn Hazm, **Kelam İlmi Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatte Göre**, Murat Serdar,(çev.), İstanbul: İlke Yayınları, 2018, s.96.

⁶¹² Lâlekâî, **Şerhu'l-Ûsul**, Beyrut, Cilt 1, 2007s.245.

Lâlekâî'ye göre rü'yetullah hakkındaki bu hadisleri tasdik etmek gerekmektedir. Ehl-i Hadis'e göre rü'yetullah konusunda varid olan hadisler mütevatirdir. Ancak bidat ehli rü'yet hadislerini kendi görüşleri doğrultusunda tevil etmiştir.⁶¹³

Lâlekâî, öncelikle rü'yet konusuna delil olan ayetleri zikretmiş; Allah'ın görüleceği şeklinde tefsir edenlerin isimlerini sonrasında ise rü'yet hakkındaki tefsirleri rivayetlere dayanarak beyan etmiştir. Ayrıca sahabenin rü'yet ayetleri hakkındaki tefsirlerine yer vermiştir. Rü'yet hakkındaki hadislere yer veren Lâlekâî bu hadislerin keyfiyetini sorgulamayı yasaklayan fakihleri de belirtmiştir.

Lâlekâî, ilk olarak Yunus suresi 26. ayeti rü'yete delil olarak zikretmiş ve bu ayetin tefsirine yer vermiştir. "İyilik edenlere en güzel olan (cennet) ve ziyadesi vardır" ayetindeki ziyade kelimesini Peygamber'in (s.a.v) Allah'a bakmak şeklinde tefsir ettiğini belirtmiştir. Peygamber'in (s.a.v) bu tefsirini rivayet eden sahabilerin isimlerine yer vermiştir. Ebu Bekir Sıddık, Huzeyfe b. Yemen, Ebu Musa el-Eşari, Abdullah b. Mes'ud ve Abdullah b. Abbas rivayet etmişlerdir. Tabiinden ise Abdurrahman b. Ebu Leyla, Said b. Müseyyeb, Hasan el-Basri, İkrime, Amir b. Sa'd el-Beceli, Ebu İshak es-Sebii, Mücahid, Abdurrahman b. Sebit, Katade, Dehhak ve Ebu Sinan tarafından aktarılan Yunus suresinin 26. Ayetini Peygamber'in (s.a.v) rü'yet olarak tefsir ettiği yönündeki rivayetlerine yer vermiştir.⁶¹⁴

Kıyame suresinin 22-23. ayetlerinin⁶¹⁵ tefsiriyle ilgili rivayetlere yer veren Lâlekâî, Abdullah b. Abbas'ın bu ayeti Allah'a bakmak şeklinde tefsir ettiğini ifade etmiştir. Aynı tefsiri tabiinden Hasan el-Basri, İkrime, Mücahid, Muhammed b. Ali b. el-Huseyn, Zeyd b. Ali b. Hasan, Katade ve Dahhak b. Müzahim de yapmıştır. Lâlekâî, İmam Malik ve İmam Şafii'nin aynı ayeti rü'yete delil olarak gösterdiklerini ifade etmiştir.⁶¹⁶

Lâlekâî'nin rü'yete delil olarak gösterdiği diğer bir ayet ise Mütaffifin suresinin 15. Ayetidir. "Hayır! O gün Onlar Rabblerinden perdelenmiş olanlardır." Bu ayette belirtilen perdelenmiş olan kimselerin Allah'a bakmaktan perdelenmiş olanlar şeklinde tefsir edildiğini aktarmıştır. İmam Malik, İmam Şafii, Veki', Macişun, Muhammed b. Abdullah b. Abdulhakem Mütaffifin suresinin 15. ayetini Allah'ı yalnız müminler görürler, kâfirler

⁶¹³ Berbehari, **Şerhu's-Sünne**, Mustafa Özenli (çev), Konya: Neda Yayınları, 2019, s.65.

⁶¹⁴ Lâlekâî, **Şerhu'l-Üsul**, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.243-244.

⁶¹⁵ "O gün bir takım yüzler Rablerine bakıp parlayacaktır."

⁶¹⁶ Lâlekâî, **a.g.e.** , s.249.

O'nu göremezler şeklinde tefsir etmişlerdir. Müminler kıyamet gününde Rabblerini görmeyecek olsalardı Allah kâfirleri perdelenmiş olmakla ayıplamazdı.⁶¹⁷ Rü'yetullaha delil olarak gösterilen bu ayetleri başka ekoller kendi görüşlerine uygun bir şekilde tevil etmiştir.

Lâlekâî, “Nezdimizde daha ziyadesi vardır.” ayetindeki⁶¹⁸ ziyade kelimesini Allah'ı görmek anlamında tefsir edildiğine dair Hz. Ali ve Enes b. Malik'ten rivayetler aktarmıştır.⁶¹⁹ Burada şunu sormak gerekir. Rü'yetullahı inkâr eden gruplar aktarılan bu rivayetleri ya görmezden gelmiştir ya da kendi görüşlerini destekler mahiyette tevil etme yolunu benimsemiştir.

Lâlekâî, ayetlerden hemen sonra farklı isnatlarla gelen rü'yet hadisine yer vermiştir. Rü'yetullah konusunda Peygamber'den (s.a.v.) hadis rivayet eden sahabe sayısının yirmi üç olduğunu belirterek bu sahabilerin isimlerini zikretmiştir.⁶²⁰ Suhayb'tan gelen bir rivayette Rasullullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Cennet ehli cennete girince kendilerine şöyle seslenilir: Ey cennet ehli! Allah nezdinde size verilen bir söz var henüz görmediniz. Derler ki: Nedir o? Yüzlerimizi ağartmadı mı? Bizi cehennemden uzaklaştırıp cennete yerleştirmedi mi?” Dedi ki: “Allah azze ve celle perdeyi kaldırır, onlar da O'na bakarlar. Allah'a yemin olsun ki o an yaşadıklarından daha çok sevdikleri bir şeyi onlara vermemiştir.” Ardından Peygamber(s.a.v) şu ayeti okudu: “İyilik yapanlara en güzel olan (cennet) ve ziyadesi vardır.”(Yunus, 26)⁶²¹

Evzai, Cehm ve tabileri hakkında rü'yetullahı inkâr etikleri için Allah'ın onları bu yüce sevaptan (Allah'ı görme) mahrum etmelerini dilemiştir.⁶²² Lâlekâî'nin, Evzai'nin bu dileğine yer vermesi ve bunu bir itikad olarak sunmasını nasıl izah etmek gerekir?

Lâlekâî, Mu'tezi'le'nin rü'yetullahı inkârının dayanağı olarak gösterdiği ayete⁶²³ de yer vermiştir. Nuaym b. Hammad'ın rü'yetullahı inkâr etmek için bu ayeti delil gösterenlere vermiş olduğu cevabı nakletmiştir. Nuaym b. Hammad'a göre rü'yetullahın reddi için delil gösterilen bu ayet bu dünya için söz konusudur. Müminler fena gözlerle

⁶¹⁷ Lâlekâî, *Şerhu'l-Ûsul*, Beyrut, , Clt 1, 2007, s.252-253.

⁶¹⁸ Kaf suresi 35. Ayet

⁶¹⁹ Lâlekâî, *a.g.e.* , s.253.

⁶²⁰ Lâlekâî, *a.g.e.* , s.269.

⁶²¹ Lâlekâî, *a.g.e.* , s.260.

⁶²² Lâlekâî, *a.g.e.* , s.275.

⁶²³ “Gözler O'nu göremez O ise gözleri kuşatır.” Enam, 103. ayet

baki olana bakamayacaklardır ancak kıyamette müminlere beka özelliği verilince baki olana bakabilmek mümkün olacaktır.⁶²⁴ Böylece Lâlekâî Mu'tezile düşüncesini, aktardığı bir görüş üzerinden reddetmeye çalışmıştır.

Rü'yetullah bahsinde Lâlekâî ayrıca Peygamber'in (s.a.v.) bu dünyada Allah'ı kalbiyle gördüğü şeklindeki rivayetlere, Ahirette Allah'ı ilk göreceklerin gözü göremeyenler (âmâ) olacağına dair rivayetlere ve Allah'ın zatını düşünmekten nehy eden rivayetlere de yer vermiştir. Lâlekâî'nin, rü'yetullah konusunu bitirmeden önce konu ile ilişkili olmayan Müşebbihe'nin tekfiri konusunda varid olan rivayetlere yer verdiğini belirtmek gerekir.

Muhalliflerinin, Ehl-i Hadisi Müşebbihe olarak nitelendirdiklerine dair bilgiyi ilk bölümlerde kaydetmiştik. Lâlekâî'nin bu konuya yer vermesi Ehl-i Hadis nazarında Müşebbihe'nin ayrı bir ekol olarak değerlendirdiğini ortaya koymaktadır. Lâlekâî'ye göre, Müşebbihe Allah'ı yaratılmışlara benzetenlerdir. Nuaym b. Hammad'dan naklettiği bir rivayete göre Allah'ı yaratıklardan herhangi bir şeye benzeten kâfir olur.⁶²⁵ Oysa muhalifleri nazarında Allah'ı yaratılmışlara benzetenler Ehl-i Hadis olarak kabul edilmiştir. Lâlekâî'nin, Ehl-i Hadise yöneltilen Müşebbihe ithamlarını böylece kabul etmediğini görmemiz mümkündür.

2.7.1.4. Kader

Kader konusu, Kelam tarihinde önemli bir konuyu teşkil etmiştir. İnsanın fiilleri ile ilişkili olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Kur'ân'da insanın fiilleri ile ilişkili ayetlerin bir kısmı cebre delalet etmekteyken bazı ayetler ise insanın fiillerinde özgür olduğuna delalet etmektedir. İslam düşünce tarihinde ortaya çıkan her ekol, kader ve insanın fiillerinde hür olup olmadığı hususu ile ilgili düşüncelerini ortaya koyarken kendi anlayışlarına referans olan ayetleri delil olarak kullanmışlardır.

Cebriyye düşüncesine göre Allah'ın ezeli ilmi insanın önceden fiillerinde mecbur olmasını gerektirir. Allah'ın bilgi ve iradesi dışında insanın alternatif bir davranışta bulunması mümkün değildir. Çünkü Allah Teâlâ, insan fiillerinin de yaratıcısıdır. "Allah'tan başka bir yaratıcı mı var? ayeti"⁶²⁶ Cebriyye'nin görüşlerinin delili olmaktadır.

⁶²⁴ Lâlekâî, **Şerhu'l-Ûsul**, Lübnan, Cilt 1, 2007, s.278.

⁶²⁵ Lâlekâî, **a.g.e.** , s.288.

⁶²⁶ Fatır, 3. ayet

Mu'tezile ise Cebriye'nin bu düşüncesi karşısında Allah'ın kullarının masiyet, kötülük ve küfür olan fiillerini irade etmediğini savunmuştur. Şayet Allah kulların bu fiillerini yaratmış olsaydı kullar zikredilen isyanları ile Allah'a itaati gerçekleştirmiş olurlardı.⁶²⁷

Kaderiye'ye göre insan kendi fiillerinin mucididir. Kaderiye'nin bu konuda dayanağını ise Mü'minin suresinin, 14. ayet⁶²⁸, Ankebut suresinin 17. ayet⁶²⁹, ve Secde suresinin 7. ayeti⁶³⁰ kerimeleri oluşturmuştur. Ehl-i Sünnet itikadına göre ise insan fiillerinin mucidi, muhdisi ve münşii Yüce Allah'tır. Fiil insan fiilidir ancak fiilin yaratıcısı ve mucidi insanın kendisi değildir.⁶³¹ Ehl-i Sünnet'in kader anlayışı, hayrıyla, şerriyle, acısıyla, tatlısıyla Allah'ın takdir ettiği her şeye iman etmektir. Ehl-i Sünnet'e göre kader, sana isabet eden şeyin sana mutlaka erişeceğini, sana isabet etmeyen şeyin de sana erişemeyeceğini bilmektir.⁶³²

Lâlekâî, kader konusu ile görüşlerini ortaya koyduğu bölümde eş-Şafii'nin şöyle dediğini aktarır: "İnsanın şirk dışında Allah'ın huzuruna her günahla çıkması kader ile ilgili ortaya konulan bidatlerle çıkmasından daha hayırlıdır." Allah kitabında meşietin kullara değil kendisine ait olduğunu belirtmiştir. "Âlemlerin Rabbi Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz."⁶³³ ayetini Lâlekâî kader anlayışına delil olarak göstermiştir.⁶³⁴ Ehl-i Sünnet'e göre kullar Allah'ın daha önceden yazıp takdir ettiği kaderine göre amellerini yapmaktadırlar. Kullar yaptıklarını ancak Allah'ın dilemesine bağlı olarak yaparlar. Hiçbir şey Allah'ın ilmi, dilemesi ve kudreti olmadan hareket etmez.⁶³⁵

Kadere iman hadislerde varid olduğu üzere imanın bir esasıdır. Lâlekâî Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'te seleften halefe kadar herkesin kadere iman ettiğini ifade etmiştir. Nitekim Peygamber'den(s.a.v.) aktarılan Cibril hadisinde imanın ne olduğu ile ilgili verilen

⁶²⁷ Kâdî Abdulcebbar, **Şerhu'l-Usûlî'l-Hamse**, İlyas Çelebi (çev.), İstanbul: TYEKB Yayınları, Cilt 2, 2013, s.248.

⁶²⁸ "Yaratanların en güzeli olan Allah ne uludur."

⁶²⁹ "Aslı olmayan sözler uyduruyorsunuz."

⁶³⁰ "Yarattığı her şeyi güzel yaratan...."

⁶³¹ Pezdevi, **Ehl-i Sünnet Akaidi**, Şerafeddin Gölcük (çev.), İstanbul: Kayihan Yayınları, 2017, s.156.

⁶³² Berbehari, **Şerhu's Sünne**, Mustafa Özenli (çev.), Konya: Neda Yayınları, 2019, s.143.

⁶³³ Tekvir, 29

⁶³⁴ Lâlekâî, **Şerhu'l-Ûsul**, Beyrut, Cilt 1, 2007,s.313.

⁶³⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, **Kaza ve Kader**, Murat Karaçizmeli (çev.), İstanbul: Polen Yayınları, 2014, s.85.

cevapta Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, kadere (hayrın ve şerrin Allah’tan olduğuna) ölümden sonra dirilişe iman etmek gerektiği belirtilmiştir.⁶³⁶

Lâlekâî, Basra’da kaderi ilk inkâr edenin Siseveyh el-Bakkal olduğunu, Medine’de ise Cüheyne kabilesinden Ma’bed el-Cüheni olduğunu açıklamıştır.⁶³⁷ İbnu’l Mende, *Kitabu’l-İman* adlı eserinde ise kader hakkında ilk konuşanın Ma’bed el-Cüheni olduğunu dile getirmiştir. Nakletmiş olduğu bir rivayeti aynen aktarmayı uygun buluyoruz. Yahya b. Ya’mer şöyle dedi: *“Kader hakkında ilk konuşan Ma’bed el-Cühenî’dir. Ben ve Humeyd b. Abdurrahman çıktık ve Medine’ye geldik. Ardından mescide girdik ve arkadaşşıma “Rasulullah’ın (s.a.v.) ashabından bir adamla görüşsek de ona bu topluluğun ortaya çıkardığı şey hakkında sorsak dedim. Bir de baktık ki İbn Ömer mescitten çıkıyor. Ben ve arkadaşım onun etrafını çevreledik. Arkadaşımin sözü bana devredeceğini düşünüp şöyle dedim: “Ey Ebu Abdurrahman! Biz bir takım insanlarla karşılaştık. Bunlar Kur’ân okuyor ve ilme yöneliyorlar. Kaderin olmadığını iddia edip, aslında bunun insanın kendi takdiri olduğunu söylüyorlar.” Dedi ki: “Eğer onlarla karşılaşırsan benim onlardan, onların da benden beri olduğunu onlara bildir. İbni Ömer’in Rabbine yemin olsun ki, şayet onlardan birisi Uhud kadar altın infak etse, kaderin hayrına ve şerrine iman edinceye dek Allah ondan bunu kabul etmez.”*⁶³⁸ Sahih olarak geçen bu hadis Müslim, Ebu Davud, Tirmizi, , Nesai ve İbn Mace’den tahrir edilmiştir.⁶³⁹

Lâlekâî’ye göre, Cahiliyye ehlinin şiir ve konuşmalarında kaderin inkârıyla ilgili ifadeler yer almamıştır. Arapların kaderi kabul ettiklerini belirten Lâlekâî’ye göre Allah kulların fiillerini yaratmıştır. Bunun delili ise Saffat suresinin 96. ayetidir.⁶⁴⁰ “Şüphesiz ki, biz, yaptıklarınızı yazıp kaydediyorduk.” Casiye suresinin 29. ayetini Rasulullah (s.a.v.), “Allah Âdemoğullarının kıyamete kadar amellerini ve yaptıklarını yazmıştır” şeklinde tefsir etmiştir.⁶⁴¹ Lâlekâî’ye göre kaderin var olduğuna dair bir icma vardır. Bu

⁶³⁶ İbnu’l Mende, *Kitabu’l-İman*, Beyrut, 2001, s.34.

⁶³⁷ Lâlekâî, *Şerhu’l-Üsul*, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.293.

⁶³⁸ İbnu’l- Mende, *a.g.e.* , s.32-33.

⁶³⁹ Er-Rudani, *Cem’ul-Fevaid min Cami’il-usul ve Mecma’iz-Zevaid*, Naim Erdoğan,(çev.), İstanbul: İz Yayınları, Cilt 1, 2016, s.425.

⁶⁴⁰ “Oysa sizi de, yaptığınız şeyleri de yaratan Allah’tır.”

⁶⁴¹ Lâlekâî, *a.g.e.* , s.293.

icmaya muhalif olan ise inatçı ve bağınazdır. Kader hakkındaki icmaya muhalif olan Nisa suresinin 115. ayetinin muhatabıdır ve azap tehdidi ile karşı karşıyadır.⁶⁴²

Ebu Hureyre'den nakledilen bir rivayete göre Kureyş müşrikleri kader konusunu tartışmak için Rasulullah'a (s.a.v.) geldiler. Bunun üzerine Kamer suresinin 47-49. ayetleri nazil olmuştur. Lâlekâî, kaderin varlığına delil olacak çok sayıda ayeti⁶⁴³ ve ayetler üzerine yapılan tefsirleri zikretmiştir.

Lâlekâî, Hişam b. Sa'd'tan bir rivayet aktarmıştır. Rivayete göre Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: Zamanın sonuna doğru kaderle ilgili bir kapı açılacak. Onu hiçbir şey kapatamayacak. O zaman şöyle demeniz yeterli olacaktır: "Bilmez misin ki, Allah gökte ve yerde olanları bilir. Şüphesiz bu bir kitapta yazılıdır. Gerçekten bu Allah'a pek kolaydır."(Hacc,70)⁶⁴⁴

Lâlekâî, Hud suresi 21, Hac suresi 11, Bakara suresi 6, En'am suresi 35. 111. ve 125, Yunus suresi 99. ve 100, Secde suresi 13, Ya-sin suresi 8, Kehf suresi 28, Hud suresi 105, ayetleri için şunları söylemiştir: Rasulullah (s.a.v.) insanların hepsinin kendisine tabi olmalarını çok istiyordu. Ancak Allah ilk kitapta kendilerine saadet yazdıklarından başkasının iman etmeyeceğini, Allah'ın kendilerine bedbahtlık yazdıklarından başkasını saptırmayacağını bu ayetlerle Peygamberine haber vermiştir.⁶⁴⁵ Burada Lâlekâî kendi düşüncesini destekleyecek şekilde bir çıkarımda bulunduğunu görmekteyiz. Ancak Lâlekâî'nin zikrettiği bu ayetleri insanın iradesini ortadan kaldırdığı ve fiillerinde hiçbir kudreti olmadığı şeklindeki bir tevile konu olduğunu söylemek mümkün değildir. Lâlekâî, ayetlerle başladığı kaderi isbat çabasına Peygamber'den(s.a.v) nakledilen rivayetlere yer vererek devam etmiştir.

Tavus'tan aktarılan bir rivayete yer veren Lâlekâî, Rasulullah'ın (s.a.v.) ashabından çok sayıda insanın her şeyin Allah'ın kaderi ile olduğuna iman ettiğini belirtmiştir. Hadis

⁶⁴² Lâlekâî, **Şerhu'l-Ûsul**, Beyrut, Cilt 1, 2007, s. 376.

⁶⁴³ Kâmer suresi 49., Şems suresi 8., Beled suresi 10., Bakara suresi 19. 30. ve 32., Araf suresi 29. 30. 37. 43. 89. ve 102., Ra'd suresi 11, Enfal suresi 24, Hud suresi 118-119, En'am suresi 11. 25. 28. 35. 107. 110. 122. 148. ve 149., Kehf suresi 29., Muhammed suresi 24., Ya-sin suresi 9. ve 12., Ra'd suresi 39., Yunus suresi 74., Nisa suresi 79., Enfal suresi 68., Kalem suresi 42., A'raf, 172., Ahzap suresi 7., Rum suresi 30., Necm suresi 56., Yunus suresi 74., Meryem suresi 16. ve 22., Hicr suresi 39., Casiye suresi 23., Saffat suresi 162., Enbiya suresi 35., Furkan suresi 74., Kasas suresi: 41., Ahzap suresi 7., Zümer suresi 57., Tekvir suresi 29., Mü'minin suresi 166., Maide suresi 41., Hacc suresi 70., Kamer suresi 43. 49. ve 51. ayetlerdir.

⁶⁴⁴ Lâlekâî, **Şerhu'l-Ûsul**, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.314.

⁶⁴⁵ Lâlekâî, **a.g.e.**, s.319.

kitaplarında kaderi ispat eden meşhur Cibril hadisine ilk önce yer vermeyen Lâlekâî, Ebu Hureyre'den farklı tariklerle gelen başka bir rivayeti tekrar etmiştir. Lâlekâî'nin farklı varyantlarına yer verdiği kader ile ilgili hadislerle baktığımızda hadis ravisinin metin üzerindeki tasarruflarını görmemiz mümkündür. Tekrarına sıkça yer verdiği hadisin en kısa şekli olan sadece bir varyantını burada aktarmayı uygun gördük. Rasullullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Âdem ile Musa münazara ettiler. Musa dedi ki: Ey Âdem! Sen bizim babamızsın. Bizi cennetten çıkardın! Âdem dedi ki: Ey Musa! Allah seni kelamına mazhar kılmakla seçti. Senin için Tevrat'ı eliyle yazdı. Beni yaratmadan 40 yıl önce üzerime takdir ettiği bir şeyden dolayı mı beni kınıyorsun? Hz. Peygamber buyurdu ki: Âdem Musa'yı susturdu.”⁶⁴⁶ Lâlekâî aynı hadisi farklı tariklerle Buhari, Müslim, Ebu Davud ve Tirmizi'den tahric etmiştir. Bu hadisin sonrasında Cibril hadisine yer vermiştir. Kişinin anne karnındayken said ve şaki olduğunun belirlendiğini ortaya koyan rivayeti ise farklı varyantlarla aktarmıştır.⁶⁴⁷

Abdullah b. Mes'ud'tan aktarılan bir rivayete göre Rasullullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Sizden birinizin yaradılışı annesinin karnında kırk gün (nutfe) olarak kalır. Sonra o kadar kan pıhtısı olarak kalır. Sonra o kadar et parçası olarak kalır. Sonrasında melek ona dört şeyle gönderilir; rızkını, amelini, ecelini ve bedbaht mı said mi olduğunu (yazar). Nefsim elimde olana yemin olsun ki: Sizden biri cennet ehlinin ameliyle amel eder. Cennetle arasında neredeyse bir arşınlık mesafe kalır. Sonra kitapta önceden hakkında yazılı olan (kaderde yazılan) onu yakalar, bu sefer cehennem ehlinin ameliyle amel eder ve cehenneme girer. Yine sizden biri cehennem ehlinin ameliyle amel eder, cehennemle arasında neredeyse bir arşınlık mesafe kalır. Sonra kitapta önceden hakkında yazılı olan onu yakalar, bu sefer cennet ehlinin ameliyle amel eder ve cennete girer.”⁶⁴⁸ Bu hadisi Buhari, Müslim, Ebu Davud ve Tirmizi el-A'meş, Zeyd b. Vehb, İbn Mesud kanalıyla tahric etmişlerdir.⁶⁴⁹ Ancak Lâlekâî'nin sened zincirindeki ravi sayısı daha fazladır. Lâlekâî eserine aldığı hadisler üzerine herhangi bir derecelendirme

⁶⁴⁶ Lâlekâî, *Şerhu'l-Ûsul*, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.323.

⁶⁴⁷ Lâlekâî, *a.g.e.* , s.329-333.

⁶⁴⁸ Lâlekâî, *a.g.e.* , s.328. el-Buhari, VII 210, Müslim, Kitabu'l Kader 1-5

⁶⁴⁹ Er-Rudani, *Cem'ul Fevaid min Cami'il-usul ve Mecma'iz-Zevaid*, Naim Erdoğan (çev.), İstanbul: İz Yayınları, Cilt 3, 2016, s.514.

konusunda bilgi vermezken yukardaki hadis ile ilgili sahih olduğuna dair ulema icmasının bulunduğunu ifade etmiştir.⁶⁵⁰

Abdullah b. Mes'ud'tan aktarılan başka bir rivayete göre, Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Allah semavatının ve arzının sakinlerine azap etmek isterse ve azap etse, o halde bile onlara zulmetmiş olmazdı. Onlara rahmetini bahşetse, rahmeti onlar için kendi amellerinden hayırlı olurdu. Senin Uhud dağı kadar Allah yolunda infak edeceğin altının olsa; kadere iman etmediğin, sana isabet edenin seni şaşmayacağına, seni şaşanın da sana isabet etmeyeceğine inanmadığın müddetçe Allah (o infakını) senden kabul etmez. Bilesin ki sen, bu itikada muhalif bir inanç üzere ölürsen cehenneme girersin.”*⁶⁵¹

Böylece Lâlekâî'ye göre kadere, hayrına ve şerrine imanın yolu; sana isabet edenin seni muhakkak bulacağına ve sana takdir edilmeyenin de sana isabet etmeyeceğine inanmaktan ve bilmekten geçmektedir. Rasulullah'a (s.a.v.) kadere iman ne olduğu sorulmuş. Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Allah'ın birliğine iman, cennete cehenneme iman etmendir. Şunu da bilmendir; Allah kulları yaratmadan önce cennet ve cehennem yaratmıştır. Sonra her biri için kullar yaratmıştır. Sonra kullardan dilediğini cennetlik kılmış, dilediğini cehennemlik kılmıştır. Herkes kader hususunda belirlenmiş olana göre amel etmekte ve ne için yaratılmışsa ona doğru gitmektedir.”*⁶⁵² Lâlekâî, bu hadisin tahricine yer vermemiştir. Ancak hadis; Buhari, Ebu Davud ve Tirmizi'de, Sa'd b. Ubeyde, Ebi Abdurrahman es-Sülemi ve Ali senedi ile geçmektedir. Lâlekâî'de nakledilen metinden farklı lafızlarla konu ifade edilmiştir. Bu da hadislerin lafız ile değil mana ile rivayet edildiğini göstermektedir. Belirtmek gerekir ki insan iradesi ve sorumluluğunu ortadan kaldıran bu rivayet Cebriye ekolünün itikadı ile paralellik göstermektedir. Kur'an'da insan iradesini ortadan kaldıran açık bir ayet söz konusu değildir. İnsanın irade sahibi oluşunu açıklayan ayetler vardır. Ehl-i Hadis'in bu ayetleri nasıl görmezden geldiğini anlamak güçtür.

Lâlekâî Rasulullah'tan (s.a.v.) İslam'da ilk zuhur edecek şirk şeklinin kaderi yalanlamak olduğuna dair rivayetlerin olduğunu ifade etmiştir. Zühri Ömer b. Abdulaziz'den şu rivayeti nakletmiştir Rasulullah (s.a.v.) buyurdu: *“Helak olan her ümmet muhakkak ki şirkten dolayı helak olmuştur. Şirk koşan her ümmetin de şirke*

⁶⁵⁰ Lâlekâî, **Şerhu'l-Üsul**, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.328.

⁶⁵¹ Lâlekâî, **a.g.e.** , s.342.

⁶⁵² Lâlekâî, **a.g.e.** , s.345.

bulaşması ilk olarak kaderi inkâr ile başlamıştır.”⁶⁵³ Aktarılan bu hadisin tahricine ulaşamadığımızı belirtmekte yarar vardır.

Rasulullah (s.a.v.) kader konusunu tartışmayı yasaklamıştır. Sahabiler kader konusunu tartışırken onları bu konuyu konuşmaktan nehyetmiştir. Bu yönde Lâlekâî varid olan rivayetlere yer vermiştir. Bu rivayetlerden biri de Ebu Nuaym’ın Hilyet-ül Evliya’sında geçen Abdullah b. Ömer’in tariki ile bize ulaşan bir rivayettir: “Kaderle alakalı hiçbir şey konuşmayın. Çünkü kader Allah’ın sırrıdır. Allah’ın sırrını ifşa etmeyin.”⁶⁵⁴ Kaderin bir sır olduğunu belirten hadis, farklı bir metinle Taberani el-Mu’cemu’l -Kebir’de leyyin bir senedle aktarmıştır.⁶⁵⁵ Rasulullah(s.a.v.) Kader mevzusunu konuşmayı yasaklamasına Peygamberden kader konusu ile ilgili pek çok rivayetler aktarılmıştır. Rasulullah (s.a.v) bir taraftan sahabeyi kader ile ilgili münakaşalardan uzak tutmak istemiş, kaderin varlığına delil olan hadislerle de kadere imanı yerleştirmeye çalışmıştır. Ancak bu hadisler kulun iradesini ve sorumluluğunu iptal eden herhangi bir ifade içermemektedir. Bu hadisler insanın kendi fillerinin mesuliyetini Allah’a yükleyecek; iman ve küfrünün Allah’tan kaynaklandığı sonucuna ulaştıracak tarzda bir muhtevaya sahip değildir. Ancak Kaderiyye ve Mu’tezile’nin, kaderi ispat eden hadislerin bu şekilde bir anlam içeriğine sahip olduğunu düşünerek tenkid etmeleri onların hadis karşısı bir konumda görülmelerine neden olmuştur.

Lâlekâî, bir rivayete yer vererek Kaderiye mensuplarını Allah’ın hasımları olarak göstermiştir. Peygamberden, sahabelerden ve tabiinden aktarılan kader ve bidat ehlinden uzak durulması gerektiği ile ilgili rivayetlere yer vermiştir. Lâlekâî’nin Cehmmiye, Rafiziler, Kaderiye ve Mürcie’yi ehli bidat kabul ettiğini hatırlatmakta yarar vardır. Aynı zamanda Lâlekâî, Hasan Basri’nin Ma’bed el-Cüheni ile aynı mecliste oturmayı nehyettiğini, onun sapan ve saptıran bir adam olduğunu ifade ettiğini belirtmiştir.⁶⁵⁶ Lâlekâî kader ehli ile aynı mecliste oturmayı ve onlarla kader konusunu konuşmayı yasaklayan Peygamber Efendimiz’den (s.a.v) bir hadis nakletmiştir.⁶⁵⁷

⁶⁵³ Lâlekâî, **Şerhu’l-Ûsul**, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.348.

⁶⁵⁴ Lâlekâî, **a.g.e.** , s.351.

⁶⁵⁵ Er-Rudani, **Cem’ul Fevaid min Cami’il-usul ve Mecma’iz-Zevaid**, Naim Erdoğan (çev.), İstanbul: İz Yayınları, Cilt 3, 2016, s.111.

⁶⁵⁶ Lâlekâî, **a.g.e.** , s.356.

⁶⁵⁷ Lâlekâî, **a.g.e.** , s.351.

Kaderiye'nin bu ümmetin Mecusileri olduğuna dair bir rivayete yer veren Lâlekâî Kaderiye'yi tekfir eden ve lanetleyen imamlara da yer vermiştir.⁶⁵⁸ “Kaderiye bu ümmetin Mecusileridir.”⁶⁵⁹ şeklinde Peygamber'den naklettiği bu hadis ile tahricine yer vermediği; “Ümmetimden iki sınıf vardır ki, bunlar Havz-ı Kevser'in başındayken yanıma gelmezler: Kaderiye ve Mürcie'dir.”⁶⁶⁰ hadislerinin sıhhati noktasında şüpheler söz konusudur. İbnü'l-Cevzî, Mekhûl vasıtasıyla Ebû Hüreyre'den nakledilen Kaderiye'yi ümmetin Mecusileri olarak gösteren bu rivayeti Kitâbu'l-Mevzûât adlı eserine almış ve Hz. Peygamber'den sahih olarak nakledilen böyle bir hadisin olmadığını söylemiştir.⁶⁶¹ Lâlekâî'nin yer verdiği ikinci hadis hakkında ise senedinde adı geçen ve zayıf olduğu belirtilen Saîd b. Beşîr'in Buhârî'ye göre “hadisi sahih değildir”⁶⁶²

Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra ortaya çıkan bu ekoller hakkında Peygamber'e isnad edilerek ortaya konulan hükümlerin bir aslı yoktur. Peygamber söz ve eylemleri ile ayırtıran değil birleştiren bir önderdir. Ayırtıcı üslup Peygamberlik Kurumu, misyonu ve vizyonu ile uyuşmamaktadır. Mezhep taassubundan kaynaklı ekoller hakkındaki bu türden hükümler içeren düşünceleri Peygamber'e isnad etmek Müslümanların peygamber tasavvurunu bozmaktadır. Nitekim Peygamber'in Mekke müşriklerine ve Medine'deki Yahudilere olan tutumu ve nazik üslubu ortadayken vefatından sonra ortaya çıkan ekoller hakkında bu şekilde bir yargıda bulunduğunu kabul etmek doğru değildir.

Lâlekâî, Kaderiye'nin kimler olduğu ile ilgili bilgi vermiştir. Ona göre, Kaderiye mensupları Allah'ın kulların fiillerini yaratmadığına kulların fiillerini yaratanın insanın kendisi olduğuna inanan kimselerdir. Esasen Kaderiye'nin kimler olduğu ile ilgili yoğun tartışmalar olmuştur. Mu'tezile'nin Eş'arileri Kaderiyye olarak göstermesi üzerine Eş'ari *Kitâbu'l-Lüma* adlı eserinde bu konuya yer vermiştir. Ona göre kaderin Allah'ın elinde olduğunu söyleyen ve fiillerin Allah tarafından takdir edildiğini iddia eden kimse kaderî olmaz. Nitekim kuyumculuğu ve marangozluğu başkasına nisbet eden kimse, kuyumcu ve marangoz olamaz. Dolayısıyla Allah amellerimizi takdir etmiş ve takdir edilmiş olarak

⁶⁵⁸ Lâlekâî, *Şerhu'l-Üsul*, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.356.

⁶⁵⁹ Ebu Davud, *Sünen*, 17

⁶⁶⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, V, 113.

⁶⁶¹ İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevzûât*, thk. Tefik Hamdân, Beyrut, Cilt 1, 1995, s.202.

⁶⁶² Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, thk. Ali Muhammed-el-Bicavi, Cilt 3, 1963, s.192.

yaratmıştır.⁶⁶³ Eş'ari böylece Kaderiyye'nin kendileri olmadığını ispat etmeye çalışmıştır.

Lâlekâî'nin İbn Abbas'dan naklettiği bir rivayete göre Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Kaderi yalanlayanlar hastalanırlarsa ziyaret etmeyin ve ölürlerse namazlarını kılmayın.”⁶⁶⁴ Bu hadis kaynaklarda senedinde yer alan Zekeriyâ b. Manzûr'dan dolayı zayıf kabul edilmiştir. Zekeriyâ b. Manzûr Yahyâ b. Maîn'e (ö. 233/847) göre “leyse bi-sika (sika değil)”, Dârekutnî'ye (ö. 385/995) göre ise “metruk olarak değerlendirilmiştir.”⁶⁶⁵

Lâlekâî'nin eserine aldığı Peygamber Efendimizin(s.a.v) vefatından çok sonra ortaya çıkan bu itikadi ekoller hakkındaki rivayetlerin sıhhatinin sorgulandığını ayrıca hatırlatmak gerekir. Peygamber'den sonra ortaya çıkan fırkalaşmayı yansıtan bu haberlere ihtiyatla yaklaşmak daha makul bir tutum olacaktır.

Kader konusuna ayırdığı bölümde Lâlekâî aynı zamanda Kaderiye'yi tekfir eden âlimlere yer vermiştir. Kaderiye hakkında tatbik edilecek hadler konusunda sahabi ve imamlardan rivayetler aktarmış, kaderi inkâr edenlere Allah'ın gösterdiği ibretlik hadiseler yer vermiş ve Kaderiye mensupları hakkında tabiin imamlarının, fukahanın uyguladığı muhtelif hükümleri de tek tek zikretmeyi uygun görmüştür.⁶⁶⁶

2.7.1.5. İman

İman konusu, kelam tarihinde bir insanın İslam dinine ve İslam toplumuna mensubiyetini açıkça ortaya koyan şartların neler olması gerektiğini içerdiğinden önemli bir mesele olarak görülmüştür. Bu konu iman mahiyeti, iman - amel –İslam münasebeti, iman-büyük günah ilişkisi, iman şubeleri, imanda artma ve eksilme vb. gibi konular üzerinden tartışılmıştır. Konunun dini içeriği, siyasi ve sosyal içeriğini de etkilemesinden ötürü fırkalar, öncelikle yaşanan olaylardan hareketle konuyu tartışmaya başlamış, sonrasında teorik bir çerçevede konuyu ele almıştır.

⁶⁶³Eş'arî, **Kitâbü'l-Lüma' fi'r-red alâ ehli'z-zeyğ ve'l-hevâ** thk. Abdülazîz İzzeddin es-Sirvân, Beyrut 1987, s. 131.

⁶⁶⁴Hâkim, **el-Müstedrek ale's-Sahîhayn** thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1990, Cilt 1, s.159. bkz. Lâlekâî, **Şerhu'l-Üsul**, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.389.

⁶⁶⁵Zehabî, **Mizânü'l-i'tidâl** thk. Âdil Ahmed Abdülmecûd, v.dğr., Beyrut, Cilt 3, 1995s.110.

⁶⁶⁶ Lâlekâî, **Şerhu'l-Üsul**, Beyrut, Cilt 1,2007, s.396-412.

2.7.1.5.1. İmanın Tanımı

İslam düşünce tarihinde ortaya çıkan kelim ekolleri iman mahiyeti ile ilgili farklı anlayışlara sahip olmuşlardır. İmanın ne olduğuna ilişkin ortaya konulan görüşler kavramsal çerçeve ile sınırlı kalmamıştır. Cemel ve Sıffin savaşlarından sonra Haricilerin Hz. Ali, Hz. Osman ve taraftarlarını, hakem olayını kabul edenleri tekfir etmeleri sonucunda iman, İslam, küfür ve nifak gibi kavramlar tartışılmaya başlanmıştır. Haricilerin büyük günah işleyenleri tekfir etmesi Mürcie'nin Müslümanların birliğini tesis edecek bir iman anlayışı geliştirmesini sağlamıştır. Mürcie'nin imanda mü'minlerin eşit olduğunu, iman ile İslam'ın aynı anlama geldiğini, iman artıp eksilmediğini savunması ve imanda istisnayı kabul etmemesi, Ehl-i Hadis'in karşıt bir iman anlayışı geliştirmesine neden olmuştur.⁶⁶⁷

Ehl-i Hadis'in iman telakkisinin Mürcie'nin iman telakkisinin tam karşısında bir konumda yer aldığını ifade edebiliriz. Mürcie taraftarları iman meselesinde farklı düşünceler ortaya koydukları için Ehl-i Hadis'in sürekli eleştirilerine konu olmuşlardır.

Mürcie taraftarları arasında iman tanımı konusunda bir ittifakın olduğunu söylemek mümkün değildir. Mürcie'den bir taifeye göre iman kalbin fiilleriyken bir taifeye göre ise kalp söz konusu olmaksızın iman sadece dilin fiillerinden ibarettir. Ancak Mürcie'nin çoğunluğuna göre ise iman hem kalbin hem de dilin fiillerindendir. Mürcie'den başka bir taife ise iman dil ve kalbin fiilleriyle beraber büyük günahlardan kaçınmak olduğunu ifade etmişlerdir.⁶⁶⁸ Mürcie taraftarları arasında iman tanımı konusunda yaşanan bu ihtilafa rağmen Ehl-i Hadis, iman anlayışında Haricileri takip eden bir anlayış ortaya koyarak ameli, iman bir unsur olarak kabul etmiştir.⁶⁶⁹

İbn Mende iman şu şekilde tanımlamaktadır: “İman kalp, dil ve diğer azalarla yapılan bütün amellerden oluşur. Ancak iman öz ve uzantıları vardır. Allah'ı bilmek, O'ndan gelenleri kalp ve dil ile tasdik etmek, O'na boyun eğmek, O'nu sevmek, O'ndan korkmak vs. iman asıllarıdır ve bunları yerine getiren kimse iman etmiş bir mümindir. İmanın uzantıları ise farzları yerine getirmek ve haramlardan kaçınmaktır.”⁶⁷⁰ Peygamber

⁶⁶⁷ Sönmez Kutlu, *Selefilğin Fikri Arka Planı İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, İstanbul: Otto Yayınları, 2017, s.80.

⁶⁶⁸ İbn Mende, *Kitabu'l-İman*, , Beyrut, 2001, s.147.

⁶⁶⁹ Sönmez Kutlu, *a.g.e.* , s.81.

⁶⁷⁰ İbn Mende, *a.g.e.* , s.332.

(s.a.v) imanı tanımlarken namaz, zekât, oruç gibi amelleri dâhil etmiştir. Bundan ötürü Peygambere ittiba hususunda son derece hassas olan Ehl-i Hadis imanı tanımlarken imanın kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve beden ile amel olduğu sonucunu çıkarmıştır.⁶⁷¹

Ehl-i Hadis mensubu olan Lâlekâî'ye göre iman; dilin ikrarı, kalbin itikadı ve azalarla amel etmedir. Her üç unsura ayrı ayrı önem veren Lâlekâî, imanın dil ile ikrar, kalp ile itikad ve azalarla amel olduğunu ispatlayan delillere yer vermiştir.⁶⁷² Ona göre imanın dil ile ikrar olduğunu ispatlayan delil Hucurat suresinin 14. ayeti⁶⁷³ ve Rasulullah'ın (s.a.v.) şu buyruğudur: "İnsanlara karşı La İlahe illallah" deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. Eğer derlerse bana karşı canlarını ve mallarını koruma altına alırlar."⁶⁷⁴ İbnü'l Cevzi, imanın kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve azalarla amel olduğunu belirten hadisin uydurma hadis olduğunu belirtmiştir.⁶⁷⁵

Lâlekâî, imanın kalp ile itikad olduğuna delil olarak Allah'ın kitabından Hucurat suresi 7. ve 14. Mücadele suresi 22. ve Maide suresi 41. ayetlerini zikretmiştir. Rasulullah'ın (s.a.v.) şu ifadeleri ise imanın kalbin itikadı olduğunu ortaya koymaktadır: "Ey diliyle iman ettiğini söylediği halde iman kalplerine ulaşmayanlar..." İmanın amel olduğuna delil olarak ise Beyyine suresi 5., Kehf suresi 110., ve En'am suresi 158. ayetlerini zikreden Lâlekâî'nin, Rasullulah'ın (s.a.v.) bir bedevinin sorusuna amelleri sıraladıktan sonra bunları yaparsan cennete gidersin şeklindeki hadisine delil olması açısından yer verdiğini görmekteyiz.⁶⁷⁶

İbn Ömer'den aktarılan bir rivayette Rasullulah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Amel olmadan iman olmaz, iman olmadan amel olmaz." Hasan el-Basri'nin imanın söz ve amel olduğuna itikad ettiğini ortaya koyan Lâlekâî fakihlerin de aynı düşüncede olduklarını belirtmiştir.⁶⁷⁷

⁶⁷¹ Osman Kılınç, "Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadis'in İman Anlayışı" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi SBE, 2019, s. 41.

⁶⁷² Lâlekâî, *Şerhu'l-Üsul*, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.471.

⁶⁷³ "Bedeviler, "İman ettik" dediler. Şunu söyle: "Henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre, sadece boyun eğdiniz. Bununla beraber Allah'a ve resulüne itaat ederseniz yaptığımız hiçbir şeyi boşa çıkarmaz; Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir."

⁶⁷⁴ Lâlekâî, *a.g.e.*, s.472.

⁶⁷⁵ Aliyyü'l Kari, *El-Masnu' fi Ma'rifeti'l-Hadisi'l-Mevzu*, thk. Abdülfettah Ebu Gudde, Halil İbrahim Kutlay (çev.), İstanbul: İnkılab Yayınları, 2019, s.98.

⁶⁷⁶ Lâlekâî, *a.g.e.*, s.472.

⁶⁷⁷ Lâlekâî, *a.g.e.*, s.483.

Horasanlı bir kimsenin Ebu Sevr'e iman ile ilgili bir soru sorması üzerine şöyle bir tartışma başlar: Ameli imandan bir cüz kabul etmeyenlere şöyle denilir. Allah'ı Teâlâ kullarına namazı ikame edin, zekâtı verin derken neyi kastetmiştir? Bunları ikrar edin mi yoksa bunları ikrar edin ve amel edin mi? Derlerse ki, Allah ikrar etmeyi istemiş ameli değil o halde ilim ehline göre kâfir olur. Çünkü kullarından namazı ve zekâtı istememiştir demiş olurlar. Derlerse ki, hem ikrar hem de amel istemiştir. Denilir ki onlardan her ikisini istediye ne diye birini yapmakla mü'min olacağını söylediniz. Hâlbuki Allah her ikisini istemiştir. Bir adam Allah'ın her istediğini yaparım ama ikrar etmem derse mü'min olur mu? Hayır derlerse onlara denilir ki bir adam Allah'ın emirlerini yerine getirmem ama ikrar ederim derse mü'min olur mu? Derlerse ki evet onlara ne fark var diye sorulur. Eğer birini yapıp diğerini terk etmekle mü'min olabiliyorsa, amel edip ikrar etmiyorsa da mümin olabilmelidir. İkisi arasında bir fark yoktur.⁶⁷⁸ Lâlekâî'nin, imanın amel olduğunu vurgulamak için akli süreçleri devreye koyan ve mantık çerçevesinde bir izahı içeren bu tartışmaya yer vermiş olması, uygun şartlar oluştuğunda muhalifini ve muhatabını ikna etmek için bu yönteme başvurabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla şöyle dememiz mümkün olmaktadır. Ehl-i Hadis, zor durumda kaldığında akli süreçlerle ve tevillerle muhalifini ve muhatabını ikna etmeye çalışmıştır. Selefin iman ve amel birbirinden ayırmadıklarını ifade eden Lâlekâî, iman tanımında dil, kalp ve amelden oluşan her üç unsura da ayrı ayrı önem vermiştir. Kişi emredilenleri yerine getirerek dil ve kalpteki imanı doğrulamaktadır. Ehl-i Hadis'in amel unsuruna bu kadar önem vermelerinin sebebi, imanı sadece dilin ya da sadece kalbin fiilleri olarak kabul edilmesi durumunda amelin ihmal edileceği endişesi taşıyor olmasıdır. Bu endişe yerinde bir endişe olarak kabul edilmelidir. Ancak imanı sadece kuru bir tasdik olarak kabul etmek doğru olmayacaktır. İman tasdiki aşan bir anlama sahiptir. İman, kişiyi dünyevi olanın ötesine yönelten ve kişinin salih amel hususunda motivasyonunu arttıran mahiyete sahiptir. Bu anlamda amelî, imanın geçerli şartı kabul etmek doğru değildir. Nitekim iman amelin temelini oluşturmaktadır ve kişiyi amele yönlendirmede etkin bir güce sahiptir.⁶⁷⁹

⁶⁷⁸ Lâlekâî, **Şerhu'l-Ûsul**, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.485.

⁶⁷⁹ Recep Ardoğan **Temellerden Topluma Kelam İlminde Sosyal Açılımlar**, İstanbul: Noyamedya Yayınları, 2016, s.54.

Burada başka bir Ehl-i Hadis mensubunun iman tanımına yer vermenin uygun olduğunu düşünüyoruz. El-Yemeni, yedinci fırka olarak gösterdiği Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın iman anlayışını şu şekilde ortaya koymuştur: *“İman dil ile ikrar, kalp ile bilmek ve azalarla ameldir. Farz olan itaat hasletlerinden her haslet imandır. Ehl-i Sünnete göre bu imanın üstünde tasdik vardır ve onun yeri de kalp olup dil ile ifade edilir. İkrardan sonra onun üzerindeki delilin aşikârlığı şehadet unsurları olup onlar şu üç şeydir; şehadet, itikat ve amel. Şehadet kanı bağışlar, malı himaye eder ve Allah'ın hükümlerini farz kılar. Amel ise dindarlığı ve adaleti gerektirir. Bu iki belirginlik şeriatın belirgin olmasını gerektirir. Akideye gelince o ahirette ortaya çıkar. Çünkü akide gizli olup onu Allah'tan başkası bilemez. Kim kalbiyle inancı terk eder ancak şehadeti ortaya koyarsa o münaфіktır. Kim de kalbiyle akideye inanır diliyle onu ifade eder ancak farzlarla amel etmeyi isyan ederek terk ederse o fasık olur, bu da kendisini imandan çıkarmaz. Lakin o (iman bakımından) eksik olup Müslümanların ahkâmı onun üzerine uygulanır. (Tabi ki) farzları terk etmemesi ve vücûbiyetini inkâr etmemesi halinde bu böyledir. (Yoksa) o kâfir olup kanı helaldir ve öldürülmesi vaciptir.”*⁶⁸⁰ Ayrıca el-Yemeni Müslümanın ameli terk etmesi durumunda imandan çıkmadığını ancak imanında eksiklik olacağını belirtmiştir.

Amelin imandan olduğuna ilişkin Sünnet'ten bir başka delil de şöyledir: *“Rivayet edildiğine göre Ebu Zer el-Gıfari'ye –rh- bir adam geldi ona ve iman nedir” dedi. Bunun üzerine Ebu Zer ona “İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz (den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah'a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir” ayetini okudu. Adam da “sana iyilikten sormadım” dedi. Bunun üzerine Ebu Zer “bir adam Rasulullah'a (sav) gelerek bana sorduğun şeyi kendisine sordu. O da sana okuduğum ayeti ona okudu. Senin bana razı olmak istemediğin gibi o da O'ndan razı olmak istemedi. Bunun üzerine Rasulullah (sav)*

⁶⁸⁰ Ebû Muhammed el-Yemenî, **Akâidu li Selâse ve Seb'ine Fırkatenu**, thk. Muhammed b. Abdullah Zerbân el-Ğâmidî, Medine: Mektebetü'l Ulûm ve'l-Hikem, Cilt 1, 2001, s.313.

kendisine yaklaşması için ona işaret etti, o da kendisine yaklaştı ve ‘muhakkak ki mümin kişi sevabını umarak iyi bir amel işlediğinde bu kendisini sevindirir; cezasından dolayı korkarak kötü bir amel işlediğinde de o kendisini üzer’ buyurdu” diye karşılık verdi. İşte bu, bütün taatlerin imanın cüzlerinden bir cüz olduğuna delildir.”⁶⁸¹Ebu Muhammed el-Yemeni’den yukarıda aktarmış olduğumuz nakil Ehl-i Hadis’in iyi amellerin tümünün imana dâhil edilmesi gerektiği düşüncesinin dayanağını oluşturmaktadır.

Dil ile söyleme, kalple bilme ve azalarla amel etmenin kâmil bir iman olduğuna delil, Allah Teâlâ’nın “Bedeviler, iman ettik, dediler. De ki ‘iman etmediniz ama İslam olduk deyin, henüz iman kalplerinize girmedi’”⁶⁸² buyruğudur. El-Yemeni, bu ayeti kerimeyi diliyle söyleyip kalbiyle iman edinceye kadar müminin mümin olmayacağını, aynı şekilde Allah Teâlâ’nın üzerine farz kıldığı şeylerde azalarla amel edinceye dek imanında da kâmil olmayacağına delil olması açısından zikretmiştir.⁶⁸³ “*Elif Lâm Mîm. Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir. Onlar gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar. Onlar sana indirilene de senden önce indirilene de inanırlar. Ahirete de kesinkes olarak inanırlar. İşte onlar Rablerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır*” Böylece bu şartları tasdik edip bunlarla amel ettikleri sürece onları kurtuluşa ermiş müminler olarak isimlendirmiştir.

Lâlekâî, sahabe ve tabiinin imanın söz, amel ve niyet olduğu hususunda icma ettiklerini belirtmiştir. Selefın, imanı amelden ameli de imandan ayırmadıklarını ifade etmiştir. İmanın amel olduğuna delil olarak Tevbe suresinin 11. ayetini⁶⁸⁴ zikretmiştir. Peygamber’in Kâbe’yi tavaf ederek “Sana inanarak ve Kitabını tasdik ederek” dediği hakkında ihtilaf yoktur. Bu da bütün amellerin imandan olduğunu göstermektedir.⁶⁸⁵ Amelin imana dâhil edilmesi ile ilişkili Lâlekâî’nin delil olarak zikrettiği Tevbe suresi 11. ayetinde bu gerçekliğe doğrudan işaret eden bir ibare yoktur. Ancak İslam ile iman aynı kabul edilmesi durumunda ‘Eğer onlar namaz kılar zekât verirlerse din kardeşiniz olurlar’

⁶⁸¹ Ebû Muhammed el-Yemenî, **Akâidu li Selâse ve Seb’ine Fırkatén**, thk. Muhammed b. Abdullah Zerbân el-Ğâmidî, Medine: Mektebetü’l Ulûm ve’l-Hikem, Cilt 1, 2001, s.316.

⁶⁸² Hucurat, 14. ayet

⁶⁸³ Ebû Muhammed el-Yemeni, **a.g.e.**, s.314.

⁶⁸⁴ “Eğer tevbe eder, namaz kılar ve zekât verirlerse, sizin din kardeşiniz olurlar. Bilen kimseler için ayetleri uzun uzadıya açıklıyoruz.”

⁶⁸⁵ Lâlekâî, **Şerhu’l-Ûsul**, Lübnan, Cilt 2, 2007, s.7.

ayetinde belirtilen amelleri yapanların mümin oldukları şeklinde yorumlamak mümkün olmaktadır. Ancak bir sonraki başlıkta görüleceği üzere Lâlekâî iman ile İslam'ı farklı kabul ettiği için burada yapmış olduğu yorumda İslam ile imanı aynı görerek adeta kendi görüşüyle çelişmiştir. Lâlekâî'nin amelin imandan olduğuna dair görüşünü desteklemek için Kur'ân'dan Tevbe suresi 11. ayetini seçmesini bir tür istidlal olarak değerlendirmek mümkündür.

2.7.1.5.2. İman-İslam İlişkisi

İman ve İslam ilişkisi hususunda iki görüş ortaya konulmuştur. Birincisi; İman ve İslam'ın farklı olduğunu dile getiren görüş, ikincisi; iman ve İslam'ın aynı anlama geldiğini savunan görüştür. Her iki görüş de kavramsal bağlamda ve nassa dayanılarak izah edilmeye çalışılmıştır. Kelime olarak bakıldığında iman ve İslam aynı anlama gelmemektedir. Bununla beraber her iki kelimedede umum ve husus ilişkisinin olduğunu söylemek doğru değildir.⁶⁸⁶

Ehl-i Hadis mensupları arasında iman ve İslam'ın aynı veya farklı anlama geldiğine dair bir görüş birliği yoktur. Nitekim bir Ehl-i Hadis mensubu olan İbn Mende Allah'ın kitabında iman ve İslam'ın manasının bir olduğuna dair ayetlerin bulunduğunu ifade etmiştir. Ona göre iman ve İslam aynı manaya gelen iki isimdir. İman, Allah'ın kullarını davet ettiği ve onlara farz kıldığı bir çağrısıdır. Allah'ın din olarak seçtiği, kulları için ondan razı olduğu ve onları kendisine davet ettiği İslam ise Allah'ın kulları için razı olmadığı ve gazap ettiği küfrün zıt anlamlısıdır.⁶⁸⁷

Lâlekâî, iman ve İslam'ın ayrı anlama sahip olduğunu ifade etmiştir. Ona göre İslam imandan daha kapsamlıdır. İman ise İslam'dan daha hususidir. Bu düşüncesine delil olarak Hucurat suresinin 14. ayetini delil göstermiştir. “Bedeviler, ‘iman ettik’ dediler. Deki: İman etmediniz, siz ancak ‘eslemna’ Müslüman olduk deyin. İman henüz kalplerinize girmemiştir.” Zühri'den aktardığı bu rivayete dayanarak iman amel, İslam ise kelimedir (La ilahe illallah).⁶⁸⁸ Şeklinde iman ve İslam'ın aynı olmadığını ispatlamaya çalışmıştır. Ahmed b. Hanbel'e iman ve İslam hakkında soruldu. O da imanın amel, İslam'ın ise söz olduğunu söylemiştir. İmanı amel olarak kabul eden Lâlekâî'nin en çok

⁶⁸⁶Recep Ardoğan, **Delillerden Temellere SistematiK Kelam**, İstanbul: Sosyal Kelam Yayınları, 2016, s.367.

⁶⁸⁷ İbn Mende, **Kitabu'l-İman**, Beyrut, 2001, s.142.

⁶⁸⁸ Lâlekâî, **Şerhu'l-Üsul**, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.461.

önem verdiği amel ise namazdır. Namazın imandan olduğuna dair birçok rivayet nakletmiştir. Cabir'den aktardığı bir rivayete göre Rasulullah (s.a.v.) döneminde iman ile küfrü ayıran amelin hangisi olduğu soruldu. Namaz olduğu bildirildi. Ömer, Ali, Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Abbas, Ebu'd Derda, Bera ve Cabir b. Abdullah da iman ile küfrü birbirinden ayıran amelin namaz olduğunu ifade etmişlerdir. Namazı iman olarak değerlendiren bu bakış açısının dayanağı ise Bakara suresinin 143. ayetinde : “Allah imanınızı zayi edecek değildir.” şeklinde kastedilen namazdır.⁶⁸⁹

“Allah imanınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz, Allah insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir” buyruğu hakkında el-Yemeni, burada kastedilen imanın, namaz olduğunu belirtmiştir. Bu ayetin, kıblenin Kâbe'ye çevrilmesinden önce Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılıp bu hal üzere ölenler hakkında indiği rivayet edilmiştir. Kible, Kâbe'ye çevrildiğinde onlar “Ya Rasulallah! Bundan önce bizden ölenler ne olacak?” diye sordular da Allah Teâlâ: “Allah imanınızı boşa çıkaracak değildir” buyurmuştur. Yani kıblenin Kâbe'ye çevrilmesinden önce Beyt-i Makdis'e doğru kılmış olduğunuz namazınızı iman olarak isimlendirmiştir. El Yemeni Lâlekâî ile paralel olan bu düşüncelerine ek olarak şu ifadeleri kullanmıştır. “Bundan sonra kim namaz imandan değildir diyerek namaza yönelik bu delile ısrarla karşı çıkmayı ister?”⁶⁹⁰ Ehl-i Hadis amele büyük önem vermesine rağmen ameli terkedenleri kâfir olarak nitelemez. Ancak Lâlekâî'de görüldüğü gibi namazın önemiyle ilgili rivayetlerden ötürü namazın terki küfür olarak değerlendirilmiştir.

Ehl-i Hadis'in iman ve İslam'ın ayrı olduğuna dair başka bir delili ise Cibril Hadisi'dir. Cibril Hadisi'nde İman nedir? İslam nedir? Sorularına farklı cevap verilmiş olması, iman ve İslam'ın ayrı kabul edilmesini sağlamıştır. Bu hadis temel alınarak İslam'ın ve imanın şartları ayrıma tabi tutulmuştur. Lâlekâî de görüşüne dayanak olarak bu hadise yer vermiştir. İslam'ın şartlarının yapılması gereken şeyler, iman şartlarının ise inanılması gereken şeyler olmasından ötürü her iki kelime birbirinden ayrı değerlendirilse de aslında Ehl-i Sünnet inancında her iki kelime arasında bir fark bulunmamaktadır. İman, tereddütsüz ve şüphesiz akideye bağlanmaktır. Bu bağlılık insanın tüm hayatını kontrol altına alıp dönüştürme gerçekleştiriyorsa kâmil bir imandan

⁶⁸⁹ Lâlekâî, **Şerhu'l-Üsul**, Beyrut, Cilt 1, 2007, s.463.

⁶⁹⁰ Ebû Muhammed el-Yemenî, **Akâidu li Selâse ve Seb'ine Fırkatén**, Medine, Cilt 1, 2001, s.315.

bahsetmek mümkündür.⁶⁹¹ Lâlekâî, İslam ve imanı ayrı değerlendirerek naslardan hareketle görüşünü temellendirmiştir. Ancak bu konuda Ehl-i Sünnet ekolünde bir ittifağın olduğundan söz etmek mümkün değildir.

2.7.1.5.3. İman'da İstisna

İmanda istisna konusu kelim ilminde uzun tartışma konularından birini teşkil etmektedir. İmanda istisna, kişinin İslam dinine mensubiyetini amellerine güvenmeden ve Allah katındaki konumunu bilmeden “İnşallah mü’minim” şeklinde ifade etmesidir. Bu ifadeyi uygun görmeyenler istisnanın şüphe içerdiğini, dolayısıyla imanda şüphenin olmadığını kabul etmişlerdir. Bu kabulden hareketle imanda istisnanın kişinin imanını muallakta bıraktığını düşünmüşlerdir.⁶⁹² Ehl-i Hadis düşüncesinde bir kişinin kâfir olarak mı mümin olarak mı öleceğini önceden bilmesinin mümkün olmadığından imanında istisna yapması şart olarak kabul görmüştür.⁶⁹³

Ehl-i Hadis, Mürcie’nin “ben gerçekten mü’minim” şeklindeki İslam’a mensubiyetini ifade etme şekline karşı çıkmıştır. Yazmış oldukları eserlerde bu konuya genişçe yer veren Ehl-i Hadis ise düşüncelerini nas ile temellendirmiştir. Uzun süre tartışılan bu konuda Lâlekâî ise Fetih suresi 27., Kehf suresi 23 ve 24. ayetler ile Necm suresinin 32. ayetini delil göstererek istisnanın gerekliliğine hükmetmiştir. İstisnayı imanın kemaliyle eşdeğer görmüştür. Kim ben hakiki mü’minim derse o hakiki kâfirdir şeklindeki bir rivayeti aktarmıştır.⁶⁹⁴ İmanda istisnanın yapılması gerektiğini ve istisnayı imanın kâmil olma şartı olarak gösteren rivayetlerin münker ve batıl olduğu kaydedilmiştir.⁶⁹⁵

Bir kişiye mü’min misin sorusu sorulduğunda kişinin bu soruya cevap vermesi gerekmemektedir. Çünkü bu sorunun kendisi bizatihi bidat olmaktadır. Evzai’nin görüşüne göre bu soruyu soran kimse bu konudaki ilmi ile Allah’ın ilminin aynı olduğunu iddia etmektedir.⁶⁹⁶ Bir kimsenin gerçekten mü’minim demesi ile kastettiği şey Allah

⁶⁹¹ Ömer Neseî, **İslam İnancının Temelleri**, Seyit Ahsen,(çev), İstanbul: Bayrak Yayınları, 2015, s.51.

⁶⁹² Recep Ardoğan, **Delillerden Temellere Sistemik Kelam**, İstanbul: Sosyal Kelam Yayınları, 2016, s.376.

⁶⁹³ Sönmez Kutlu, **Selefilik’in Fikri Arka Planı İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler**, İstanbul: Otto Yayınları, 2017, s.121.

⁶⁹⁴ Lâlekâî, **Şerhu’l-Üsul**, Beyrut, Cilt 2, 2007, s.51.

⁶⁹⁵ Aliyyü’l Kari, **El-Masnu’ fi Ma’rifeti’l-Hadisi’l Mevzu**, thk. Abdülfettah Ebu Gudde, Halil İbrahim Kutlay (çev.), İstanbul: İnkılab Yayınları, 2019, s.95-96.

⁶⁹⁶ Lâlekâî, **a.g.e.**, s.59.

katında kendisinin imanı ile ilgili bilgiye vakıf olduğu iddiası ise Ehl-i Hadis'in bu yaklaşımını doğru değerlendirmek gerekir. Ancak Mürcie'nin bir Müslümanın ben gerçekten mü'minim demesinde bir sakınca görmemiş olmasını, Allah katında kendisi ile ilgili bir bilgiye vakıf olduğunu iddia etmiş olması manasında bir yorum çıkarılması doğru değildir. Nitekim bu apaçık bir niyet okumadır. Böyle bir anlayış kişinin niyetinin tam olarak bilinemeyeceği gerçeğini göz ardı etmiş bulunmaktadır. İmanda istisna konusunu Peygamber zamanında konuşulmuş bir mesele olarak gösterme ve imanın geçerliliğinin şartı olarak belirtme sakıncalı birçok durumun oluşmasını beraberinde getirecektir.

Ehl-i Hadis'e göre hiç kimse amellerinden ötürü imanına güvenmemeli, bilakis her zaman amellerinin boşa gideceğinden korkmalıdır.⁶⁹⁷ Bu korku, insanı amellerinde ihlasa ve sabra yönlendirdiği sürece anlamlıdır. Ancak tasdikte şüpheye götürme ihtimali içerdiğinden ve kâmil manada iman sahibi olmayı ortadan kaldırdığından kişinin bu şekilde kendisini tanımlaması uygun değildir. İmanda istisna meselesinde yaşanan ihtilaf esasen lafzi bir ihtilaf olarak değerlendirilmelidir. "Ben gerçekten müminim" diyen kimse ben gerçekten cennet ehliyim şeklinde bir iddiaya sahip değildir. İmanda istisna yapmayanları ayıplayanların listesini veren Lâlekâî, adeta imanda istisnayı imani bir ilke olarak benimsemiştir. İmanda istisnayı kabul etmeyenlerin başında gelen Ebû Hanife'yi kötüleyen nakilde bulunmayı da ihmal etmemiştir. İmanda istisnayı kabul etmemek lanetlenmeyi gerektiren bir durum olarak yansıtılmıştır. Lâlekâî, imanda istisnayı vacip olarak görmüş ve istisnayı yapmayanın imanının makbul olmayacağını düşünmüştür. İstisnayı reddetmeyi Mürcie'nin alameti olarak gösteren Lâlekâî bu meseleye ayırdığı bölümün sonunda Mürcie hakkında varid olan rivayetlere yer vermiştir. Rasulullah'a (s.a.v.) isnad ettiği rivayetlerde Mürcie İslam'dan nasibi olmayan, yetmiş peygamberin diliyle lanetlenen ve kendilerinden uzak durulması gerekenler olarak gösterilmiştir.⁶⁹⁸

2.7.1.5.4. İmanın Artıp Eksilmesi

İmanda artma eksilme meselesi, imanın tanımına göre anlam kazanmaktadır. Nitekim ameli, imana dâhil etmeyenlerin görüşüne göre imanda bir artışın ya da eksilmenin olması mümkün değildir. İmanda artışın niteliksel ya da niceliksel mi olduğu

⁶⁹⁷ Sönmez Kutlu, *Selefilğin Fikri Arka Planı İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, İstanbul: Otto Yayınları, 2017, s.115.

⁶⁹⁸ Lâlekâî, *Şerhu'l-Üsul*, Beyrut, Cilt 2, 2007, s.62.

konusu da tartışılmıştır. Söz konusu artışın ikrarda mı ya da tasdikte mi olduğu soruları da merak edilen sorular arasındadır. İmanı marifet olarak tanımlayan Mürcie'den bir taifenin görüşü doğrultusunda söz konusu artışın bilgideki artış olarak kabul edilmesi gerekecektir.⁶⁹⁹ Esasen bu konu lafzi bir ihtilafı içermektedir. İman inanılması gereken konular açısından artma ve eksilmeyi kabul etmez. İman esaslarından herhangi birinin kabul edilmemesi durumunda iman gerçekleşmemiş olacaktır. İmanın keyfiyetinde bir artış bu ihtilafın dışında kalmaktadır. Kemiyyetteki artma ve eksilme ise amellerin imana dâhil edilmesi durumunda söz konusu olmaktadır. İmanın hakke'l- yakın ve ayne'l- yakın denilen mertebeleri vardır. Bu mertebeler ışığında değerlendirilmesi durumunda imanın artıp eksilmesi meselesi daha iyi anlaşılacak bir konu olarak görülmelidir.⁷⁰⁰ Nitekim iman nitelik olarak artıp eksildiğini düşünenlere göre kiminin imanı kâmil kiminin ise noksan ya da zayıf imana sahip olması mümkündür. Kiminin imanı ayne'l- yakın mesabesindeyken ise kiminin hakka'l- yakın ya da ilme'l- yakın olabilmektedir.⁷⁰¹

İmanın kemalinden bahseden hadisler imanın artıp eksildiğine delil olarak gösterilmiştir.⁷⁰² İyi amellerden sonra imanın kemalinde değişiklikler olur. Bunu destekleyen ayetler Enfal suresinin 3-5. ayetleridir.⁷⁰³ Bütün ameller iman olarak kabul edildiğinde daha çok itaat imanın kemal derecesini artırır. Kul günah işlediğinde ise imanın kemalinde azalma söz konusu olur.⁷⁰⁴

Lâlekâî'ye göre iman taatlerle artar ve günahlarla da eksilir. Bunun kanıtı ise Rasullullah'ın, (s.a.v.) sahabenin, tabiinin ve sonraki âlimlerin bu yönde varid olan sözleridir. Kur'ân'da imanın artıp eksildiği yönünde ayetler de vardır. Bu ayetler: Enfal suresi 2. ila 4. Ali İmran suresi 173., Fetih suresi 4., Tevbe suresi 124., Maide suresi 3., ve Bakara suresi 260. ayetlerdir.⁷⁰⁵ Rasullullah'ın (s.a.v.); "Müminlerin iman bakımından

⁶⁹⁹ El-Eş'ari, **Makalatü'l-İslammiyyin ve İhtilafu'l-Musallin**, Mehmet Dalkılıç (çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005. s.132.

⁷⁰⁰ Aliyyü'l Kari, **İmam Azam Fıkhı Ekber Şerhi**, Hüseyin S.Erdoğan,(çev), İstanbul: Hisar Yayınları, 2014, s.348.

⁷⁰¹ Saim Kılavuz, **Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş**, İstanbul: Ensar Yayınları, 2015, s.53.

⁷⁰² Lâlekâî, **Şerhu'l-Üsul**, Beyrut, Cilt 2, 2007, s. 15.

⁷⁰³ "Onlar namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayan kimselerdir. İşte onlar gerçekten mü'minlerdir. Onlara, Rableri katında yüksek mertebeler, bağışlanma ve cömertçe verilmiş rızık vardır. Nasıl ki, Rabbin seni hak uğruna (savaşmak üzere) evinden çıkarmıştı. Mü'minlerden bir grup ise bu konuda kesinlikle isteksizlerdi."

⁷⁰⁴ Sönmez Kutlu, **Selefilğin Fikri Arka Planı İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler**, İstanbul: Otto Yayınları, 2017, s.128.

⁷⁰⁵ Lâlekâî, **a.g.e.**, s.15.

en kâmil olanı ahlakı en güzel olanıdır.”⁷⁰⁶ Hadisi imanın artacağına delil olarak gösterilmiştir. Lâlekâî, bu hadisi farklı varyantlarla çokça zikretmiştir. Başka bir Ehl-i Hadis alimi olan el-Berberhari de benzer görüşler beyan etmiştir. El-Berberhari’ye göre de iman artar ve azalır. Allah’ın dilediği kadar artar. Kendisinden bir şey kalmayınca ya kadar da azalır.⁷⁰⁷

Ebu Derda’nın şöyle dediği nakledilmiştir. “Kulun imanının artmakta mı yoksa azalmakta mı olduğunu bilmesi fıkındandır. Hiç şüphesiz kişinin, şeytanın dürtülerinin nereden geleceğini bilmesi fıkındandır.” Lâlekâî, imanın artıp eksildiğine dair sahabeden varid olan sözlere de yer vermiştir.⁷⁰⁸ İman Allah’ı zikrederek artar Allah’ı unutmak ve gafil olmak ile de eksilir. Lâlekâî, Mürcie’nin benim inancım ile meleklerin inancı birdir görüşüne yer vererek bu görüşe mukabil “İmanlarına iman katması için.”⁷⁰⁹ ayetini delil göstermektedir.⁷¹⁰ Ebû Hanife’ye atfedilen “benim inancım meleklerin inancı gibidir” sözünde kastedilen asıl mananın anlaşılmadığını söylemek mümkündür. Ebû Hanife bu sözü sarf ederken kendi imanı ile meleklerin imanındaki benzerlik ile imanın zatında oluşan bir benzerlikten söz etmiştir. İmanın vasfındaki bir eşitliği kabul etmemiştir. Nitekim benzetmede her sıfatta eşitliği gerektirmektedir. ‘İmanım meleklerin imanının gibidir’ lafzında teşbih vardır ve teşbih ise sıfatlardaki benzerliği gerektirmez. Ebû Hanife’ye göre tasdik bizatihi kendisinde herhangi bir ayrılık söz konusu değildir.⁷¹¹

İbn Mende imanın eksildiğine delil olarak Rasulullah’tan (s.a.v.) şu hadisi aktarmıştır: “Sizden biri bir kötülük gördüğünde onu eliyle düzeltsin, ortadan kaldırsın. Buna gücü yetmezse diliyle düzeltsin. Buna da gücü yetmezse kalbiyle düzeltme yoluna gitsin. Buğzetsin. Bu da imanın en zayıf noktasıdır.”⁷¹² El-Yemeni de imanın artıp eksildiğini bu hadisten hareketle ortaya koymuştur. Ona göre taatlerden bir şeyle amel edildiğinde iman artar, günahlardan bir şeyle de amel edildiğinde iman azalır.⁷¹³ Esasen bu hadis doğrudan imanın artıp eksildiğine delil olamaz. Bu şekilde bir anlam verilmesi

⁷⁰⁶ Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 15

⁷⁰⁷ Berbehârî, *Şerhu’s-Sünne*, Mustafa Özenli (çev.), Konya: Neda Yayınları, 2019, s.90.

⁷⁰⁸ Lâlekâî, *Şerhu’l-Ûsul*, Beyrut, Cilt 2, 2007, s.39-40.

⁷⁰⁹ Fetih, 4. Ayet.

⁷¹⁰ Lâlekâî, *a.g.e.*, s.48.

⁷¹¹ Aliyyü’l Kari, *İmam Azam Fıkhı Ekber Şerhi*, Hüseyin S. Erdoğan (çev.), İstanbul: Hisar Yayınları, 2014, s.349.

⁷¹² İbn Mende, *Kitabu’l-İman*, Beyrut, 2001, s.152-153.

⁷¹³ Ebû Muhammed el-Yemenî, *Akâidu li Selâse ve Seb’ine Fırkatén*, Medine, Cilt 1, 2001, s.317.

durumunda bir kötülüğü eliyle ve diliyle düzeltecek güce sahip olmayan bir kimse için senin imanın zayıftır hükmü çıkar ki bu da doğru bir çıkarsama olmayacaktır.

İmanın artması ve eksilmesi ile alakalı varid olan hadisler sahih olarak kabul görmemiştir.⁷¹⁴ İman noksanlaşıp ziyadeleşir mi sorusuna Rasulullah (s.a.v.) şöyle yanıt vermiştir: “Hayır, iman kalpte mükemmel bir şekilde bulunur. Onun artıp noksanlaşması küfürdür.”⁷¹⁵ İmanın artıp eksilmeyeceği görüşüne delil olan bu hadisin sıhhatinin sorgulanması gerekir.

Ebû Hanife’ye göre iman ile küfür arasında bir alan yoktur. Bu anlamda kişi ya gerçekten kâfirdir ya da gerçekten mümindir. Bu açıdan bakıldığında iman artmaz ve eksilmez. Ayetlerde gerçek müminlerden olmak belli niteliklere bağlansa da bu imanın aslındaki bir artışı ifade etmez. Ebû Hanife’nin bu anlamdaki düşüncesinde haklılık payı vardır. Ancak ameller söz konusu olduğunda müminlerin imanlarının eşit olduğunu söylemek doğru değildir. Ancak bunu niceliksel bir sahaya kaydırmak yanlıştır. Çünkü hangi amelin bir başka amele öncelleneceğine ve amellerin nicel manada faziletli olduğuna karar vermek zordur.⁷¹⁶ İmandaki azalma kişiyi küfre yaklaştırdığından günah işleyen için iman azaldı söylemi dünyadaki hükümler açısından sıkıntıya sebep olacak bir söylemdir. Rasulullah (s.a.v.) döneminde inen her hüküm uygulandıkça müminlerin imanını artırdığı düşüncesi dinin mahiyetindeki bir değişiklik olarak anlaşılmalıdır. Dinde her yeni hüküm ahlakın kemaline vesile oluyordu. İman esaslarını tasdik ve ikrarda bir değişiklik söz konusu değildi. İmanın artacağına delil olan ayetleri şu şekilde anlamak mümkündür. Ashabı kiram gelen İslami emirlere iman etmişlerdi. Her yeni gelen emre her yeni farza uyararak iman ederlerdi. Böylece iman edilenler her yeni emrin gelmesiyle artardı. İman edilenlerin çoğalmasıyla iman artmış olmaktaydı. İmanın artmasını semeresinin ve nurunun artması olarak da kabul edenler olmuştur.⁷¹⁷

⁷¹⁴ Aliyyü’l-Kari, **Uydurma Olduğuna İttifak Edilen Hadisler**, thk. Abdülfettah Ebu Gudde, Halil İbhim Kutluay (çev.), İstanbul: İnkılab Yayınları, 2019, s.90.

⁷¹⁵ Aliyyü’l-Kari, **İmam Azam Fıkı Ekber Şerhi**, Hüseyin S. Erdoğan (çev), İstanbul: Hisar Yayınları, 2014, s.349-350.

⁷¹⁶ Recep Ardoğan, **Delillerden Temellere Sistemik Kelam**, İstanbul: Sosyal Kelam Yayınları, 2016, s.364.

⁷¹⁷ Aliyyü’l-Kari, **İmam Azam Fıkı Ekber Şerhi**, Hüseyin S. Erdoğan (çev), , İstanbul: Hisar Yayınları, 2014, s.346-347.

2.7.1.5.5. İmanın Şubeleri

İmanın şubeleri olduğunu kabul etme anlayışı imanı amel olarak kabul eden anlayışın sonucudur. Her ameli imanın bir parçası olarak gördüğümüzde imanın kaç tane şubesinin olduğunu tespiti de hayli güç olmaktadır. Şubelerin sayısı ile ilgili varid olan hadislere baktığımızda söz konusu sayı net olarak belli değildir. İbn Mende bu sayının altmış veya yetmiş olduğunu belirtmiştir. Ancak daha çok yetmiş olduğu ile ilgili rivayetlere yer vermiştir.⁷¹⁸ Lâlekâî da imanın altmış ya da yetmiş küsur şubesi olduğu ile ilgili bir rivayet paylaşmış ancak eserinde yetmiş iki şubeye yer vererek bu şubeleri tasnif etmiştir.⁷¹⁹ Ebu Hureyre'den (ra) nakledilen bir rivayette imanın yetmiş kusur şube olduğu geçmektedir.⁷²⁰ Lâlekâî imanın şubelerinin yetmiş olarak belirlendiğini gösteren bir rivayeti aktarmasına rağmen tasnifini yetmiş iki olarak ortaya koymuş ve her bir tasnifini ise hadislere dayandırmıştır. Ancak tasnifini yetmiş ikiye tamamlamak amacıyla tekrarlara yer vermiş ve aynı şubeyi birkaç kere kaydetmiştir.⁷²¹

Bu şubelerden ilk üçünü Ebu Hureyre'den naklettiği bir hadise dayandırmaktadır. Bu hadiste Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “İman altmış küsur şube ya da yetmiş küsur şubedir. En üstünü La ilahe illallah sözüdür. En alt derecesi ezayı yoldan kaldırmaktır. Hayâ ise imandandır.”⁷²² Lâlekâî dörtten sekize kadar şöyle bir tasnif yapmıştır. Namaz, zekât, ganimetin beşte birini eda etmek, oruç ve hacc. Yahya b. Ya'mer'a dayandırdığı bir nakilde Allah'a, meleklerine, kitaplarına, Rasullerine, ölümden sonra dirilmeye, cennete, cehenneme, kadere imanı zikrettikten sonra Allah'a imanı ilk şubede belirttiğini böylece toplamda 15 şubeye ulaştığını dile getirmiştir. Diğer şubeleri sırayla rivayetlere dayanarak şöyle sıralamıştır; *‘Cihad, Rasullullahı kendisinden, oğlundan, babasından bütün insanlardan çok sevmek, Allah ve Rasulünü her şeyden çok sevmek, sevdiğini Allah için sevmek ve küfürden hoşlanmamak, ensarı sevmek, kendisi için sevdiğini kardeşi için de sevmek, komşusuna eziyet etmemek, misafire ikramda bulunmak, ya hayr söylemek ya da susmak, selamı yaymak, inanarak ve mükâfatını Allah'tan umarak Ramazan orucunu tutmak, Müslümanın cenazesine*

⁷¹⁸ İbn Mende, **Kitabu'l-İman**, Beyrut, 2001, s.148-149.

⁷¹⁹ Lâlekâî, **Şerhu'l-Üsul**, Beyrut, Cilt 2, 2007, s.17.

⁷²⁰ Er-Rudani, **Cem'ul Feva'id min Cami'il-usul ve Mecma'iz-Zevaid**, Naim Erdoğan (çev.), İstanbul: İz Yayınları, 2016, Cilt 1, s.31.

⁷²¹ Sönmez Kutlu, **Selefilik Fikri Arka Planı İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler**, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.109.

⁷²² Buhari, **İman**, 16.

katılmak, Allah yolunda cihad etmek, vesveselerden kurtulmak, kılık kıyafet perişanlığı, yaptığı iyiliğe sevinmek ve işlediği kötülüğe üzülme, güzel ahlak, emanet ehli olmak ve ahde vefa göstermek, Rasulullahı(s.a.v) görmediği halde ona iman etmek, yemek yedirmek, hoşgörülü ve sabırlı olmak, komşuna eziyet etmemek, hayâ ve gereğinden az konuşmak, mescitlere bağlı kalmak, müminleri sevmek, müminlere şefkat ve merhamet göstermek, müminlere destek olmak, kendisiyle ülfet edilen ve ülfet kuran kimse olmak, her sözünde istisnada bulunmak, dinde sebat etmek, kötülüklerden hicret etmek’ olarak belirttiği buraya kadar ki tasnifte tekrarların olduğunu görebilmekteyiz.⁷²³ Lâlekâî’nin imanın şubeleri ile ilgili yapmış olduğu bu tasnifte dikkatimizi çeken şubelerden ilki ‘her sözünde istisna yapmak’ olarak zikrettiği kırk altıncı şube ile ‘kılık kıyafet perişanlığı’ olarak belirttiği otuz dördüncü şube olmuştur. Bu şubelerle ilgili yapmış olduğumuz tahriçlerde ilgili hadis kaynaklarda bulunamamıştır. Rivayette geçen “her sözünde istisna yapmak” imanda istisna anlayışından hareketle ortaya konulmuş bir şubedir. İmanda istisnayı, imana dâhil eden Lâlekâî, Ehl-i Sünnetin itikadi esasları olarak imanda istisnayı göstermesi tashihe ve izaha muhtaçtır. Bütün Ehl-i Sünnet ulemasının bu esasa yer verip vermediği araştırılacak bir konudur. Lâlekâî’nin ‘kılık kıyafet perişanlığı’ ile kastettiği olduğu mütevazi olmak ise Peygamber’in misyonuna uygundur. Ancak kastettiği bir Müslümanın sosyal hayatta perişan bir görüntü içerisinde dolaşması ise şu hadis ile çelişmektedir. İbn Abbas (ra)’dan aktarılan bir rivayette: Hariciler çıktığı zaman Ali’nin yanına gittim. Bana şöyle dedi: O adamların yanına git! Bunun üzerine Yemen elbiselerinden güzel bir elbise giydi. Ebu Zümeyl dedi ki: İbn Abbas yakışıklı ve sesi gür bir adamdı. İbn Abbas dedi ki: Onların yanına vardım, bana şöyle dediler: ‘Ey Abbas’ın oğlu! Merhaba! Nedir bu güzel elbise? Şöyle dedim: ‘Beni ayıplamayın! Allah Rasülü (s.a.v)’nün sırtında bundan daha güzel elbiseler gördüm.’⁷²⁴ Güzel ve düzenli giyinmeye önem veren Hz. Peygamberin(s.a.v) müminin kılık kıyafetinin perişan olması gerektiği ile ilgili herhangi bir sözü nakledilmemiştir.

Lâlekâî, kırk dokuzuncu şube için Enes’ten şöyle bir nakilde bulunmuştur: “Mü’min bazen yatan bazen de kalkan buğday başağı gibidir.”⁷²⁵ Burada müminin

⁷²³ Lâlekâî, *Şerhu’l-Ûsul*, Beyrut, Cilt 2, 2007, s.21-33.

⁷²⁴ Rudani, *Cem’ul Fevaid*, Naim Erdoğan (çev.), İstanbul: İz Yayınları, Cilt 2, 2016, s.261.

⁷²⁵ Lâlekâî, *a.g.e.* , s.33.

temkinli bir duruşa sahip olması kastedilmiş olabilir. Lâlekâî'nin imandan bir şube olarak gösterdiği Enes'ten aktarılan bu rivayetin kaynaklarda tahricine yer verilmemiştir.

Ellinci şubeyi 'müminden başkasını sevmemek ve münafıktan başkasına buğzetmemek' elli birinci şubeyi 'her nerede olursan ol Allah'ın kendisiyle olduğunu bilmek' şeklinde nakillere dayanarak ortaya koyan Lâlekâî'nin diğer saydığı şubelerde ise tekrara düşmüştür. Son şubeyi Ebu Hureyre'den aldığı bir nakle dayanarak zikretmiştir. Aynı nakil Ahmed b. Hanbel, Buhari ve Nesai'de de geçmektedir. Bu hadisi şerifte Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Her kim Allah'a inanarak ve vaadini tasdik ederek Allah yolunda bir atı ayırırsa atın doyumlugu, tersi ve sidiği kıyamet gününde terazisinde salih amel olur."⁷²⁶

H.z. Peygamber'in (s.a.v) üslubuna uygun olmadığını düşündüğümüz bu naklin metin tenkidine tabi tutulmadan kabul edildiğini ve aktarıldığını görüyoruz. Dolayısıyla bu türden nakillerin Müslümanların Peygamber tasavvurunu bozma ihtimali taşıdığını hususunu da ayrıca belirtmek gerekir. Aynı zamanda Lâlekâî'nin iman şubeleriyle ilgili yapmış olduğu tasnifin Beyhaki ve Halimi'nin yapmış olduğu tasnifin kopyası olduğu belirtilmiştir.⁷²⁷

2.7.1.6. Büyük Günahlar ve Tövbe

H.z. Ali'nin halifeliğinde gerçekleşen Cemel, Sıffin olayları ve tahkim hadisesiyle beraber ortaya atılan büyük günahlar meselesi kelim ilminde ilk tartışılan problemlerden birisidir. Fazlur Rahman, İslam'da ortaya çıkan ilk meselenin günah işleyen Müslümanın durumu olduğunu ifade etmiştir.⁷²⁸ Büyük günahlar meselesi ile ilgili ortaya atılan iki tartışma konusu vardır: Bunlardan ilki, hangi fiillerin büyük günah olduğu; ikincisi ise bu günahı işleyen kişinin dinî statüsünün nasıl olacağıdır. Tartışılan bu konularda ekoller arasında bir ittifak olduğu söylenemez. Nitekim Abdulkahir el-Bağdâdî, 'va'id ehlinin hükmü' konu başlığında büyük günah işleyenlerin durumu ile ilgili ekoller arasında ihtilafların olduğunu belirtmiştir.⁷²⁹

⁷²⁶ Lâlekâî, *Şerhu'l-Üsul*, Beyrut, Cilt 2, 2007, s.37.

⁷²⁷ Sönmez Kutlu, *Selefilik'in Fikri Arka Planı İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s.109.

⁷²⁸ Fazlur Rahman, *İslam*, Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, (çev.), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016, s.152.

⁷²⁹ Abdulkahir el-Bağdâdî, *Kitabu Usuli'd Din*, Ömer Aydın (çev.), İstanbul: İşaret Yayınları, 2016, s.277.

Pezdevi'ye göre günahlardan bir kısmının küçük, bir kısmının ise büyük günahlar olduğunda icma vardır.⁷³⁰ Ancak hangi günahların büyük günahlar olduğu meselesinde bir ittifakın olduğu söylenemez. Şura suresinin 37. ayetinde Allah şöyle buyurmaktadır: “Onlar büyük günahlardan ve hayâsızlıklardan kaçınırlar, öfkelenediklerinde dahi bağışlarlar.” Bu ayet, günahlara dair büyük küçük ayrımının Kur’ân’a dayandığını göstermektedir. Rivayet edildiği üzere; “Adamın biri bir zaman Resul’e sordu; Ey Allah’ın Resulü, Allah katında en büyük günah nedir?” Peygamberimiz de: “Seni yaratandan başkasına kulluk etmen” dedi. Adam tekrar sorarak; “Sonra?” Allah Resulü: “Yiyeceğine ortak olur korkusuyla çocuğunu öldürmendir.” Adam yine sordu: “Peki ya sonra?” Peygamberimiz(s.a.v) ise : “Komşunun karısı ile Cima etmen”. Bu hadise baktığımızda Rasulullah’ın (s.a.v.) büyük günahları tasnif ettiğini görmekteyiz.

Lâlekâî, İbn Abbas’tan naklettiği bir rivayete göre yetmiş yakın büyük günahın olduğunu belirtmiştir. Rivayetlerden hareketle büyük günahları şu şekilde sıralamıştır: ‘Allah’a şirk koşturmak, bir kimseyi öldürmek, zina etmek, anne babaya asi olmak, yalan yere yemin etmek, faiz yemek, sihir yapmak, yetim malı yemek, savaştan kaçmak, iffetli kadınlara zina iftirasında bulunmak, yalan şahitlik etmek, hırsızlık yapmak, Kâbe’nin hürmetini çiğnemek, bedevilere dönüşmek.’ Abdullah b.Amr’dan naklettiği bir rivayete dayanarak saydığı büyük günahlar arasına şunları da eklemiştir: Allah’ın tuzağından emin olmak, Allah’ın yardımını beklememek, Allah’ın rahmetinden ümit kesmek ve içki içmek.⁷³¹

İbn Teymiyye’ye göre büyük günahlar, Allah’ın kitabında dünyevi ve uhrevi bir tehdite konu olan günahlardır. Küçük günahlar ise hakkında dünyevi veya uhrevi ceza bulunan günahların dışında kalan günahlardır. Ona göre, Kur’ân’da geçen tehdit cehennem, gazap ve lanet gibi özel anlamındaki tehdit olarak anlaşılmalıdır. “Kim şöyle şöyle yaparsa bizden değildir.” şeklinde varid olan haberlerdeki yapılmaması gerekenleri yapmak da büyük günahlar arasında sayılmalıdır.⁷³² Hariciler masiyetleri büyük ve küçük şeklinde ayırmadan hepsinin büyük olduğuna hükmetmiştir. Mutezile ise “Bu kitap büyük

⁷³⁰ Pezdevi, **Ehl-i Sünnet Akaidi**, Şerafeddin Gölcük (çev.), İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017, s.219.

⁷³¹ Lâlekâî, **Şerhu’l-Ûsul**, Beyrut, Cilt.2, 2007, s.95.

⁷³² İbn Teymiyye, **Tekfirle İlgili Konularda Günahkâr Müslümanın Durumu**, Mustafa Öztürk (çev), İstanbul: Guraba Yayınları, 2016, s.95.

ve küçüğü atlamaksızın hepsini saymıştır.” Kehf suresinin 49. ayetini görüşüne nakli delil olması açısından yer vermiştir.⁷³³

Büyük günah işleyen Müslümanın ahiretteki durumu hakkında ihtilaf vardır. İbn Teymiyye’ye göre, büyük günah işleyen Müslümanların tevbe etmezlerse ebediyen cehennemde kalacağına ve imandan tümüyle çıkacağına inanan Mu’tezile’nin düşüncesi yanlıştır. Aynı zamanda Kur’ân’daki tehdit ve ceza naslarını reddeden, büyük günah sahibi Müslümanların cehenneme girmeyeceğini düşünen Mürcie’nin de düşüncesi yanlıştır. Mutlak manada günahlar cehennemde ebediyen kalmaya neden değildir. Allah, Nisa suresi 116. ayette dilediği kimseler için şirk günahı dışında kalan günahları bağışlayacağını bildirmiştir. Allah bağışlamayı kendi dilemesine bırakmıştır. Eğer tüm Müslümanlar bağışlanacak olsalardı ayette bağışlama Allah’ın dilemesine bağlanmazdı. Bu ayet aynı zamanda Mu’tezile düşüncesinin ve büyük günah işleyenlerin ebediyen cehennemde kalacağını düşünen Haricilerin düşüncesinin de yanlış olduğuna delil olmaktadır.⁷³⁴

Mu’tezile’ye göre, büyük günah işleyen bir kimse İslam’dan çıkmaz ancak imandan çıkar. Tevbe etmeden ölürse ebedi olarak cehennemde kalırlar. Mürcie, büyük günah işleyenlerin tevbe etmiş olsun ya da olmasın ateşe atılmayacaklarını savunmuştur. Bu görüşlerine delil olarak Zümer suresinin 53. ayetini⁷³⁵ göstermiştir. Mu’tezile ve Kaderiye, büyük günah işleyenler, tevbe etmeksizin ölürlerse kâfirler gibi cehennemde ebedi olarak kalacakları görüşünü benimsemiştir.⁷³⁶ Mu’tezile, affolunacak günahların küçük günahlar olduğunu ve küçük günahlardan ötürü kişinin tevbeye ihtiyacının olmadığını belirtmiştir.⁷³⁷ Mu’tezile, Nisa suresinin 31. ayetini⁷³⁸ delil göstererek bir kimsenin büyük günahlardan sakınmasından ötürü küçük günahlarının da affolunacağı görüşünü savunmuştur. Eş’ari büyük günah işleyenlerin imandan çıkmadığıyla ilgili

⁷³³ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu’l- Usûli’l-Hamse*, İlyas Çelebi (çev.), İstanbul: TYEKB Yayınları, 2013, s.524.

⁷³⁴ İbn Teymiyye, *Tekfirle İlgili Konularda Günahkâr Müslümanın Durumu*, Mustafa Öztürk (çev.), İstanbul: Guraba Yayınları, 2016, s.154.

⁷³⁵ “De ki (Allah şöyle buyuruyor): "Ey kendi aleyhlerine olarak gûnahta haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir."

⁷³⁶ Kâdî Abdulcebbar, *a.g.e.*, s.576.

⁷³⁷ Pezdevi, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, Şerafeddin Gölcük (çev.), İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017, s.204.

⁷³⁸ “Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız.”

görüşüne dayanak olarak Maide suresi 6.⁷³⁹ ve Cuma suresi 9.⁷⁴⁰ ayetlere işaret etmiştir. Ona göre, eğer büyük günah işlemekle bir kimse imandan çıksaydı Allah'ın bu ayetlerdeki hitabı sadece itaat eden kullarına olacaktı. Oysa Allah'ın hitabı hem asilere hem de itaat edenlere yöneliktir.⁷⁴¹ İbn Teymiyye'ye göre, Kur'ân'daki ayetler birbiriyle vuruşanlardan, bir tarafın diğerine saldırmamasından bahseder ve onların kardeş ve mümin olduklarını ifade eder. İbn Teymiyye, kendisine kısas uygulanacak katilden din kardeşi olarak söz eden ayeti delil göstererek büyük günah sahibinin mü'min olduğunu, tekfir edilemeyeceğini ve şefaate cehennemden çıkacağını belirtmiştir.⁷⁴²

Ameli imandan bir cüz olarak kabul eden Lâlekâî ise büyük günah işleyenleri mümin olarak kabul etmemiştir. Bunun nedeni ise naslarda bu yönde belirtilen ifadelerdir. Oysaki bir Ehl-i Hadis âlimi olarak İbn Teymiyye naslardaki bu ifadelerin günah fiilini işleyen bir kimsenin vacip imanının ancak kendisiyle tanımlandığı vacip bir şeyi terk etmesinden ötürü olduğunu ifade eder. Büyük günah işleyen kimse müstehap olan imanını kaybetmeyecektir. Ona göre 'kâmil imandan yoksun olma' sözüyle müstehap olan kâmil imanı kastedenler büyük yanlış yapmışlardır. Çünkü müstehap olan kâmil iman gereği olan bir şeyi terk etmek, tehdidi gerektirmez. Naslarda belirtilen ise mutlak manadaki bir imandır.⁷⁴³ Ancak Lâlekâî, İbn Teymiyye ile aynı görüşte değildir. Lâlekâî, büyük günah işleyen bir kimseden iman vasfının kaldırıldığını düşünmüştür. O, bu yöndeki görüşüne Ebu Hureyre'den naklettiği şu hadisi dayanak göstermiştir. Rasulullah (s.a.v.) buyurmuştur: "Zina eden kişi zina ettiği zaman mü'min olarak zina etmez. Mü'min olarak çalmaz ve içkiyi de mü'min olarak içmez. İman ondan sökülüp alınır ve tevbe edinceye kadar tekrar dönmez. Tevbe ettiği zaman Allah onun tevbesini kabul eder."⁷⁴⁴ İbn Teymiyye de aynı hadisi kullanarak bu hadiste belirtilen imanın olmaması durumunu kendisi vesilesiyle cenneti hak edecekleri vacip imanının olmaması manasında yorumlar.

⁷³⁹ "Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın). Eğer cünüp olursanız temizlenin. Şayet hasta veya yolculuk halinde veya içinizden biri ayakyolundan gelirse yahut kadınlarla cinsel ilişkide bulunursa, bu hallerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin), yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin. Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz."

⁷⁴⁰ "Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır."

⁷⁴¹ el-Eşari, **el-İbane**, Ramazan Biçer (çev.), İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010, s.151.

⁷⁴² İbn Teymiyye, **Tekfirle İlgili Konularda Günahkâr Müslümanın Durumu**, Mustafa Öztürk (çev.), İstanbul: Guraba Yayınları, 2016, s.102.

⁷⁴³ İbn Teymiyye, **a.g.e.**, s.97.

⁷⁴⁴ Lâlekâî, **Şerhu'l-Üsul**, Beyrut, Cilt 2, 2007, s.78.

Ancak ona göre bu, müminin kalbindeki tüm imanın yok olduğu anlamına gelmemektedir. İbn Teymiyye, Ehl-i Sünnetin, kalbinde hardal tanesi kadar imanı olan Müslümanların cehennemden çıkacağına itikad ettiğini belirtmektedir.⁷⁴⁵

Lâlekâî Ebu'd -Derda'dan nakledilen bir rivayete yer vermiştir: “İman ancak sizden birinizin giydiği ve bazen çıkardığı gömleği gibidir. Allah’a yemin olsun ki bir kul imanından emin olduğu zaman ondan sökülüp alınır ve bir de bakar ki imanını yitirmiştir.”⁷⁴⁶ Lâlekâî, imanda istisnaya karşı çıkan ve bir kimsenin “Ben gerçekten mü’minim” şeklinde kendisini tanımlayabileceğini düşünen Mürchie’nin görüşüne reddiye olarak kabul edeceğimiz bu naklin tahririne yer vermemiştir. İbn Mesud’tan naklettiği bir rivayete dayanarak Lâlekâî, Müslümana sövmenin fisk, Müslüman ile savaşmanın ise küfür olduğunu belirtmiştir.⁷⁴⁷

Lâlekâî büyük günahlarda ısrar etmedikleri sürece ve tevbe ederlerse Müslümanların tekfir edilmeyeceğine dair rivayetler aktarmıştır. Aynı zamanda büyük günah işleyenlerin cenaze namazlarının kılındığına dair ve kible ehline kâfirler denmeyeceğine dair rivayetlere yer vermiştir.⁷⁴⁸ Bu rivayetler doğrultusunda şunları ifade etmemiz gerekir. Lâlekâî’nin hem büyük günah işleyenlerin imandan çıktığını anlatan rivayetler ile hem de büyük günah sahibinin tekfir edilmemesi gerektiğine ilişkin rivayetleri aktarmasını çelişik bir durum olarak izah etmek mümkündür.

Rasulullah (s.a.v.) büyük günahlardan dolayı tevbe etmeyi tavsiye etmiştir. Rasulullah’dan (s.a.v.) kulun günahlarından ötürü pişmanlık duymasının tevbe anlamına geldiğine dair rivayetler varid olmuştur. Nasuh tevbe her günahı silen bir tevbe şeklidir. Nasuh tevbe kulun bir daha kesinlikle dönmek üzere kötü amellerinden tevbe etmesidir.⁷⁴⁹ Lâlekâî, büyük günahlar ve tevbe meselesine yer verdiği bölümde şefaathat konusuna da yer vermiştir. Şefaathat konusunun sem’iyyat konularının yer alacağı bölümde işlenmesi uygun görülmüştür.

Ehl-i Sünnet delillerden hareketle büyük günah sahibinin imandan çıkmadığını kabul etmiştir. Ancak Lâlekâî’nin, büyük günah sahibinin imandan çıktığını, tevbe edince

⁷⁴⁵ İbn Teymiyye, **Tekfirle İlgili Konularda Günahkâr Müslümanın Durumu**, Mustafa Öztürk (çev), İstanbul: Guraba Yayınları, 2016, s.147.

⁷⁴⁶ Lâlekâî, **Şerhu’l-Üsul**, Beyrut, Cilt.2, 2007, s.81.

⁷⁴⁷ Lâlekâî, **a.g.e.** , s.85.

⁷⁴⁸ Lâlekâî, **a.g.e.** , s.116.

⁷⁴⁹ Lâlekâî, **a.g.e.** , s.100.

imanının tekrar geri geleceği yönündeki görüşünü Ehl-i Sünnet görüşü olarak sunduğunu belirtmek gerekir.

2.8. SEM'İYYAT

İslam inanç esaslarının ikincisini oluşturan sem'iyyatın konuları ahiret hayatı ile ilgili konuları içermektedir. Nakle bağlı konuları ihtiva eden kabir hayatı, kıyamet ve ahiret hayatı, Cennet, Cehennem vb. ahiret ile ilgili konuları akli delillerle temellendirme imkânı olmamıştır. Bu nedenle sem'iyyatı içeren konular naslara bağlı kalarak anlaşılmaya çalışılmıştır. Mezhepler arasında ise bu nasların anlamı ve yorumu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Lâlekâî de eserinde sem'iyyat konusuna ayrıca yer verip bu konularda görüşlerinin temelini oluşturan nakillerde bulunmuştur. Sem'iyyat alanına giren nasların zahiri anlamına bağlı kalarak konuyu temellendirmeye çalışmıştır.

2.8.1. Kabir (Berzâh) Hayatı ve Münker-Nekir

İnsan hayatının üç aşaması vardır: Bunlar, dünya hayatı, berzah hayatı ve ahiret hayatıdır. Bu aşamalardan birini oluşturan berzah kavramı, Kur'ân'da üç yerde geçmektedir.⁷⁵⁰ Berzah hayatı, dünya hayatından sonra ahiret hayatından önceki aşamayı oluşturmaktadır. Her insan nasıl ve ne şekilde ölse ölsün muhakkak kabir (berzah) hayatını yaşayacaktır. Kabir hayatı, Kelam ilminde sem'iyyat konuları arasında tartışılmıştır. Kabir (berzah) hayatında insanların dünyadaki yaşamlarına göre nasıl bir muameleye mazhar olacakları merak konusu olmuştur.⁷⁵¹

Gerçek mükâfat ve ceza yerinin ahiret yurdu olduğunu bu nedenle kabir azabının olmayacağını düşünen bazı Mu'tezile kelimcileri olmuştur. El-Eş'ari *el-İbane* adlı eserinde kabir azabının hak olduğuna dair selef ulemasının icma ettiğini ifade etmiştir. Eş'ari'ye göre “İlk ölümden başka ölüm tatmazlar.”⁷⁵² ayetinin anlamı Allah'ın lütfuna nail olanlar kabirde diriltildikten sonra ölüm acısını bir daha tatmayacaklardır⁷⁵³ şeklindedir.

⁷⁵⁰ Furkan 25/53, er-Rahman 55/19-20, el-Mü'minûn 23/99-100

⁷⁵¹ Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2015, s.319.

⁷⁵² Duhan,56

⁷⁵³ Eş'ari, *el-İbane*, Ramazan Biçer (çev.), İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010, s.151.

Ehl-i Sünnet, kabir hayatında azab ve nimetin olduğuna dair ayetlerin varlığına işaret etmiştir. Mu'tezile ise bu ayetleri kendi düşünceleri doğrultusunda yorumlamıştır. Ehl-i Sünnetin kabir azabının varlığına delil olarak gösterdikleri ayetler ise şunlardır:

“Bu azap, onların sabah akşam sokulacakları ateştir. Kıyamet koptuğunda, "Firavun ailesini en şiddetli azabın içine atın!" denilecek” (Mü'min, 46).

“Onlar: "Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. Biz de suçlarımızı itiraf ettik, bir daha çıkmaya yol var mıdır?" derler” (Mü'min, 11).

“Allah sağlam söze iman edenleri hem dünya hayatında hem de âhirette sağlam tutar; Allah zalimleri de şaşırtır ve Allah dilediğini yapar” (İbrahim, 27).

“Nihayet onlardan birine ölüm gelip çattınca, "Rabbim! Beni geri gönder de, geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım" der. Hayır! Onun söylediği bu söz boş laftan ibarettir. Önlerinde, yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır” (Mü'minun, 99-100).

Ehl-i Sünnet'in kabir azabına işaret ettiğini söylediği bu ayetlerin manası konusunda bir ittifakın olduğu söylenemez Aynı zamanda kabir azabının varlığına işaret olarak gösterilen hadislerin tevatür derecesinde görülmemesi nedeniyle bu konularda yapılacak inkârın küfre konu olmaması gerektiği ifade edilmiştir.⁷⁵⁴

Lâlekâî'ye göre kabir azabı haktır. Kabir azabına iman etmek ise vaciptir. Müslümanlar kabre konulunca Münker ve Nekir adlı melekler tarafından sorgulanacaktır.⁷⁵⁵ Lâlekâî kabir azabı ile ilgili düşüncesini desteklemek için kabir azabına işaret eden bazı ayetleri delil olarak zikretmemiştir. Manaya delaleti açısından zan ifade ettikleri ve doğrudan kabir azabına delalet etmedikleri için bu ayetler tevîl edilmeye muhtaçtır. Dolayısıyla tevile karşı bir tutum içerisinde olan Lâlekâî kabir azabıyla ilgili görüşlerini daha çok hadislerle desteklemeyi uygun görmüştür. Bera'dan naklettiği bir rivayette Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Muhakkak ki Müslüman kabirde sorguya çekildiği zaman Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şahitlik eder.” Lâlekâî, Rasulullah'ın (s.a.v.) sahabeye kabir azabından ötürü Allah'a sığınmalarını tavsiye ettiği şeklindeki nakillere yer vermiştir.

⁷⁵⁴ Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2015, s.321.

⁷⁵⁵ Lâlekâî, *Şerhu'l-Üsul*, Beyrut, Cilt 2, 2007, s.146.

Lâlekâî'ye göre Allah Teâla, imanları artsın ve tevekkül etmelerine vesile olsun diye sahabeye kabir azabını hem göstermiş hem de duyurmuştur.⁷⁵⁶ Lâlekâî, Abdurrahman b. Ka'b'ın babasından aktardığı bir rivayeti farklı tariklerle aktarmıştır. Bu rivayete göre, "Müminlerin ruhları kuştur, Allah kıyamet günü o ruhu cesedine geri döndürünceye kadar cennet ağaçlarında asılı bırakır."⁷⁵⁷ Lâlekâî kabir azabı bahsinde ölü için sadaka vermenin, Kur'ân okumanın, bağışlanma dilemenin ve dua etmenin sünnet olduğunu ifade etmiştir. Ma'kil b. Yesar'dan şu rivayeti aktarmıştır: "Ölüleriniz üzerine Yasin suresini okuyunuz..⁷⁵⁸

Lâlekâî, Ehl-i Sünnet'in kabir azabının hak oluşuna dair Ehl-i Sünnetin delil olarak gösterdiği ayetlerden sadece İbrahim suresinin 27. ayetine yer vermiştir. Kabir azabının hak oluşunu daha çok nakillerden hareketle temellendirmeye çalışmıştır.

2.8.2. Şefaât

Lâlekâî, şefaât konusuna büyük günahlar ve tevbe bahsinde yer vermiştir. Ancak sem'iyat konusunu içerdiği için şefaât meselesini burada zikretmeyi uygun gördük. Şefaât konusu kelamcılar arasında tartışılmış bir konudur. Şefaatin kimler için olduğuyla ilgili bir fikir birliği yoktur. Şefaatin büyük günah işleyenler için mi olacağı ya da küçük günah işleyenler için mi olacağı hakkında ihtilaf söz konusudur. Mutezile'ye göre şefaât tövbe eden müminler içindir.⁷⁵⁹ Hariciler ve Kaderiye ise günahkârlar için şefaatin olmayacağını iddia etmiştir. Ehl-i Sünnet şefaati inkâr ettikleri için Hariciler ve Kaderiye mensuplarını lanetlemişlerdir.⁷⁶⁰

İbn Teymiyye'ye göre Rasulullah'ın (s.a.v.) kıyamet günü şefaati üç şekilde gerçekleşecektir. Birinci şefaât insanlar hesaba çekilmek üzere bekleyecekleri zaman peygamberlere müracaat etmelerinden sonra gerçekleşecektir. İkinci şefaât cennet ehlinin cennete girmeleri için söz konusu olacaktır. Üçüncü şefaât ise ateşi hak edenlerin ateşe

⁷⁵⁶ Lâlekâî, *Şerhu'l-Ûsul*, Beyrut, Cilt 2, 2007, s.156.

⁷⁵⁷ Lâlekâî, *a.g.e.* , s.160.

⁷⁵⁸ Lâlekâî, *a.g.e.* , s.163.

⁷⁵⁹ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, İlyas Çelebi (çev.), İstanbul: TYEKB Yayınları, 2013, s.604.

⁷⁶⁰ Abdulkahir el-Bağdâdî, *Kitabu Usuli'd Din*, Ömer Aydın (çev.), İstanbul: İşaret Yayınları, 2016, s.280.

girmemeleri ve girenlerin ise ateşten çıkmaları için Rasulullah'ın (s.a.v.) şefaati şeklinde olacaktır.⁷⁶¹

Lâlekâî'ye göre Rasulullah (s.a.v.) kıyamet gününde ümmeti için şefaati edecektir.⁷⁶² Ona göre şefaatin gerçekleşmesi haktır. Lâlekâî Şefaatin hak olduğuna dair, Ebu Hureyre'den bir nakil zikretmiştir. "Her peygamberin kabul olunacak bir duası vardır. Ben ise duamı kıyamet günü ümmetim için bırakmak istiyorum." Lâlekâî'ye göre şefaati büyük günah işleyenler için söz konusu olacaktır. Onun bu konudaki delili ise şu hadistir. "Şefaati kıyamet günü ümmetimden büyük günah işleyenler içindir."⁷⁶³

İbn Abbas, Ömer b. Hattab'ın şöyle dediğini aktarmıştır: "Hiç şüphesiz Allah Resulu (s.a.v.) recmetti ve ondan sonra biz de recm ettik. Dikkat edin ki ilerde çıkacak bir topluluk recmi, deccali, kabir azabını ve derileri yanıp kül olduktan sonra cehennemden çıkacak olan bir topluluğu yalanlayacaklardır."

Lâlekâî tahricine yer vermediği Enes b. Malik'ten bir rivayet aktarmıştır: "Şefaati yalanlayan kimse şefaati elde edemez."⁷⁶⁴ Makam-ı mahmud'un şefaati olduğunu bildiren rivayetlere de yer vermiştir. Huzeyfe'den naklettiği bir rivayete göre Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Allah Teâla kıyamet gününde insanları gözün görebileceği bir alanda toplayacak. İnsanlara bir çağrıcı Ey Muhammed diye seslenecek. Hz. Muhammed(s.a.v) ise "buyur, hayır senin elindedir, sen ne mukaddessin ve ne yücesin" yanıt verecektir. İşte bunun Makam-ı Mahmud olduğu belirtilmiştir."⁷⁶⁵

Lâlekâî velilerin kerametinden bahsettiği bölümde Allah'ın veli kullarının da kıyamet günü şefaati edeceğini ifade etmiştir.⁷⁶⁶

⁷⁶¹ İbn Teymiyye, **el-Akide'tü'l-Vasıtiyye**, İsa Canpolat (çev.), İstanbul: Takva Yayınları, 2014, s.57,

⁷⁶² Lâlekâî, **Şerhu'l-Üsul**, Beyrut, Cilt.2, 2007, s.124.

⁷⁶³ Lâlekâî, **a.g.e.** , s.125.

⁷⁶⁴ Lâlekâî, **a.g.e.** , s.137.

⁷⁶⁵ Lâlekâî, **a.g.e.** , s.141.

⁷⁶⁶ Lâlekâî, **a.g.e.** , s.394.

2.8.3. Sırat

Sırat, Cehennem üzerinde bulunan ve herkesin geçmek zorunda olacağı bir köprü veya yoldur.⁷⁶⁷ Meryem suresindeki 71 ve 72. ayetlerin⁷⁶⁸ sırata işaret ettiği aktarılmıştır.⁷⁶⁹ Lâlekâî'ye göre sırata iman etmek vaciptir. Bu düşüncesini destekleyecek tarzda sırata işaret eden herhangi bir ayete yer vermeyen Lâlekâî, Ebu Hureyre'den bir nakli aktarmayı uygun görmüştür. Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Cehennnem üzerinde sırat kurulacak. Ondan ilk geçecek olan benim ümmetim olacaktır. O gün Rasullerden başkası konuşmayacak ve o gün Rasullerin duası, Ey Allah'ım selamet ver, selamet ver olacaktır. Cehennemde sa'dan dikenini gibi mahmuzlar olacaktır. Rasulullah (s.a.v.) sa'dan dikenini göreniniz var mı? diye sordu. Sahabeler evet dedi. Peygamber de işte onlar sa'dan dikenini gibidir. Fakat onların uzunluğunun ne kadar olduğunu Allah'tan başka kimse bilemez. Bu mahmuzlar amellerin kötülüğünden dolayı insanları kapacaklar.”⁷⁷⁰

Lâlekâî, sıratı tasvir eden bir rivayet aktarmıştır. Bu rivayette sırat, kaypak ve kaygan olan, kancaların, çengellerin dikenlerin bulunduğu bir köprü olarak betimlenmiştir.⁷⁷¹ Bu köprüden mümin olanlar rüzgârlar gibi, kuşlar, en asil atlar ve develer gibi geçeceklerdir. Sıratı geçeceklerden kimileri kurtulmuş, kimileri yaralanmış bir halde salıverilmiş kimisi ise cehennem ateşine atılmışlardır.⁷⁷²

2.8.4. Mizan

Mizan, kıyamet günü insanların günah ve sevaplarının kemiyet bakımından tartılacağı ancak keyfiyeti bilinmeyen bir ölçü aletidir.⁷⁷³ Mu'tezile'nin mizanı adalet olarak yorumladığı iddia edilmiştir. Kadı Abdulcebbar ise mizanın sadece adalet olarak yorumlanmayacağını ifade etmiştir. Nitekim ona göre mizandan kastedilen sadece adalet olsaydı “Kimin terazileri ağır gelirse, onlar.....” ayetinde⁷⁷⁴ belirtilen ağırlık ve hafifliğin

⁷⁶⁷ Saim Kılavuz, **Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş**, İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2015, s.342.

⁷⁶⁸ “Ey insanlar! Sizden cehenneme uğramayacak hiç kimse yoktur. Bu, Rabbinin kesinleşmiş bir hükmüdür. Şu kadar var ki biz, kalpleri Allah saygısıyla dolu olup O'na karşı gelmekten sakınanları cehenneme düşmekten kurtaracak, zâlimleri ise cehennemin içinde diz üstü çökmüş halde bırakacağız.”

⁷⁶⁹ Saim Kılavuz, **Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş**, İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2015, s.342.

⁷⁷⁰ Lâlekâî, **Şerhu'l-Üsul**, Beyrut, , Cilt.2, 2007, s.176.

⁷⁷¹ Müslim, **İman**, 302.

⁷⁷² Lâlekâî, **a.g.e.** , s.177.

⁷⁷³ Süleyman Toprak, “**Mizan**” maddesi, DİA, ,Cilt 30, 2005, s.211-212.

⁷⁷⁴ Mü'minun, 102. Ayet

bir anlamı kalmazdı.⁷⁷⁵ Ehl-i Sünnet ise mizanda amellerin tartılmasını, ilahi adaletin eksiksiz tahakkukunu insanların kavramaları açısından gerekli olduğunu savunmuştur.⁷⁷⁶ Mutezile müminin sevincini ve kâfirin kederini öne aldığı için mizanın faydalı olduğunu düşünmüştür.⁷⁷⁷

Lâlekâî'ye göre iyilik ve kötülüklerin mizanda tartılacağına iman etmek vaciptir. Bu düşüncesinin delili ise Enbiya suresinin 47., Mü'minun suresinin 102 ve 103., Araf suresinin 8. ayeti kerimeleridir.⁷⁷⁸ Bu yönde varid olan hadislere de yer vermiştir. Ebu Hureyre'ye dayanan bir rivayete göre Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "İki kelime vardır ki dile hafif, mizanda ağır ve Rahman'a da sevimlidir. Bunlar; Subhanallahi ve bihamdihi, Subhanallahilazim."⁷⁷⁹ Haris tarikiyle gelen başka bir rivayette ise Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Kıyamet gününde mizana konulan şeyler arasında güzel ahlaktan daha ağır gelecek bir şey yoktur."

Lâlekâî naslarda geçen mizan kelimesinin keyfiyetini ortaya koymamış ancak mizanın hak oluşuna dair delillere yer vermiştir. Lâlekâî mizan ile ilgili nasların lafzi anlamına bağlı kalmış ve lafzın aynen kabul edilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur.

2.8.5. Cennet, Cehennem

Cennet, Müminlerin ebedi olarak kalacakları ve çeşitli nimetlerin bulunduğu ahiret yurtdur. Cehennem ise kâfir, münafık ve müşriklerin ebedi olarak, müminlerin ise günahlarına göre belirli bir süre cezalandırılmak için kalacakları azap yurtdur.⁷⁸⁰ Kur'ân'da cenneti ve cehennemi tasvir eden ayetler vardır. Ancak cennet ve cehennemin şu an yaratılıp yaratılmadığı tartışma konusu olmuştur. Ehl-i Sünnete göre Bakara suresi 24. ve Al-i İmran suresinin 131. ayeti cehennemin yaratılmış olduğunun delilidir.⁷⁸¹

Lâlekâî cennet ve cehennemin yaratıldığına itikad etmiştir. Bu düşüncesine delil olacak rivayetler aktarmıştır. Ebu Hureyre Rasulullah'ın (s.a.v.) şöyle dediğini nakleder:

⁷⁷⁵Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, İlyas Çelebi (çev.), İstanbul: TYEKB Yayınları, Cilt 2, 2013, s.670.

⁷⁷⁶Recep Ardoğan, *Delillerden Temellere Sistemik Kelam*, İstanbul: Sosyal Kelam Yayınları, 2016, s.318.

⁷⁷⁷ Kâdî Abdulcebbar, *a.g.e.* , s.670.

⁷⁷⁸ Lâlekâî, *Şerhu'l-Usul*, Beyrut, Cilt.2, 2007, s.172.

⁷⁷⁹ Lâlekâî, *a.g.e.* , s.173.

⁷⁸⁰ Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2015, s.346-349.

⁷⁸¹ Saim Kılavuz, *a.g.e.* , s.348.

*“Cennet ve cehennem tartışılır. Cehennem der ki bana zorbalılar ve mütekebbirler girecek. Cennet de derki, bana da zayıflar ve horlanan insanlar girecektir. Allah ateşe sen benim azabımsın, seni dilediğime isabet ederim, der. Cennete de şöyle der. Sen de benim rahmetimsin seni de dilediğime isabet ederim. Her biriniz de dolacaktır. Kıyamet günü geldiği zaman Allah mahlûkattan kimseye zulmedecek değildir. Cehennemlikler cehenneme atılır da o da daha var mı demeye devam edecek ta ki Allah ayağını onun üzerine koyacaktır.”*⁷⁸² Bu hadisi cennet ve cehennemin şu an yaratılmış olduğunun delili olarak gösterilmiştir.

Lâlekâî’ mahlûkatın kendisiyle rahmet olunacağı rahmetin yaratılmış olduğunu ifade etmiştir. Buna delil olarak Ebu Hureyre’den şu rivayeti nakletmiştir. “Allah rahmeti yüz parça kıldı. Doksan dokuzunu katında tuttu ve yeryüzüne de bir parçasını indirdi. İşte bu bir parçadan mahlûkata rahmet edilmektedir. Hatta öyle ki bu rahmete binaen atlar dahi yavrularına isabet edecek endişesiyle toynaklarını kaldırırılar.”⁷⁸³ Lâlekâî, Allah’ın mahlûkata indirdiği, canlıların birbirlerine şefkat etmelerini ve canlıların birbirlerini koruyup gözetmelerini sağlayan rahmetin yaratılmış olduğunu düşünmektedir.

2.9. NÜBÜVVET

Nübüvvet meselesi, Kelam ilminin üç temel konularından birini oluşturan sem’iyyat konusuyla beraber ele alınarak incelenmiştir. Nitekim nübüvvetin inkârı yalnızca nasın bildirmesiyle bilebilme imkanı olan sem’iyyat konularının da inkar edilmesine zemin hazırlamıştır. Nübüvvet konusu kelam tarihinde Allah-alem-insan ilişkisi bağlamında ele alınıp incelenmiştir. Peygamberliğin konumu, peygamberlere duyulan ihtiyaç, kesbîlik- vehbîlik açısından peygamberlik, peygamberlerin birbirlerine olan üstünlüğü, son peygamber Hz. Muhammed’e (s.a.v.) ait vasıflar da nübüvvet meselesinde tartışılan konular arasındadır.

Allah’ın peygamber göndermesini salah-aslah prensibine göre açıklayan Mu’tezile’ye göre peygamberliğin gönderilmesi kulların yararınadır. Allah’ın Kulların yararına uygun bir şeyi yapması vaciptir. Ehl-i Sünnet ise bu düşünce karşısında Allah’a

⁷⁸² Lâlekâî, **Şerhu’l-Ûsul**, Beyrut, Cilt.2, 2007, s.187.

⁷⁸³ Lâlekâî, **a.g.e.** , s.192.

hiçbir şeyin vacip görülemeyeceğini, dolayısıyla Allah'ın peygamber göndermesinin ise caiz olduğu görüşünü benimsemiştir.⁷⁸⁴

Tarihte Peygamberliği inkâr eden, aklen caiz ve mümkün görmeyenler olmuştur. Her türlü bilgiye ulaşmada aklın yeterli olduğunu düşünenlerin varlığı bilinmektedir. Ancak gaybi konularla ilgili bilgiye, işlenen suçların cezaları, ibadetlerin miktarları ve keyfiyetleri dolayısıyla ahkâm konularıyla ilgili bilgiye ulaşmada akıl yetersizdir. Eş'ari, el-İbane'de Nisa suresinin 165. ayetinin⁷⁸⁵ peygamberliği inkâr edenlere bir cevap mahiyeti taşıdığını ifade etmiştir.⁷⁸⁶ Ahiret inancı nübüvvet ile temellendirildiği için peygamberliğin gerekliliği konusu kelam ilminde önemli bir mesele olarak tartışılmıştır. Ancak Lâlekâî nübüvvet bahsinde bu konulara yer vermemiştir. Rasulullah'ın (s.a.v.) nübüvveti, vahyin başlaması, faziletleri ve mucizeleri gibi konulara yer vererek bu konuları da naslarla temellendirmiştir. Öncelikle Rasulullah'ın (s.a.v.) nesep zincirine vurgu yapan Lâlekâî daha sonra Rasullulah'a (s.a.v.) ne zaman nübüvvetin verildiğine dair nakillerde bulunmuştur. Ebu Hureyre'ye dayanan bir hadise göre Rasulullah'a (s.a.v.) soruldu: "Nübüvvet sana ne zaman verildi?" Buyurdu ki: "Âdem'in yaratılışı ile kendisine ruhun üfürülmesi arasında."⁷⁸⁷

Vahyin başlangıcı ve sonrasında yaşanan olaylar, Peygamberin vahyi nasıl aldığı, tebliğ sürecinde yaşadığı olumsuz olaylar, Mekke'de davet yılları, akabe biatleri, isra ve miraç hadisesi ve hicrete yer veren Lâlekâî, nübüvvet bahsinde Rasulullah'ın (s.a.v.) faziletlerini daha detaylı bir şekilde ele almayı uygun görmüştür.

Lâlekâî'ye göre, Rasulullah'a (s.a.v.) ait özelliklerden birisi ona gelen vahyin evrensel oluşudur. Rasulullah'a (s.a.v.) gelen şariat ve ilahi kitap değişmemiştir. Rasulullah'ın (s.a.v.) mesajı tüm insanlığa ulaşmıştır. Lâlekâî, kelam kitaplarında anlatılan Rasulullah'a (s.a.v.) ait bu özelliklerin dışında başka hususiyetlere de yer vermiştir. Ona göre Rasulullah'ın (s.a.v.) faziletlerinden ilki ona *Cevamiu'l-Kelim* ile konuşmanın ihsan edilmesidir. *Cevamiu'l-Kelim*'in ise Kur'ân olduğunu ifade etmiştir. Saymış olduğu diğer faziletler arasında ise şu hususlar vardır: Önceki peygamberler kendi kavimlerine gönderilmişken Rasulullah (s.a.v.) bütün insanlara gönderilmiştir.

⁷⁸⁴ Saim Kılavuz, **Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş**, İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2015, s.225.

⁷⁸⁵ "Müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdik ki, peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."

⁷⁸⁶ Eş'ari, **el-İbane**, Ramazan Bıçer (çev.), İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010, s.124.

⁷⁸⁷ Lâlekâî, **Şerhu'l-Üsul**, Beyrut, Cilt.1, 2007, s.422.

Düşmanlarının bir aylık mesafeden adını duydukları vakit yaşadıkları korkudan ötürü düşmanlarına karşı galip olmuştur. Peygamberlik onunla son bulmuştur. Ümmeti için şefaat etme yetkisi verilmiştir. Allah katındaki hürmetine binaen yeryüzü hazinelerinin anahtarlarına sahip olması teklif edilmiş ancak Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ahiret yurdunu tercih etmiştir. Adı Ahmet kılınmış böylece nübüvvet ve işlerinin manası isminde toplanmıştır. Söz ve fiilleri ise övgüye layık kılınmıştır. Hiçbir peygambere helal kılınmayan ganimetler ona helal kılınmıştır. Yeryüzü kendisi ve ümmeti için mescit kılınmıştır. Ümmetinin saf tutması meleklerin saf tutması gibidir. Suyun bulunmadığı zaman toprak kendisi ve ümmeti için temizleyici kılınmıştır. Düşmanlarına karşı korku salmakla galip olmuştur.⁷⁸⁸

Nübüvvet konusu ile ilgili kelam kitaplarında yer alan önemli bir konu da mucize konusudur. Mucize, ilahi mesajı inkâr edenlerin delil istemelerine karşı ortaya çıkan ve benzerini meydana getirme konusunda meydan okumayı içeren olağanüstü olaylardır. Nübüvvete delil teşkil eden mucizeler hissi- kevnî, akli ve haberi mucizeler şeklinde çeşitlere ayrılmıştır. Kelam kitaplarında mucizeyi inkâr küfrü gerektiren bir durum olarak gösterilmiştir. Ayrıca Kur'ân'da yer almayan bir mucizenin inkârının küfrü gerektirmediği belirtilmiştir.⁷⁸⁹ Rasulullah'ın (s.a.v.) mucizelerine yer veren Lâlekâî'ye göre bu mucizelerin anlamı onunla ilgili şüpheleri ortadan kaldırmasıdır. Lâlekâî, Rasulullah'ın (s.a.v.) hissi ve kevnî mucizelerine daha çok yer vermiştir. Mucizelerine yer vermeden önce Ebu Süfyan ile Heraklius arasında geçen bir diyalogu aktarmıştır. Heraklius, Rasulullah'ın (s.a.v.) peygamberliği ve peygamberlik öncesi ile ilgili hayatı hakkında sorular sormuş, Ebu Süfyan bu soruları yanıtlamıştır. İkisi arasında vuku bulan bu olayı Rasulullah'ın (s.a.v.) nübüvvetini teyit etmesi bağlamında aktarmıştır.⁷⁹⁰

Lâlekâî, ilk olarak ayın yarılması mucizesine yer vermiştir. Ayrıca hurma kütüğünün inlemesini, Rasulullah (s.a.v.) seferdeyken ordusu susuzluk çekerken parmakları arasında yüz bin kişiye yetecek kadar suyun fışkırmasını, Rasulullah'ın (s.a.v.) elinde çakıl taşlarının tesbihat getirmesini mucizeler kısmında zikretmiştir.⁷⁹¹ Lâlekâî, Rasulullah'ın (s.a.v.) en büyük mucizesi olan akli mucizeler arasında zikredilen

⁷⁸⁸ Lâlekâî, *Şerhu'l-Ûsul*, Beyrut, , Cilt.1, 2007, s.441.

⁷⁸⁹ Recep Ardoğan, *Delillerden Temellere SistematiK Kelam*, İstanbul: Sosyal Kelam Yayınları, 2016, s.270-271.

⁷⁹⁰ Lâlekâî, *a.g.e.* , s.447.

⁷⁹¹ Lâlekâî, *a.g.e.* , s.450-457.

Kur'ân-ı Kerim'e yer vermemiştir. Kur'ân'ı Kerim'i Peygamberin faziletlerini aktardığı bahiste Cevâmiu'l-Kelim ile ilişkilendirmiştir. “Bana Cevâmiu'l-Kelim verildi” hadisinden hareketle Kur'ân'ı Kerim ile ilişkilendirilen Cevâmiu'l -Kelim, Rasulullah'ın (s.a.v.) az sözle çok mâna ifade etme özelliğine işaret eden bir kavramdır.⁷⁹²

⁷⁹² M.Yaşar Kandemir, “Cevamiu'l Kelim” Maddesi, DİA, Cilt.7, 1993, s.440.

2.10. HİLAFET

Ehl-i Sünnetin akaid eserlerinde hilafet konusuna yer verilmiş olması siyaset ile yakından ilgilendiklerini göstermektedir. Ehl-i Sünnet, İslam ümmetinin Rasulullah'ın (s.a.v.) vefatından sonra onun dünyadaki otoritesini devam ettirmesi açısından hilafete bir gereklilik olarak bakmaktadır. Zulmün yasaklanması ve hükümlerin yürürlüğe konulması açısından ümmetin başında bir yönetici olmalıdır.⁷⁹³ Ümmetin başına geçecek yöneticinin nasıl seçileceği de tartışılan konular arasındadır.⁷⁹⁴ Ehl-i Sünnet kaynaklarında bu konuya Raşid halifelerin faziletleri ve halifelik sıralamaları şeklindeki konu başlıklarıyla yer verilmiştir. Rasulullah'tan (s.a.v.) varid olan rivayetler ışığında halifelerin faziletlerinden ve halifelikteki sıralamalarından bahsedilerek bu konunun meşru zemini ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Lâlekâî hilafet konusuna yer vermiş ancak konuyu sahabenin faziletleri konu başlığında işlemeyi uygun görmüştür. Sahabenin faziletlerinin bilinmesini sünnet kapsamına alan Lâlekâî'ye göre Peygamber (s.a.v.) sahabeyi sevmeye, onların iyiliklerini anmaya, onlara rahmet okumaya, onlara için bağışlanma dilemeye ve onların kötülüklerini zikretmekten uzak durmaya teşvik etmiştir.⁷⁹⁵ Sahabeye lanet eden, onların değerini düşüren, onlara dil uzatan ve onların kusurlarını araştıranlar hakkında varid olan tehditlere ayrıca yer vermiştir. Sahabeyi sövenin kıyamet gününde hiçbir ibadetinin kabul görmeyeceğini de belirtmiştir.⁷⁹⁶ Lâlekâî selefın sahabeye lanet edenlere beddua ettiği ile ilgili rivayetler aktararak Sa'd b. Ebi Vakkas'ın Talha, Zübeyr ve Ali'ye küfredenlere yaptığı bedduasına yer vermiştir. Sahabeye sövenlere yönelik hadler ve cezaların uygulandığına dair nakiller paylaşmıştır.⁷⁹⁷

Lâlekâî'nin ilk olarak Hz. Ebu Bekir'in faziletine dair varid olan rivayetlere genişçe yer verdiğini görüyoruz. Ona göre Rasulullah (s.a.v.) Ebu Bekir'i şefkat açısından Mikail meleğine, affedici ve vakarı yönünden ise İbrahim'e benzetmiştir. Halifelerin ilki olan Ebu Bekir'in faziletlerini anlattığı bölümde nasıl halife seçildiği ile ilgili bilgilere de yer vermiştir. Kaynaklarda Peygamberin yerine geçmesi için bir halife tayin ettiği ile ilgili

⁷⁹³ Pezdevi, **Ehl-i Sünnet Akaidi**, Şerafeddin Gölcük (çev.), İstanbul: Kayihan Yayınları, 2017, s.279.

⁷⁹⁴ Recep Ardoğan, **Delillerden Temellere Sistemik Kelam**, İstanbul: Sosyal Kelam Yayınları, 2016, s.409.

⁷⁹⁵ Lâlekâî, **Şerhu'l-Ûsul**, Beyrut, , Cilt.2, 2007, s.213.

⁷⁹⁶ Lâlekâî, **a.g.e.** , s.216.

⁷⁹⁷ Lâlekâî, **a.g.e.** , s.226.

bilgiler yer almazken Lâlekâî, tahrıcine yer vermediği bir nakille Hz. Peygamberin yerine Ebu Bekir'i halife bıraktığına işaret etmiştir. Mübarek b. Fudale anlatıyor: “Hasan'ın, Peygamberin, Ebu Bekir'i halife bıraktığına dair yemin ettiğini duydum. Muaviye b. Kurra'nın, Peygamberin Ebu Bekir'i halife bıraktığına dair yemin ettiğini duydum.”⁷⁹⁸ Ebu Bekir'in gördüğü bir rüyayı Hz. Peygamber (s.a.v) Ebu Bekir'in iki sene halifelik yapacağı şeklinde yorumlamıştır. Lâlekâî'nin Hz. Peygamberin Ebu Bekir'in iki senelik halifeliğine işaret eden bu yorumunu içeren naklin tahrıcine kaynaklarda yer verilmediğini belirtmek gerekir.

Lâlekâî Hz. Ebu Bekir ve Hz.Ömer hakkında ehl-i beytin övgü dolu sözlerine yer verdiği bölümde daha çok Hz. Ali'den nakledilen rivayetlere yer vermiştir.⁷⁹⁹ Hz. Ali'nin Ebu Bekir vefat edince evine gelerek faziletlerini ve şahsi özelliklerini anlatan bir konuşmasını aktarmıştır. Bu uzun konuşmayı Useyd b. Safvan tarikiyle aktarmıştır. Useyd b. Safvan bu rivayetini Ebu'l -Hasan Abdalbaki b. Kani adında biri Ebu Tahir el-Alevi'den aktarmasını ister. Ancak Ali taraftarı olduğu için kendisine güvenmediğini ifade etmiştir. Abdalbaki rüyasında Hz. Peygamberi görmüştür. Ebu Tahir'in aktardığı rivayeti Peygambere anlatınca Hz. Peygamber Hz. Ali'nin Ebu Bekir'in faziletlerine yer verdiği konuşmasını başkalarına nakletmesini istemiştir.⁸⁰⁰ Lâlekâî emirliği Hz. Ömer'in devraldığını bu hususu Ebu Bekir'in Müslümanlarla istişare ettiğini kimisinin buna razı olduğunu kimisinin razı olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Lâlekâî, razı olanlardan birisinin Hz. Ali olduğunu ifade eden bir nakle yer vermiştir.⁸⁰¹

Lâlekâî, Hz. Ömer'in faziletleri hakkında Peygamber'den (s.a.v.) varid olan rivayetlere yer vermiştir. Bir rivayete göre Rasullullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Hak, Ömer'in kalbi ve lisani üzere kılındı.”⁸⁰² Huzeyfe'den rivayet edildiğine göre Peygamber şöyle buyurmuştur: “Benden sonra gelen Ebu Bekir ve Ömer'e uyun.”⁸⁰³ Bu hadisin de tahrıcine yer vermeyen Lâlekâî'nin aynı zamanda Hz. Ali'nin Ebu Bekir ve Ömer hakkındaki kanaatlerine yer verdiği nakillerin de tahrıcine yer vermediğini belirtmek gerekir.

⁷⁹⁸ Lâlekâî, **Şerhu'l-Ûsul**, Beyrut, Cilt.2, 2007, s.247.

⁷⁹⁹ Lâlekâî, **a.g.e.** , s.251.

⁸⁰⁰ Lâlekâî, **a.g.e.** , s.255.

⁸⁰¹ Lâlekâî, **a.g.e.** , s.252.

⁸⁰² Lâlekâî, **a.g.e.** , s.263.

⁸⁰³ Lâlekâî, **a.g.e.** , s.266.

Lâlekâî, Hz. Ömer'in hilafete geçince konuşmasını aktarmıştır. Bu konuşma Hz. Ömer'in halife olunca nasıl bir yol takip edeceğini ve Müslümanlardan halifeliği ile ilgili beklentilerini ortaya koyan bir konuşma olmuştur. Lâlekâî, Hz. Ali'nin insanlara hitap eden bir konuşmasına da yer vererek daha önceki nakilleriyle çelişmiştir. Hz. Ali bu konuşmada emirlik hususunda Peygamber'in bir vasiyetinin bulunmadığını söylemiştir.⁸⁰⁴ Ancak "Benden sonra gelen Ebu Bekir ve Ömer'e uyun" şeklinde yukarda aktardığımız nakilde Peygamber'in (s.a.v) yerine geçecek halifeyi belirlediği görülmektedir. Bu bilgi kelimcilerin Ehl-i Hadis'in birbiriyle çelişik nakillerde bulundukları şeklindeki ithamlarını doğrular mahiyettedir.

Hz. Ömer'in şehid edilmesi ve halife seçimi için belirlediği altı kişilik şura hakkında rivayetler aktarılmıştır. Ali, Osman, Talha, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf ve Sa'd b. Ebi Vakkas'ın bulunduğu bu altı kişilik şurada Abdurrahman b. Avf halife seçiminin sorumluluğunu üstlenmiş, insanlarla bir araya gelerek istişare etmiş, en sonunda Hz. Ali ve Hz. Osman ile konuşarak Hz. Osman'a biat etmiştir.⁸⁰⁵

Lâlekâî, Hz. Osman'ın faziletleri⁸⁰⁶ ve katledilmesi⁸⁰⁷ ile ilgili rivayetleri zikretmiştir. Sahabe arasında hangi halifenin daha üstün tutulduğu ile ilgili rivayetlerin tahricine yer vermeyen Lâlekâî, dördüncü halife Hz. Ali'nin faziletleri hakkında Peygamber'den(s.a.v) varid olan rivayetlere de yer vermiştir.⁸⁰⁸ Hz. Ali'nin nasıl halife seçildiği ve halife seçildikten sonraki ilk hutbesi konu edinilmiştir. Hilafet sıralaması hakkında Peygamber'den (s.a.v) varid olan nakillerde hilafetin otuz yıl süreceği akabinde saltanatın hâkim olacağını görmekteyiz.⁸⁰⁹ Sahabenin faziletleri bölümünde hilafet konusunu işleyen Lâlekâî, Muaviye b.Sufyan'ın faziletleri hakkında varid olan hadislerle de yer vermiştir. Muaviye'nin hilafetini ve Hasan'ın b. Ali'nin halifeliği Muaviye'ye devretmesi konusuna ayrıca değinmiştir.⁸¹⁰

Lâlekâî, hilafet konusuna ayırdığı bölümün sonunda Rafiziler hakkında detaylı bilgiler aktarmıştır. Rafizilerin Rasullulah'ın (s.a.v.) ashabı hakkındaki olumsuz tutumları, sahabeye sövmeleri, sövmeyi din edinmeleri ve küfürleri hakkında nakiller

⁸⁰⁴ Lâlekâî, *Şerhu'l-Ûsul*, Beyrut, , Cilt.2, 2007, s.273.

⁸⁰⁵ Lâlekâî, *a.g.e.* , s.295.

⁸⁰⁶ Lâlekâî, *a.g.e.* , s.295.

⁸⁰⁷ Lâlekâî, *a.g.e.* , s.301.

⁸⁰⁸ Lâlekâî, *a.g.e.* , s.307.

⁸⁰⁹ Lâlekâî, *a.g.e.* , s.315.

⁸¹⁰ Lâlekâî, *a.g.e.* , s.356.

paylaşmıştır. Aktardığı rivayetlerde Hz. Peygamber'in (s.a.v), Rafıziler hakkında ashabını bilgilendirdiği, onları uyardığı ve sahabenin onlarla mücadele etmelerini istediği ifade edilmiştir.⁸¹¹

Hz. Peygamber'in (sav) kelami ekoller hakkında gaybi bilgi vermiş olduğu iddialarının gerçeği yansıtmadığını söylemek doğru olacaktır. Bu bilgilerin ise İslami mesajın ruhuna ve Hz. Peygamber'in gönderiliş misyonuna aykırı bir durum olması açısından değerlendirilmesi gerekir.⁸¹² Ehl-i Hadis'in, telif ettikleri eserlerde kelami ekoller hakkında haber veren rivayetlere yer vermiş olduklarını görmekteyiz. Ehl-i Hadis gelecekte haber veren rivayetlerin Peygambere isnad edilmemesi gerektiği ilkesini benimsedikleri halde kelami gruplar hakkında rivayetler aktarmakla bu ilkeye ters bir tavır ortaya koymuştur.⁸¹³ Lâlekâî, Ehl-i Sünnet'in itikadi esaslarını tasnif ettiği eserinde kelami gruplar hakkında bilgi veren rivayetleri aktararak yaşadığı 5. asrın mezheplere bakış açısını ortaya koymuştur. 5. asır mezhep ihtilaflarının yoğun bir şekilde yaşandığı bir asır olmuştur. Bu türden rivayetlerin aktarılması hak ve hakikat iddiası taşıyan ekoller için kendi dönemin şartları gözönünde bulundurularak açıklanması durumu da izaha muhtaç bir mesele olarak görülmesi gerekmektedir.

⁸¹¹ Lâlekâî, **Şerhu'l-Ûsul**, Beyrut, Cilt.2, 2007, s.361.

⁸¹² Ahmet Keleş, **Hadislerin Kur'ân'a Arzı**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011, s.256.

⁸¹³ Fazlur Rahman, **Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu**, Salih Akdemir (çev.), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009, s.69.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İslam düşünce tarihinde ekolleşme sürecinin bilinmesi İslam dininin anlaşılması konusunda ortaya konulan benzer ve farklı çabaların da bilinmesini mümkün kılacaktır. Her hangi bir ekolü tüm hatlarıyla tanıyabilmek elbetteki mümkün değildir. Araştırmaya konu olan Ehl-i Hadis ekolünü ilişkili olduğu başka ekoller ile birlikte değerlendirmek Ehl-i Hadis'i anlama çabası için önemli bir ilkedir. Ehl-i Hadis ekolünü tarihi süreçte görünür kılan sebeplerin anlaşılması için Ehl-i Re'y ekolü ile olan münasebetinin ortaya konulması önemlidir. Ehl-i Hadis, Ehl-i Re'y ilişkisi üzerinden kelami sahada görüşler ortaya koymuştur. Bu kelami görüşler değerlendirildiğinde mezhep ihtilaflarının ortaya çıkış sebepleri de anlaşılacaktır.

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) vefatıyla beraber Müslümanlar arasında hadisleri koruma, aktarma, rivayet etme şeklinde beliren bir sorumluluk bilinci gelişmiştir. Hadislerin korunması ve gelecek nesillere aktarılması konusunda beliren bu hassasiyet sünnetin korunması gayesini taşımıştır. Hız. Peygamber'den (s.a.v.) sonra hadislerin ve sünnetin korunması sayesinde ümmeti bir arada tutmanın mümkün olacağına inanılmıştır. Bu inanç, toplumun hadisler konusunda daha duyarlı bir tavır geliştirmesine ve bir hadis taraftarlığının oluşmasına sebep teşkil etmiştir.

Hadis taraftarları, hadislerle meşguliyeti, hadisleri rivayet etmeyi ve aktarmayı önemli bir çaba olarak görmüştür. Ehl-i Hadis'e göre Peygamber ve O'na tabi olan ilk nesil ile gelecek nesil arasında sağlam bir bağın kurulması nakle verilen önem ile mümkün olacaktır. Ehl-i Hadis, Peygamber'in (s.a.v.) her sözünü vahiy gibi kabul etmekle beraber, Kur'ân ve hadis metnlerindeki mananın anlaşılmasına yönelik yapılan yorum ve değerlendirmelere karşı çıkmıştır. Kur'ân ve hadis metnlerini anlamaya yönelik lafzi anlamın dışına çıkaracak her türlü yorumlama biçiminin dinde tahrife neden olacağı düşünülmüştür. Bu düşünceden hareketle Ehl-i Hadis farklı ekollerin Kur'ân ve hadis metnlerini anlamak için ortaya koymuş oldukları akli çıkarım ve her türlü düşünce biçimini eleştirerek bidat olarak kabul etmiştir. Ancak içinde bulunulan dönemin sosyal, siyasal, kültürel şartları ve ihtiyaçları Kur'ân ve hadis metnlerinin tevil edilmesini gerektirmiştir. Bu gereklilik üzerine ortaya çıkan Ehl-i Re'y ekolünün Kur'ân ve hadis metnlerini tevil etmesi Ehl-i Hadis ile arasında bir gerginliğin başlamasına neden olmuştur.

Ehl- Hadis ile Ehl-i Re'y arasındaki gerginliği azaltmayı hedefleyen uzlaşi çabaları olmuştur. Eş-Şafii her iki anlayışın eksikliğini ve hatalarını göstermeye çalışmıştır. Ancak bu çabalara rağmen Ehl-i Hadis ile Ehl-i Re'y arasında bitmek bilmeyen gerginliğin ve ihtilafların en önemli sebeplerinden birini siyasi sebepler oluşturmuştur. Mu'tezile'nin savunduğu Halku'l-Kur'ân düşüncesinin devlet eliyle Ehl-i Hadis'e dayatılması Mu'tezile ekolüne ve Halku'l-Kur'ân düşüncesini benimseyenlere karşı bir mücadelenin başlamasına neden olmuştur. Mihne sürecine kadar tamamen hadisleri koruyan, aktaran, hadislerle meşgul olan bir grup olarak gördüğümüz Ehl-i Hadis ekolünün, Mihne sürecinden sonra yaşadıklarının da etkisiyle muhaliflerine karşı bir mücadele başlattığını söylemek mümkündür. Mihne olaylarındaki tavır alışa göre kişiler re'y ehli grubuna dahil edilmiş ve Mihne sürecinde Ehl-i Hadis'e yönelik olumsuz tutum geliştirenler mücadele edilmesi gereken sünnet düşmanları olarak algılanmıştır. Bu süreçten sonra telif edilen eserlerde birbirlerini zemmeden, kınayan, kötüleyen ve İslam dairesi dışına çıkaran ekoller Hariciyye ekolünün başlattığı tekfir anlayışını devralmışlardır. Ehl-i Hadis'in de bu tekfir anlayışını benimsediğini, muhaliflerine karşı dışlayıcı ve ötekileştirici bir üslup geliştirdiğini söylemek mümkündür.

Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y ekolü Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaa'nın iki müctehid kolunu oluşturmuştur. Fıkhi sahada her iki ekolün benimsediği yöntem farklılıkları olsa da fıkhi alanda yaşanan ihtilaflar tekfire konu olmamıştır. Ancak Mihne olaylarından sonra her iki ekol arasında kelami sahada bir ayrışma başlamıştır. Birbirlerinin yöntemlerini eleştirmişlerdir. Ancak her iki ekol de kendilerinin kullanmış oldukları yöntemlerini meşrulaştırmak için Hz. Peygamber (s.a.v) ve selefi salihinin de bu yöntemleri kullandıklarını iddia etmişlerdir.

Ehl-i Hadis'in, yalnız Kur'ân ve hadislere bakarak İslam dininin itikadi esaslarını ortaya koyma metodunun, yaşadığı bölgenin şartları mülahaza edilerek anlaşılması daha uygundur. Ehl-i Hadis'in, Kur'ân ve hadis metinlerinden hareketle ortaya konulacak her türlü tevil şeklinin eksiklikler içereceği düşüncesi anlamlı görülmelidir. Nitekim ortaya konulan tevillerden hangisinin hakikat olacağının belirlenemeyeceği kaygısı, bidat fırkaların ihtilaflarının yoğun yaşandığı bir dönem söz konusu edildiğinde Ehl-i Hadis'in söz konusu kaygısı anlaşılacaktır. Aklın nassa öncelendiği bir dönemde nassın önemine vurgu yapma gayreti bu açıdan makul bir durum olarak karşılanmalıdır. Ancak Ehl-i Hadis'in, Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında tartışılmayan sıfatlar, Halku'l-Kur'ân,

imanda istisna vb. itikadi hususlarla, ekollerin özellikleri ve onları kötüleyen gaybi haberlerle ilgili rivayetler aktarmış olması hadislerin Müslümanların zihin dünyasındaki inşa edicilik vasfını zedelemiştir. Hz. Peygamber'den (s.a.v.) çok sonra ortaya çıkan ekoller hakkında gaybi bilgiler veren nakillerde bulunulması, kanaatimizce Peygamber'in gönderiliş misyonuna uygun düşmemektedir.

Ekollerin naslara bakarak ortaya koydukları kelami görüşleri ya da istidlal yöntemiyle görüşlerini destekleyen uygun nasları tevil etmeleri kelami içtihadlar olarak değerlendirmek gerekir. Bu içtihadlarda isabet edenlerin ve isabet etmeyenlerin olması elbette ki mümkündür. Nitekim tarihin her döneminde İslam dininin itikadi esaslarının belirlendiği ana kaynak olan Kur'ân ve hadisler farklı anlamalara konu olmuştur. Nitekim nasların muhatabı olan her insanın sahip olduğu kabulleri, ön bilgileri ve zihinsel bağlamı birbirinden farklıdır. Dolayısıyla farklı anlamların ve görüşlerin ortaya çıkması olağan bir durum olarak karşılanmalıdır. Her Ehl-i Hadis âliminin naslardan aynı anlamı çıkardığını, aynı kelami anlayışı benimsediğini söylemek doğru olmayacaktır. Zaman ve mekânın gerektirdiği ihtiyaçlar, farklı sosyal ve siyasal şartlar farklı anlayışların ve içtihatların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Kelami sahada ortaya konulan her türlü bilgi beşeri bilgidir. Dolayısıyla kendi beşeri çabalarıyla nasları anlamaya çalışan âlimlerin ortaya koydukları anlayışları nihai hakikatler olarak görmek yanlış bir algıdır. Kelamcıların benimsedikleri anlayışlar kendi dönemlerinin siyasi, sosyal ve kültürel şartlarının etkileriyle şekillenmiştir. Bu şartların etkisinde ortaya konulan anlayışların hepsi beşeri istidlallerin bir ürünüdür. Ehl-i Hadis'in naslara dayanarak ortaya koyduğu kelami anlayışı da birer içtihad olarak değerlendirmek gerekir. Ehl-i Hadis'in kendi kabulleriyle belirlediği itikadi görüşlerini Ehl-i Sünnet ekolünün tümünün kabul ettiği kelami anlayış olarak benimsemek doğru olmayacaktır. Her dönemde ekoller arasında yaşanan ihtilafların dönemin tüm şartları göz önünde bulundurularak anlaşılmasına çalışılması gerekir. Dolayısıyla 5. asrın kelami anlayışının yine sosyal, siyasal ve kültürel şartlar çerçevesinde değerlendirilmesi meselesine doğru ve mantıklı çıkarımlarda bulunmak açısından yaklaşmak gerekir.

Hicri 5.asır Ehl-i Sünnet ekolüne ait görüşlerin toplumda yaygın olarak benimsendiği bir asırdır. Bu dönemde farklı ekollerin birbirine bakışı oldukça sertleşmiştir. Her ekol kendisini firak hadisine dayanarak kurtuluşa eren grup olarak gösterme eğiliminde olmuştur. Bu eğilim, grupların yöntemlerini de etkilemiştir. Ehl-i

Sünnet, siyasi yönetimden destek alarak bu dönemde etkin olarak varlık göstermiştir. Görüşlerini savunmak için düşüncelerinin doğruluğunu Peygamber2e kabul ettirme çabasında olan Ehl-i Hadis birçok çelişkili ve sıhhat bakımından problemli rivayetleri de aktarmaktan çekinmemiştir. Ehl-i Hadis ve Ehl- Re'y münasebetinin geldiği aşamayı tüm yönleriyle ortaya koyan Lâlekâî'nin, *Şerhu 'l Usulu İtikadi Ehlu's-Sunne ve 'l-Cemaa* adlı eseri, hicri 5. asırda da devam eden bu olumsuz durumu net olarak göstermesi açısından önemli bir kaynak eser olarak görülmelidir.

Lâlekâî hicri 5.asırda telif ettiği eserinde Ehl-i Sünnet'in inanç esaslarını tasnif ederken rivayetleri esas almıştır. Bu tasnifi yaparken kendi kelami eğilimine uygun olan nasları seçmiş, kendi kabullerini rivayetlerle desteklemeye çalışmıştır. Genellikle rivayetlerin muhtevasıyla ilgilenmeyen Lâlekâî, sıhhat bakımından sorgulanmaya muhtaç çok sayıda rivayet aktarmaktan çekinmemiştir. Bu durum, bazı haklı eleştirilere zemin hazırlamaktadır. Lâlekâî, eseri yazarken gayesinin bir cahilin basiretinin açılması ve delalette olanın kurtulması olduğunu açıklamış ayrıca kimseye taassup beslemediğini kaydetmiştir. Ancak Lâlekâî'nin itikadi meseleleri ele aldıktan sonra her meselenin sonunda bir fırkayı kınayan ve kötüleyen rivayetler aktarmış olması, belirlediği amaca çok da bağlı kalmadığını göstermektedir.

Lâlekâî'nin eserini eleştirel bir mantık örgüsü içerisinde yazmadığını söylemek mümkündür. Lâlekâî tevil ve akli çıkarımlara karşıdır. Buna rağmen kendi görüşlerini destekleyen ayet ve hadisler seçmiştir. Bu seçmeci yöntem eleştirel bir yöntem değildir. Çünkü eleştiri epistemolojik bir süreç gerektirir. Eleştirilen düşüncenin savunulan düşünceler ışığında bir mantık örgüsü içinde yanlışlanması sonucu bir bilgi ortaya çıkmaktadır. Kanaatimizce her mesele ile ilgili rivayetlere yer verdikten sonra muhalif düşünce ve ekolü zemmetmenin analitik eleştirel yöntem bağlamında bir karşılığı yoktur. Zemmedilen ekollerin düşüncelerinin neden yanlış olduğunu ve kendi düşüncelerinin neden doğru olduğunu ortaya koymak daha uygun bir metod olacaktır. Ancak Lâlekâî yaşadığı dönemin mezhepsel ihtilaflarını sadece nakle dayanarak ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Lâlekâî'nin 'Kaderi olanlara tatbik edilecek hadler', 'Kaderiye'yi tekfir edenler', 'Kaderiye hakkında muhtelif hükümler', 'Mürchie'nin sapık olduğunu açıklayan rivayetler' ve 'Mürchie'nin kötülükleri' gibi konu başlıklarına yer vermiş olmasını tepkisel bir tutum geliştirdiği ve dönemin bidat fırkalarına karşı benimsenen katı tutumu devam ettirdiği şeklinde yorumlamamız mümkündür.

Lâlekâî'nin kelam anlayışı yaşadığı dönemin kabul ve beklentilerine göre şekillenmiştir. Yaşadığı dönemde Abbasi Halifesi Kadir Billah Sünni düşünceyi hâkim düşünce sistemi olarak kabul ettirmiştir. Hicri 5.asırda yoğun mezhepsel ihtilaflar yaşanmıştır. Lâlekâî bu dönemin siyasi atmosferinin etkisinde kalmıştır. Ehl-i Sünnet mezhebini diğer mezheplere karşı üstün tutma çabası içerisine girmiştir. Ancak Lâlekâî'nin, bidat olarak kabul ettiği diğer kelami ekollere ait görüşlerin neden dinde sapma olduğunu ispatlayamadığını ifade etmemiz mümkündür.

İslam dininin itikadi mesajını her çağa uygun bir şekilde tüm insanlara ulaştırabilmek önemlidir. Bu nedenle döneme ait kavram ve ifadelerin insanların ihtiyaç duyduğu bir anlama biçimiyle sunulması gerekir. İslam inanç esaslarına yöneltilen her türlü şüpheyi ortadan kaldırmanın yolu inanç esaslarının mantıki bir şekilde izah edilmesinden geçer. İtikadi alanda bidat tehlikesi taşıdığı endişesiyle bir metod biçimi olarak mantıki ve akli süreçleri devre dışı bırakmak, cedel ve tevile olumsuz bakmak beşeri alanda çözülmeyi bekleyen birçok sorunu çözümsüz bırakma tehlikesi taşır. Nitekim cedel ve tevile olumsuz bakan bir anlayışın bizatihi kendisi de eleştiriye açıktır. Herhangi bir döneme ait olan düşüncelerin ve anlayışların dini alanda birer otorite kabul edilmesi durumu beşeri bilginin kutsal kabul edilmesi tehlikesini taşıyabileceği gerçeği unutulmamalıdır. Bu anlamda Lâlekâî örneğinde ortaya konulan Ehl-i Hadis'in kelami anlayışına birer kelami içtihad olarak bakmak ve bu anlayışı nihai hakikat kabul etme yanılıgısına düşmemek uygun bir tutum olacaktır.

Ehl-i Hadis ekolü iki gruba ayrılır. Biri fakihler gurubu diğeri ise sadece hadisler ile meşgul olan muhaddisler grubudur. Lâlekâî'nin, fakihler topluluğunu oluşturan grup içerisinde fıkıh ilmine katkı sunan fakih olarak kabul edilmiş olsa da de Lâlekâî'nin esasen muhaddisler gurubuna dâhil edilmesi daha uygun olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdulfettah, Ebu Gûdde, **Mevzu Hadisler**, Enbiya Yıldırım (çev.), İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Abrahamov, Binyamin, **İslam Kelamı Gelenekçilik ve Akılcılık**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.
- Ahmed İbn, Hanbel, **Er-Reddü ale’z-Zenadika ve’l-Cehmiyye**, Kuveyt, thk. Dağş b. Şuayb el-Acmi, 2005.
- Akbulut, Ahmet, **Sahabe Dönemi İktidar Kavgası**, Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Aktepe, İshak Emin, Ehl-i Hadis’in Sünnet ve Hadis Müdafaalarındaki Üslup Sorunu, **Erzincan Üniversitesi SBE Dergisi**, 2015. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/68605> (Erişim Tarihi: 15 Haziran 2020).
- Aliyyü’l-Kari, **El-Masnu’ fi Ma’rifeti’l-Hadisi’l Mevzu**, thk. Abdülfettah Ebu Gudde, Halil İbrahim Kutlay (çev.), İstanbul: İnkılab Yayınları, 2019.
- Aliyyü’l-Kari, **İmam Azam Fıkhi Ekber Şerhi**, Hüseyin S. Erdoğan (çev.), İstanbul: Hisar Yayınları, 2014.
- Ammara, Muhammed, **Mutezile ve Devrim**, İbrahim Akbaba, İbrahim Güneş (çev.), İstanbul: Ekin Yayınları, 2000.
- Ardoğan, Recep, **Delillerden Temellere Sistemik Kelam ve Güncel İnanç Sorunları**, İstanbul: Sosyal Kelam Yayınları, 2016.
- Ardoğan, Recep, **Temellerden Topluma Kelam İlminde Sosyal Açılımlar**, İstanbul: Noyamedya Yayınları, 2016.
- Arıcan, Musa Kazım, **Kültürel Dini Farklılık ve Ebû Hanife**, Ankara: Hece Yayınları, 2015.
- Aydın, Salih, **İslam Düşüncesinin Yapısı ve Selefilik**, İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2016.
- Aydınlı, Abdullah ve Salim Öğüt, “Ehl-i Hadis” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.

- Aytepe, Mahsum, **İslam Düşüncesinde Ehl-i Kible ve Tekfir**, İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2019.
- Bağdâdî, Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed, **Mezhepler Arasındaki Farklar**, Ethem Ruhi Fıglalı (çev.), Ankara: TDV Yayınları, 2018.
- Bağdâdî, Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed, **Kitabu Usuli'd Din**, Ömer Aydın (çev.), İstanbul: İşaret Yayınları, 2016.
- Bağcı, H. Musa, **Hadis Tarihi ve Metodolojisi**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Baştürk, Ayhan, "Ehl-i Hadis'in Akıl, Kıyas ve Re'ye Bakışı", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Ankara Üniversitesi SBE, 2002.
- Bedir, Murteza, **Hanefi Fıkıh Teorisinde Peygamberin Otoritesi**, İstanbul: Dem Yayınları, 2017.
- Bulut, Zübeyir, Hanbeli Akaidi'nin Teşekkülü, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, 2017, Sayı 5, Cilt 6, <http://www.itobiad.com/tr/download/article-file/385565> (Erişim Tarihi: 3 Haziran 2020).
- Bulut, Zübeyir, "*Hanbeli Akaid Sistemi*" (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Ankara Üniversitesi SBE, 2003.
- Büyükkara, Mehmet Ali, **Çağdaş İslami Akımlar**, İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.
- Cabiri, Muhammed Abid, **Arap İslam Aklının Oluşumu**, İbrahim Akbaba (çev.), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001.
- Cabiri, Muhammed Abid, **İslam'da Siyasal Akıl**, Vecdi Akyüz, (çev.), İstanbul: Kitabevi, 1997.
- Çakın, Kamil, Ashabu'l-Hadis Perspektifinden Ehl-i Sünnet, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Sayı 24, Cilt 8, 2006. http://ktp.isam.org.tr/pdfdrq/D01949/2006_24/2006_24_CAKINK.pdf (Erişim Tarihi: 22 Haziran 2020).
- Çavuşoğlu, Ali Hakan, *Irak Maliki Ekolü*, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Marmara Üniversitesi SBE, 2004.
- Çelebi, İlyas, **Tarihte ve Günümüzde Ehl-i Sünnet**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.

- Çubukçu, İbrahim Agah, Hicri 5./ Miladi 11.Yüzyılda İslam'da Siyasi ve Dini Durum, **Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1965, Sayı 1, Cilt 10, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auifd/issue/40729/490836> (Erişim Tarihi: 20 Haziran 2020).
- Dinçoğlu, Mehmet, **Ebu Davud'un Sünen'i (Kaynakları ve Tasnif Metodu)**, Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Ebû, Muaz Mahmûd b. Mansur Al-i Mevafi, **Münteka**, Cidde: Mektebetü's-Saade, 1994.
- Ebû, Muaz Mahmûd b. Mansur Al-i Mevafi, **Kerametullahi Evliya**, Riyad, 1992.
- Ebû, Muhammed el-Yemenî, **Akâidu li Selâse ve Seb'ine Fırkatên**, Cilt 1. thk. Muhammed b. Abdullah Zerbân el-Ğâmidî, Medine: Mektebetü'l Ulûm ve'l-Hikem, 2001.
- Eş'ari, Ebû Hasan İbn Ebû Bişr Ali b. İsmail b. İshak, **Kitâbü'l-Lüma' fi'r-red alâ ehli'z-zeyğ ve'l-hevâ** thk. Abdülazîz İzzeddin es-Sirvân, Beyrut, 1987.
- Eş'ari, Ebû Hasan İbn Ebû Bişr Ali b. İsmail b. İshak, **el-İbane**, Ramazan Biçer (çev.), İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010.
- Eş'ari, Ebû Hasan İbn Ebû Bişr Ali b. İsmail b. İshak, **Makalatü'l-İslammiyyin ve İhtilafu'l-Musallin, İlk Dönem İslam Mezhepleri**, Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın (çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005.
- Ed-Dihlevi el-Medeni, **Hadis Ehli'nin Tarihi**, Ebu Muaz Seyfullah el-Çubukabadi (çev.), İstanbul: İnsanlar Yayınları, 2014.
- El-Buhari, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, **Sahîh-i Buhârî Muhtasârı** (Tecrîd-i Sahîh), Abdullah Feyzi Kocaer (çev.), Konya: Hüner Yayınları, 2004.
- El-Berbehâri, el-Hasan b. Ali b. Halef Ebû Muhammed, **Şerhü Kitâbü's-Sünne**, Mustafa Özenli (çev.), Konya: Neda Yayınları, 2019.
- El-Lâlekâî, Ebû'l-Kâsım Hibetullah b. el-Hasan b. Mansur et-Taberi. **Şerhu'l-Ûsulî İtikadi Ehli's Sünne ve'l Cemaat**, thk. Muhammed Abdul-salâm Şahin, Cilt 1, Beyrut: Daru'l Kütab al- ilmiyah, 2007.

- El-Lâlekâî, Ebü'l-Kâsım Hibetullah b. el-Hasan b. Mansur et-Taberi. **Şerhu'l-Ûsul'i Ehlu Sünne ve'l Cemaa**, thk. Muhammed Abdul-salâm Şahin. Beyrut: Daru'l Kütab al- ilmiyah, Cilt 2, 2007.
- El-Lâlekâî, Ebü'l-Kâsım Hibetullah b. el-Hasan b. Mansur et-Taberi, **Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatt'in İtikadı**, Müslim Kılıç (çev.), İstanbul: Polen Yayınları, 2017.
- Erdem, Mehmet, “Eh-i Sünnet Fıkıh Mezheplerinin Hadis ve Re'y Ekolü Olarak Sınıflandırılmasına Eleştirel Bir Bakış”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, 2006, Cilt 8, Sayı 24. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/da/issue/4461/61517> (Erişim Tarihi: 25 Haziran 2020).
- Er-Rudanî, **Cem'ul Fevaid min Cami'il-usul ve Mecma'iz-Zevaid**, Naim Erdoğan, (çev.), Cilt 1, İstanbul: İz Yayınları, 2016.
- Er-Rudanî, **Cem'ul Fevaid min Cami'il-usul ve Mecma'iz-Zevaid**, Naim Erdoğan, (çev.), Cilt 2, İstanbul: İz Yayınları, 2016.
- Er-Rudanî, **Cem'ul Fevaid min Cami'il-usul ve Mecma'iz-Zevaid**, Naim Erdoğan, (çev.), Cilt 3, İstanbul: İz Yayınları, 2016.
- Ersöz, Resul, **Selefilik ve Selefi Tefsir Anlayışı**, İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2018.
- Erul, Bünyamin, “Tedlis”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 40, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011.
- Esen, Muammer, **Ehl-i Sünnet Kavramının Oluşum ve Gelişim Süreci**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.
- Eş- Şafii, Ebu Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas, **Sünnet Müdafaası**, İshak Emin Aktepe (çev.), İstanbul: Polen Yayınları, 2018.
- Eş- Şafii, Ebu Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas, **er-Risale: İslam Hukukunun Kaynakları**. Abdulkadir Şener, İbrahim Çalışkan (çev.), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.
- Evkuran, Mehmet, **Sünni Paradigmayı Anlamak**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Fazlur, Rahman, **Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu**, Salih Akdemir (çev.), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.

- Fazlur, Rahman, **İslam**, Mehmet Dağ, Mehmet Aydın (çev.), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Fırlalı, Ethem Ruhi, “Abdulkahir el-Bağdâdî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988.
- Garaudy, Roger, **Entegrizm Kültürel İntihar**, Kamil Bilgin Çileçöp (çev.), İstanbul: Pınar Yayınları, 2010.
- Genç, Süleyman, Halife El Kadir Döneminde Bağdat’ta Yaşanan Dini-Siyasi Hadiseler ve Onun Sünni Siyaseti, **Marife Dergisi**, 2004 Sayı 2, Cilt 4. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/marife/issue/37813/436629> (Erişim Tarihi: 10 Haziran 2020).
- Gölcük, Şerafettin, “Cehm b. Safvan” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. Cilt 7, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.
- Gölcük, Şerafettin, **Kelam Tarihi**, İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2015.
- Görmez, Mehmet, **Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu**, Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Güler, İlhami, **Sünniliğin Eleştirisine Giriş**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Gülpayigani, Ali Rabbani, **Kelami Mezhepler ve Fırkalar**, Sedat Baran (çev.) İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2014.
- Gündoğdu, Samet, *Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re’y Görüşlerinin Karşılaştırılması*, **(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Erciyes Üniversitesi SBE, 2019.
- Gürler, Kadir, **Ehl-i Hadis’in Düşünce Yapısı**, İstanbul: Emin Yayınları, 2007.
- Gürler, Kadir. Ekolleşme Sürecinde Ehl-i Hadis’in Dini Anlam(landırma) Yöntemi, **Dini Araştırmalar Dergisi**, 2006, Cilt.8, Sayı. 24. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/da/issue/4461/61515> (Erişim Tarihi: 15 Haziran 2020).
- Haçkalı, Abdurrahman, Ehl-i Hadis-Ehl-i Re’y Ayırışması Fıkhi mi, İtikadi mi? **İslam Hukuku Araştırmalar Dergisi**, 2003. Sayı 2, [http://www.islamhukuku.com/Uploads/Sayilar/islam%20hukuku%20dergisi%20__\(p59-68\)419.PDF](http://www.islamhukuku.com/Uploads/Sayilar/islam%20hukuku%20dergisi%20__(p59-68)419.PDF) (Erişim Tarihi: 2 Haziran 2020).

- Hâkim, en-Nisaburi, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyi' Muhammed. el-Müstedrek ale's-Sahîhayn, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Haydarabad: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Cilt 1, 1990.
- Hansu, Hüseyin, **Mutezile ve Hadis**, Ankara: Otto Yayınları, 2018.
- Hatib, el- Bağdadi, Ebu Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit b. Ahmed b. Mehdi, **Tarihu'l Bağdat ev Medinetu's Selam**, Cilt 5, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Beyrut: Darul Kitabul İlmiyye, 2011.
- Hatib, el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, **Şerefu'l-Ashabi'l-Hadis**, Ankara: DİB Yayınları, 1991.
- Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, **Tarihu'l-Bağdat ev Medinetu's Selam**, Cilt 13, Beyrut, 2011.
- Hatiboğlu, M. Said, **İslami Tenkit Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Oluşumu**, Ankara: Otto Yayıncılık, 2015.
- Hatiboğlu, İbrahim, “ Lalekâi” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 27, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.
- Hatiboğlu, M. Said, **Hadis Tedkikleri**, Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Hüseyin ez-Zehebi, **Tefsir ve Hadiste İsrailiyyat**, Enbiya Yıldırım (çev.), Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- İbn Hacer, el-Askalani, **Hadis Ehlinin Istılahları Hakkında Nuhbetu'l Fiker Şerhi**, Abdullah Samed Afaracı (çev.), Ankara: İ'tisam Yayınları, 2019.
- İbn Hacer, el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. **Lisanu'l – Mizan**, thk. Abdülfettah Ebu Gudde, Cilt 7, Beyrut: Darü'l-Beşair, 2002.
- İbn Hazm, **Kelam İlmi Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatt'e Göre**, Murat Serdar (çev.), İstanbul: Ravza yayınları, 2018.
- İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. **İ'lamul- Muvakkin an Rabbi'l Âlemin**, thk. Şemsuddin Ebu Abdillâh Muhammed, Cilt 1, Beyrut, 1991.

- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. **Kaza ve Kader**, Murat Karaçizmeli (çev.), İstanbul: Polen Yayınları, 2014.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer. **El-Bidaye ve'n Nihaye**, Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, Cilt 13, 1981.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman, **Telbîsu İblîs**, Thk. Muhammed Emin el-Hancı, Muhammed Münir ed-Dımeşkî, Matbaatu's-Saâde, Mısır 1340.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman. **el-Muntazam fi tarihi'l-mulûk ve'l-umem, neşr.** Suheyl Zekkar, Beyrut: Daru'l-Fikr, Cilt 7, 1995.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman. **Kitabû'l-Mevzuat**, thk. Tefvik Hamdan, Beyrut, Cilt.1, 1995.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim, **Te'vilu Muhtelifi'l Hadis (Hadis Müdafaası)** M. Hayri Kırbaşoğlu (çev.), Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, **Sünenü İbn Mâce**, Thk: Muhammed Fuad Abdülbâki, Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabî, Mısır 1953.
- İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-İsfahânî. **Kitabu'l İman**, thk. Eymen Salih Şa'ban, Cilt 1, Beyrut: Darü'l Kütübi'l İlmiyye, 2001.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. **Minhacü's-sünneti'n-nebeviyye**, thk. Muhammed Reşad Salim, Riyad: Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, Cilt 5, 1986.
- İbn Teymiyye. **el-Akidetü'l-Vasitiyye**, İsa Canpolat (çev.), İstanbul: Takva Yayınları, 2014.
- İbn Teymiyye. **Tekfirle İlgili Konularda Günahkâr Müslümanın Durumu**, Mustafa Öztürk (çev), İstanbul: Guraba Yayınları, 2016,
- İbn Teymiyye, **İman Üzerine**, Salih Uçan (çev.), İstanbul: Pınar Yayınları, 1985.
- İbrahim b. Amir er-Ruhayli, **Dini ve İdeolojik Yönleriyle Tekfir**, Ahmet İyibildiren (çev), İstanbul: Ümmül Kura Yayınları, 2013.
- İmâmû'l-Hameyn el-Cüveynî, **Kitâbü'l-İrşâd**, Adnan Bülent Baloglu, Sabri Yılmaz ve diğerleri (çev.), Ankara: TDV Yayınları, 2016.

- İşcan, Mehmet Zeki, **Selefilik İslami Köktencililiğin Tarihi Temelleri**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.
- Kâdî, Abdülcebbâr, **Ebü'l-Hasen b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî, Şerhu'l-Uşûli'l-Hamse**, İlyas Çelebi (çev.), İstanbul: TYEKB Yayınları, 2013.
- Kâdî, Abdülcebbâr, **el- Muhtasar fi Usuli'd-Din**, Murat Memiş (çev.), İstanbul: İz Yayınları, 2011.
- Kalaycı, Mehmet, **Tarihsel Süreçte Eş'arilik Mâturîdîlik İlişkisi**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Kandemir, M. Yaşar, "Cevamiu'l Kelim", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.
- Kaya, Ali, **İlk Dönem Hadis Tartışmaları**, İstanbul: İFAV Yayınları, 2018.
- Keleş, Ahmet, **Hadis İlminde Metin Tenkidi Örnekleri**, Ankara: Fecr Yayınları, 2017.
- Keleş, Ahmet, **Hadislerin Kur'ân'a Arzı**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Kılavuz, Ahmed Saim, **İman Küfür Sınır Tekfir Meselesi**, İstanbul: Marifet Yayınları, 2016.
- Kılavuz, Saim, **Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş**, İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.
- Kılınç, Osman, "*Ehl-i Hadis'in İman Anlayışı*", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi SBE, 2019.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, **Ehl-i Sünnet'in Kurucu Ataları**, Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, Ashabu'l-Hadis'in Akaid Edebiyatı, **İslami Araştırmalar Dergisi**, 1967, Cilt 1, Sayı 5. <http://www.islamiarastirmalar.com/magazine/en-ashabul-hadis-in-akaid-edebiyatI-680.html?page=archive> (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2020).
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.

- Koç, Ferhat. “Ebu Yüsr Pezdevi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. Cilt 37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007.
- Koçinkağ, Mansur, Erken Dönem Fıkıh Düşüncesinde Ehl-i Re’y İle Ehl-i Hadis Ayrımı, **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2017, Sayı 10, Cilt 0. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/comuifd/issue/32321/359396> (Erişim Tarihi: 4 Haziran 2020).
- Koçinkağ, Mansur, **Erken Dönem İslam Hukuk Düşüncesinde Re’y ve Hadis**, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018.
- Koçyiğit, Talat, **Hadisçiler İle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar**, Ankara: İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967.
- Korkmaz, Sıddık, Sınırları Belirlenemeyen Dini Bir Oluşum: Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat, **Marife Dergisi**, 2005, Sayı 3, Cilt 5. <https://www.marife.org/marife/article/view/294> (Erişim Tarihi: 3 Haziran 2020).
- Koşum, Adnan, “Akıl (Re’y) – Nakil(Eser/Hadis) Ayrışmasının Fıkhi Boyutları”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, 2008, Sayı 12, Cilt 6. http://isamveri.org/pdfdrg/D02533/2008_12/2008_12_KOSUMA.pdf (Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2020).
- Kur’an’ı Kerim, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kurt, Erhan, B Ehl-i Hadis Kelama Alternatif Bir Akaid İlmi Geliştirmiş midir? **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2014, Sayı 40, Cilt 2, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuifd/issue/26861/394415> (Erişim Tarihi: 1 Haziran 2020).
- Kutlu, Sönmez, **Mezhepler Tarihine Giriş**, İstanbul: Dem Yayınları, 2010.
- Kutlu, Sönmez, **Selefilğin Fikri Arka Planı İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler**, Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Kutlu, Sönmez, **Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri**, Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Kadir Billah”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.

- Melchert, Christoper, **Sünni Düşüncenin Teşekkülü**, Ali Hakan Çavuşoğlu (çev.), İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.
- Melchert, Christoper, Ehl-i Hadis'in Dindarlık Anlayışı, Abdulvahap Özsoy (çev.) **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2004, Sayı 22, Cilt 3. http://isamveri.org/pdfdrq/D00018/2004_22/2004_22_OZSOYA.pdf (Erişim Tarihi: 5 Haziran 2020).
- Mert, Muhit, **Kelam Tarihinin Problemleri**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008.
- Muhammed, Kasım Abduh el-Harisi, **Mekanetü'l İmam Ebi Hanife Beyne'l Muhaddisin**, Ahmet Yücel, İbrahim Tüfekçi (çev.), İstanbul: Misvak Neşriyat Yayınları, Cilt 1, 2004.
- Muhammed, Müçtehid Şebusteri, **Hermenötik, Kur'ân ve Sünnet**, Abuzer Dişkaya (çev.), İstanbul: İlimyurdu Yayınları, 2017.
- Muhammed, Nasirudin el-Elbani, **Hadisin İtikatta Delil Oluşu**, Mehmet Kubat (çev.), İstanbul: Beka Yayınları, 2016.
- Ömer, Nesefi, Ebû Hafs Necmeddin b. Muhammed. **İslam İnancının Temelleri**, Seyit Ahsen (çev), İstanbul: Bayrak Yayınları, 2015.
- Öngören, Reşat, "Tasavvuf", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011.
- Özaşar, Mehmet, Emin, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Özaşar, Mehmet, Emin, **İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı**, Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Özer, Ahmet, "*Ehl-i Hadis'in Red Literatürü*", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, 2008.
- Özer, Salih, **İsnad Analiz Yöntemleri**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005.
- Özler, Mevlüt, **Tarihsel Bir Adlandırmanın Tahlili Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bidat**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Özşenel, Mehmet, *Sünnet ve Hadisi Değerlendirme ve Anlamada Ehl-i Re'y-Ehl-i Hadis Yaklaşımları ve İmam Şeybani*", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, 1999.

- Pezdevi, Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm, **Ehl-i Sünnet Akaidi**, Şerafeddin Gölcük (çev.), İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017.
- Polat, Salahattin, **Hadis Araştırmaları, Tarih, Usul, Tenkid, Yorum**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Sarmış, İbrahim, **Teorik ve Pratik Açıdan Tasavvuf ve İslam**, İstanbul: Ekin Yayınları, 2008.
- Sakallı, Talat, **Hadis Tenkidi**, Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet, **İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler**, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.
- Sezgin, M. Fuad, **Buhari'nin Kaynakları**, Ankara: Otto Yayınları, 2019.
- Subhi, Es-Salih, **Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları**, Yaşar Kandemir (çev.), İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2009.
- Şahyar, Ataullah, **Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y İhtilafları İbn Şeybe Örneği**, İstanbul: Akdem Yayınları, 2011.
- Şehristanî, Ebü'l-Feth Tâcüddin Muhammed b. Abdülkerim, **Milel ve Nihal**, Mustafa Öz (çev.), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- Şentürk, Recep, **Toplumsal Hafıza Hadis Rivayet Ağı 610-1505**, Mehmet Fatih Serenli (çev.), İstanbul: Gelenek Yayınları, 2004.
- Türer, Osman, "Ebu Nuaym İsfehâni" **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Uğur, Mücteba, "Abdurrahman b. Mehdi" **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988.
- Uludağ, Süleyman. **İslam Düşüncesinin Yapısı, Selef, Kelam, Tasavvuf, Felsefe**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- Uyar, Ahmet, Hadisleri /Sünneti Anlamada Farklı Yaklaşımlar (Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y Ekolleri), **Bilimname Dergisi**, 2004, Sayı 5, Cilt 2. http://isamveri.org/pdfdrgr/D02237/2004_5/2004_5_UYARA.pdf (Erişim Tarihi: 2 Haziran 2020).

- Watt, W. Montgomery, **İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri**, Ethem Ruhi Fırlalı, (çev.), Ankara: Sarkaç Yayınları, 2010.
- Yavuz, Salih Sabri, “Ebu İshak İsferayini”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “İbn Furek” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 19, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999.
- Yeşilyurt, Temel, “Rü’yetullah”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008.
- Yıldız, Hakkı Dursun, “Abbasiler”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988.
- Yiğit, İsmail, “Mevali”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 29, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.
- Yörükân, Yusuf Ziya, **İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler, İmam-ı Azam Ebû Hanife ve İmam Ebu Mansur-ı Mâturîdî**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006.
- Yurdagür, Metin, “Kadı Abdülcebbar” , **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.
- Yücel, Ahmet, **Hadis Tarihi ve Usulü**, İstanbul: M.Ü. İFV Yayınları, 2010.
- Yücesoy, Hayrettin, “Mihne”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedis**, Cilt 30, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005.
- Zehebi, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Siyeru a’lâmi’n-nübelâ**, Cilt 17, thk. Ebû Abdullah Abdüsselâm b. Muhammed b. Ömer Allûş, Beyrut, 2001.
- Zehebi, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. **Mizanu’l-İtidal**, Cilt 2, thk. Ali Muhammed el-Bicavi, Beyrut: Darü’l-Marife, 1963.
- Zehebi, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. **Mizanu’l-İtidal**, Cilt 3, thk. Ali Muhammed el-Bicavi, Beyrut: Darü’l-Marife, 1963.
- Zehebi, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Tarihu’l-İslam**, Cilt 4, thk. Beşşar Avvad Maruf, Beyrut: Daru’l-Garbi’l-İslami, 2003.

Zehebi, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Tezkiretu'l-Huffaz**,
Dairetü'l Maarif el-Osmaniyye, Cilt 3, Hindistan: Haydarabad 1957.

ÖZGEÇMİŞ

Necmiye YENER, 1980 Bitlis doğumlu, İlkokul ve Ortaokulu Bitlis'in Güroymak ilçesinde, Liseyi Muş Anadolu Öğretmen Lisesinde 2000 yılında tamamladı. Aynı yıl Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümünü kazandı. Kazandığı fakülteyi başörtüsü yasağından dolayı tamamlayamadı. 2012 yılında çıkan af ile fakülteye geri dönerek yatay geçiş ile Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümünden fakülte birincisi olarak mezun oldu. Aynı zamanda Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesini tamamladı. 2015 yılında girmiş olduğu KPSS sınavı sonucunda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak atandı. 5 yıldır Muş'ta öğretmenlik mesleğini icra etmektedir. Evli ve üç çocuk annesidir.